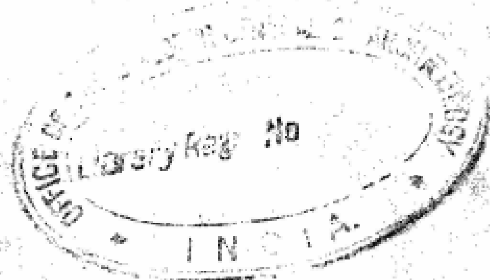

VERHANDELINGEN

VAN HET

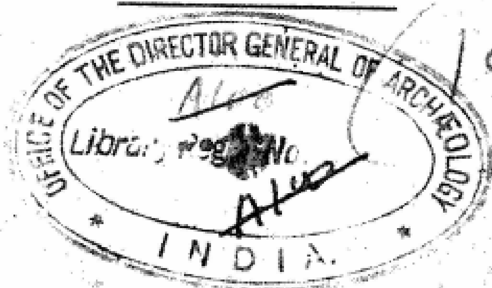
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXII

's GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

BATAVIA
ALBRECHT & Co

1920

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — Leiden.

INHOUD VAN DEEL LXII.

(Dit Deel bestaat uit één stuk).

PARARATON
(KEN AROK)

OF

HET BOEK DER KONINGEN VAN TUMAPĚL EN VAN MAJAPAHIT,

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT

DOOR

DR. J. L. A. BRANDES

TWEEDE DRUK

BEWERKT DOOR

DR. N. J. KROM
Hoogleeraar te Leiden

MET MEDEWERKING VAN

† PROF. MR. DR. J. C. G. JONKER
H. KRAEMER EN R. NG. POERBATJARÀKA

VERHANDELINGEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXII

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

BATAVIA
ALBRECHT & Co

1920

INHOUD.

VOORBERICHT BIJ DEN TWEEDEN DRUK.

Toen de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen besloot tot een tweeden druk van de geheel uitverkochte Pararaton-editie (Not. Bat. Gen. 1915, pag. 69), lag het voor de hand, dat er van een herdruk zonder meer geen sprake mocht zijn. Immers van de eerste uitgave, die in 1896 als eerste stuk in Deel XLIX van 's Genootschaps Verhandelingen verscheen, had Brandes heel wat meer gemaakt dan een tekst-editie met vertaling; in zijn Aanteekeningen had hij zooveel mogelijk partij weten te trekken van het door de Pararaton geboden materiaal voor onze kennis der Javaansche oude geschiedenis en men kan gevoegelijk zeggen, dat met deze uitgave een nieuwe grondslag gelegd werd voor de geschiedbeschrijving van het oude Java. Juist in dit opzicht nu hadden sinds 1896 het bekend worden van talrijke inscripties en vooral de publicatie van den Nâgarakĕrtâgama zooveel nieuwe gezichtspunten geopend, dat, wilde de Pararaton-uitgave aan het door Brandes gestelde doel blijven beantwoorden, talrijke aanvullingen noodzakelijk zouden zijn. Vandaar dan ook, dat ondergeteekende, en niet een zuiver taalgeleerde, met de zorg voor de nieuwe uitgave werd belast; men was van oordeel, dat niet zoozeer tekst en vertaling als wel de historische commentaar toevoeging en wijziging behoefde.

Intusschen mocht deze regeling natuurlijk allerminst de verwaarloozing van het taalkundig gedeelte der publicatie tengevolge hebben, zoodat ons eerste werk was om ons op dit gebied hulp te verzekeren; wij waren daarbij zoo gelukkig niemand minder dan Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker bereid te vinden om deze taak op zich te nemen. In overleg met dezen geleerde verrichtte de Heer H. Kraemer, litt. ind. docts alhier, een nauwkeurige collatie der aan Brandes nog onbekende, sedert uit de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk in de Leidsche Universiteitsbibliotheek gekomen, Pararaton-handschriften, terwijl ook R. Ng. Poerbatjaraka, die zich reeds eerder met de studie van de Pararaton als geschiedbron had beziggehouden, zijn aanteekeningen over dat werk ter onzer beschikking stelde. De bijdragen van beide laatstgenoemden bereikten ons in den door hen zelf opgestelden vorm, Prof. Jonker echter ontviel aan zijn werk, vóór hij de resultaten zijner Pararaton-studie had samengevat, en vóór hij de wijze had kunnen aangeven, waarop hij zich voorstelde, dat die resultaten in de nieuwe uitgave zouden worden

verwerkt. Een eenigen tijd tevoren ontvangen mededeeling, dat de arbeid bijna gereed was, deed ons hopen, dat Prof. Jonker's werk toch nog bij deze editie gebruikt zou kunnen worden, en inderdaad bevond zich in zijn wetenschappelijke nalatenschap een doorloopend van aanteekeningen voorzien Pararaton-exemplaar. Men zal die aanteekeningen hieronder op de desbetreffende plaatsen afgedrukt vinden; immers waar ze juist met het oog op deze nieuwe uitgave neergeschreven waren, meenden wij alle vrijheid tot publicatie te hebben, ook al hadden ze klaarblijkelijk nog niet hun definitieven, voor den druk bestemden, vorm ontvangen.

Bij het inrichten dezer editie hebben wij ons op het standpunt gesteld, dat wij allerminst een nieuwe Pararaton-uitgave moesten vervaardigen, doch dat het ging om een tweeden druk van de terecht vermaarde Pararaton van Brandes. Diens werk moest in alle opzichten hoofdzaak blijven. Zoo is in de eerste plaats de indeeling en opzet onveranderd gehandhaafd. De tekst is eveneens geheel de oude (daargelaten een paar verbeterde drukfouten), mede op grond van de onmogelijkheid om uit te maken, welke van Prof. Jonker's aanteekeningen als bepaalde tekstverbeteringen, welke slechts als gissingen bedoeld waren. Wij hebben die aanteekeningen in de noten geplaatst, evenals de door Jonker aangehaalde afwijkende lezingen uit het Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek van Van der Tuuk. De critische commentaar is volgens Brandes' systeem door den Heer Kraemer aangevuld, van de nieuwe handschriften wordt rekenschap gegeven in de Inleiding. In de vertaling zijn enkele, bij de eerste editie uitgevallen, passages ingevoegd en de voorgestelde verbeteringen van Prof. Jonker en Poerbatjaraka in de noten met J. en P. aangegeven.

Ook bij de Aanteekeningen hebben wij den hoofdtekst van Brandes zooveel mogelijk gehandhaafd en de noodige aanvullingen in de noten geplaatst; daardoor blijft het oorspronkelijk karakter behouden [1]) en vindt de gebruiker niettemin ook de nieuwere gegevens bijeen. Slechts in een enkel geval is zulk een noot gewaarmerkt als van ons afkomstig; in het algemeen was dat overbodig en sluit het feit, dat de nieuwe noten de litteratuur na 1896 vermelden en bespreken, alle misverstand uit. Een eenigszins uitgebreide toevoeging in den tekst der Aanteekeningen is slechts aanwezig aan den aanvang der Hoofdstukken VIII en XIII; de laatste plaats is ook de eenige gelegenheid, waarin bij de betiteling van het hoofdstuk een andere opvatting die van Brandes heeft vervangen. Achter de onjuist gebleken jaartallen bij de koningsnamen zijn de sedert bekend geworden juiste jaren duidelijkheidshalve telkens ook vermeld; van verdere kleine wijzigingen is geregeld rekenschap gegeven.

De Tabellen en Registers zijn natuurlijk eveneens bijgewerkt, o. a. de Stamboom aan de hand der gegevens van den Nâgarakĕrtâgama; het Chronologisch

---

1) Plaatsen uit den *tekst* worden steeds volgens de eerste editie geciteerd, ten einde in overeenstemming te blijven met de aanhalingen in verschillende sedert 1896 verschenen artikelen.

Overzicht van Tabel VI kon een belangrijke uitbreiding ondergaan. De toevoegingen bij den Woordenschat zijn grootendeels van de hand van Prof. Jonker.

Ten slotte rest ons de aangename taak om de Heeren Kraemer en Poerbatjaraka dank te zeggen voor hun bereidwillige hulp, en datzelfde geldt ten opzichte van den Heer G. P. Rouffaer, die ons eenige aanteekeningen van zijn hand deed toekomen, en van Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, die zoo vriendelijk was voor zoover noodig de Maleische stukken te corrigeeren. Met bijzondere ingenomenheid zij voorts vermeld, dat de Heer Gabriel Ferrand te Parijs welwillend heeft aangeboden om de transcripties der Chineesche woorden te herzien, bij welken arbeid hij de medewerking mocht ondervinden van Prof. Paul Pelliot. Door op deze wijze de bruikbaarheid en betrouwbaarheid der nieuwe editie te verhoogen en een schoon voorbeeld te geven van internationale samenwerking, hebben beide geleerden de beoefenaars der oude geschiedenis van den Archipel in hooge mate aan zich verplicht.

Prof. Jonker kunnen wij helaas met onzen dank niet meer bereiken. Wel mogen wij er echter onze voldoening over uitspreken, dat thans ook dit laatste werk van den voortreffelijken geleerde, dat hij, met zijn ruime opvatting op wetenschappelijk gebied, zonder meer ter beschikking van een ander stelde, aan de Javaansche studiën ten goede zal komen.

LEIDEN, December 1919. N. J. KROM.

INLEIDING.

Het geschrift, dat hier den lezer in het oorspronkelijk en in eene vertaling in het Hollandsch ter kennisneming wordt aangeboden, de Ken Arok (Ken Angrok) of de Pararaton (het Boek der Koningen) is een der opmerkelijkste voortbrengselen van de Javaansche literatuur van ouderen tijd, ook omdat het als een geschiedkundig werk vrijwel op zich zelf staat, en het in ieder geval niets van het zelfde gehalte nevens zich heeft. Een afzonderlijke aanbeveling behoeft het dan ook niet, want het kan voor zich zelf spreken; het brengt den beoefenaren der Javaansche letterkunde veel welkom en degelijk nieuws, waaraan naar schrijver dezes hoopt in de aanteekeningen behoorlijk recht wedervaren is.

Voor het vaststellen van den tekst kon [door Brandes] gebruik gemaakt worden van drie handschriften, alle eigendom van het Bataviaasch Genootschap:

A, *kropak* no. 337, 17 bladen met nerf van 52 cM.;

B, *kropak* no. 550, 47 bladen van 47 cM.; in den kolophon het jaartal 1535 Çaka met den datum Zaterdag-Pahing van de *wuku* Warigadyan, den 2en *panglong* van de maand Karo = 3 Augustus 1613 A. D.; en

C, *kropak* no. 600, 58 bladen van 50 cM., beschreven met drie regels; in den kolophon het jaartal 1522 Çaka.

[[1]) Daar evenwel nog acht handschriften op de Leidsche Universiteits-Bibliotheek berusten, die of den geheelen tekst of gedeelten daarvan bevatten, zijn deze voor de nieuwe uitgave ook geraadpleegd en is er van de afwijkende lezingen volgens dezelfde beginselen als Brandes hieronder aangeeft, rekenschap gegeven. Deze handschriften zijn alle uit de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk. Een beschrijving ervan treft men aan in het Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-Bibliotheek door Dr. H. H. Juynboll (1907), I p. 258 en II p. 389—391, en de Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, door Dr. J. Brandes, II (1903) p. 240—243. Eén van deze acht is een Pararaton kidung. Het is Codex 3870 der Leidsche handschriftenverzameling, tezamen met een versie van den Rangga Lawe. Het is zeer slordig geschreven en volgt den prozatekst op den voet. Zonder dien is de kidung menigmaal onverstaanbaar. Zij eindigt bij bladzijde 19, regel 8 van den proza-tekst. Daar zij bij de moeielijke en twijfelachtige plaatsen van den proza-tekst niet het minste licht verschafte, is er nergens naar haar verwezen.

De overige manuscripten zijn, in aansluiting bij A, B en C van Brandes, genoemd D, E, F, G, H, I en K.]

---

1) De tusschen [ ] geplaatste aanvullingen aangaande de handschriften zijn van de hand van den Heer H. Kraemer.

A loopt niet verder dan hetgeen men beneden vindt op bladz. 17, regel 9. Dat handschrift was het eerste, dat mij [Brandes] in handen kwam en vormde diensvolgens den legger voor dit gedeelte [in de eerste editie, waar de] er door geleverde tekst kon gecollationeerd en verbeterd worden met behulp van dien der andere handschriften. [Dit is ook nu zoo gebleven. Alles bij elkaar genomen waren de afwijkingen, ook van de nieuwe handschriften, van te bijkomstig belang om hierin wijziging te brengen. Het handschrift B werd] door den resident van Bali en Lombok verstrekt en het ander, C, als een geschenk ontvangen van den Heer L. Th. Maijer, zie Not. B. G. XXVI (1888), 130; XXVII (1889), 24 en 136. Zoowel B als C bleken, in het latere gedeelte, op verschillende plaatsen, belangrijke leemten te hebben. Dientengevolge konden bijv. bl. 24 reg. 9—bl. 25 reg. 11 alleen volgens C, en bl. 27 reg. 26—bl. 28 reg. 8 slechts uit B gegeven worden. [Bij onderzoek der andere handschriften bleek, dat F evenals B het stuk van bl. 24 reg. 9—bl. 25 reg. 11 mist en G evenals C bl. 27 reg. 26—bl. 28 reg. 8.

D is codex 4401 uit de Leidsche verzameling. Het is volledig, behalve dat een kolophon ontbreekt. Van der Tuuk heeft er nog eigenhandig bijgeschreven: „*çakakalaṇing sinurat larapakṣamiṣayeku*", dus gelijk aan C.

E is codex 4402. Eveneens volledig. Uit de kolophon blijkt, dat het in 1764 Çaka is gecopieerd. E is het eenige in Javaansch karakter, de overigen, behalve F, zijn alle in Balineesch karakter.

F is codex 4403, eigenhandig door Van der Tuuk in Latijnsch karakter geschreven. Het is een copie van 1673 Çaka.

G is codex 4404. Het eindigt bij bl. 31 r. 28 van de editie bij „*Çaka*" en heeft dus geen dateering.

H is codex 4405. Het is incompleet en eindigt bij bl. 18, reg. 16 in het begin van de geschiedenis van Bhaṭâra Çiwabuddha. Na „*Çiwabuddha*" van reg. 16 laat het als ter afronding nog volgen: „*sira aduwe suta istri roro jaga tĕmokĕna ring raden Wijayakrama*", welke zinsnede aan bl. 19, reg. 37 herinnert. Daarna volgt nog een kolophon zonder jaartal.

I is het tweede gedeelte van codex 3865. Het eindigt met: „*wus sinurat ring dina 6 çukra, wara mĕnahil, tanggal 12, kasih ka, pa, rah 4, tĕnggĕk 7*" en de gebruikelijke bede om vergeving voor domheid.

K wordt gevormd door eenige bladen van codex 3142ᵇ, een cakĕpan, die overigens het begin van de Tatwa Sunda bevat. Het zijn fol. 10, dat loopt van bl. 8 reg. 5 der editie (*mbehan, wilasa*) tot bl. 8 r. 33 (*denta mu*); fol. 33, loopend van bl. 25 reg. 13 (*sira mahapati*) tot bl. 26 reg. 3 (*praçastine*); en fol. 40, loopend van bl. 31 reg. 16 (*patang tahun*) tot bl. 32 reg. 12 (*mokta sang*). Dit is dus van heel weinig belang.]

Uit de aan den voet der bladzijden opgegeven varianten blijkt steeds welk handschrift of welke der handschriften den tekst leverden; men houde daarbij

echter in het oog, dat na bladz. 17 reg. 9 het hds. A het zijne niet meer leveren kon [, G na bl. 31 r. 28 niet en H na bl. 18 r. 16 niet, terwijl K slechts nu en dan kleine stukjes vertegenwoordigt].

In die opgaven vindt men niet alleen de eigentlijk gezegde afwijkende lezingen. Met opzet en niet zonder bedoeling zijn daar ook de onbeduidendste schrijf- en spelfouten, welke de exemplaren leverden, opgenomen, aangezien het van belang is te laten uitkomen van welk gehalte over het algemeen, vooral waar het proza-teksten betreft, ieder exemplaar op zich zelf is, en omdat zij later wellicht nog eens zullen kunnen dienen om tot het vinden van de ware oorspronkelijke lezing den weg te wijzen. Verschillende plaatsen in den tekst, dien men ook vermoeden moet, dat hij eenige elders niet voorkomende woorden bevat, zijn onverstaanbaar, althans voor schrijver dezes. Slechts een stipt referaat van het aangetroffene kan aan hetgeen weergegeven wordt, waarde bijzetten, ook al moeten die onverstaanbare gedeelten voorloopig als zoovele onopgeloste, en misschien onoplosbare raadsels blijven paradeeren.

[Het opnemen der Leidsche codices heeft jammer genoeg niet veel beteekenis voor het verstaan van den tekst. De beteekenis ligt voornamelijk in het feit, dat nu alle beschikbare handschriften in den apparatus criticus zijn opgenomen. Slechts in heel weinig gevallen gaven zij meerder licht over een duistere plaats, bv. *majarakĕn* voor *marajakĕn* op bl. 9 reg. 34 volgens E, F, G, H en I; *sira kahatura ring* voor *irika akua ring* op bl. 23 reg. 24 volgens D en E; *asalaha* voor *asaha* op bl. 27 reg. 29 volgens D, E, F en I. Maar meestal laten zij ons voor dezelfde moeielijkheden staan als de codices, die Brandes ten dienste stonden. Dezelfde onverstaanbare constructies, woorden en uitdrukkingen keeren regelmatig in alle handschriften terug. De waarschijnlijkheid is dus groot, dat hun onverstaanbaarheid meer te wijten is aan onze geringe kennis van het Middel-Javaansch idioom, dan aan een slechte overlevering, ook al zijn de sporen van slordigheid en het mede-auteurschap der afschrijvers vele. Vooral H munt hierin uit. Men kan zich daarvan overtuigen door den kritischen apparaat in te zien.]

Hoe en wanneer de tekst, op het bestaan waarvan reeds jaren geleden de aandacht gevestigd werd door Friederich, van Bloemen Waanders en van der Tuuk [1]), vervaardigd werd, laat zich niet zoo nauwkeurig uitmaken als wenschelijk zou kunnen worden geacht.

Uit de kolophons van de handschriften C en B blijkt het, dat hij in het begin der 16e Çaka-eeuw reeds bestond, en uit het boek zelf, dat althans het laatste er in vermelde feit niet vóór het begin der 15e van dezelfde jaartelling te boek kan zijn gesteld. Maar daarnevens wettigt de kroniekmatige vorm van het laatste

1) Zie Voorloopig verslag van het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. XXII (1849), bl. 21; Tijdschr. Bat. Gen. VIII (1859), bl. 155; en Not. B. G. XV (1877) bl. 145.

gedeelte van het geschrift het vermoeden, dat de tekst gaandeweg ontstond, en dus, gedeeltelijk althans, ouder is, ook al zou het boek in den vorm, waarin wij het thans hebben, vervaardigd zijn naar aanteekeningen in zulk een trant verzameld. De taal zou daartegen niet pleiten, want het is meer dan waarschijnlijk, dat in het laatste gedeelte der Majapahitsche periode, die hier blijkt geduurd te hebben van ± 1200—1400 Çaka of 1278—1478 A. D., het Javaansch reeds een phase was ingetreden als door het idioom van de Pararaton wordt vertegenwoordigd. [1])

[De Leidsche codices verspreiden ook niet meer licht over den tijd van ontstaan. B en C zijn blijkbaar de oudste afschriften en maken den indruk de beste weerspiegeling van het origineel te geven, daar hun beider lezingen heel vaak ook die van de andere zijn. De afschriften strekken zich dus, voorzoover wij kunnen oordeelen, uit van 1522 tot 1764 Çaka (C en E).]

Zou uit het hierboven veronderstelde reeds kunnen volgen dat de Pararaton een boek was van een zekere historische beteekenis, ook zonder dat het direct noodig is, dat het uitgesproken vermoeden juist is, mag reeds hier geconstateerd worden dat verschillende gedeelten er van op eene merkwaardige wijze door geheel onafhankelijke mededeelingen van buiten af en van anderen aard, bevestigd worden, en dat men veilig stellen kan, dat hetgeen men er in aantreft althans in hoofdzaak vertrouwen verdient. Daarover hier uitvoeriger te worden is niet noodig, de lezer zij verwezen naar den tekst zelf en naar de uiteenzettingen te vinden tusschen de vertaling, ten opzichte van welke laatste het niet ongepast schijnt hier eene waarschuwing te plaatsen voor hen, die haar aan den Javaanschen tekst niet zullen kunnen toetsen.

Al is er naar gestreefd om die vertaling zoo nauwkeurig mogelijk te doen zijn, en zij daarom veeltijds letterlijk, hier en daar kan zij den Javaanschen tekst, althans vooralsnog, niet vervangen om reden dat op sommige plaatsen de onduidelijkheid en dubbelzinnigheid van het oorspronkelijk met het vertalen onwillekeurig en noodzakelijkerwijze verloren moest gaan. De zinbouw van het Javaansch is een geheel andere dan de onze, de abrupte wijze van spreken, vooral in het laatste gedeelte van het boek aan te wijzen, is in het Hollandsch zonder onverstaanbaar te worden herhaaldelijk niet na te volgen, en het gemis aan leesteekens van onderling verschillende waarde, althans het niet toepassen er van door de Javanen, dwingt om bij een vertaling in het Hollandsch af en toe een langere pericope te

---

1) Dit laatste is af te leiden uit Cohen Stuart's Kawi Oorkonde no. IV en de opschriften van Dukuhan duku, Jiyu en Majajejer. Men vergete niet dat de taal van officieele stukken steeds iet of wat ouderwetsch is. De ouderdom van de Pararaton eenigszins nader te bepalen door middel van het jaartal in de Rangga lawe, die op ons boek berust, zie beneden, is ondoenlijk. In de *sĕngkala*, waarin de eeuwcijfers niet genoemd zijn, — *ta ya waçitan* beteekent, ook daar, „dat moet gezegd worden", — hebben de woorden *wiṣaya* en *rasa* hunne gewone waarde, 5 en 6, naar alle waarschijnlijkheid niet, zooals uit de berekening van den datum, *wwe çiwa wraspatika mrakeng kalima wisṇwārtha trayodaçi*, d. i. Donderdag-Kaliwwan, *wuku* Mrakih, 13 Kṛṣṇapakṣa V, voor de jaren 1465, 1565 en 1665 Çaka, aan den dag treedt.

maken of een grooter leesteeken te plaatsen dan de Javaansche tekst leverde. Dit veroorzaakt dat zich de subjectieve opvatting van den vertaler nu en dan op den voorgrond dringt, ook daar, waar deze even dubbelzinnig had willen zijn als het oorspronkelijk ter plaatse is. Wel werd er zooveel mogelijk naar gestreefd om den vermoedelijken zin der woorden of het verband weer te geven, en werd de tekst, die feitelijk slechts een aaneenschakeling is van zeer korte, slechts door komma's gescheiden zinnetjes, eerst na een rijpe beschouwing in bepaalde perioden uiteengelegd, maar de mogelijkheid blijft geenszins buitengesloten, dat de opvatting niet altijd de juiste was, en het oorspronkelijk dus hier en daar een anderen zin vertegenwoordigt dan de weergegevene of aangenomene.

De inhoud van het boek zou in twee groote afdeelingen gesplitst kunnen worden, een voorafgaand legendarisch, soms zou men haast zeggen mythisch, en een meer historisch.

Wat hier het meer historische gedeelte wordt genoemd, begint daar waar Ken Arok (of Angrok, beiden zijn gebruikelijk) Tunggul amĕtung, den *akuwu* van Tumapĕl, uit den weg heeft geruimd, met diens weduwe Ken Ḍĕḍĕs is gehuwd, hoofd van Tumapĕl is geworden, dat onder Daha stond, en zich daarop aan de suprematie van dat rijk, waar op dat oogenblik Ḍangḍang gĕṇḍis koning was, onttrekt. Al wat daaraan voorafgaat kan eenige juiste overleveringen omtrent Ken Arok bevatten, maar het geheel is van dien aard, dat dezen er zich kwalijk uit laten uitschiften, en moest dienen om in het licht te stellen welk eene bijzondere persoonlijkheid de voorvader was van het Majapahitsche vorstenhuis, van wien in dat gedeelte zooveel wonderen worden verhaald, dat men het haast een geluk zou achten er niet nog meer aan te treffen, ware het niet dat zulk soort van legenden van een ander dan het historische standpunt van hooge waarde zijn.

De verdeeling bij de vertaling toegepast, en ook uit de inhoudsopgave te leeren kennen, is evenwel eene andere. Bijeen werd gevat wat telkens onder de regeering van één vorst of ééne vorstin moet hebben plaats gegrepen, en zoo het boek in zoovele verschillende hoofdstukken uiteengelegd, al gaf de vorm van het oorspronkelijk daartoe ook geen aanleiding. Toch kon dit geregeld geschieden, omdat de feiten in een chronologische orde worden opgesomd, en de overzichtelijkheid werd er zeker niet weinig door bevorderd. In het hoofdstuk over Ken Arok, als koning Râjasa, vindt men alles bijeen wat over dezen persoon in het boek voorkomt, dus zoowel het legendarische als hetgeen daarna nog volgt, de andere hoofdstukken nemen telkens een begin als de regeering overgaat of verondersteld moet worden te zijn gegaan.

Gaf dit niet zooveel bezwaar, in andere gevallen, bepaaldelijk bij het identificeeren van personen van denzelfden naam, zijn de moeielijkheden herhaaldelijk zeer groot. Den beoefenaren der Javaansche geschiedenis, zooals zij door de Javanen zelf, en in vele opzichten zooveel nauwkeuriger dan door de Europeanen,

beschreven is, is het maar te wel bekend, hoe veeltijds, zoo niet meerendeels, de personen bij voorkeur door een titel of titelnaam worden aangeduid, en hoe bezwaarlijk het soms is om uit te maken den hoeveelste van een zekeren naam, van een bepaald punt beginnende te tellen, men op een gegeven oogenblik in een bericht aantreft. Deze moeielijkheid drukt ook hier den onderzoeker, vooral in het laatste gedeelte van het boek. Op welke wijze het mogelijk zou zijn er eenige orde in te brengen, leeren de aanteekingen bij Hoofdstuk VIII en volgg., waarbij reeds hier opgemerkt worden kan, dat te beginnen met Hoofdstuk XIII er verschillende nieuwe personen ten tooneele treden, van wie hoegenaamd niet blijkt noch in welke verhouding zij stonden tot de personen, die men in het voorafgaande genoemd vindt, noch zelfs wat hunne onderlinge verhouding was.

De vertaling zelf is slechts hier en daar met eene nadere toelichting opgehelderd. Dit in ruimere mate te doen was niet noodig, maar er is naar gestreefd om zooveel mogelijk geregeld rekenschap te geven van de vertolking dier woorden of uitdrukkingen, die twijfelachtig, hoewel mogelijk onzeker, of geheel op de gis zijn. Het middel daartoe te baat genomen, is telkens het Javaansch te vermelden waaraan zulk eene vertaling beantwoorden moet, en hoe eenvoudig het ook zij, het laat zich veronderstellen, dat het aan de bedoeling voldoen zal.

Men verwondere zich niet als men straks bij de toelichting zoo goed als geen gebruik ziet gemaakt van de Rangga lawe [1]). Dit heeft een gezonde reden. Er behoeft slechts geconstateerd te worden, dat de Rangga lawe op de Pararaton berust en het zal den lezer duidelijk zijn, dat die *kidung* voor hem, die de Pararaton kent, als van zelf op den achtergrond geraakt, waar het om geschiedenis en niet om literair genot te doen is. Af en toe heeft ook de dichter van die *kidung*, die niet het eenige geschrift is dat uit de Pararaton voortsproot, onze kroniek niet goed verstaan of verkeerd begrepen, wat zelfs zoo ver gaat, dat hij woordvormen afgeleid van plaatsnamen als de namen van personen bezigt, terwijl hij, met een te vergeven vrijmoedigheid, ook somwijlen aan zijne phantasie den vrijen loop schijnt te hebben gelaten [2]).

---

1) Dit voornamelijk met het oog op hetgeen men vindt in Not. B. G. XXIV (1886), 43 en volgg.; de Pararaton was mij toenmaals nog slechts gedeeltelijk bekend.

2) Op zijn beurt is hij zelf weer schromelijk misverstaan door den zegsman van Raffles, wiens verslag over het eerste gedeelte van de *kidung*, tenzij dat berust op een geheel andere redactie of een anderen tekst, wat niet wel aan te nemen is, de vreemdste fouten bevat. Zoo zijn bijv. Jayapurusa en Laksmikiraṇa niet de voorouders van Çiwabuddha en Raden Wijaya; hunne namen worden er, heel in 't begin, slechts genoemd in eene vergelijking, die ontleend is aan een *kakawin*, Singhalanggalaparwa geheeten, waarvan zij de hoofdpersonen zijn, *winimba parwatatwa singhalanggala prabhu bhiṣeka ngûni çri jayapurusa* (in de *kakawin: cayapuruṣa*) *lan çri lakṣmikiraṇa roro sapura*, zooals geschilderd wordt in den inhoud van de Singhalanggala parwa enz. Van de *kakawin* bezit de Leidsche Rijksuniversiteitsbibliotheek een geschonden exemplaar, zie Vreede, Catalogus enz., (1892), blz. 399, no. CCCXCVI (Cod. 1913), dat aan het slot, bl. 65, den titel vermeldt. Ook zijn Çiwabuda (Kĕrtanagara, °ri) en Wijaya geen broeders; hun grootvaders waren dat — [althans volgens de op haar beurt ook weer onjuiste Pararaton; zie Hoofdstuk V] — en daarom heeten zij *sanak mindon*. Rangga lawe

Ook van de overige parallele literatuur wordt in de aanteekeningen hierachter niet gewaagd. Wat mij daarvan onder de oogen kwam was van zulk een slecht gehalte, nl. een beschadigd fragment van een hoogst gebrekkig exemplaar van de proza Pamañcangah, Bat. Gen. *kropak* no. 518, dat het veiliger scheen er geen gebruik van te maken.

De *kidung* Arok uit Cĕrbon, zie Not. Bat. Gen. IX (1871), bl. 26, waarop door mij in mijn opstel „Over een ouderen Dipanĕgara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaya", Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), reeds gewezen werd, leverde evenmin iets van beteekenis. Van hetgeen er nog van voorhanden is, is het eerste gedeelte, dat slechts bij stukjes en brokjes gespaard bleef, alleen te begrijpen na het lezen van de Pararaton, en voor zoover zij gaaf is, gaat zij daarbuiten.

Van de opschriften, die behooren tot het tijdvak waarover de tekst van de Pararaton loopt, is slechts gebruik gemaakt voor zoover zij tot toelichting konden dienen. Het kon zelfs niet in de bedoeling liggen om ook maar die, van welke er gedeelten moesten worden overgenomen of aangehaald, in hun geheel mede te deelen, maar het kan zijn nut hebben er hier even aan te herinneren, dat er behoudens de tot staving hier en daar geciteerde oude oorkonden nog andere zijn, die geen gegevens van dadelijk belang verstrekten. Wat er voorhanden is, is opgesomd in Tabel VI, Chronologisch overzicht over de jaren 1144—1408 Çaka = 1222—1486 A. D., beneden, en voor een gedeelte leeren die stukken wellicht nog wel iets anders dan de Pararaton. Daar dit intusschen niet bleek, of althans niet duidelijk was, werd besloten ze vooralsnog te laten rusten; het was hier trouwens ook niet te doen om de Majapahitsche periode in haar geheel te beschrijven onder aanvoering van alles wat daarvoor in aanmerking komen zou. Vóór daartoe zal kunnen worden overgegaan, dienen eerst eenige der belangrijkste bronnen uitgegeven en afzonderlijk besproken te worden, waarvoor de Pararaton in de eerste plaats in aanmerking kwam.

Om met dien tekst kennis te maken wordt hier dan ook de gelegenheid geopend. Moge hij bij den lezer voldoen aan de verwachting, die hier in het voorafgaande werd opgewekt.

---

staat tegen den vorst van Majapahit op, juist omdat deze hem geen *patih* had gemaakt, bijv. zoo staat er ergens, als hij rijkelijk, maar op een andere wijze, voor zijne diensten beloond en begiftigd is geworden, *tan sukâ kĕdwa amangkubhûmi.* Jayakatong wordt door het hoofd der Chineesche troepen niet gedood in het gevecht, maar sterft na hun vertrek in de gevangenis, *ndan inucap sira sang kawĕnang ing prang çri jayakatong angripta wukir polaman lud mokṣa ing pañjara ring Junggaluh sirângawi makakaraṇa muliheng suranadi.* En zoo zou men voort kunnen gaan.

TEKST.

SĔRAT PARARATON,

ATAWA

KATUTURANIRA KEN ANGROK.

[1 [1])] Oṃ awighnam astu namas siddhaṃ.

Nihan katuturanira ken Angrok. Mulanira duk dinadekĕn manuṣa, hana anakira rangḍyaning Jiput, lumakų tan rahayu amĕgati apusira pinakapamañcananing hyang Sukṣma; sah. sira saking Jiput, angungsi sira ring maṇḍaleng Bulalak. Parabira sang abatur ing Bulalak sira mpu Tapawangkĕng, agawe gopuraning açramanira, pinalampahan wĕḍus bang sapalaki dening hyanging lawang. Lingira Tapawangkĕng: „Nora olihing apéningan dadi agaweya papapâtakaning awak, yan amatimatia janma, norana ta amutusakĕna papalakoning caru wĕḍus bang ika". Dadi ta sang amĕgati apus angling, asanggup makacaruaning lawangira mpu Tapawangkĕng, satya ta sira, asanggup pinakacaru, marganira muliha maring Wiṣṇubhuwana tumitisa mareng wibhâwajanma, mareng madhyapada muwah, mangkana pamalakunira. Irika ta duk inastwan tumitisa denira mpu Tapawangkĕng tinut i rasaning kapraliṇanira, amukti ta sira pitung maṇḍala. Ri huwusnira praliṇa irika ta sira pinakacaru denira mpu Tapawangkĕng. Tĕlasira mangkana mûr ta sira maring Wiṣṇubhuwana, tan liñok ing rasaning sangketanira sang pinakacaru amalaku ta sira titisakĕna

---

1. B F awighnam astu nama siwaya; C G I awighnam astu; D H *ontbreekt*; E *na siddham*: om Saraswatiya namas swaha — 2. E nahan — C katutura; H iti tuturanira — B D E F I nduk — G dinadekakĕn — B C E G H manuṣa *ontbreekt* — 3. D E G H I anakirandya; A rahandyan ing Jiput — B C D E F H I apus — 4. C G H sah *ontbreekt* — B maṇḍala; F maṇḍale — 5. B parannira — H anggawe — 6. B C D E F G H I açrama — A sira wĕḍus — A B çapasaki; H sapalaken — 7. A C lawwang — H nora olih — C ing rapĕngingan; G apĕngingan — 8. H yan amamatia pamalakuning — 9. E caru *ontbreekt* — A B F ta *ontbreekt* — 10. B makacaruning — B C E F G H minakacaru; D I makacaru — 11. B F margahanira mulih; H marganira mulih — A B D E F G H I Wiṣṇubhawana — B F maring — 12. H palakunira — B C D E F G nduk — A inastwa — 13. H tumitis — B D E F G H tinut i raçaning; C °sakning — B C amuktia pitung — 14. B denimpu — 15. B lasira — B ta sira *ontbreekt* — A B D E F G I Wiṣṇubawana — 16. A B liño kiraning — D E F G H I ta sira *ontbreekt*.

Van der Tuuk 3. anaķ i — apus — 6. sapasaki — 11. margaha — Wiṣṇubhawana — 13. amuktia pitung.

Jonker 13. amuktia.

Poerbatjaraka 2. Angrok, mulanira — manuṣa. Hanâ — 8. papa palakoning? — 16. pinakacaru. Amalaku.

1) Deze cijfers geven de bladzijden van den tekst in de eerste uitgave aan.

ri wetaning Kawi. Sira bhaṭâra Brahmâ angilingilingi ta sira rowanganirâyugaha, huwusing mangkana hana ta wong apangantenan hañar, sĕḍĕng akurĕnan sih, lanang aran sira Gajahpara, wadon aran sira ken Ĕṇḍok, angulahakĕn atatanen. Maring sawah ken Ĕṇḍok angirimi lakine Gajahpara, araning sawah nggenirangirim ring Ayuga, pradeçanira ken Ĕṇḍok aran ing Pangkur. [2] Tumurun sira irikâ bhaṭâra Brahmâ asanggama lawan ken Ĕṇḍok, ênggenirâyuga ring Tĕgal lalatĕng, angĕnakĕn strisamaya sira bhaṭâra Brahmâ: „Hayo kita asanggama lawan lakinta muwah, yan ko asanggamaha lawan lakimu, lakimu mati mwah kacacampuran mĕne yugamami iku; arane yugamami iku ken Angrok, iku tĕmbe kang amutĕr bhumi Jawa." Mukṣah sira bhaṭâra Brahmâ. Sira ken Ĕṇḍok anuli maring sawah, katĕmu sira Gajahpara. Lingira ken Ĕṇḍok: „Kaki Gajahpara wruhanira yen ingsun rinowang asanggama denira hyang tan katinghalan ri Tĕgal ing lalatĕng, wĕkasira ring isun: hayo aturu lawan lakinta muwahmuwah, mati lakinta yan amakṣakna aturu lawan kita, kalawan kacacampuran yuganingong iku". Tumuli mulih sira Gajahpara, tĕka ring umah den-ajak aturu sira ken Ĕṇḍok, harĕp den-rowanga asanggama manih. Alumuh sira ken Ĕṇḍok ring ki Gajahpara. „Eh kaki Gajahpara pĕgat ingsun aomahomah lawan sira, awĕdi sun ing pangucap sang hyang, tanpaweh yan atĕmu manih lawan sira". Lingira Gajahpara: „Nini angapaha, sun-kapakĕna, suka ingsun yen apĕgatana kalawan sira, dening rĕṇarĕṇi kang saking sira den-mulih manih nini maring sira, pomahomahingsun den-mulih manih maring ingsun." Tumuli huwusing mangkana ken Ĕṇḍok mulih maring Pangkur sabrang lor, sira Gajahpara malĕr ing Campara sabrang kidul. Durung gĕnĕp sapasar mati sira Gajahpara. Suraking wong angucap: „Kamakara panase rareng jĕro wĕtĕng iku, durung pira pĕpĕgatane ramane lanang wadon, tur wong-atuwane lanang mati." Wĕkasan huwus gĕnĕp leking rare mĕtu rare lanang, binuñcal ing pabajangan denira ken Ĕṇḍok. Dadi hana wong ama-

---

1. D ring — BC Brahmâ sira, *doch* ta sira *ontbreekt* — BEFGHI rwangan — 2. B hana wong — CDEGHI apapanganten hañar — CDEGHI akurĕn asih — 3. B ngaran — 4. BC katanen; GH katateu — BDEF sahwah sira akarya, sira ken Ĕṇḍok — DEF angiriming laki; GH laki; BDEF lakinira sĕkul, aran Gajahpara; C laki aran G. p. — 5. ACEGI ngeningangirim — 6. BF irika *ontbreekt* — BF sira ken — BF naring — CG tĕgal *ontbreekt* — A angĕnakĕna — BF ri pasamayanira bhaṭâra — 8. E asanggama lawan lakimu manih — 9. DEFGHI lakimu mati mwah *ontbreekt*; A mati mwah kacacampuran; B mati lakimu maneh kacacampuran; C mati lakinta manih, kacacampuran — B ane yugamami — 10. H Angrok ngaranya iku — A bhumi *ontbreekt* — BC mukṣa — 11. CG angungsi — 14. EH muwah — I apakṣakĕna — 15. C ning wong — 16. BC den-rowang asanggama — 17. A alumah — BCDEFGHI ki *ontbreekt* — BCDEFGHI he ra Gajahpara — 18. BCD ingsun — 19. H yan mangkana — BDEFGH atĕmua — 20. B apapĕgatana — 21. A den-ulih; B den-malih; C mulih — BCDEFGH °omahingsun, sadṛweningsun — 22. B tuli — 24. A sapasar ulan mati — 25. A ikung — B para apapĕgatan — 27. CEFG rare *ontbreekt* — E dera — BF amaling; H maling.

Van der Tuuk 4. tatanen.
Jonker 2. akurĕn asih.

maling, aran sira Lembong, kasasar ing pabajangan tuminghal ing murub, pinaran denira Lembong, amirĕsĕp rare anangis, pinarĕkan denira Lembong, singgih kang murub rare anangis ika, sinambut ingĕmban bhinakta mantuk, denaku wĕka dera Lembong. Angrungu sira ken Ĕṇḍok yen sira Lembong angakuaku wĕka, ring rowange ki Lembong kang awĕrta, anĕngguh rare antuke amamanggih ring pabajangan, katon murub ing ratri. Tumuli pinaran denira ken Ĕṇḍok, singgih sirânakirá. Kĕcapira ken Ĕṇḍok: „Kaki Lembong manawa sira tan supekṣa ring rare kang denirâmanggih iku, anakingsun puniku, kaki; ayun sira kaki wikana pûrwakanipun, antukira bhaṭâra Brahmâ asanggama kalawan isun puniku, hayo tanpamule sira ring rare puniku, upama ababu
[3] kakalih abapa tunggal samanipun rare puniku". Mangkin sangsaya asih sira Lembong sasomah rĕsĕp, wĕkasan atuha sakalawonlawon bhinaktanyâmamaling denira Lembong. Awayah sapangon sira ken Angrok angering Pangkur. Tĕlas pomahomahira ken Ĕṇḍok muwah sapomahomahira ki Lembong, hĕnti tinotohakĕn denira ken Angrok. Wĕkasan sira angonngon ing sirâmaṇḍala ring Lĕbak, angon kĕbo sapasang; alama hilang mahiṣa kang denirângon ika, ingajen derâmaṇḍala wolung ewu ring sapasang kĕbo, mangke ingumanuman sira ken Angrok dening rama-reṇa kalih: „Lah kaki isun anunggua kalih, lamun sira aja lungha, isun uga anunggonana ring sirâmaṇḍala ring Lĕbak". Wĕkasan tan keḍĕp lungha sira ken Angrok, kari sira ramanira kalih ring Campara mwang ring Pangkur. Tumuli sira ken Angrok aysah umungsi ring Kapuṇḍungan, tanpawilasa kang kongsi pĕrnahing angher. Wontĕn ta bobotoh saji saking Karuman, aran sira Bango samparan, alah atotohan denira malandang ing Karuman, tinagih tanpangĕmasi, sah sira Bango samparan saking Karuman ananakti maring Rabut jalu, angrĕngö ujar saking âkâça kinon muliha manih maring Karuman, „hana anakmami anghuwusakĕna hutangta aran sira ken Angrok." Sah sira Bango samparan saking Rabut jalu, lumampah

---

1. A sĕḍĕke kasasar — 2. A B D E F I dera — B dera — 3. B C binakta mulih — 4. B C D E F G H I dera Lembong *ontbreekt* — A angrungo — 5. A C ri — B Lembong kawĕrtta — 7. B manawi — 8. B D F G sapekṣa — B C denira panggih; E I dera panggih; H kang panggih — 9. H yen sira — H kaki *ontbreekt* — 10. A isun *ontbreekt* — H kaki hayo — H *het stuk van* upama *tot en met* Lembong *op r. 13 ontbreekt* — 11. A B mangke — A sangsayan — 13. G dening — D sapangangon — H aran sira — H angker sira — 14. A pomahomahe — E F G I ki *ontbreekt* — 15. A tinotorakĕn — D E F G I dera — H angon ring L. sira maṇḍala — 16. B E F H I derangon; C G den-angon — H punika — 17. E G H I denira — B D E F G H I iwu — B D E F G H I kĕbo mangke *ontbreekt* — 19. A H atunggua; B G anunggonane — 20. B C tan keḍĕp *ontbreekt* — 21. B C D E F G H I mwang ring Pangkur *ontbreekt* — B E F G H I aysah *ontbreekt* — E G H I angungsi — 22. B °sa pĕr ka° — B C D E F G H I ingungsi — H pĕrnahira — B angenger; — E F I angherher — C G wĕntĕn — 23. B F H saji *ontbreekt* — 25. E anakti; F abhabhakti — 26. B C F G H I maliha maring Karuman manih.

Van der Tuuk 18. atunggua — 20. tan keḍĕp *ontbreekt* — 21. tumuli sira k. A. angungsi — 23. saji *ontbreekt* — 25. takti.

Jonker 13. angher — 18. atunggua? — 23. sawiji?

saratri, dadi amanggih rare, kahitang widhining hyang denira Bango samparan, singgih ta sira ken Arok, bhinakta mantuk maring Karuman, ingaku wĕka denira Bango samparan. Anuli maring kabotohan, kapanggih sira malandang denira Bango samparan, linawan atotohan, alah sira malandang, pulih alahira Bango samparan, tuhu yan widhining hyang, mantuk sira Bango samparan, bhinakta mantuk sira ken Angrok denira Bango samparan. Sira Bango samparan sirâwayuh angalap-ḍo, sira Gĕnuk buntu rabi tuha, sira Tirthaja rabi anom; hana anakira (rabi anom) pañji Bawuk, panggulû sira pañji Kuñcang, arinira pañji Kunal, sira pañji Kĕnengkung, wuruju wadon aran ṣira Cucupuranti. Sira ken Angrok ta sira ingaku anak ta denira Gĕnuk buntu. Alawas sira haneng Karuman, tan apatut sira kalawan parapañji kabeh, donira ken Angrok sah saking Karuman. Tumuli sira ring Kapuṇḍungan amanggih sira raryângon anakira tuwan Sahaja, buyut ing Sagĕnggĕng, aran sira tuwan Tita, apasanakan kalawan sira ken Angrok. Antyanta dening paḍâsihsihan sira tuwan Tita kalawan sira ken Angrok. Atĕhĕr angher sira ring sira tuwan Sahaja, tan hana wiyatanira ken Angrok kalawan sira tuwan Tita, harĕp ta sira wikana ring rupaning akṣara, mara sira ring sira Janggan ing Sagĕnggĕng, ati amarajakaha, amalaku winarahan sastra. Ya ta winarahan sira ring rûpaning akṣara lawan panujuning swarawyañjanaçâstra, sawrĕdhining akṣara, winarah sira ring ru- [4] pacandra kapĕgataning tithi mâsa lawan sakakala, ṣadwâra, pañcawara, saptawara, triwara, dwiwara, sangawâra, wuku. Bisa sira ken Angrok kalawan sira tuwan Tita kalih sama winarahan ing sastra denira Janggan. Hana ta tatanĕmanira Janggan upacâraning natar, witing jambu olihira ananĕm; antyanta denipun awoh, tuhuning atub anĕḍĕng, pininghit tan ananing wineh anguṇḍuha, nora hana wani ameta wohing jambu punika. Lingira Janggan: „Lamun ratĕng jambu iku uṇḍuhĕn". Dahat denira ken Angrok kapengin tumon ing wohing jambu punika, maha kacitta wohing jambu punika. Tĕkaning saratri, mâsa sirĕping wong aturu, sira ken Angrok sira aturu, mangke tang lalawah mĕtu saking wunwunanira ken Angrok adulurdulur tanpapĕgatan, sawĕngi ama-

---

2. I ta *ontbreekt* — 4. B E F H I kalah — C mulih — E F G H I kalahira — 5. A ya — H tuhu widhi hyang — 7. B sirawuyuh; E awayah — 8. B Kuñca — H sira (*voor* ken) *ontbreekt* — 10. B C H ingaku wĕka denira — I *het tweede* ta *ontbreekt* — 11. H endonira — 12. B D G H I maring — 13. B Tita, *elders* Kita — 14. H lawan ken A. — 15. B ring tuhan Sahaja — 16. B D F G I wihata; E wihangta; H wiyatasnira — 17. F amarajaka — 18. A C malaku — B winahan — 20. E parupacandra; H rupaningcandra — H saptawara *ontbreekt* — 21. B C D E F G I triwara, astawara, wuku; H triwara, astawara, sangawara sang wuku — 22. B C D E F G winahan dening Janggan ing çâstra; H sastra *ontbreekt* — H ta *ontbreekt* — 23. B ring natar — 24. B tahu atûb; E atub *ontbreekt*; F tuhu — H asĕḍĕng — A C pininghitan ana; H tan hana — 25. C ika — 26. I niku — A tumsening — 27. H *het stuk van* maha *tot* punika *ontbreekt* — B C D E F I ratri, mâsa — 28. H aturu punika — B C D E G H I mangkin ta — B I lalawa — 29. B tan pamĕgatan —

VAN DER TUUK 16. wihata, *veranderd in* wigata.
JONKER 17. ati = apti — 24. tuhu.

ngan wohing jambunira Janggan. Tumuli ring eñjang katinghalan agĕlar wohing jambu punika ring natar, pinupu dening pĕpĕḍĕkira Janggan. Sira Janggan tumon wohing jambu rusak agĕlar ing natar, çoka sira Janggan, lingira Janggan ing parajaka: „Paran sangkane rusak jambu iku." Sumahur pĕpĕḍĕkira Janggan: „Pukulun rusak dening tampaking lalawah amangan jambu puniki". Dadi ta sira Janggan angambil rwining pañjalin nggenira ñĕrung jambu punika tur deṇirâtunggu sawĕngi. Sira ken Angrok malih aturu ring salu kidul, asaṇḍi(ng) kakawunganing alalang ring pĕrnahira Janggan kaḍang amĕlit. Satinghalira Janggan mulat ing lalawah abĕbĕlĕk pangdudulur, *mĕtu saking wunwunanira ken Angrok, paḍa amangan wohing jambunira Janggan, apĕsĕh twasira Janggan, kawalahan anggetak lalawah akeh amangan wohing jambunira, sĕrngĕn sira Janggan, tinuṇḍung sira ken Angrok denira Janggan, âkara madhyaning ratri patuṇḍungira Janggan. Kaget sira ken Angrok atangi pupungun sira, anuli mĕtu, aturu ring palangalanganing jaba, winĕton denira Janggan maring jaba katinghalan hana murub ing tĕngahing alalang, kaget sira Janggan angiḍĕpakĕn katunon, pinarikṣa kang katon murub, kapanggih ken Angrok kang murub ika, tinangi kinen mantuka iṇgajak aturua ring umah manih, tutut sira ken Angrok aturu ring patĕtĕngahan manih. Eñjang kinen angambila wohing jambu denira Janggan, suka sira ken Angrok, lingira: „Lah malar isun dadia wong, isun anahura hutang ring sira Janggan". Agung sakalawonlawon sira ken Angrok, angon ta kalawan sira tuwan Tita, agawe ta sira ḍukuh, kapĕrnah wetaning Sagĕnggöng, tĕgal ing Sañja, pinakanggenira angaḍangaḍanga wong malintang hawan lawan sira tuwan Tita rowangira.

[5] Hana ta wong amahat ano ring alasing wong Kapuṇḍungan, ânakanak wadon ahayu, milu maring alas, tĕka ginamĕlan denira ken Angrok rinowang asanggama ring alas, ya ta ring Adiyuga ngaraning alas. Mangkin mĕrsah sira ken Angrok, wĕkasan sira analawa wong malintang hawan, ya ta kawĕrta tĕkeng

---

3. E rusak *ontbreekt* — 4. C D I ning — H parajakanira — 5. H dening *ontbreekt* — B C I lalawa — 6. B C D E F G H I rining pañjalin — B G nrung; F nĕru — 7. B C D F G H I dera — 8. B C alangalang; D E F G H I kakawungan alangalang — 9. B I lalawa — B C F G H I adulurdulur — 10. E apĕsĕh twasira Janggan *ontbreekt*; H apĕsĕh *tot en met r. 12 ontbreekt* — 11. B I lalawa — 13. A anakara; H watara — F H I madhya — H kagĕt sira ken A. *ontbreekt* — 14. A pupungan; E pupungĕn — G H sira ken A. — H mĕtu sira ken A. — E pangalanganing; H alangalangan — H tinuṇḍung denira J. — 15. C G H alangalang — H katon (*in plaats van* kaget) — 16. B C D E G H I amanghiḍĕpaken — 17. F G H I sira ken A. — E ingajak *ontbreekt* — H aturu; A aturu maring — 18. I *het stuk van* tutut *tot* manih *ontbreekt* — C G H patĕngahan; E umah patĕtĕngahan — C beñjang — D E kinon — 19. E amangiḍĕpakĕn suka — B F dera — H lah *ontbreekt* — 20. E malara — A agu — 21. H I sira *ontbreekt* — B C D E F H I ta *ontbreekt* — H I sira *ontbreekt* — H anggawe — 22. B E G H ta *ontbreekt* — 23. A angaḍangaḍanga; I angaḍangaḍang — B C E F G maliwat — H rowanganira; E rowangira *vervangen door*: ken Angrok — 24. B C D E F G wong Muṇḍung; H atatakan ring alas ing Muṇḍung — 26. I aran ikang alas — 27 B C D F G I anawalan; E anawalan kang — D wong malintang hawan *ontbreekt*.

VAN DER TUUK 27. anawala.

nagareng Daha denira ken Angrok angrusuh, ya ta ingilangakĕn saking Tumapĕl denira sang akuwu aran Tunggul amĕtung. Sah sira ken Angrok saking Sagĕnggĕng, angungsi ta sira maring Rabut gorontol. „Mogha ta kabĕbĕng ring bañu kang angilangakĕn", sotira ken Angrok: „mogha ta bañu mĕtua saking tanhana, samangkana dadi kang tahun, tan hana kewĕh ring Jawa". Mangkana lingira ken Angrok. Sah sira saking Rabut gorontol, angungsi sira ring Wayang, tĕgal ing Sukamanggala. Hana ta papikatan pĕrit, irika ta sira anawala wong asĕḍahan manuk, anuli sira maring Rabut katu. Kapihanan sira tumon ing katu sawaringin gönge, irika nggenira mĕsat angungsi ta sira ring Jun watu, maṇḍalaning wong sampûrṇa, angungsi ta sira mareng Lulumbang, angher ing wong amaradeça, wijiling wong ajurit, aran sira Gagak ingĕt. Alawas angher irika anawala wong malintang hawan. Sah sira maring Kapuṇḍungan, amamaling sira ring Pamalantĕnan, kawruhan ta sira, binuru kakĕpang, tan wruh ta paranira angungsi, amamanek ta sira ring witing tal, ring pinggiring kali, karahinan ta sira, kawruhan yen amamanek ing tal, tinunggu dening wong Kapuṇḍungan ing sor, tinabuhan kajar. Tal punika winadung dening amburu ring sira. Samangka ta sira anangis, asasambat ing kang ayaçadharma ring sira, dadi sira amirĕsĕp çabda ring awangawang, kinon sira amĕranga roning tal pinakahĕlaranira kiwa tĕngĕn margahanira anglayanga maring sabrang wetan, masa sira matia muwah, dadi amĕrang sira ron tal antuk kakalih, pinakahĕlarira kiwa tĕngĕn; anglayang sira mareng sabrang wetan, malayu angungsi ring Nagamasa, tinut sira binuru, angungsi ta sira maring maṇḍaleng Oran, tinut binuru, malayu angungsi ring maṇḍaleng Kapuṇḍungan, katĕmu atanĕm sirâmaṇḍala, ingalingan sira ingaku wĕka denirâmaṇḍala, sira ken Angrok. Anakirâmaṇḍala paḍa atanĕm, kehipun nĕnĕm. Katuju lungha atatawu kang tunggal, kari lilima; kang lungha ginanten atanĕma denira ken Angrok, tĕka kang amburu ring sira, tur angucap ring siramaṇḍala: „E kaki maṇḍala, hana wong arusuh isun-buru, angungsi ingkene mahu". Sumahur siramaṇḍala: „Kaki

---

1. E F H I arusuk — 2. E ingaran — 4. E sotira ken Angrok *ontbreekt* — H mĕtu — 5. F I samangka — 6. F H I ta sira — 7. F ika ta — 8. A kawihanan — 9. C sawaringĕn — H umungsi — 10. H umungsi — C G ring — 11. B C D E G H I añjuri — A an sira — 12. C amalintangan — F sah *ontbreekt* — H saking — 13. B C E G H I ta sira *ontbreekt* — 14. B wwit — 15. B D E F G H I ta sira *ontbreekt* — H kawruhan *ontbreekt* — A ĕntal — 16. B D F H I dening kang amburu; G dene kang amburu — 17. I samangkana — B D E G H I asambat — 19. C E G H I anglayang — 20. H *het stuk van r. 20—24 ontbreekt; daarvan staat er alleen:* malayu angungsi ring Nagamasa — B C D E F G I ya ta (a)marang sira antuk kakalih — 21. C maring — 22. B C I Râgamaçâ — 23. I tinut binuru *ontbreekt* — A mayu — A atatanĕm — 24. B manḍa — 25. A C ananĕm — E kehipun nĕnĕm *ontbreekt* — H lungha tan taku ki sanunggal — A atatahu — 26. A ananĕm; B E F H I atanĕm — B tĕkangaburu — 27. I aburu — A ri — A ring *ontbreekt* — C: E kaki maṇḍala; E G kaki maṇḍala *ontbreekt* — C G anane — 28. H isun-amburu — B C ringkene.

VAN DER TUUK 1. arusuh — 8. Rabut katu irika nggenira mesat kapihanan.
JONKER 1. arusuh.

dayakanira tan tuhu aliñok ingsun kaki, yen norengkene; hanânakingsun nĕnĕm, iki atanĕm gĕnĕp nĕnĕm, wilangĕn uga denira, manawa lewih saking nĕnĕm, [6] tuhu hana wong len ingkene". Ujaring amburu: „Tuhu yen anakira maṇḍala nĕnĕm, apan kang atanĕm iku nĕnĕm". Lĕs lungha kang amburu. Lingira maṇḍala ring ken Angrok: „Lungha ta sira kaki, manawa mangsul kang amburu ring sira, manawa hanamicara çabdaningsun, tanpantuk denira angungsi iringsun, lungha sira angungsi alas". Ndan lingira ken Angrok: „Angher manih kang amburua". Ya ta sangkane angalas ken Angrok, ring Patangtangan araning alas. Anuli sira ken Angrok angungsi ring Ano. Sah sira ring alas ing Térwag. Mangkin sangsaya mĕrsah sira. Hana ta sira maṇḍaleng Luki, angarĕpi wĕlahan, mangkat sira amaluku pagagan, akârya pakacangan ambhakta sĕkuling rare angon mahiṣanira maṇḍala, den-salahakĕn ing uṇḍunguṇḍung den-waḍahi kele, katungkul sira maṇḍala pijĕr amaluku pakacangan, inguṇḍukuṇḍukan ingambil denira ken Angrok pinet sĕkule, nangkĕn dina sira mangkana, kepwan sira maṇḍala dening baryan dina kelangan sĕganing pangon, pangucapiramaṇḍala: „Paran sangkane hilang sĕkul iki". Mangkin ta inginte sisingidan sĕganing pangonira maṇḍala ring wĕlahan, pangone den-kon amulukua, tando ḍatĕng sira ken Angrok saking jĕro alas pakṣanira ken Angrok angambila sĕkul punika. Sinapa deniramaṇḍala: „Kalingane sira kapo kaki ngamet sĕgane pangon-ingsun iku nangkĕn dina". Sumahur ken Angrok: „Singgih kaki maṇḍala, ingsun amet sĕgane pangonira nangkĕn dina wetning lapa-ingsun tanpamangan". Lingira maṇḍala: „Lah kaki ḍatĕnga ring açramaningsun sira yen hana luwe, amalampaha sĕkul nangkĕn dina, apan ingsun pratidina angaḍangaḍang tĕkahaning tatamu". Tĕhĕr ingajak sira ken Angrok ḍatĕng ing Batur denira maṇḍala, sinwagatan sireng sĕkul ulam. Lingira maṇḍala ring

1. G dayanira — A tantu — B C E H I hana *ontbreekt* — 2. C G H iki atanĕm *ontbreekt* — D H gĕnĕp nĕnĕm *ontbreekt* — B manawi — 3. B C D F G I aburu — 4. B F H *het stuk van* apan *tot* lĕs *ontbreekt*; C D E G I lĕs *ontbreekt* — E tikang — B D G I aburu — E ujar — 5. B C D E F H I lunghaha — 6. B C D F G I aburu — 7. B ingisun — B F anuli lungha — H *het stuk van* sira *tot* lingira *ontbreekt* — C Angro — B C D F G H I pangher manih aburua — E pangewuh wong — 8. D sangkaning; C sangkaning alas ken Arok ring Patangtangan araning alas; E F G H I sangkaning alas ring P. — 9. D E arane — B G maring — H saking alas — 10. A sangsayan — B Lukih — 11. B angarĕping — A H panggagan; D magagan — 12. H ambhakta sira — D I ulahakĕn — 13. A den-waḍahin — H katuju — 14. H inguṇḍukuṇḍuk — A ingambingambil — 15. B C kepon; G pon — 16. A paugangon; H râryangon — A pangucap sira — 17. A ingante — H inte — E irine sasangidan — A B pangangonira — A pangangone — A C dene mulukua — 18. E jĕroning — 19. D E G I dera — C D F G I amet — H kapo ingambil sĕkul pangoningsun iki — 20. B sĕgane pane — A pangangoningsun — B nakĕn — 21. A pangangonira — A C H lamaningsun; E lapaningsun — 22. F Lingira maṇḍala *ontbreekt* — H paçramaningsun — 23. D yan; B E F G H I yen aluwe — A angaḍangaḍanga — 24. E tekahana tatamu — B C D E F G H I tĕhĕr bhinakta sira — 25. H Batur *ontbreekt* — B D E F G I dera — B D E F G H I sinogatan — I sireng *ontbreekt*.

VAN DER TUUK 7. pangher.

istrinira: „Nini bhaṭari ingsun amĕmĕkas ing sira, lamun ken Angrok maririkia, mon ingsun tan hana ring umah tuwi, kukurĕnĕn tumuli, amĕlasakĕn". Ya ta ken Angrok katutur nangkĕn dina tĕka, lunghanira saking rika mara ring Lulumbang, maring Bañjar kocapet. Hana ta sira maṇḍaleng Turyântapada, mulih sira mareng Kabalon, parabira sira mpu Palot, among dharmakañcana, aguru ta sira ring hyang buyut ing Kabalon, pangawaking dharmakañcanasiddhi, siddhisanidya, mantuk ta sira mpu Palot saking Kabalon amawa ta sira lakar, awrat limang tahil, areren ing Lulumbang, awĕdi sira mpu Palot muliha ḍewek mareng Turyantapada, rehing wontĕn wong kawĕrta anawala ring marga aran sira ken Angrok. Sira mpu Palot tan wruh ring patutunggalaning wong; ya ta katĕmu sira ken Angrok ring parerenan. Lingira sira ken Angrok [7] ring sira mpu Palot: „Uḍuh ḍatĕng ing punĕndi rakaki pukulun". Lingira mpu sumahur: „alulungha ingsun kaki saking Kabalon, ayun mantuka mareng Turyantapada, awĕdi ingsun ring marga, anĕngguh hana wong anawala aran ki Angrok." Mesĕm sira ken Angrok, lingira ken Angrok: „Lah pukulun, ranakira ya ngatĕra mantuk i rakaki, raputunira mĕne anglawana yen kapanggih wong aran ken Angrok puniku, lumaris ugi sira kaki mantuk mareng Turyantapada, sampun walang hati." Kapihutangan sira mpu ring Turyantapada angrungu sanggupira ken Angrok. Satĕkanireng Turyantapada, ya ta winarahan dharmakañcana sira ken Angrok, enggal bisa, tan hana sor timbangana ring kaçaktinira mpu Palot. Nĕhĕr ingaku wĕka sira ken Angrok denira mpu Palot, sangkaning açrameng Turyantapada ingaran ing maṇḍaleng Bapa. Mangke polahira ken Angrok angaku bapa ring sira mpu Palot, hana po deni(ng) kakuranganira mpu Palot, ya ta karaṇanira ken Angrok kinon marang Kabalon denira mpu Palot, kinonira amutusakĕna dharmakañcana, ring hyang buyut ing Kabalon, anguwusakĕna lakar katunanira maṇḍaleng Bapa. Mangkat sira ken Angrok ḍatĕng ring Kabalon, tan kapihandĕl sira ken Angrok denira sang apalinggih ring Kabalon. Samangka ta sĕrngĕn sira ken Angrok: „mogha hana ĕmbang ring panapen".

---

1. H sira istrinira; B D F stri — H lamun ing mareng umah — 2. B D E F G H I mariríki — B amĕlasakĕn *ontbreekt*; E amalasakĕn — 3. A E F H atutur — H ya ta *ontbreekt* — F lungha sira — H *het stuk van* lungha *tot* Lulumbang *op r. 4 ontbreekt* — 4. A kuca — A C ata — H sira *ontbreekt* — 6. D F G H I sira pangawaking — 7. B D F G H I sandhisânidhya — 9. H wontĕn wĕrta ana anawala — 11. H sira *ontbreekt* — 12. B ing — A pundi — 13. B C D F G H ningsun — H ulun *in plaats van* ayun — B C D F G H maring — 14. C D ing — B C D F I anawalan — H anawala ring marga ken A. — 15. B Angro — E lingira ken Angrok *ontbreekt* — B C I rakanira angatĕra — H angatĕrana ranakira kaki mantuk ing Turyantapada — 16. E mantuk sira; I mantukira kaki — C D ing — D ken *ontbreekt* — 17. B F I ugi rakaki — 18. A ngrasa kapihutangan — A H ring *ontbreekt* — 19. B winaran — H ing dharmakañcana — 20. A ring *ontbreekt*; E tan hana ri kasaktinira; H timbangan sandinira — D E F G H I mpu Palot *ontbreekt* — 21. B ikaku — H *het stuk van* sangkaning *tot* Palot *op r. 23 ontbreekt* — A B açarame — 22. B C D E G bapa ring mangke — 23. E *het stuk van* hana po *tot* Palot *ontbreekt* — 24. B C E F G maraheng — B C D I dera mpu — 25. E angusakĕnana — 26. B ḍatĕngi; C ḍatĕng ing — 28. A E samangkana — D H ta *ontbreekt* — A srĕngĕnira.

POERBATJARAKA 23. Palot. Hana

Sinuduk denira ken Angrok, malayu angungsi ring hyang buyut ing Kabalon, ingatagakĕn sira parakategan sahaneng Kabalon paraguruhyang tĕkaning kapuntan, sama mĕdal amawa palugangça, amburu ring sira ken Angrok samâmukul ing palugangça pakṣanira sang tyâga aminonanayun amatenana ring sira ken Angrok. Mogha angrungu ujaring âkâça: „Hayo denira-pateni wong iku, sang tyâga, yugamami rare iku, tangeh gawene ring madhyapada.” Mangkana çabda akaça karungu denira sang tyâga. Ya ta tinulung ken Angrok anglilir kadi pralagi. Tĕhĕr ken Angrok angĕnakĕn upata, lingira: „Tan hanaha tega ring wetaning Kawi tan siddhaning dharmakañcana.” Sah sira ken Angrok saking Kabalon, angungsi Turyantapada, sira maṇḍaleng Bapa, siddha ring dharmakañcana. Sah sira ken Angrok saking maṇḍaleng Bapa maring pradeçeng Tugaran. Nora ta wilasa sira buyuting Tugaran, rinusuhan wong Tugaran denira ken Angrok, ya ta ingĕmban ta gopala sinalahakĕn ing maṇḍaleng Bapa, dadi kapanggih anakira buyuting Tugaran, ananĕm kacang ing pagagan. Mangke ta ikang rara rinowang asanggama denira ken Angrok, alalama kacang kakampilan, sangkaning kacang Tugaran wijine akulimis agung agurih. Sah sira saking Tugaran, mulih sira maring maṇḍaleng Bapa muwah. Lingira [8] ken Angrok: „Yen ingsun dadi wong adânaha pirak ring kaki maṇḍaleng Bapa”. Kawĕrta sira ken Angrok ring nagareng Daha, yen arusuh asĕnĕtan ring Turyantapada, ingilangakĕn saking Daha, rinuruh dening wong saking Daha, lungha saking maṇḍaleng Bapa, angungsi sira maring gunung Pustaka. Sah sira saking rika, angungsi ring Limbehan, wilasa sira buyuting Limbehan, inungsi sira ken Angrok, wĕkasan ananakti sira ken Angrok maring Rabut kĕḍung Panitikan. Katurunan sira widhi, kinon mara ring Rabut gunung Lĕjar, ring dina Budha hirĕng ing Warigadyan, sira paradewa ahum akukumpul, mangkana lingira nini ring Panitikan: „Mami angrowangana asĕnĕtana kita bapa, tan hananing wruha, mami ta ananapua ring gunung Lĕjar sĕḍĕnging dewa ahum kabeh.” Mangkana lingira nini Panitikan. Ya ta mara sira ken Angrok ring

---

1. C malu — 3. H sang maṇḍala amawa — F I aburu — A ring *ontbreekt*; C G I sira ring — 4. B D F I amingronana ayun; C G amingronana ahayun — 5. A C ring *ontbreekt* — B C D F G H I dera — 6. B kading — 7. D E F G H I dera — 9. C E F H I tetega — E siddhi — 10. D E F G H maring — H siddhining — 11. B pradeça ring; H pradeçaning; I *het stuk van* maring *tot* Tugaran *op r. 10 komt tweemaal voor* — 12. I ta *ontbreekt*; H nora ana; F G nora awalĕsa — E si — 14. A H panggagan — 15. D I ta *ontbreekt* — H rare — B asama — 16. D E F G H I wiji — H sakulimis — 17. H maring Tugaran — B mareng; I maring *ontbreekt* — 18. D yeki isun yan dadia; B F G H I dadia — B adâha — 19. H kawĕrta ing nagareng Daha sira ken A. — E yan; I yen arusuh *ontbreekt* — 20. I *het stuk van* rinuruh *tot* Daha *ontbreekt* — 21. A angungsira maring — H ta sira saking — 22. B D H awilasa — B E F G I inungsi dera ken; H K ingungsi denira — 23. A D anakti; F abhabhakti — A D Rabut gĕḍung; E K Rabut ring P. — 24. B mara maring; C E G H I K maraha maring — B C D G H I K dina ring Budha — 25. H akumpul — 26. B ling ranini; D ling rabini — A asĕnĕtan hana — C kitanakita bapa — 27. H hana wawruha — C ahuhum — 28. E I ring P. — D I sira *ontbreekt* — H maring.

Van der Tuuk 4. amingronana.

gunung Lĕjar. Katĕkan pwa Budha hirĕng ing Warigadyan, mara pwa sira ring pahĕman. Ya ta sira asĕnĕtan ing pawuhan ingurugan sukĕt denira ranini Panitikan. Tĕhĕr muni kang saptaswara gĕntĕr patĕr linḍu kĕtug kilat halisyus haliwawar, hudan salah masa, tanpantara teja wangkawa, ndan samangkana sira angrĕngö çabda tanpantara, humwang gumuruh, rasaning ahumaning watĕk hyang: „Ikang angukuhana ring nûṣa Jawa, yaya tandi manḍala". Mangkana ling sang watĕk dewata kabeh sama asalanggapan ujar: „Ndi kang yogya prabhua ring nusa Jawa", patakoning watĕk hyang kabeh. Sumahur hyang Guru: „Wruhanta kabeh watĕk dewata, hana si yugamami, mânuṣa wijiling wong Pangkur, ika angukuhi bhûmi Jawa." Samangka mĕtu ta sira ken Angrok saking pawuhan, katinghalan sira dening watĕk hyang, sama kayogyan sang watek dewata, ya ta inastwakĕn sira bhiṣeka bhaṭâra Guru, mangkana kastwanira de sang watĕk dewata, asurak asanggaruhan. Winidhyan sira ken Angrok angangkĕna bapa ring sang brâhmaṇa makanâma sira ḍanghyang Lohgawe, wahu tĕka saking Jambudwipa kinen apanggiha ring Taloka; samangkana mulaning brâhmaṇa hana ring wetaning Kawi. Duk maring Jawa tanpahawan parahu, atampakan roning kakatang tĕlung tugĕl, mĕntas sira anuju pradeça ring Taloka, midĕr sira ḍanghyang Lohgawe angulati sira ken Angrok. Lingira ḍanghyang Lohgawe: „Hana rare adawa tangane, aliwat ing dĕkunge, tulise tangane tĕngĕn cakra, kang kiwa çangka, aran ken Angrok, katon ing pujamami, kadadinira bhaṭâra Wiṣṇu, pawarahira nguni duk ing Jambudwipa: eh ḍanghyang Lohgawe wus mono denta muja ring Wiṣṇuarccha, mami tan hana ring kene, ngong angjanma mânuṣa maring Jawa, kita tumutureng mami, aran ingong ken Angrok, ulatana mami ring kabotohan". Tando sira ken Angrok kapanggih ring [9] kabotohan, winaspaḍakĕn singgih kang katon ing puja denira ḍanghyang Lohgawe. Tumuli sira tinañan, lingira ḍanghyang Lohgawe: „Iya sira kaki, aran ken Angrok, sangkaningsun wruh ing sira, katon ing puja deningsun".

---

1. H Lĕjar ring dina Budha hirĕng W. — 2. H pahĕman ingurugan — 3. D ranini — H gĕntĕr muni kĕtug linḍu — B kalatalasyasaliwawar — 5. H sandhyaning ahumaning; C D E I human — 6. B F angakuhana; H astungkara — B C D E F G H I K tâdi — 7. A C sira watĕk — B ndi ta yogya; A ndi kang *ontbreekt* — 8. A prabhu; H prabhuana — D I sang hyang — 9. A syuga — H wijil P. — 10. H ikang — C E ta mĕtu; E K ta *ontbreekt*; H samangka ta sira ken A. mĕtu — 11. K pawurugan — B samangkayogyan — 13. B winidhya — B ngangkĕna; C G angkĕna; E K ngangkĕn; H kang angkĕna — 14. H mangkana sang ḍanghyang — A Logawe — 15. H apapanggiha — B C D E K samangka — 16. E hana *ontbreekt* — H ring *ontbreekt* — B C E tanpawan — 17. B C D E F G H I tĕlung punggĕl — 18. B angulat ing — 19. K lare — H tangannya — A C tulis — 20. F G I arane — A dadenira; D F G H I K dadianira; E dadi sira — 21. A I ri nguni nduk; A D pawararinguni nduk — B e — 23. B anjanma — B D E H I ken *ontbreekt* — 24. A ulana; H ulatane maring — 25. H winaspada — H pujanira — 27. A C samangkana ingsun — H ring sira.

Van der Tuuk 5. human — 6. tâdi.
Jonker 6. yayata adi manḍala, mangkana? — 11. samangka kayogyan de.
Poerbatjaraka 6. ta ndi.

Sumahur ken Angrok: „Singgih pukulun, ranakira aran ken Angrok." Rinangkul sira denira sang brahmaṇa. Lingira ḍanghyang Lohgawe: „Ingsun-aku anak sira kaki, ingsun-rowang duk anastapa, ingsun-wong saparanira." Sah sira ken Angrok saking Talokah, mara sira ring Tumapĕl, milu sira brahmaṇa. Satĕkanira ring Tumapĕl kapanggih kaladeça, ati sira asesebana ring sang akuwu ring Tumapĕl, aran sira Tunggul amĕtung. Kapanggih sira sineba. Lingira Tunggul amĕtung: „Bhageya pukulun sang brahmaṇa, saking punĕndi sira hañar katinghalan." Sumahur sira ḍanghyang Lohgawe: „Eh kaki sang akuwu, hañar saking sabrang ingsun, ati ingsun asewakaha maring sang akuwu ingsun kaki, lawan akonakoningsun anak puniki ayun sumewakaha ring sang akuwu". Sumahur sira Tunggul amĕtung: „Lah suka ingsun sira ḍanghyang yen sira santosa wontĕna ring sirânakira". Mangkana lingira Tunggul amĕtung. Alawas sira ken Angrok amaraseba ring sira Tunggul amĕtung, sang akuwu ring Tumapĕl.

Dadi hana bhujangga boddhasthâpaka ring Panawijen, lumaku mahâyâna, atapa ring setraning wong Panawijen, apuṣpata sira mpu Pûrwa. Sira ta anak-anak stri tunggal, duk derengira mahâyâna; atyanta ring listu-hayuning putrinira, aran ken Ḍĕḍĕs. Sira ta kawĕrta yen hayu, tan hana amaḍani rupanira yen sawetaning Kawi kasub tĕkeng Tumapĕl. Karungu denira Tunggul amĕtung, tumuli sira Tunggul amĕtung ḍatĕng ing Panawijen, añjujug maring ḍukuhira mpu Purwa, kapanggih sira ken Ḍĕḍĕs, atyanta garjitanira Tunggul amĕtung tumon ing rara hayu. Katuju sira mpu Purwa tan hana ring patapanira, samangka ta ken Ḍĕḍĕs sinahasa pinalayokĕn denira Tunggul amĕtung. Saulihira sira mpu Purwa saking paran tan katĕmu siranakira, sampun pinalayokĕn denira sang akuwu ring Tumapĕl, tan wruh ring kalinganira, ya ta sira mpu Purwa anibakĕn samaya tan rahaju, lingira: „Lah kang amalayokĕn anakingsun mogha tan tutuga pamuktine matia binahud angĕris; mangkana wong Panawijen asata pangangsone, mogha tan mĕtua bañune bejine iki, dosane nora

---

1. B C G aran Angrok — H *het stuk van* singgih *tot* Angrok *op r. 4 ontbreekt* — 2. B F lingira ḍanghyang Lohgawe *ontbreekt*; D E G I Lohgawe *ontbreekt* — 3. A aanak — B isu; D I sun — E I duhka nastapa — E I sun-rowang; A mong — 4. B F Tapoloka — B D G I maring — F H sang brahmaṇa — 5. B tumĕl amanggih; D E G amanggih; H maring T. mulih kaladeça aseseba — 6. B aranira — 7. A ageya; B C D E H I bhahageya — 8. B sira puniki — H sira *ontbreekt* — 9. H asewaka ing sira sang — 10. B F lawan ta — A C G sumewaka — 11. H sang ḍanghyang; I ḍanghyang yen sira *ontbreekt* — 12. E H wontĕn ing — 15. E boddhastápa — 16. H wong P. apuṣpata *ontbreekt* — 17. H anak sanunggal — H dereng sira — A antyanta lituhayu; D F G I litu — 18. B C D F aaran — B C D I ta *ontbreekt* — A amaḍau ring rupa; H atyanta ring tuhwayu rupanira aran ken Ḍ. — 19. H yen *ontbreekt* — 20. H sira ring — 21. B sira *ontbreekt* — A B antyanta — 22. E *het stuk van* tumon *tot* Tumapĕl *op r. 25 ontbreekt* — 23. H sinahasa pinalayokĕn *ontbreekt* — 24. C sira *ontbreekt* — A pinayokĕn — 25. B C D sang *ontbreekt* — 27. E tan tutuga *ontbreekt* — A H mati — C mangkana ta; E samangka — 28. A bañuneng beji iki; D E F G H I beji.

awarah iringsun yen anakingsun den-walating wong". Mangkana lingira mpu Purwa. „Kalawan ta anakingsun marajakĕn karma amamaḍangi, anghing sotmami ring anakmami mogha anĕmwa rahayu den-agung bhâgyane". Mangkana sotira mahâyâna ring Panawijen. Satĕkanira ken Ḍĕḍĕs ring Tumapĕl rino-[10] wang sapaturon denira Tunggul amĕtung, tan sipi sihira Tunggul amĕtung, wahu ngiḍam sira ken Ḍĕḍĕs, dadi sira Tunggul amĕtung akasukan, acangkrama somahan maring taman Boboji, sira ken Ḍĕḍĕs anunggang gilingan. Satĕkanira ring taman sira ken Ḍĕḍĕs tumurun saking paḍati, katuwon pagawening widhi, kengis wĕtisira, kengkab tĕkeng rahasyanira, nĕhĕr katon murub denira ken Angrok, kawĕngan sira tuminghal, pituwi dening hayunira anulus, tan hanâmaḍani ring listu-hayunira, kasmaran sira ken Angrok tan wruh ring tingkahanira. Saulihira Tunggul amĕtung saking pacangkraman, sira ken Angrok awarah ing sira ḍanghyang Lohgawe, lingira: „Bapa ḍanghyang, hana wong istri murub rahasyane, punapa lakṣaṇaning stri lamun mangkana, yen hala rika yen ayu rika lakṣaṇanipun". Sumahur sira ḍanghyang: „Sapa iku kaki". Lingira ken Angrok: „Wontĕn, bapa, wong wadon katinghalan rahasyanipun deningsun". Lingira ḍanghyang Lohgawe: „Yen hana istri mangkana, kaki, iku stri nâriçwarî arane, adimukyaning istri iku, kaki, yadyan wong papa angalapa ring wong wadon iku, dadi ratu añakrawarti". Mĕnĕng sira ken Angrok, ri wĕkasan angling: „Bapa ḍanghyang, kang murub rahasyanipun puniku rabinira sang akuwu ring Tumapĕl; lamun mangkana manira-bahud angĕris sirakuwu, kapaṣṭi mati de mami, lamun pakanira angadyani". Sahurira ḍanghyang: „Mati, bapa kaki, Tunggul amĕtung deṇira, anghing ta ingsun tan yogya yan angadyanana ring kaharĕpira, tan ulahaning paṇḍita, ahingan sakaharĕpira". Lingira ken Angrok: „Lamun mangkana, bapa, ingsun amit ing sira". Sumahur sang brahmaṇa: „Maring punĕndi ta sira kaki". Sumahur ken Angrok: „Ingsun ḍatĕng ing Karuman wontĕn bobotoh angangkĕn wĕka iringsun, aran sira Bango samparan, asih iringsun;

---

1. BFH ring isun — A den-wanglat; B den-walati; E winalat — 2. EFGHI majarakĕn — 3. A mogha anĕmu rahayu; B mogha arahayu; C mogha anĕmu arahayu; E mogha ta nĕmuha — 4. A mayana — 5. H sapaturon *ontbreekt* — E tan sipi sihira Tunggul amĕtung *ontbreekt* — 6. A angarbini *in plaats van* ngiḍam; DFGHI angiḍam — BDFI asomahan; H sahasomah — 7. E sira *ontbreekt* — 8. G katuhan — H papagawening — 9. B rasya — BFGI tĕhĕr — H nĕhĕr murub dadinira — 10. H dening *ontbreekt* — C anulu — 11. H ring listuhayu; BCDEFGI ring kalituhayon — 13. B lingira *ontbreekt* — BDG stri — 14. H. rahasyanipun — T (?) kṣana — H lamun murub rahasyane yen ahala yen ahayu — 15. A ring lakṣananipun; B kalakṣananipun — 16. H bapa *ontbreekt* — E rahasyanipun *ontbreekt*; H murub rahasyanipun — 18. DH ring *ontbreekt* — 19. BCDEFGHI añakrawarti *ontbreekt* — C ring — 20. H ḍanghyang *ontbreekt* — H puniku *ontbreekt* — CDGI sang *ontbreekt* — 21. CDGI mangkanaha — H kapatipati — 22. B denira; C demanira; D den-mami; EFGHI den-manira — F kaki *ontbreekt* — 25. H Sumahur sang brahmaṇa *ontbreekt* — 26. A ḍatĕng ri — 27. BCHI ringisun — BCHI *id.*

Van der Tuuk 6. asomahan.
Jonker 2. majarakĕn — 6. asomahan?

punika ingsun-tarinipun kadi angyogyanana". Lingira ḍanghyang: „Rahayu yan mangkana, sampun ta, kaki, sira alawas ing Karuman". Lingira ken Angrok: „Punapa karyaningsun alawasa". Sah sira ken Angrok saking Tumapĕl, tĕka sireng Karuman, kapanggih sira Bango samparan. „Saking ĕndi kawĕtunira, alawas tan mareringsun, kadi ring swapna ingsun atĕtĕmu lawan sira, alawas tĕmĕn denira lungha". Sumahur ken Angrok: „Wontĕn ing Tumapĕl ingsun bapa, amaraseba ring sirâkuwu. Sangkaningsun maring sira, hana rabinirâkuwu, tumurun saking paḍati, kasingkab rahasyane, katon murub deningsun. Hana ta brahmaṇa hañar angajawa, puṣpatanira ḍanghyang Lohgawe, sirângaku wĕka ring ingsun, ingsuṇtakoni: punapa araning strî yen murub rahasyanipun. Lingira sang brahmaṇa: uttama dahating stri yen mangkana, arane iku kang sinangguh stri ardhanârîçwarî [11]ika, sulakṣaṇa tĕmĕn, pan iku asing adĕrwe rabi, katĕkan dadi ratu añakrawarti. Ingsun ta, bapa Bango, kapengin dadi ratu, harĕpingsun ki Tunggul amĕtung ingsun-patenana, rabine ingsun-alape, malar bapa, ranakira dadi ratu, amalaku ingsun pangadyanira bapa ḍanghyang. Ujarira ḍanghyang: kaki Angrok tan kawaça ring brâhmaṇa yan angajĕngana ring wong angalap rabining arabi, hingan sakaharĕpira piambĕk. Punika karaṇaningsun maring bapa Bango, malaku adyanadyanira bapa ingsun-cidrane sirâkuwu ring Tumapĕl, wyakti mati sirâkuwu deningsun". Sumahur sira Bango samparan: „Rahayu yen mangkana. Ingsun, kaki, angadyani, yen sirâharĕp ambahud angĕris ring sira Tunggul amĕtung, anghing ta sira kaki Angrok, sirâkuwu tĕguh, manawi nora tĕḍas yen derasuduka ring kĕris kurang yoninya. Hana mitraningsun paṇḍe ring Lulumbang, aran pu Gandring, yoni olih agawe kĕris, norana wong atĕguh dene pagawene, tan amingroni yen sinudukakĕn, ika konĕn akarya ḍuhung. Yen huwus dadi

---

1. H tariningsun — A kang dadi — B lingira — 2. H sira kaki alawas ring — I lingira k. A. *ontbreekt* — 3. H tĕka sireng Karuman *ontbreekt* — 4. B C kawĕtonira — 5. A ta — B C G I supna — F atĕmu — I dera — 9. B C D E F G H I anama sira — B sira ta angaku — B C G ingisun — E ingsun-takoni *ontbreekt* — 10. E lamun murub; B D I lamun — B sang *ontbreekt* — 11. A dat — B C D E F G H I lamun — BC sinĕnggu — H istri sinanggub nareçwarî — 12. I puniku; E F punika ta sing adĕrwea; H ika sang adĕrwea rabi; B ta sing adruwea rabi; C ta sing adĕrwe rabi — B C D E F G H I añakrawarti *ontbreekt* — 13. A kapenginḍan dadi; B D E G I kapengin dadia; H andadia — B G H I kaharĕpingsun — 14. C E I patenane — H rabinipun — B sun; H sun alapa — B C D E F G H I dadia — H ingsun *ontbreekt* — 15. B C D E F H I ujarira sang brahmaṇa — 16. D E F G H yen — C wong alap — B C D E F G H I rabining wong — 17. A ing ambĕk — D E G H amalaku — 18. A wyakti ma sira — 19. B C F G H I sirakuwu *ontbreekt* — H sira *ontbreekt* — H rahayu kaki — E F G yan — 20. H aharĕp *ontbreekt* — E ababud; A angudangĕris — B sira *ontbreekt* — 21. D E F G H I sira *ontbreekt* — B C D E F G H I atĕguh — 22. E ring *ontbreekt* — B ringkĕs — C E F G H I yonine — B D E F G H hana ta — F I apaṇḍe — 23. G H I mpu — A H yeni — D E F G H I olihe — H anggawe — C nora ana — B C F G gagaweane; E pagaweane; H gawene; I gagawene — 24. A amirwani; B amironi — A sudukakĕn — B C F I lamun — B E F G akaryaba — D duwung — B G yan awus; C D I yan huwus.

VAN DER TUUK 5. atĕmu — 14. dadia — 23. olihe.
JONKER 14. dadia — 23. tĕguh, dene gagaweyage.

kĕris, nggenirâñidra ring ki Tunggul amĕtung". Mangkana wĕkasira Bango samparan ring ken Angrok. Lingira ken Angrok: „Amit ingsun, bapa, maring Lulumbang". Sah sira saking Karuman, nuli maring Lulumbang, katĕmu sira Gandring anambut karya ring gusali, tĕka ken Angrok tur atakon: „Iya sira baya aran Gandring. Lah rĕko ingsun pagawekĕna kĕris, huwusa limang wulan, agatana gawene deningsun". Lingira mpu Gandring: „Sampun limang wulan punika, lamun sira ayun den-apĕnĕd, manawi satahun huwus, enak ratĕng papalonipun". Lingira ken Angrok: „Lah sarupane gugurindane, anghing den-huwus limang wulan". Sah ken Angrok saking Lulumbang, maring Tumapĕl, kapanggih sira ḍanghyang Lohgawe, atakon ing ken Angrok: „Paran sangkanira alawas ing Karuman". Sumahur ken Angrok: „Sumĕlang manira, bapa, ring Lulumbang". Samangka ta ken Angrok alawas apanganti ring Tumapĕl. Huwusing gĕnĕp limang wulan, engĕt ing samayanira yen aken anggawe kĕris ring sira mpu Gandring. Mara sira ring Lulumbang, katĕmu sira mpu Gandring angguguringa, aninigasi papalampahanira ken Angrok kĕris. Lingira ken Angrok: „Ĕndi kenkenaningsun ring kaki Gandring". Sumahur sira Gandring: „Singgih kang ingsun-gurinda puniki, kaki Angrok". Pinalaku tininghalan punang kĕris denira ken Angrok. Lingira asĕmu bĕndu: „Ah tanpolih deningsun akonkon ring sira ki Gandring, apan durung huwus gugurindane kĕris iki, lagi asĕbel, iki kapo rupane kang dera-lawas limang wulan lawase". Apanas twasira ken Angrok, dadi [12] sinudukakĕn ing sira Gandring kĕris antukira Gandring agawe ika. Anuli pinĕrangakĕn ing lumpang çela pambĕbĕkan gurinda, bĕlah aparo; pinĕrangakĕn ing paronira Gandring, bĕlah apalih. Samangka sira Gandring angucap: „Ki Angrok, kang amateni ring tĕmbe kĕris iku, anak-putunira mati dene kris iku, olih ratu pipitu tĕmbe kĕris iku amateni'. Wusira Gandring angucap mangkana, mati sira Gandring. Samangka ta arupa analahasa sira ken Angrok patinira Gandring. Lingira ken Angrok: „Lamun ingsun dadi wong tumusa ring anakputune apaṇḍe ring Lulumbang". Tĕhĕr mantuk sira ken Angrok maring Tumapĕl.

---

1. B C ĕnggen — A ñidra; C D E G H I ñidraha ring — 3. H sira mpu — C D E G H I anuli — 4. B C D E F G H I rawuh — B anakon — 6. B F H I agata; C E G agati; D atata gawe — B lingira npun; C F I lingingaranpu; D ngaran mpu — H huwus *in plaats van* sampun — A lima — 7. B D E G H I depun-apĕnĕd — 10. A lawas — 11. B C D E F G H I sumĕlang maring Lulumbang manira, bapa — 12. B F amanganti — B huwus agĕnĕp — 13. H gĕnĕp *ontbreekt* — B C D E F G sasamayanira — B D E F G H I akenken kĕris; C aken kĕris — 14. E F I maring L. — 15. B la ĕndi; I ĕndi ta — 16. H ring *ontbreekt* — 17. H kaḳi *ontbreekt* — A punang kĕris *ontbreekt* — 18. H tan olih ingsun akon ing sira; A akonkona sira — 19. H lagi asĕbel *ontbreekt*; A asĕkĕl — 20. H kang lawas limang wulan; A lawan; B E F I lalawas — 21. H sinudukakĕn sira Gandring olih kĕrisira — E ing *ontbreekt* — 22. H pinĕrang paronira — 23. A amalih; H aparo — E samangkana — H twasira Gandring angucap ring k. A. — 24. E F G I ring sira tĕmbe; H sira ring tĕmbe — 26. H sira mati ki Gandring — I sama *in plaats van* samangka — E G H sira *ontbreekt*. — 28. B C D G I apaṇḍea. —

Van der Tuuk 6. agata — 7. depun apĕnĕd — 12. amanganti — 24. ring sira tĕmbe. Jonker 6. agati, ana gawe-ne deningsun? — 19. asĕbĕl — 20. lalawas.

Hana kakasihira Tunggul amĕtung, aran Kĕbo hijo, apawong sanak asihsihan lawan ken Angrok. Satinghalira Kĕbo hijo ring sira ken Arok anungkĕlang ḍuhung hañar, adanganañ cangkring katut rinipun tanpagagala wungkul, arĕmĕn sira Kĕbo hijo mulat. Angucap ing ken Angrok: „He, kaka, sunsilihe kĕrisira iku". Sinungakĕn denira ken Angrok, inganggo denira Kĕbo hijo tumuli, wetning rĕsĕpira tumon; alawas inganggo denira Kĕbo hijo ḍuhung saking ken Angrok punika, nora hana wong Tumapĕl tan sapekṣaha yen sira Kebo hijo anungkĕlang ḍuhung hañar. Mogha ta mangke ḍuhung punika minalingan denira ken Angrok, kĕna dening amalingi. Tĕhĕr ken Angrok kala ratri anuli maring dalĕm pakuwon, duwĕg sirĕping wong, katuwon denira dinuluraning widhi, anuli mareng paturonira Tunggul amĕtung, tan kawara lakunira, sinuduk sira Tunggul amĕtung denira ken Angrok, tĕrus prâṇanira Tunggul amĕtung mati kapisanan. Kĕris antukira Gandring agawe kinatutakĕn minaha. Mangke huwus rahina kawaswasan ḍuhung tumanĕm ing jajanira Tunggul amĕtung, tinĕngĕr dening wong kang wruh kĕrisira Kĕbo hijo, kang inganggo sabran dina. Pangucaping wong Tumapĕl kabeh: „Ki Kĕbo hijo kalingane kang añidra ring sira Tunggul amĕtung, apan sawyakti kĕrise katut ing jajanira sang akuwu ring Tumapĕl." Samangka sira Kĕbo hijo sinikĕp dening kadang-wargganira Tunggul amĕtung, tinĕwĕk ing kĕris antukira Gandring akarya punika, mati ki Kĕbo hijo.

Hana ta anakira Kĕbo hijo, aran Mahisa raṇḍi, alara patining bapa, ya ta winilasan kinaṭik denira ken Angrok, aṭyanta wĕlasira ring Mahisa raṇḍi. Mogha hyang dewa sirandandani, tuhu yan kramanira ken Angrok ring sira ken Ḍĕḍĕs, alama akakarĕpan, tan hananing wong Tumapĕl wani angucapa satingkah-polahira ken Angrok, mangkana sakadang-warganira Tunggul amĕtung mĕnĕng tan hana wĕnang angucapa, ya ta apanggih ken Angrok lawan kẹn Ḍĕḍĕs. Sampun ta sira abobot tigang lek katinggal denira Tunggul amĕtung,

1. B D F I hana ta — A apawor; B apawo — 2. A asihsihĕn — 3. B du hañar; C F G H duhungañar awarangka hañar — B adanganan tangkring; C aḍangan cangkring — 4. H arĕsĕp — E H kaki — 7. H tan *ontbreekt* — 9. H minali dera ken A. — E F H denira (*in plaats van* dening) — F malingi — 10. B C D E F G I ring ratri — H maring ratri — H pakuwonira Tunggul amĕtung — 11. B C D E F G dinuluring; H duluring — 13. B ḍuḍuhung — 16. H. kabeh *ontbreekt* — 17. H kang *ontbreekt* — E kĕrisira — 18. E samangkana — F sira *ontbreekt* — 19. B kĕrisira Gandring — 20. D kang akarya — H punika *ontbreekt* — E ki *ontbreekt* — 21. B F matining — 22. A C ring *ontbreekt* — 23. H sira hyang — H yan *ontbreekt*; B F yen — D E F H I ring *ontbreekt* — 24. H akakarĕpan ken Ḍĕḍĕs lawan ken Angrok — A tan haning wong — 25. H samangkana tingkahira — 26. B C D F G I angucap; E F G tan hana aing angucap; H tan kawĕnang — E F G H sira ken Ḍ. — H sira ken Ḍ... sira ken A. — 27. A nĕm wulan — H *geeft in plaats van de passage van* sampun *tot bl. 18 r. 12*: hana binihajinira ken Angrok anom aranira ken Umang. Ken Ḍĕḍĕs adĕrwe putra sawiji patuṭanira Tunggul amĕtung aran pañji Tohjaya. Sira ken Angrok aputra lanang aranira pañji Sudhatu, arinira Sudhatu lanang aran tuwan Wĕrgola, arinira tuwan Wĕrgola istri aran dewi Rambi. Kwehing putra 9 lanang wadon, lanang 7, wadon 2.

JONKER 3. cangkring, katut — 23. sirandandani tuhu.

kaworan denira ken Angrok, atyanta denira silihasih sira ken Angrok lawan ken Ḍĕḍĕs, alawas papanggihira. Gĕnĕp leking rare mijil anakira ken Ḍĕḍĕs [13] lanang, patutanira Tunggul amĕtung, ingaranan sang Anusapati, papañjinira sang apañjy Anĕngah. Alama sira papanggih ken Angrok kalawan ken Ḍĕḍĕs, malih aputra ken Ḍĕḍĕs lawan ken Angrok, mijil lanang, aran sira Mahiṣa wong atĕlèng, mwah ari denira Mahiṣa wong atĕlĕng lanang aran sang apañji Saprang, arinira pañji Saprang lanang aran sira Agnibhaya, arinira Agnibhaya wadon aran sira dewi Rimbu, papat patutanira ken Angrok lawan ken Ḍĕḍĕs. Hana ta binihajinira ken Angrok anom, aran sira ken Umang, sira ta apatutan lanang aran sira pañji Tohjaya, arinira pañji Tohjaya lanang aran sira pañji Sudhatu, arine pañji Sudhatu lanang aran sira twan Wrĕgola, arine twan Wrĕgola istri aranira dewi Rambi. Kwehing putra 9, lanang 7 wadon 2.

Tĕlas purwa wetaning Kawi, kaputĕr sawetaning Kawi, sama awĕdi ring sira ken Angrok, mahu ariwariwa ayun angadĕga ratu, wong Tumapĕl sama suka yen ken Angrok angadĕga ratu. Katuwon panduluring widhi sang ratu ring Daha siraji Ḍangḍang gĕṇḍis angandika ring parabhujangga sahaneng Daha, lingira: „E, ki parabhujangga çewa-sogata, paran sangkanira nora anĕmbah ring ingsun, apan ingsun sakṣat bhaṭâra Guru." Sumahur parabhujangga sakapasuking nagareng Kaḍiri: „Pukulun tan wontĕn ing kinakina bhujangga anĕmbahi ratu." Mangkana lingira bhujangga kabeh. Lingiraji Ḍangḍang gĕṇḍis: „Lah manawa kang ring kuna nora anĕmbah, kang mangko ta ingsun sĕmbahĕn denira, manawa sira tan wruh ring kaçaktiningsun mangko sun-wehi pangawyakti." Mangke ta siraji Ḍangḍang gĕṇḍis angadĕgakĕn tumbak, laṇḍeyanipun tinañcĕbakĕn ring lĕmah, sira ta alinggih, ring pucuking tumbak, tur angandika: „Lah parabhujangga dĕlĕngĕn kaçaktiningsun.". Sira ta katon acaturbhuja, atrinayana, sakṣat bhaṭâra Guru rupanira, winidhi anĕmbaha parabhujangga sakapasuking Daha, sama tan harĕp anĕmbaha tur mĕrsah paḍa angungsi maring Tumapĕl asewaka ring ken Angrok. Samangka mulaning Tumapĕl tan ahiḍĕp ing nagareng Daha.

Tumuli sira ken Angrok inastwakĕn prabhụ ring Tumapĕl, araning

1. B kalawan; DFG kalawan sira — 2. H apurwa — 3. E lanang *ontbreekt* — C inaranan — 4. BCDEFGI alama sira patutan malih (C. manih) lawan sira ken Angrok, mijil lanang — 6. I arine — B denira *ontbreekt* — 8. CG pat — A hana rabinihaji — 9. A Uma — 10. EFGI ari lanang aran — 11. BF arine pañji Sudhatu *ontbreekt* — EI arinira lanang; G arinira — BCDEFI tuhan — BCDEFI stri — 12. GI aran sira — E putra 9 wadon; B putra 9, 7, wadon 2 — 13. BI tilas; E atĕlas — B pawetan — 14. A ariwari — 15. BEG yan — H sira sang — 16. H *het stuk van* angandika *tot* Ḍangḍang gĕṇḍis *op r. 23 ontbreekt* — 17. A lingira *ontbreekt* — 19. B tan woning — A ikinakira — 20. BDEFGI ring ratu — 21. A ikuna — AC mangke — A sĕmbĕhĕn — 22. B ing — A mangke — B pangawakti — 24. B ing — I pucuking *ontbreekt* — 25. F dĕlĕngĕn ta; H dak-dĕlĕngĕn ta — E kasakteningsun — H atrinayana *ontbreekt* — 26. AC sapasuk — 27. H sama tan harĕp anĕmbaha *ontbreekt* — BCDEFGHI mĕrsah *ontbreekt* — A mareng — A asewa ken; B ring — 29. I sira *ontbreekt*.

VAN DER TUUK 13. kaputĕr, pawetan — 15. katuhon.
JONKER 13. kaputĕr, sawetan enz.

nagara ring Singasari, abhiṣekanira çri Rajasa, bhaṭâra sang Amûrwabhûmi, ingastryan dening bhujangga sewa-sogata kang saking Daha, makadi sira ḍanghyang Lohgawe sira asangkapaṇi, kunĕng kang asih awĕlas ring sira ken Angrok ing kina duk sira sĕḍĕng kasyasih, paḍa ingundang kabeh, tinulung denira winalĕs pawilasane, makadi sira Bango samparan, tan ucapĕn siramaṇḍaleng Turyantapada, lawan anaking apaṇḍe wĕsi ring Lulumbang, [14] aran pu Gandring, satuse apaṇḍe ring Lulumbang luputeng saarik purih, satampaking wulukune wadung-pacule. Hana anake ki Kĕbo hijo den-paḍa kawĕwĕnangane lawan anake pu Gandring. Hana anakira bapa ḍanghyang (Lohgawe) aran wangbang Saḍang, patutanira lawan wong Wiṣṇu, tĕmokĕna kalawan anakira bapa Bango kang aran Cucupuranti, mangkana rasaning andika sang Amûrwabhûmi. Atyanta krĕtaning nagaraning Singhasari, paripûrṇa nirwighna.

Alawas karĕngö wĕrtanira ken Angrok yan huwus pangadĕg ratu, katur ing siraji Ḍaṇḍang gĕṇḍis yen sang Amûrwabhûmi harĕp amĕrĕpa maring Daha. Andikaniraji Ḍaṇḍang gĕṇḍis: „Sapa ta angalahakĕna ring nagaraningsun iki, manawa kalah lamun bhaṭâra Guru tumurun saking akaça, sugyan kalaha". Ingaturan sira ken Angrok, yan siraji Ḍangḍang gĕṇḍis angandika mangkana. Lingira sang Amûrwabhûmi: „E parabhujangga sewa-sogata kabeh, astokĕna ingsun abhiṣeka bhaṭâra Guru". Samangka ta mulanirâbhiṣeka bhaṭâra Guru, ingastwaning bhujangga brahmaṇa rĕṣi. Tur sira anuli anglurug maring Daha. Karĕngĕ deniraji Ḍangḍang gĕṇḍis yen sang Amûrwabhûmi ring Tumapĕl anĕkani andon maring Daha. Lingiraji Ḍangḍang gĕṇḍis: „Alah ingsun sĕḍĕnge ki Angrok winonging hyang". Samangka ta sañjata-ing Tumapĕl acucuh lawan sañjata Daha, aprang loring Gantĕr, apagut sama prawira, anglongi linongan, katitihan sañjata Daha. Ariniraji Ḍangḍang gĕṇḍis moktah bamakrĕti ksatriya raden Mahiṣa walungan, lawan mantrinira prawira aran Gubar-balĕman; moktahning arinira Ḍangḍang gĕṇḍis mwah wadwa pinakatihati sira Gubar balĕman kalih karĕbat dening wado Tumapĕl, amah guṇung denipun aprang. Samangka

2. H parabhujangga — 3. B asangkamaṇi — 4. F G nduk — A ingunda — B tinulu; E inulat — 6. B maṇḍale ring — B Tuyantapada — H anakira — F wĕsi *ontbreekt* — 7. B *het stuk van* aran *tot* Lulumbang *ontbreekt* — F G I mpu; E pun — H *het stuk van* satuse *tot* Gandring *op r. 9 ontbreekt* — D E G I apaṇḍea — A saariksurih — B satampaning — 8. E hana ta — 9. B G mpu — 10. B C D Sadâ — 11. D F kang *ontbreekt* — B F Cucuparanti — A raca — 13. C alas; A alawas kawĕrtanira — A anuwuh — D E F G I angadĕg; H yan angadĕga — A katur — 14. D Ḍangḍang g. — F G H I yan — F sira sang — F harĕp *ontbreekt* — A angdona; E amĕrĕpa *ontbreekt* — 15. D Daṇḍang gĕṇḍis *ontbreekt* — A B sapa — 16. H manawa kalah *ontbreekt* — B C D E F G H I manawa kalah — 17. A C yan *ontbreekt*; H yen — B sangandika — 19. A samangkana ta — 20. H brahma bhujangga — A anuli sira anglurug; H anuli *ontbreekt* — 21. B G yan — A anĕkanin; B anĕtani anĕmon — 22. D anglurug andon; H andona — 23. B F samangkana ta — B ring — 24. B E F I Kantĕr; H Kanti — A apangut — H sama prawira *ontbreekt* — 26. C araaran — H moktah sira — 27. D H aji Ḍangḍang — 28. B kalih — H denira wado; A wadwan — A apah — H denirapun aprang.

VAN DER TUUK 13. angadĕg — 16. manawa kalah.

ta wado Daha kapalayu, apan kang pinakadining prang sampun kawĕnang. Irika ta sañjata Daha bubar tawon, pungkur wĕḍus, dahut payung, tan hana pulih manih. Samangka ta siraji Ḍangḍang gĕṇḍis murud saking paprangan, angungsi maring dewalaya, gumantung ing awangawang, tĕkaning undakan, pakaṭik, juru payung lawan amawa taḍah sĕḍah, taḍah toya, panglante, sama milu angawangawang. Prasiddha kalah ring Daha denira ken Angrok. Lawan sira rayinira (sang Ḍangḍang gĕṇḍis) dewi Amisani, dewi Hasin, dewi Paja, mangkin sama katuran yan siraji Ḍangḍang gĕṇḍis alah aprang, karĕngö wontĕn ing dewalaya gumantung ing awangawang, mangke ta sira twan dewi katiga mukṣah lawan kaḍaton pisan. Irika ta sira ken Angrok huwus ing jayasatru, mulih maring Tumapĕl, kaputĕr bhûmi Jawa denira. Sakakala pañjĕnĕngira huwus kalah ing Daha 1144.

Alawas hana wĕrta sang Anusapati, anakira Tunggul amĕtung, ataken [**15**] sira ring pamongmong: „Awĕdi manira dening sira rama-pakanira", aturing pamongmong: „aron pakanira matûra ring sira ibu pakanira". Tan suddhanira Nuṣapati ataken ing sirebunira: „Ibu ingsun ataken ing sira punapa kalinganira bapa yen tuminghal ing isun, pahe tinghalira kalawan sanakingsun kabeh, tan ucapĕn lawan putranira ibu anom, mangkin pahe tinghalira bapa". Tuhu yan samasanira sang Amûrwabhûmi. Sahurira ken Ḍĕḍĕs: „Kaya dudu kang angandĕli, yen sira kaki ayun wruha, sira Tunggul amĕtung arane ramanira; katinggal ingsun tigang çaçih, ya ta ingsun ingalap denira sang Amûrwabhûmi". Lingira Nûṣapati: „Kalingane, ibu, dudu bapaningsun sang Amûrwabhûmi, punapa ta ibu paḍĕmira bapa". „Sang Amûrwabhûmi, kaki, amateni". Mĕnĕng sira ken Ḍĕḍĕs, arupa kaluputan dening awĕrta sajati ring siranakira. Lingira Nûsapati: „Ibu, wontĕn ḍuhungira bapa antukipun Gandring akarya, ingsun-tĕḍanipun ibu". Sinungakĕn denira ken Ḍĕḍĕs. Sang Anûṣapati amit mantuk maring kamĕgĕtanira. Wontĕn ta pangalasanira ring Baṭil, inundang denira Nûṣapati kinon amatenana ken Angrok, sinung ḍuhung antukipun Gandring akarya, nggenipun amatenana ring sang Amûrwabhûmi, ingĕbang wong Baṭil

---

1. A wadwan — H kang *ontbreekt* — H *het stuk van* sampun *tot* awangawang *op r. 4 ontbreekt* — 2. B tang — B Naba — A mungkur piṇḍa; E mungkur wĕḍus — 3. A E mulih — B D E ta *ontbreekt* — 5. A juru jong — A sĕḍa — A sami angawangawang — 6. G alah — 7. D F G H aran dewi Amisani — 8. E yen — A kalah — D maprang — 9. B gumanti — 11. H samangka (*in plaats van* sakakala) — 13. E H I awĕrta — B C D E F G H I yen anakira — 14. A kamongmong — A F G H manira raden ing sira — A kamongmong — 15. C pakara matura; H aran ṣira pakanira matur — 16. H sang Nuṣapati — A H ibuningsun; B ibutingsun — A atakon — C punapi — A linganira — 17. A iringsun — A kalan sanak — B sakingsun; H sanakira — 18. H sanakira — B mangkin satinghalira — 19. A B kang andĕli — 20. H kaki *ontbreekt* — A ayan — B katinggalasun — 21. B C F G I ingambil; H ingambilan — D dera — 23. A paḍĕmanira — 25. H antukira — 26. B sirangakĕn — B D F G H ken Ḍĕḍĕs ring sang Anusapati — 28. B C D F G I amoktanana — C ring ken Angrok — 29. B C D F G H I amoktanana.

JONKER 19. samaya.

denira Nûsapati. Mangkat wong Baṭil maring dalĕm kaḍaton, kapanggih sang Amûrwabhûmi sĕḍĕngira anaḍah, tĕhĕr sinuduk sira dening wong Baṭil. Duk sira kacûrṇa Wĕrhaspati Pon ing Landĕp; masanira anaḍah saṇḍe jabung, sampun surup prabangkara amasang sanda. Sampuning lina sang Amûrwabhûmi, malayu wong Baṭil, angungsi sang Anûṣapati, matur wong Baṭil: „Sampun moktah sira rama-pakanira den-manira". Nehĕr sinuduk wong Baṭil denira Nûsapati. Ujaring wong Tumapĕl: „Ah bhaṭâra sirengamuk dening pangalasaning Baṭil, sira Nûṣapati angĕmbari amuk". Ri linanira sang Amûrwabhûmi i çaka 1169. Sira dhinarmeng Kagĕnĕngan.

Sampun mangkana sang Anûṣapati anggantyani añjĕnĕng ratu, duk sang Anûṣapaty angadĕg ratu i çaka 1170. Alama kawĕrta ring raden Tohjaya, sira anakira ken Angrok saking rabi anom, nama sang apañji Tohjaya, ya ta angrĕngö sapolahirânûṣapati angupahakĕn ing sang Amûrwabhûmi, moktah dening wong Baṭil. Sang apañji Tohjaya tan suka moktahning sira ramanira, akirakira amet pamalĕs, margahaning kapatiniṛa sang Anusapati. Wruh sang Anusapati [16] yan kinire denirapañji Tohjaya, yatna sang Anûṣapati, pagulinganira binalungbang, ring pamĕngkang wong angayĕngi, pikandĕl atata. Huwus alama marĕk sang apañji Tohjaya amawa sawung sira, mareng bhaṭârânûṣapati. Lingirâpañji Tohjaya: „Kaka, wontĕn kĕrisira bapa, antukipun Gandring akarya, ingsun-tĕḍanipun ing sira". Tuhu yan samasanira bhaṭârânûṣapati. Sinungakĕn ḍuhung antukipun Gandring akârya denira sang Anûṣapati, tinanggapan denirâpañji Tohjaya, sinungkĕlang, tumuli ḍuhungira kang ingangge ringuni, sinungakĕning wongira. Lingirâpañji Tohjaya: „Duwĕg, kaka, ta-bongbong". Sumahur sang Anûṣapati: „Lah, yayi". Tumuli aken angambila sawung ring juru kurung. Lingirânûṣapati: „Lah, yayi, ta-adunipun pisan". „Singgih", lingirâpañji Tohjaya. Sama anajeni ḍawak, sama akĕmbar, katungkul sang Anûṣapati. Tuhu yan sĕḍĕng antakanira, kempĕr pijĕr angadokĕn sawungira, sinuduk denirâpañji Tohjaya. Lina sang Anûṣapati i çaka 1171. Dhinarma sira ring Kiḍal.

---

2. C D I sĕḍĕnging anaḍah; F H sĕḍĕng anaḍah — H nĕhĕr — A C dukira — H sira *ontbreekt* — 3. B C D E F G I Pon *ontbreekt* — H masaning sande — 4. A prabangkara *ontbreekt* — D E F G I sampuning surup amasang (D apasang) sande; H sampuning huwus amasang sande — A sampun lina — 5. E *het stuk van* angungsi *tot* Baṭil *ontbreekt* — D F H I ring Anuṣapati — 6. A sira *ontbreekt* — D ramanira — A de-manira — H tĕhĕr — 7. F H sang Anuṣapati — A sireng-kamuk — H dening kĕris antukipun Gandring akarya — 8. B i Baṭil — B E F G H I ri *ontbreekt* — 9. I i çaka *ontbreekt* — 10. D I sampun mangkana *ontbreekt* — A angantyani — 11. A B angadĕga; H añjĕnĕng — A F 1174; H 117 — A C wĕrta — 12. H paring nama pañji — C karĕngö — 13. H sapolah tingkahira — A F H sang Anusapati — B C mokta — 14. H sira pañji Tohjaya — A sira *ontbreekt* — H akira — 15. H sira Anusapati wruh — 17. E pikandĕlan tata — 18. H sira *ontbreekt* — 19. E kakang — 20. B F samayanira — 22. A ingangge uni — 23. E kakang — A C H abongbong — 24. E Lah yayi *ontbreekt* — 26. A sapa anajeni — D sama akĕmbar *ontbreekt* — 27. H sĕḍĕng *ontbreekt* — A B ingadokĕn; H. angadu — 28. A 1111; B H 117.

VAN DER TUUK 4. sande. JONKER 20. samaya.

Gumanti sirâpañji Tohjaya añjĕnĕng ratu ring Tumapĕl. Hana ta putranira sang Anûṣapati, aran sira Rangga wuni, kapĕrnah kaponakan denirâpañji Tohjaya. Sira Mahiṣa wong atĕlĕng, sanakirâpañji Tohjaya tunggaling bapa saos ibu, aputra ring sira Mahiṣa campaka, kapĕrnah pahulunan denirâpañji Tohjaya. Duwĕgirâpañji Tohjaya ingastren, pinarĕking mantri samadaya, makanguni sira Praṇaraja. Marĕk sira Rangga wuni adulur lawan sira Kĕbo campaka. Lingirâpañji Tohjaya: „E mantri samadaya, makadi Praṇaraja, dĕlĕngĕn iki kaponakaningong, kamakara rupane lawan pangadĕge. Paran rupane musuhingong ring nûṣântara, dene wong roro iki, angapa denira, Praṇaraja". Asahur sĕmbah sira Praṇaraja matur: „Singgih, pukulun, andika pâduka bhaṭâra, apĕkikpĕkik ing rupa, sama wani sira kalih, anghing pukulun, upamanira kadi wuwudun munggwing nâbhi, tan wurung sira amatyani ri puhara". Mĕnĕng talampakanira bhaṭâra, sangçaya karasa aturira Prâṇaraja, runtik sang apañji Tohjaya. Tĕhĕr angundang ing sira Lĕmbu ampal, kinon anghilangakĕna ring raden kalih. Andikanirâpañji Tohjaya ring sira Lĕmbu ampal: „Mon luput denira angilangakĕn ing kṣatriya roro iku, ko ndak-ilangakĕn". Duk sirâpañji Tohjaya akon angilangakĕn ring raden kalih ring sira Lĕmbu ampal, wontĕn sang brahmaṇa sĕḍĕng anangkapaṇeni ring sirâpañji Tohjaya, denira ḍanghyang angrĕngö yan raden kalih kinen ilangakĕna. Awĕlas sang brahmaṇa ring raden kalih, awarah „yan sira Lĕmbu ampal kang kinon angilangakĕna, yen luputa kalih, kaki, sira puniki denipun Lĕmbu ampal, pun Lĕmbu ampal gumanti ingilangakĕn denira çri maharaja". Lingira rahaden kalih: „Sira ḍanghyang tambontĕn ta wontĕn dosaningsun". Sahurira sang brahmaṇa: „Aron ta sira kaki asĕnĕtana rumuhun". Pinariringakĕn manawi [17] brahmaṇanira adwa, ya ta rahaden sama maring sirâpañji Patipati. Andikanira raden: „Pañji Patipati ingsun asĕnĕtan ring umahira, anĕngguh ingsun harĕp ilangakĕna bhaṭâra, yen ingsun atut harĕp ilangakĕna, nora doṣaningsun". Pinarurungokĕn denirâpañji Patipati: „Rahaden atut, yen pakanira ingilangakĕn pun Lĕmbu ampal sinalahan". Mangkin enak denirâsĕnĕtan kalih, rinuruh sira ra-

---

1. H sang — B ta *ontbreekt* — 3. H samĕtanira — 4. A kahulunan — 5. H duwĕgirâpañji Tohjaya *ontbreekt* — 6. E ring Praṇaraja — H lawan *ontbreekt* — 8. BF kĕdĕngĕn — A kaponakan — A kamaka rupane — 10. H pâduka *ontbreekt* — 11. BCDFGH waniwani — 12. A ri puharanya — 16. H denta angilangakĕn ing raden kalih engko dak ilangakĕn — 17. BCFG nduk — C angilangĕna; A aken angilangakĕna; FG aken angilangĕna — 18. H brahmaṇa anangkapaṇi — 19. A alangakĕna — DEFGHI awas denira — 21. DI kalih *ontbreekt* — H. sira kaki puniki denira — DH pun Lĕmbu ampal *ontbreekt* — 22. H gumanti *ontbreekt* — 23. H wontĕn *ontbreekt* — DI sisipingsun; F. desanisun — 24. EH kaki *ontbreekt* — H asĕnĕtan — D pininiringakĕn — 25. C raden — 26. H ring sira pañji P. — D ing — 27. DEFI denira bhaṭara; H. de çri maharaja — 28. A apatut — 29. E *het stuk van* rinuruh *tot* pinatut ka[*op bl. 23 r. 26 is verplaatst achter* ing Maḍura *op bl. 24, r. 21.*

VAN DER TUUK 8. kḍĕngi(n) — 18. Tọhjaya, awâs denira — 27. denira bhaṭâra.
JONKER 20. awarah, yan — 21. langakĕna: „yen enz.

haden kalih tan kapanggih. Pinarurungokěn tan kaparungon panarira. Ya ta siněnggeh sira Lěmbu ampal sakârayita lawan raden kalih denira bhaṭâra. Samangka sira Lěmbu ampal ingilangakěn, malayu tasěnětan ing tatangganirâ-pañji Patipati. Angrungu sira Lěmbu ampal yen raden kalih hana ring sirâ-pañji Patipati. Ya ta sira Lěmbu ampal marěk ing raden kalih, aturira Lěmbu ampal ing raden kalih: „Manira angungsi ring pakanira pukulun, doṣa-manira kinen angilangakěna ring pakanira denira bhaṭâra. Mangkin ta manira aněḍa cinoran manawi manira tan kanděl den pakanira, enakan manira angawula ring jěng pakanira". Sampune cinoran awatara kalih dina, sira Lěmbu ampal marěk ing raden kalih, matur ing raden: „Punapa wěkas pakanira rahaden, tan wontěn puharanirâsěnětan, manira anuduka wong Rajasa měne, sěḍěngipun ababañu". Tatkala sore, anuduk wong Rajasa sira Lěmbu ampal, ingalokěn malayu maring Sinělir. Ujaring wong Rajasa: „Wong Sinělir anuduk wong Rajasa". Watara kalih dina wong Sinělir sinuduk dening Lěmbu ampal, binuru malayu maring Rajasa. Ujaring wong Sinělir: „Wong Rajasa anuduk ing wong Sinělir". Wěkasan atutukaran wong Rajasa lawan pangalasaning Sinělir, rame alolongan, sinapih saking dalěm tan ahiḍěp. Runtik sirâpañji Tohjaya, ingilangakěn kalih batur pisan. Angrungu sira Lěmbu ampal yen wong kalih batur ingilangakěn, mara sireng wong Rajasa sira Lěmbu ampal. Lingira Lěmbu ampal: „Yen sira ingilangakěn angungsia ring raden kalih sira, apan sama hana rahaden". Sanggu-ping wong Rajasa: „Parěkakěna ugi, ki Lěmbu ampal, wong batur puniki". Bhinakta pinituhaning wong Rajasa, marěk ing raden kalih. Aturing wong Rajasa: „Pukulun pakanira sakiṭaha kawula ing Rajasa, sahandika-pakanira, pakanira-corana, manawi tan tuhu pangawulanipun, pahea rika denipun angawula". Mangkana wong Sinělir, sama ingundang pinituhanipun, tunggal sanggupipun lawan wong Rajasa, tur pinatut kalih batur sampun kacoran, winěkas: „Měne sore paḍa merenea, tur amawaha sahayanira sowang sowang, paḍa ambarananga maring kaḍaton". Sama amit mantuk wong Sinělir lawan wong Rajasa. Katěkan sore masa sama rawuh kalih batur amawa sahaya, sama marěk ing ayunira rahaden kalih, sama wano; anuli mangkat ambaranang mareng jěro kaḍaton. Mogha kagyat sirâ-

1. C G tan ana parungon paranira; H paranira tan kaparungon; D tan aparungon — 2. B F siněngge — 3. A *achter* samangka sira *onleesbaar* — B hihilangakěn; H harěp ingilangakěn — D ta *ontbreekt* — E G H asěnětan — 4 D pañji *ontbreekt* — D E G I kalih *ontbreekt* — H hana *ontbreekt* — 6. E G kalih *ontbreekt* — H pukulun *ontbreekt* — 8. B C F pakanira — B tan ânděg — E manawi pakanira — E enak — 9. H jěng *ontbreekt* — B sampune sinewagara kalih dina — 10. H sira raden — 11. B tan wětěn — E puharaning — 13. I ujare — 14. C Sinělir *ontbreekt* — D E H denira — 16. H lawan wong Sinělir — 17. H sang — 18. E kalih *ontbreekt* — 19. B F arajasa; D I angrajasa — E H Lingira Lěmbu ampal *ontbreekt* — 21. B marěkakěna — 23. H pakanira wělas ring wong R. — B C D F G I ang — 24. H pahenak rika — 26. H winěkasan — 27. H I amawa — B E saya — C E G ring — 28. E *vóór* sama amit *komen de woorden* mogha kagyat sirâ-pañji Tohjaya *van r. 30.* — 29. H sañjata (*in plaats van* sahaya) — 30. H sang apañji.

Van der Tuuk 2. sakârahita — 21. marěkakěna.
Jonker 8. enak an.

pañji Tohjaya, malajĕng kapisah, tinumbak tan kapisanan. Marining geger, rinuruh dening kawulanira, pinikul pinalayokĕn maring Katang lumbang. Kang amikul kasingse gaḍage, katon pamungkure. Lingirâpañji Tohjaya ri kang [18] amikul: „Bĕciki gaḍagta katon pamungkure". Sangkaning tan awet ratu dene silit iku. Rawuhireng Lumbang katang, mokta sira. Anuli dhinarmeng Katang lumbang. Linanira i çaka 1172.

Tumuli sira Rangga wuni angadĕg ratu. Kadi naga roro saleng lawan sira Mahiṣa campaka. Sira Rangga wuni abhiṣeka Wiṣṇuwarddhana karatunira, sira Mahisa campaka dadi ratu angabhaya, abhiṣeka bhaṭâra Narasinga. Atyanta patutira, tan hana wiwal. Bhaṭâra Wiṣṇuwardhana angadĕgakĕn kuṭa ring Canggu lor, i çaka 1193. Mangkat sira amĕrĕp ing Mahibit, angilangakĕn sang Lingganing pati. Sangkaning Mahibit alah, linĕbon wong aran sira Mahiṣa bungalan. Pañjĕnĕngira çrî Rangga wuni ratu tahun 14, moktanira 1194, dhinarma sira ring Jajagu. Sira Mahiṣa campaka mokta, dhinarma ring Kumĕpĕr, pamĕlĕsatanira ring Wudi kuñcir.

Çrî Rangga wuni atinggal putra lanang, aran çri Kĕrtanagara; sira Mahiṣa campaka atinggal putra lanang, aran raden Wijaya. Sirâji Kĕrtanagara sira añjĕnĕng prabhu, abhiṣeka bhaṭâra Çiwabuddha. Hana ta wongira, babatanganira buyuting Nangka, aran Bañak wiḍe, sinungan pasĕnggahan arya Wiraraja, arupa tan kandĕl denira, dinohakĕn, kinon adhipatia ring Sungĕnĕb, anger ing Maḍura wetan. Hana ta patihira nduk mahu añjénĕng prabhu, puṣpapata sira mpu Raganatha, nityasa angaturi rahayuaning tuhan, tan keḍĕp denira çrî Kĕrtanagara; sangkanira mpu Raganatha asalah linggih mantun apatih, ginanten denira Kĕbo tĕngah sang apañjy Aragani. Sira mpu Raganatha gumanti dadi adhyakṣa ri Tumapĕl. Sapañjĕnĕng çrî Kértanagara angilangakĕn kalana aran Bhaya. Huwusing kalana mati, angutus ing kawulanira, andona maring Malayu. Samangka akĕḍik kari wong Tumapĕl, akeh kang katuduh maring Malayu. Sirâpañjy Aragani angatĕrakĕn, mangsul ing Tuban, tĕka ring Tumapĕl sang apañjy Aragani angaturi taḍahan pratidina, akasukan sirâji Kĕrtanagara. Hana ta pasawalanira lawan sirâji Jaya katong ratu ring Daha, pinakamusuhira sirâji Kĕrtanagara, kempĕr pangaladeçaning çatru, tan engĕt yan doṣa-

---

3. F kahasingse pañji Tohjaya; H kasingsal gaḍagan; B çaḍaga — C ring — 4. B H gaḍaga — H kang ana pamungkure — B tan awet siratu dene lit iku — 5. H rawuh sireng — 7. B sira Rangga wuni *ontbreekt* — D I lawan sira Mahiṣa campaka *ontbreekt* — G H bhaṭara W. — C F tur ika (*in plaats van* karatunira) — 9. H angamaya — 10. D I tan hana wiwal *ontbreekt*; C G hanana — 13. H moktah sira dhinarmeng — B 1174 — 14. H dhinarmeng — 16. C Kṛtanaga — 17. H Wijayakrama — 18. I sira *ontbreekt* — H *na* Çiwabuddha *volgt nog*: sira aduwe suta istri roro jaga tĕmokĕna ring raden Wijayakrama. *Daarna nog*: tĕlas putusing anurat atur iki ring dina wa, wra, wara Mĕdangkungan kṛṣṇapakṣa, pa, saçih 6. *Hiermede eindigt dit handschrift* — 19. B pasanggahan — 21. D E puspata — 23. I amantun — 25. B samañjĕnĕng — 29. D I taḍah — 30. E pasawalan sira — 31. B tan angĕt — D yan wontĕn — B *het stuk van* doṣanira *tot* mangkana *op bl. 25 r. 3 ontbreekt.*

VAN DER TUUK 30. punika — 31. sira haji — yan wontĕn doṣanira.

nira. Sira Bañak wiḍe atuwuh patang puluh tiga duk pamalayu, amitra lawan sirâji Jaya katong, asurawean akenkenan saking Maḍura sira Bañak wiḍe apasĕnggahan arya Wiraraja; mangkana sirâji Jaya katong autusan maring Maḍura. Sira Wirarâja akirim surat ḍatĕng i sirâji Jaya katong. Unining sawalan: „Pukulun, patik aji matur ing paduka aji, anĕnggeh paduka aji ayun abuburu maring tĕgal lama, mangke ta paduka aji abuburua, duwĕg kaladeçanipun tambontĕn wontĕn baya, tambontĕn macanipun, tambontĕn banṭengipun, muwah ulanipun, rinipun, wontĕn macanipun anging guguh". Sang apatih tuha sira [19] mpu Raganatha kang ingaran macan guguh, apan sampun atuha. Samangka sirâji Jaya katong mangkat amĕrĕp ing Tumapĕl. Sañjata kang saka loring Tumapĕl wong Daha kang alaala, tunggul kalawan tatabuhan pĕnuh, rusak deça saka loring Tumapĕl, akeh atawan kanin kang amamĕrangakĕn. Sañjata Daha kang amarga lor manḍĕg ing Mĕmĕling. Sira bhaṭâra Çiwabuddha pijĕr anaḍah sajŏng, ingaturan yan pinĕrĕp saking Daha, apahido sira, lagi amjjilakĕn andika: „Kadi pira sirâji Jaya katong mongkonoa ring isun, apan sira huwus apakenak lawan isun". Duk angaturakĕn kang atawan kanin, samangka sira mintuhu. Samangka raden Wijaya tinuduh amaguta sañjata kang saka loring Tumapĕl ingiring denira arya dikara sira Bañak kapuk, sira Rangga lawe, sira Pĕḍang, sira Sora, sira Dangdi, sira Gajah pagon, anakira Wirarâja aran sira Nambi, sira Pĕtĕng, sira Wirot, sañjata abĕcikbĕcik, kang anangkis sañjata Daha bubuhan lor, sama amuk, rampak, kapalayu wong Daha kang mĕtu saka lor, tinut binuru denira raden Wijaya. Dadi tumĕḍun sañjata agung saking Daha kang saking pinggir Aksa anujw ing Lawor, tan wineh humunga, tan amawa tunggul nguniweh tatabuhan, tĕka ring Siddhabhawana añjugjug ring Singhasari pisan. Patih ring Daha sira Kĕbo mundarang, sira Pudot, sira Bowong pinakadining sañjata Daha saka kidul. Sĕḍĕngira bhaṭâra Çiwabuddha anaḍah sajŏng lawan apatih, nduk sira kaparajaya sama sira angĕmasi, sira Kĕbo tĕngah apulih, mati ring Manguntur. Raden Wijaya sira tinuturakĕn mangalor, ingaturan yan bhaṭâra Çiwabuddha 'mokta dening sañjata Daha anduni saka kidul, pun patih tuha sampun angĕmasi, sama umiringi talampakanira bhaṭâra. Samangka raden Wijaya mangsul, sakawulanira sama apapalayon maring Tumapĕl. Tĕkanira ring Tumapĕl amapulihakĕn tanpantuk, gumanti sira kabalik, binuru tinut

---

6. B sangketa — F ta *ontbreekt* — C aji *ontbreekt* — B taubontĕn — 7. BDEGI baya, tambontĕn *ontbreekt* — B tanbontĕn — D muwah ulanipun *ontbreekt* — 8. B ulahipun — 10. B ka sangka lor — 11. B Daha Daha — 12. DI saloring — DI amaprangakĕn — 14. E yen — 15. E sira *ontbreekt* — D apahenak — 16. CG ingaturakĕn — 18. DEGI sira Sora, sira Pĕḍang — 19. E sira Gajah pagon, sira Dangdi — 21. CE abubuhan — C añjujug — 23. E Aksa *ontbreekt* — 26. I sira bhaṭara — 27. D Kĕbo nĕngah — 28. C ring mati ring — 29. E abhaṭara — 30. BF *het stuk van* tuha *tot* umiringi *ontbreekt* — 31. B tekŏr aring — 32. E mapulihakĕn.

VAN DER TUUK 23. pinggir haksa — 32. mapulihakĕn.
JONKER 12. amĕrangakĕn? (Wdl.) — 16. ingaturakĕn?

ḍenipun Kĕbo mundarang, sumĕngka raden Wijaya angungsi ri sawah miring, paksaṇipun Kĕbo mundarang anduka ring Buntal. Raden Wijaya amañcal sisingkalaning amuluku, ḍaḍanipun Kĕbo mundarang tĕkeng mukanipun kĕbĕk ĕṇḍut, mundur tur angucap: „Aḍuh tuhu yan dewa si pakanira raden". Samangka raden Wijaya adum lañcingan giringsing ring kawulanira sawiji sowang, ayun sira angamuka. Kang dinuman sira Sora, sira Rangga lawe, sira Pĕḍang, sira Dangdi, sira Gajah. Sira Sora anĕmpuh, akeh longing wong Daha. Aturira Sora: „Mangke pangeran pakanira anĕmpuha, kaladeçanipun mangke". Anĕmpuh raden Wijaya. Mangkin akeh longing wong Daha, tur mundur kalangan wĕngi, tumuli akuwu. Sĕḍĕng sirĕping wong tinut ingamuk manih denira raden Wijaya, samangka bubar wong Daha, akeh wong kĕna ring tumbaking sama-rowangipun ariḍu wong palajĕnging wong Daha. Wontĕn ta putrinira bhaṭâra Çiwabuddha sama istri kalih siki; jaga panggihakĕna lawan raden Wijaya denira bhaṭâra Çiwabuddha, kalih sira kajarah dening wong Daha; [20] rahaden istri sira sang anom apisah lawan sira sang panuha tan tunggal paranira malajĕng. Weting Daha ta riḍu dening pangamukira raden Wijaya. Kalaning wĕngi, wontĕn ta balĕmaning wong Daha murub agĕng urubipun. Kapanggih raden istri panuwa irika, katinghalan sira denira raden Wijaya, engĕt yen raden yayistri panuha. Mangkin ta denira sambut denira raden Wijaya, tur angandika ring sira Sora: „Sora, lah ta", angungsĕd, „angamuk maneh, malar katĕmua yayi sira sang anom". Matur sira Sora: „Sampun dewa, apan si(ra) rayi pakanira panuha sampun kapanggih; pira si kaṭahing kawula-pakanira puniki". Sahuring raden Wijaya: „Iya denira iku". Samangka sira Sora matur maneh: „Duwĕg, pukulun pakanira mundura, apan yan amaksakĕna angamuk sirantuka, lĕhéng, lamun sira rayi-pakanira anom kapanggih, yen tan kapanggih kadi lalaron anggĕpok damar". Samangka sira mundur, raden yayistri sira ingĕmban, saratri sira lumaku mangalor, esuk sira tinututan dening wong Daha, katututan sira kiduling Talaga pagĕr. Wongira sama aganti angareni aprang angaṇḍĕg ing wong Daha. Sira Gajah pagon katumbak pupune trus, anghing kawasa lumaku. Andikanira raden Wijaya: „Gajah pagon kawaça sira lumaku, lamun tan kawaça, lah paḍa angamuk". „Kawaça manira, pangeran, anging

2. E anuduka — E mañcal ing kalaning amuluku — 4. F muṇḍarang angucap — C aṇḍut — 6. B angawuka — B Sore — DI sira Rangga lawe *ontbreekt* — 8. C kadeçaning; G kadesanipun — 10. F akukuwu — 11. D tumbak ing rowang; I tumbakipun rowang — 12. BCG ariḍua — DI *het stuk van* ariḍu *tot r. 17 ontbreekt* — CG pajĕng — 13. B pasama — 14. B Çiwa — 17. G murubipun — 20. B Sore — CG ta *ontbreekt* — B angungsid — CG palar — 21. C katmwaha — 22. CG panuwanuwa — CG pakaniki — 23. DI sahurira — E ya dera iku — 24. E sira (*in plaats van* pakanira) — 25. FI pirantuka — BDF yen tan kapanggih *ontbreekt* — 30. DI Andikanira raden Wijaya *ontbreekt* — 31. GF lah paḍa angamuk *ontbreekt*.

VAN DER TUUK 10. akuwukuwu — 12. ariḍu hawor wong — 16. wet ing dahat ariḍu — 20. angungsĕdangamuk.

JONKER 16. wet ing dahat ariḍu — 25. pirantuka (?), lĕhĕng lamun.

alonlonan". Wong Daha tan patya denipun anut ing sira, awĕkasan mangsul ing Talaga pagĕr. Raden Wijaya angayam alas lawan kawulanira sakehing angiring, sama aganti angĕmban ing raden yayistri; wĕkasan kawulanira abhawarasa, anggunita tingkahanira raden Wijaya. Sampun putusing çabda, sama akĕmbalan atur: „Pukulun, aturing kawula-pakanira samadaya, punapa ta wĕkas-pakanira puniki, kang angayam alas, kahayuning kawula-pakanira samadaya apĕnĕd yan pakanira ḍatĕnga ring Maḍura wetan; pakanira angungsia ri pun Wiraraja, malar kĕnaha pakanira-paraçraya, kadi pira tanpawilasaha, apan marganipun agung denira sira rama-pakanira sira sang moktah". Lingira raden: „Iya iku lamun awilaça, mon tan awilaça, akeh deningsun awirang". Sahurira Sora, sira Rangga lawe, sira Nambi, sama akĕdö sahur manuk: „Pukulun, kadi pira pun Wiraraja palingaha pangeran". Ya ta sangkanira raden ahiḍĕp ing aturing kawulanira. Sah sira saking jĕro alas, tĕka ring Paṇḍakan, maring buyuting Paṇḍakan aran Macan kuping. Rahaden Wijaya sira amalampah ingaturan sĕḍĕngan, ingaturan tinaḍah toyanipun, duk binĕñcah esi sĕkul putih. Agawok kang tumon. Ujaring wong: „Pelag dahat, apan tan hana duwĕgan a-isi sĕkul". Sira Gajah pagon tan kawaça lumaku; andikanira raden Wijaya: „Buyuting Paṇḍakan, ingsun atuwawa wong sawiji, Gajah pagon tan bisa lumaku, didine ring sira". Ujaring wong Paṇḍakan: „Ḍuh gawe ala si pukulun, yen kapanggiha iriki pun Gajah pagon, masa wontĕna kawula sa-[21]mering Paṇḍakan, kahayuning kawula didinipun wontĕn ing kubon alas, pangaritaritan alalang, binĕngang ing tĕngah, pinakaryakĕn gubug, asĕpi tan wontĕn kawula sapekṣa, kawula Paṇḍakan asunga tĕḍanipun nangkĕn dina". Kantun sira Gajah pagon. Raden Wijaya anuli maring Ḍatar amĕmĕngi. Tĕkeng Ḍatar anulumpak ing parahu. Sañjata Daha mantuk. Raden yayistri sira sang anom tulus kajarah maring Daha, katur ing sirâji Jaya katong. Suka ingaturan moktanira bhaṭâra Çiwabuddha. Raden Wijaya anabrang mangalor, tumurun sira saking parahu, kawĕngen ing tĕngahing sawah ring deça paminggiring Sungĕnĕb. Angrĕrĕb ing sawah lalahan mĕntas ginaru, galĕngipun anipis. Samangka ta sira Sora aturu kumurĕb, lininggihan denira raden Wijaya lawan raden yayistri. Ring eñjang sira lumaju maring Sungĕnĕb, areren ing bale pañjang. Wongira kinen atitilika, yen wontĕn sira Wiraraja sineba. Mangsul kang atilik apan sira Wiraraja wontĕn sineba. Mangkat rahaden Wijaya maring pasebanira Wiraraja. Saḍatĕngira raden ing paseban, sira raden Wijaya tininghalan denira Wiraraja, kaget sira Wiraraja tumon ing rahaden, tumurun sira Wiraraja tur

---

3. C amban — 6. D kang *ontbreekt* — 7. C kangira (*in plaats van* lingira) — 8. DE maraçraya — 11. B Rambi — 12. E palinga — 15. CG sĕḍĕngan *ontbreekt* — B esĕkul — 17. EI asĕkul — 20. EFGI yan — 21. CDEFGI Paṇḍakan ingucap — 22. G pangaritan — B wĕntĕn — 29. C pangrĕgrĕga — 31. CG areren ing beñjang — 32. C sira raja.

VAN DER TUUK 21. ingucap (*achter* P.).
JONKER 5. akĕmbulan.

anuli mantuk, ḍatĕng ing pagĕrhan, aluwaran sineba. Kanggĕk twasira raden Wijaya, angandika ring sira Sora, sira Rangga lawe: „Lah paran si ujarisun, akeh denisun awirang, baya luhung isun angĕmasana pati duk angamuk ika". Anuli sira ḍatĕng ing bale pañjang, wĕkasan ḍatĕng sira Wiraraja marĕk arantaban sagĕrha, makadi pinatihira, prasama anampa sĕḍah woh. Aturira Rangga lawe: „Pukulun, dede ta pun Wiraraja punika mangkin marĕk". Samangka iccha twasira raden. Ken pinatih angaturi sĕḍah ring raden yayistri, sira Wiraraja angaturi sĕḍah ring raden lanang. Sira Wiraraja angaturi dumununga ring gĕrhá kadipaten. Raden yayistri anitihi gilingan, rabinira Wiraraja kabeh sami aḍarat, angiring ing raden istri, sira Wiraraja angiring ing raden Wijaya. Tĕka ring kadipaten anuli miñjĕro, dinunungakĕn ing paturonira Wiraraja. Raden Wiraraja pinarĕk ing wijil pingrwa denira Wiraraja sambi atutur kamoktanira bhaṭâra sang lumah ring panaḍahan sajĕng, malih atutur pangamukira ring wong Daha. Matur sira Wiraraja: „Mangke si rahaden punapa kayun-pakanira". Sumahur sira rahaden Wijaya: „Isun amalaku sinakuṭa ring sira, yen hana pawilaçanira". Aturira Wiraraja: „Sampun pakanira walang ati, anghing depun-alon ugi". Tur sira Wiraraja angaturi lumajua mantuk maring dalĕm. Samangka sira Wiraraja angaturi wastra sabuk siñjang, sama tinampa dening rabinira, makadi ken pinatih. Andikanira raden: „Bapa Wiraraja, tan sipi gunge hutangisun ing sira, mun katĕkan sâdhyanisun, isun-parone tĕmbe bhûmi Jawa, sira amuktia sapalih, isun kang sapalih". Aturira Wiraraja: „Sawadinipun, pukulun, lamun pakanira jumĕnĕnga ugi". Mangkana samayanira raden kalawan sira Wiraraja. Atyanta pangupakaranira Wiraraja ring raden, pratidina angaturi taḍah, tan ucapakĕna denira angaturi taḍah sajĕng. Alama raden Wijaya haneng Sungĕnĕb. Irika ta sang arya Wi- [22] raraja matur: „Pangeran, manira angambil upaya, pakanira sewakaha ugi ring sirâji Jaya katong, pakanira apiapia anĕḍa ingapura, abhaṣa anungkul; lamun ugi sirâji Jaya katong ayun pakanira-sewaka, pakanira angera ring Daha sakarĕngan, lamun pakanira arupa ingandĕl, wontĕn ta alasing wong Trik pakanira-tĕḍaha ring sirâji Jaya katong, pakanira-tarukaha, kawula Maḍura kang ababad anaruka, apĕḍĕk parantunaning kawula Maḍura marĕk ing pakanira. Don-pakanira asewaka punika ta pakanira-ingĕtakĕna wongira sirâji Jaya katong kang tuhu, kang wani, kang jĕjĕrih, kang bisa, makadi buddhinipun Kĕbo mundarang, pakanira-kawruhana, sampun katĕpas kabeh, pakanira amita ang-

---

1. F sira sineba — 3. B F angamuka — F ika *ontbreekt* — 4. C sira raja — 5. C sagĕrhan — 6. C dede tata — 8. C angatu — D Raden yayistri anitihi gilingan *ontbreekt* — 9. B anihi — 11. E G I Raden Wijaya — 12. D ling kamoktanira — 13. E maṇih — 14. C G punapa kanira — 15. C denira — 18. C rabirabinira — 22. C G sasamaya — 23. D E G I dening — 24. F taḍah *ontbreekt* — F ta *ontbreekt* — 25. D becik pakanira — C D G asewakaha — 26. D E I ingampura — 28. C Trik kanira — 29. C kang *ontbreekt* — 32. E F I *na* kang tuhu: kang tanpanuhu — E kang bisa *ontbreekt* — 33. E angher.

Van der Tuuk 24. taḍah *ontbreekt*.
Jonker 25. asewakaha.

hera ring antuking kawuḷa Maḍura anaruka alasing wong Trik; pakantukipun ta manih manawi wontĕn kawula-pakanira kang saking Tumapĕl, mantuk manih marĕk ing pakanira, pakanira-tanggapana, yadyan kawula saking Daha ayun angungsi ring pakanira, pakanira kĕkĕhana, yan sampun kawawa sañjata Daha den-pakanira. Mangke manira akirim atur ing sirâji Jaya katong". Mangkat kang kinon angaturakĕna sawalan, anabrang mangidul, tĕkeng Daha marĕk ing sirâji Katong, angaturakĕn surat. Unining surat: „Pukulun, atur patik aji, denira sira potraka paduka aji, anĕḍa ingapura, ayun anungkul ing paduka aji; punika ta depun-kawruhanândika paduka aji, yan suka lawan tan suka". Andikanirâji Katong: „Paran tan sukahaningong yan kaki arṣa Wijaya ahiḍĕpa iringong", tur kinon muliha kang utusan, amawândikanira. Satĕkaning utusan asrah andika; sampun winaca ring ayunira raden, ring ayunira Wiraraja. Suka sira Wiraraja. Samangka raden Wijaya mantuk maring Jawa, ingiring dening kawulanira, ingatĕrakĕn dening wong Maḍura, sira Wiraraja angatĕrakĕn mangsul ing Tĕrung. Tĕkeng Daha enak denira asewaka ring siraji Katong, kinasihan. Ḍatĕngira ring Daha amĕnangi Galungan, wongira kinon asasaramaha saking dalĕm, hĕnti gawoking sang mantri ring Daha tumon, rehing sama abecikbĕcik, kang pinakadi sira Sora, sira Rangga lawe, sira Nambi, sira Pĕḍang, sira Dangdi, sama malayu ring pasasaramaning Manguntur ing Daha. Gumanti mantri ring Daha malayu, kang pinakadi prajurit aran sira Panglĕt, lawan sira Mahiṣa rubuh, sira patih Kĕbo mundarang, katĕlu paḍa kasoran palayunipun denira Rangga lawe lawan sira Sora. Alama sirâji Katong angĕnakĕn susuḍukan: „Kaki arṣa Wijaya, lah rĕke sirâsusudukana, isun ayun aniningalana, mantrinisun pinakalawanira". Aturira raden: „Singgih pukulun". Atangkĕp kang susudukan, antyanta ramening tatabuhan, kang aniningal pĕnuh tanpaligaran, asri kapalajĕng wongirâji Katong. Andikanirâji Katong: „Aturana kaki arṣa Wijaya, aja milu, sapa ta wong wani alawan gustine". Awusan sira rahaden, mangkin tâpapak patangkĕping susudukan amburu-binuru; wĕkasan sira Sora anuju ring sira patih Kĕbo mundarang, sira Rangga lawe anuju ring sira Panglĕt, sira Nambi [23]anuju ring sira Mahiṣa rubuh, wĕkasan kapalayu sang mantri Daha dening wongira raden Wijaya, tan hananing apulih, anuli awusan. Samangka raden Wijaya sapekṣa yan kasoran mantri Daha dening wongira. Tumuli akirim andika ring sira Wiraraja, tumuli sira Wiraraja awĕkas atur akon anĕḍaha alasing wong Trik. Suka sirâji Katong. Ya ta mulaning anaruka alasing wong Trik. Duk

1. CG antuk kawula — 2. F pakanira *ontbreekt* — 3. E tanggapa — B yadya — 4. B angungsing — I ring *ontbreekt* — GI Daha punika — 5. E akirima tulis — 6. E tĕkeng Daha *ontbreekt* — 7. DI Unining surat *ontbreekt* — 8. DEI ingampura — 10. D ahiḍĕp — 15. CG enak manira — 16. CDG sama kinon — C saking lĕm — 24. C atura raden — 25. E asring — 32. E dene — 34. G *het stuk van* alasing *tot* Tatar *op bl. 30 r. 20 ontbreekt* — C *het stuk van* Duk *tot* Tatar. A[*op bl. 30 r. 20 ontbreekt.*

Jonker 24. ing *of* kang asusudukan.

mahu tinaruka dening Maḍura, hana wong alapa kurang sangunipun ababad, amangan maja, kapahitĕn, sama depun-buñcal antukipun aruru maja punika, kasub yan wontĕn wohing maja dahat apahit rasanipun, singgih ta ingaran ing Majapahit.

Sampun kawilang satingkah-polahing Daha denira raden. Ring Majapahit sampun arupa deça. Wongira Wiraraja asurawean maring Daha, aparantunan ing Majhapahit. Sira Wiraraja awĕkas atur ing raden, polahira amita ring sirâji Katong. Samangka raden Wijaya amit anghera ring Majhapahit. Suka sirâji Katong katungkul dening sih, lawan bisanira raden asewaka, kadi tuhu. Sasampunira raden Wijaya angher ing Majapahit, asung sapekṣa ring sira Wirarâja yan sampun kawawa sang mantri ring Daha denira, dening sakawulanira. Raden Wijaya angajak ing sira Wiraraja amĕrĕpeng Daha. Sira Wiraraja anayuti, angucap ing utusan: „Aja gĕru, hana upayanisun manih, matura sira ki pangalasanira ring sira pangeran, isun amitra lawan sang ratu ring Tatar, isun-tawanane rajaputri, sira ta kaki pangalasanira, muliha mangke iki maring Majhapahit. Sapungkurira sun akirim surat maring Tatar, apan parahu saking Tatar mangke hana adagang merene. Hana parahunisun, sun-kon milua maring Tatar, angajak amĕrĕp ing Daha; lamun huwus kalah sang ratu ring Daha, hana rajaputri ring Tumapĕl hayu, sanûṣa Jawa tan hanâmaḍani, irika akua ring ratu Tatar, iku pangapusisun ing ratu Tatar. Aturanira ring sira pangeran, malar tututa milu angalahakĕn Daha". Mulih pangalasanira maring Majhapahit. Raden Wijaya suka ingaturan sawĕwĕkasira Wiraraja. Sapungkuring pangalasan, sira Wiraraja akonkonan maring Tatar. Sira Wiraraja angalih maring Majhapahit sagĕrha anggawa paprang saking Maḍura, sakehing wong Maḍura kang abĕcik-bĕcik ginawa saha sañjata. Satĕkaning utusan saking Tatar amĕrĕp ing Daha. Sañjata saking Tatar amĕtoni saka lor, sañjata saking Maḍura lawan kang saking Majapahit mĕtu saka wetan. Epuh sirâji Katong, tan wruh kang jaganĕn. Ya ta binotan saka lor dening wong Tatar. Sira Kĕbo mundarang, sira Panglĕt, sira Mahiṣa rubuh, ajaga sañjata kang saka wetan. Sira Panglĕt mati denira Sora, sira Kĕbo rubuh mati denira Nambi, sira Kĕbo mundarang apagut lawan sira Rangga lawe, kapalayu sira Kĕbo mundarang, katututan ing lurah Trinipanti, mati denira Rangga lawe. Angucap sira Kĕbo mundarang ring sira Rangga lawe: „Ki Rangga lawe, hana anakingsun wadon, den-alapa dene ki Sora, gañjarane wani". Sirâji Jaya katong anĕmpuh mangalor asikĕp ḍaḍap karĕbut dening wong Tatar,

---

1. E wong Maḍura — 3. E yen — 6. D asarawayan — 8. E ring rahaden — 10. E supekṣa — 16. D I sakapungkurira — 17. D hana parahunipun kon milua — 19. D E I sira kahatura ring — 20. D I iku pangapusisun ing ratu Tatar *ontbreekt* — I sira *ontbreekt* — 21. B milu angalakĕn Daha; C G milu akĕn Daha — 25. C G saha *ontbreekt* — 27 I *het stuk van* Epuh *tot* wetan *op r. 29 ontbreekt* — 28. D *het stuk van* Sira Kĕbo *tot* wetan *op r. 29 ontbreekt* — 31. C Tribipanti — 32. F I Ki R. l. *ontbreekt*.

Jonker 11. dening *vervallen?*

[24] apuhara kasikĕp, sira kapañjara dening wong Tatar. Raden Wijaya agĕlis mañjing ing jĕro kaḍatoning Daha, amalayokĕn ing raden yayistri sira sang anom. Anuli bhinakta maring Majapahit, satĕkanira ring Majhapahit tĕka wong Tatar amalaku rajaputri, apan sanggupira Wiraraja, yan huwus kalah ring Daha, angaturakĕna putri kang saking Tumapĕl kalih pisan. Ya ta kemĕngan sang mantri kabeh, angulati sanggupa manih. Angucap sira Sora: „Lah isun uga si angamukana ring wong Tatar yen mari名iki". Sumahur sang arya Wiraraja: „Singgih, kaki Sora, hana upayanisun manih". Mangkin ta angulati sanggupa. Punika kang pinaguněmakĕning mantri. Sanggupira Sora: „Pira antukaning angamukana wong Tatar". Ring sore masa yan lingsir kulon wong Tatar tĕka amalaku rajaputri. Sahurira Wiraraja: „Sawong Tatar, hayo uga sira age-age, sang rajaputri lagi prihatin, apan kawus tumon ing sañjata duk kalahing Tumapĕl, makadi duk kalahing Daha, awĕdi tĕmĕn yen aninghali sarwa lalanḍĕp; ĕmbesuk ta sinrahakĕn ing sira, winaḍahan pasagi piuikul ingupacara ring wastra, ingatĕrakĕn maring parahunira; sangkaning winaḍahan pasagi denira alumuh tumona ring lalanḍĕp, kalawan ta kang ananggapi ring sang rajaputri, aja wong Tatar kang alaalane, wong kang bĕcike, ajâmawa sahaya, apan sanggupira sang rajaputri yen tumona ring sarwa lalanḍĕp, yadyan tĕkaha ring parahu, alabuh er sira; nora ta para hilang denira atoh pati yan sang rajaputri alabuha toya". Ahiḍĕp wong Tatar ingapus. Ujaring wong Tatar: „Abĕnĕr dahat sabdanira puniku." Tĕkaning samaya asĕrah rajaputri, ḍatĕng agĕbagan kang wong Tatar amalaku rajaputri, sama tan amawa lalanḍĕp. Tĕka ring jĕroning lawang Bhayangkara, wong Tatar inginĕban lawang kinuñcen ing jaba ring jĕro. Krisira Sora den-wulang ing pupune. Samangka den-amuk wong Tatar, denira Sora, tĕlas paḍĕm. Sira Rangga lawe angamuki kang ing jabaning panangkilan, tinut tĕkeng dunungane malayu maring sohaning Canggu, tinut pinaten.

Akara sapuluh dina tĕka kang andon saking Malayu, olih putri roro, kang sawiji ginawe binihaji denira raden Wijaya, aran raden Dara pĕṭak; kang atuha aran Dara jingga, alaki dewa apuputra ratu ring Malayu, aran tuhan Janaka, kasirkasir çri Marmadewa, bhiṣeka sirâji Mantrolot. Tunggal pamalayu lan patumapĕl i çaka rĕṣi-sanga-samadhi, 1197. Pangadĕg aji Katong ratu ring Daha i çaka naga-muka-dara-tunggal, 1198. Tĕka ring Jung galuh aji Katong angapus kidung Wukir polaman, wusing angapus kidung mokṣa.

Samangka raden Wijaya añjĕnĕng prabhu i çaka rasa-rupa-dwi-çitangçu, 1216. Wĕkasan patutan lawan raden Dara pĕṭak putra lanang, kakṣatriyanira raden

---

4. E amangku rajaputri, mapan — I yen — 7. B sahangamukanaring — 9. B F *het stuk van* Pira *tot* amiçunakĕn *op bl. 32 r. 14 ontbreekt* — 10. C D E G I sore mayat lingsir — 13. D I sarwa sañjata — 14. E ta *ontbreekt* — 15. C G ingatakĕn — 16. E I tumon — C kang manganananggapi — 18. D tumon — E tĕka — 20. E Ujaring wong Tatar *ontbreekt* — 31. C G 117 — 35. E putra lanang *ontbreekt*.

JONKER 10. mayat (*i. pl. v.* masa yan) — 11. wong? — 21. samaya ning?

Kala gĕmĕt. Kunĕng putranira bhaṭâra Çiwabuddha stri kalih siki, kang cinayakĕn ing wong Tatar, ingalap kalih denira raden Wijaya, sira sang atuha añjĕnĕng ring Kahuripan, sira sang anom añjĕnĕng ing Daha. Abhiṣekanira raden Wijaya duk prabhu çrî Kĕrtarajasa. Tahun pañjĕnĕngira, orĕmira awihĕn. Mokta sira, [25] dhinarmạ ring Antapura, moktanira i çaka 1257.

Gumanti raden Kala gĕmĕt angadĕg prabhu, abhiṣeka bhaṭâra Jayanagara. Çrî Çiwabuddha dhinarma ring Tumapĕl, bhiṣekaning dharma ring Purwapatapan. Hĕlĕt pitu-wĕlas tahun adĕging dharma lawan paranggalawe. Sira Rangga lawe arĕp adĕgakĕna patih wurung, margane andaga maring Tuban sira Rangga lawe tur angapusi rorowang. Wus kapusan wong Tuban sagunung lor, samâhiḍĕp ing sira Rangga lawe. Araning kang ahiḍĕp pañji Marajaya, ra Jaran waha, ra arya Siddhi, ra Lintang, ra Tosan, ra Galaṭik, ra Taṭi rowangira Rangga lawe andaga. Sangkaning lungha saking Majhapahit arĕbut lungguh, sira Mahapati amiçunakĕn adĕrwe dandan ujarira Rangga lawe: „Aja kehing ucap, hana ring Pârthayajña papaning jĕjĕrih". Karungu ring Majhapahit yen sira Rangga lawe andaga. Sira Mahapati angaturakĕn. Runtik sirâji Jayanagara. Sarowangira Rangga lawe andaga mati, anghing ra Galaṭik ahurip, kinon malika denira Mahapati. Paranggalawe i çaka kuda-bhumi-pakṣaning-wong, 1217. Sira Wiraraja amit angulihi ing Lamajang tigang juru, apan pasamayanira raden Wijaya amalihana Jawa, kanugrahan lurah Lamajang lor kidul lawan tigang juru. Huwus alawas kabhukti denira Wirajaja. Sira Nambi kari apatih, sira Sora dĕmung, sira Tipar tumĕnggung. Sor tumĕnggung dening dĕmung samangka. Sira Wiraraja tan mulih maring Majhapahit, tan ayun angawolu. Hĕlĕt tigang tahun paranggalawe lawan pasora. Pinisunakĕn sira Sora denira Mahapati, sira Sora ingilangakĕn mati denira Kĕbo anabrang, i çaka baba-tangan-wong, 1222. Sira Nambi pinisunakĕn denira Mahapati, tan kinatonakĕn pĕrange, olih kaladeça, amit atilik ing sira Wiraraja agĕring alara. Çrî Jayanagara suka, anghing tan sinung alawasa. Sira Nambi tan tĕka manih, mĕnĕng ring Lĕmbah, agawe kuṭa atingkah sañjata. Sira Wiraraja mati. Sirâji Jayanagara añjĕnĕng prabhu rong tahun. Guntur palungge i

---

4. I pañjĕnĕngira 14 — 6. E *het stuk van* abhiṣeka *tot* andaga *op r. 9 ontbreekt* — 7. D G I sira dhinarma — 8. I adĕgnira — 11. D ra Jaran waha *ontbreekt* — 12. D I ra Lintang *ontbreekt* — E sira Lintang, sira Tosan — D I ra Galaṭik ra Bañak madang ra Dangdi rowangira; E G ra Galaṭik ra Bañak madang — 14. E dandanan — 17. B C D E F G I K *tusschen* Jayanagara *en* Sarowangira: sira Sora ingilangakĕn mati denira Kĕbo anabrang, *wat behoudens de laatste drie woorden op r. 25 nog eens voorkomt en daar op zijn plaats is* — 18. C Hapati — B C E F G K 1217 *ontbreekt* — 19. E amit lungha angulihi — 20. E abyun amalihana — B kalugrahan — B Majang — 21. D I Huwus alama — 22. B *of* C (?) G sangka — 24. E Pinisunakĕn *ontbreekt* — E Sora *ontbreekt* — 25. B C D F G I K denira Kĕbo anabrang *ontbreekt; voor de aanvulling zie aanteekening bij r. 17* — 27. E aniliki; K anilik — 29. C atingka.

JONKER 14. daṇḍan.
POERBATJARAKA 30. tahun, guntur enz.

çaka api-api-tangan-tunggal, 1233. Tumuli pajurudĕmung, hĕlĕt rong tahu lan pasora. Patine juru dĕmung i çaka arta-guna-pakṣaning-wong, 1235. Tumuli pagajahbiru i çaka rasa-guṇa-pakṣa-wong, 1236. Tumuli pamaṇḍana. Mangkat angawaki sirâji Jayanagara angilangakĕn wong Maṇḍana wulan karo. Anuli mangetan, sira Nambi ingilangakĕn. Winarah sira Nambi yen wus mati juru dĕmung, patih ĕmban, tumĕnggung Jaran lĕjong, mantri parakrama, sampun samângĕmasi, maty anĕmpuh. Angucap sira Nambi: „Kang Samara, ki Dĕrpana, ki Tĕguh, pamañ Jaran bangkal, ki Wirot, ra Windan, ra Jangkung, yen taṇḍingĕn nora sor wong wetan iki, mali wus rusak, sapa si galihe kulon, [26] Jabung terewes, Lĕmbu pĕtĕng, Ikalikalan bang, nora ingsun awĕdi, don-salakṣeng harĕp ing wuri, kongsi uga denisun sakṣat aprang ing Bubat.” Tĕkane wong Majapahit, pangidulira Nambi, rusaking Gaṇḍing, kajarah praçastine, sira Nambi tinut sinĕlĕsĕk, tumandang sira Dĕrpana, sira Samara, sira Wirot, sira Made, sira Windan, sira Jangkung, sira Tĕguh, makadi sang arya Nambi adining anĕmpuh; dahut wong Majapahit, noranapulih. Sira Jabung terewes, Lĕmbu pĕtĕng, Ikalikalan bang sama amagut ing sira Nambi mati, sarowangira Namby anĕmpuh angĕmasi, Rabut buhayâbang tikĕl, dahut payung wong wetan, kalah deça Lamajang i çaka nâgânahut-wulan, 1238. Tunggal pawagal lan pamaṇḍaṇa. Hĕlĕt rong tahun pawagal lan palasĕm. Sira Sĕmi ingilangakĕn mati i soring rangḍu i çaka nora-weda-pakṣa-wong, 1240. Tumuli rakuṭi. Hana dharmaputra aji, pangalasan wineh suka, wong 7, aran Kuṭi. Ra Pangça, ra Wĕdĕng, ra Yuyu, ra Tañca, ra Bañak, ra Kuṭi lawan ra Sĕmi mati ingilangakĕn, pinisunakĕn denira Mahapati. Samangka kawaspaḍan sira Mahapati yan rajapisuna, ya ta sinikĕp, winunuh cinelengceleng, doṣane angadu pisuna. Duk durung mati ra Kuṭi, harĕp angawakĕn abhaṭâra maring Baḍaṇḍĕr. Sah ring wĕngi tan ananing wruh, anghing wong Bhayangkara angiring, sakehe kang katuju akĕmit duk abhaṭâra lungha, hana wong lima wĕlas. Sira Gajah mada aṁbĕkĕl ing Bhayangkara samangka, katuju kĕmitane, sangkane angiring bhaṭâra duk mimba. Alawas sira haneng Baḍaṇḍĕr. Hana pangalasan amit mulih, tan winehan denira Gajah mada, polahing kawula angiring akĕḍik, amaksakĕn mulih. Sinuduk denira Gajah mada, done manawa hana awawarah yen abhaṭâra dumunung ring umahipun buyuting Baḍaṇḍĕr, manawa ra Kuṭi

2. B pati — 5. C winara Nambi — 6. F. lĕjor — 8. B bangkala — 9. BDEFI maling — DI sapa si galihe kulon *ontbreekt* — 12. B pragastine — 13. BF sinĕlĕyĕk — 14. B sira Mara — I sirârya — 16. DI apagut — 20. BCDFGI 1249 — DGI pakuṭi — 21. C Pangçu — 22. C Waḍang — CG Bañak, Keri lawan asĕmi — 23. E Samangka kawaspaḍan sira Mahapati *ontbreekt* — 24. F yan *ontbreekt* — E cineleng — 25. E *na* pisuna *is de passage* Gajah mada *(bl. 34 r. 9) tot* rong tahun *(bl. 34 r. 11) tusschengevoegd* — CDEG harĕp anga [*lacune*, D angawakĕna] bhaṭâra, linungan denira bhaṭâra maring Baḍaṇḍĕr — 28. B Bhayangkara ya mangka — 29. CDE abhaṭâra — B alawasi haneng; C hane — 30. G dera — C akĕḍi — 31. E dosane — I awarah.

Van der Tuuk 25. angawakna bhaṭâra.
Jonker 20. pakuṭi.

wruh. Akara sapasar amit sira Gajah mada maring Majhapahit. Tĕka ring Majhapahit, sira Gajah mada tinakontakonan de sang amañcanagara ring pĕrnahira bhaṭâra, awarah yen huwus kasambut dening rowange ra Kuṭi. Samânangis kang winarah. Angucap sira Gajah mada: „Mĕnĕnga, nora sira harĕp-harĕp apangerana ring ra Kuṭi". Sumahur kang inujaran: „Angapa ujarira iku, iya ḍudu pangeran ḍewek". Wĕkasan sira Gajah mada awarah yen abhaṭâra haneng Baḍanḍĕr. Samangka sira Gajah mada ayom lawan sang mantri, sama asanggup amatenana ring ra Kuṭi, ingilangakĕn mati ra Kuṭi. Mantuk abhaṭâra saking Baḍanḍĕr, kari abuyut tur sub ing dangu. Saulihira bhaṭâra sira Gajah mada mari ambĕkĕl ing wong Bhayangkara, ring rong wulan amukti palapa, ingalihakĕn apatih ring Kahuripan, apatih rong tahun. Sang arya Tilam apatih ring Daha mati, gumanti sira Gajah mada, tinĕrapakĕn apatih ring Daha, atut sirapatih amangkubhumi sang arya Taḍah, kang angrojongi sira Gajah mada patih ring Daha.

Sirâji Jayanagara asanak istri kakalih, saos ibu, sami tan sinung akra-[27] maha ri len, ayun alapĕn piyambĕk. Samangka ksatriya tan hana maring Majhapahit, sing katon ingilangakĕn, manawa harĕp ing arinira. Sira paraksatriya angĕkĕb ahĕtĕtan. Somahira Tañca aparungon ingalan denira bhaṭara, sira Tañca ingadokĕn denira Gajah mada. Katuju bhaṭâra Jayanagara bubuhĕn tan kawasa mijil. Sira Tañca kinon anajia, marĕk maring pagulingan. Tinaji ḍenira Tañca pisan pingro tan tĕḍas, den-aturi bhaṭâra asalaha kĕmitan, asalah kĕmitan sanḍingirâguling, tinaji denira Tañca tĕḍas, linud sinuduk denira Tañca, moktâ sira ring pagulingan. Sira Tañca ginĕlis pinaten denira Gajah mada, mati sira Tañca. Lĕt sangang tahun pakuṭi lawan patañca, i çaka bhasmi-bhuta-nangani-ratu, 1250. Sira ta dhinarmeng Kapopongan, bhiṣeka ring Çṛnggapura, pratiṣṭa ring Antawulan.

Samangka sira parakṣatriya angambah Majhapahit. Samangka raden Cakradhara kalaping swayambara pinakalakinira bhreng Kahuripan. Raden Kuḍa mĕrta angambil bhreng Daha. Raden Kuda mĕrta añjĕnĕng ring Wĕngkĕr, bhreng Pramiçwara ring Pamotan, bhiṣeka çri Wijayarajasa. Hana ta patutan raden Cakradhara añjĕnĕng ring Tumapĕl, bhiṣeka çri Kĕrtawardhana.

Bhrĕng Kahuripan istri prabhu i çaka çûnya-wiṣaya-pakṣa-bhûmi, 1250.

Bhreng Kahuripan aputra titiga, mijil bhaṭara prabhu, kasirkasirira çri

---

2. D E denira mañcanagara — 3. C D E G I dene — 5. B harĕp pangerana ring — I ingujaran — 8. D ki Kuṭi — 9. B C D G I danga — 10. B C F mari ngambĕkĕl — G I wong *ontbreekt* — 11. C F ingalingakĕn — B F amatih — B F amatih — 12. F G I atut lawan — 16. C F ring — B tan amaring — 17. C pakṣatriya — 18. B angĕkĕbakĕb ahĕtĕtan — F arungoṇ — 19. B F ingadokakĕn — B F buyuhĕn — 22. E sanḍinging; G sanḍingaguling — 24. D hĕlĕt — B (of C) G satahun — 25. B Çṛnggarapura — 26. C pratipta — 27. C ambah — 28. B suyambara — C D G I bhre — 30. E G bhre — D E I prameçwara — 31. B. Kĕrtawaddhana — 32. C D E G I bre — 33. C D E G I bhre.

Hayam wuruk, raden Tetep, jujulukira yen anapuk sira ḍalang Tritaraju, lamun amadoni sira Pagĕr antimun, lamun awayang bañol sira Gagak katawang, yan ring kaçewan sira mpu Janeçwara, bhiṣekanira çri Rajasanagara, kaprabhunira bhra sang Hyang wĕkasing sukha; arinira stri kalap denira raden Larang, pangadĕganira bhreng Matahun, tan apuputra; sira sang pamungsu bhreng Pajang ingalap denira raden Sumana, pangadĕganira bhreng Paguhan, amisan kalawan bhreng Kahuripan, stri bhra Guṇḍal sang dhinarma ring Sajabung, dharmabhiṣeka ring Bajrajinaparimitapura.

Tumuli pasaḍeng. Sira Taḍah patih amangkubhumi agĕring sakarĕngan tan kawaça marĕk, anguswakĕn marĕk ring talampakanira bhaṭâra asaha mangkubhumi, tan tinanggapan denira bhre Koripan, mantuk sang arya Taḍah, angundang ring sira Gajah mada, ararasan ing made. Sira Gajah mada kinen amatiha ring Majhapahit, tan mangkubhumi: „Isun angrojongi sadudunira”. Kécapira Gajah mada: „Alĕmĕh siranakira, yen apatiha mangke. Lamun sampun saking Saḍeng agĕlĕm apatiha, lamun kahapuraha tiwas, bisaning ranakira”. „Lah kaki sakewuhira sun-rojong, sadudunira”. Samangka agung hatinira Gajah mada, angrungu sanggupira sang arya Taḍah. Mangkin mangkat [28] maring Saḍeng. Sang mantri araraman pinadaya, makadi sang apatih amangkubhumi pinadaya, yen sira Kĕmbar angruhuni angĕpang ring Saḍeng. Sérngĕn sang amaṇgkubhumi, apotusan ing sang mantri jaba; kang mangkat wong limang bĕkĕlan, anglilima sowang. Kapanggih sira Kémbar ring alas, angadĕg ing kayu rubuh, angaṇḍulaṇḍul, kayânunggang uṇḍakan tur anglimbekĕn camĕṭi ḍatĕng kang kinon amalinggiha sira Kĕmbar. Wantĕn wĕkasira sang mantri samadaya, makadi kaki gusti apatih amangkubhumi, aken amalinggiha ring sira punarĕke sangkanira rumuhun angĕpang ing wong Saḍeng. Deñ-camĕṭi rahine kang kinon amalinggiha luput alingan kayu, tur sira Kĕmbar angucap: „Norana den-hiḍĕp dening si Kémbar iki, yen ing paprangan norâhiḍĕp ing pangeranmu iku”. Lungha kang kinon amalinggiha, awĕrta saujarira Kémbar. Mĕnĕng sira Gajah mada, tĕka winahonan kinĕpang wong Saḍeng. Tuhan Wuruju dewaputra saking Pamĕlĕkahan, lamun añjĕplakakĕn pĕpĕcut, karungu

---

2. C amadonani — G I yen — 5. B C D E F G I Matahun, sira sang pamungsu tan apuputra — C D E I bhre — 6. C D E F G I bhre — 7. C D E F G I bhre — C G *het stuk van* stri *tot* sangkanira ru[*op r. 25 ontbreekt* — 9. B sarĕngan; D E F I sangarĕn — 10. D E F I asalaha — 11. B anguṇḍa — 12. D ring — 13. D E I apatiha — D E F tan *ontbreekt* — B D E F I ya dudunira — 15. D E F bisaniranakira — 17. E mangkat *ontbreekt* — 18. B F saking (*in plaats van* maring) — D E I *na* Saḍeng: Sira Gajah mada sinĕmbahakĕn patih ring Majhapahit. Sira Lĕmbu Pĕtĕng apatih ring Daha, tumĕnggung Malĕr. Saking (*ontbreekt in* E) sakweh ing mantri ring Majhapahit sama ahum ring Wot Gantung, mantri araraman sira Kĕmbar angḍihini atinggal ing wong kabeh (E akeh), kang mangkat maring Saḍeng — 19. B angruhunini — 22. E angaṇḍulaṇḍulan — 23. D E I wontĕn — 24. I sadaya — D I gusti *ontbreekt* — 25. D E F I punapa rĕke — C G mun (= rumuhun) — 27. C D E G dene si K. — 28. C D E G amalungguha; I alungguha — 29. B tinĕpang — 30. C G pamĕcut.

JONKER 22. angandulandul.

ring antarikṣa. Kaget wong Majhapahit. Kañcit tĕka sang sinuhun angalahakĕn Saḍeng. [Hĕlĕt tigang tahun] patañca lawan pasaḍeng i çaka kaya-bhuta-non-daging, 1253. Tumuli guntur pabaṇu-piṇḍah i çaka 1256. Tĕka saking Saḍeng sira Kĕmbar ambĕkĕl ing mantry araraman, sira Gajah mada angabehi, sira Jaran bhaya, sira Jalu, sira dĕmang Bucang, sira Gagak minge, sira Jĕnar, sirârya Rahu, sama antuk linggih, si Lĕmbu pĕtĕng tumĕnggung.

Sira Gajah madâpatih amangkubhûmi tan ayun amuktia palapa, sira Gajah mada: „Lamun huwus kalah nuṣantara isun amukti palapa, lamun kalah ring Gurun, ring Seran, Tañjung-pura, ring Haru, ring Pahang, Ḍompo, ring Bali, Suṇḍa, Palembang, Tumasik, samana isun amukti palapa". Sira sang mantri samalungguh ring panangkilan pĕpĕk. Sira Kĕmbar apamĕleh, ring sira Gajah mada, anuli ingumanuman, sira Bañak kang amuluhi milu apamĕleh, sira Jabung terewes, sira Lĕmbu pĕtĕng gumuyu. Tumurun sira Gajah mada matur ing talampakan bhaṭâra ring Koripan, runtik sira kataḍahan kabuluhan denira arya Taḍah. Akweh doṣanira Kĕmbar, sira Warak ingilangakĕn, tan ucapĕn sira Kĕmbar, sami mati.

Tumuli pasuṇḍa-bubat. Bhre prabhu ayun ing putri ring Suṇḍa. Patih Maḍu ingutus anguṇḍangeng wong Suṇḍa, ahiḍĕp wong Suṇḍa yan awawarangana. Tĕka ratu Suṇḍa maring Majhapahit, sang ratu Maharaja, tanpangaturakĕn putri. Wong Suṇḍa kudu awiramena, tingkah ing jurungĕn. Sira patihing Majhapahit tanpayun yen wiwahanĕn, reh sira rajaputri makaturatura. Wong Suṇḍa tanpasung. Sira Gajah mada matur polahing wong Suṇḍa. Bhra prameçwareng Wĕngkĕr sirasanggup: „Sampun walang ati, kakâji, ingsun-lawanane apagut". Sira Gajah mada matur polahing wong Suṇḍa. Tumuli apangarah wong Majhapahit angĕpang wong Suṇḍa. Wong Suṇḍa harĕp angaturakĕna rajaputri, tan sinungan dening menak, asanggup matieng Bubat tan harĕp anungkul, mang-[29]gĕtoha gĕtih. Sangguping menak agawe pangrus, adining Suṇḍanggĕrgut, Larang agung, tuhan Sohan, tuhan Gĕmpong, pañji Mĕlong, urang sangkaring Tobong barang, Rangga cahot, tuhan Usus, tuhan Sohan, urang pangulu, urang saya, Rangga kaweni, urang siring, Satrajali, Jagat saya, sakwehing wado Suṇḍa parĕng asurak. Pinagut ing uni dening reyong, ghûrṇitaning surak kadi guntur. Sang prabhu Maharaja wus angĕmasi karuhun, mati

---

2. Hĕlĕt tigang tahun *is een aanvulling van Brandes* — 6. E G sira Lĕmbu — B pĕting — 8. C ingsun — D G I alah — 10. E *na* Tumasik: ·Cikwa, Walaṇḍa, Tamele — 11. B pĕsĕk — 12. C D G I Baja (*in plaats van* Bañak) — 13. E talampakaning — 14. I runtikira — E runtik sira kataḍahan *ontbreekt* — C D E F G I akeh — 16. D putri *ontbreekt* — 17. E I yen — 18. E sang prabhu — E *na* putri *het slot van r. 15:* tan ucapĕn *enz.* — 19. B kuda — 20. D yen wiwahanĕn *ontbreekt* — D E I sang rajaputri; B sirajaputri — 22. E lawane — F amagut — 24. D sang rajaputri; C E angaturakĕn ing sang r. — 25. E ra menak — D E F G I manggatoha — 26. D I *het stuk van* sangguping *tot* pangrus *ontbreekt* — G kang gawe — 27. C F G I tuhan Gĕlĕmpo — 28. I Tojong; C Tojongrang — D E I tuhan Sohan *ontbreekt* — 29. D sakeh — 30. C D E G I ingunining reyong.

Van der Tuuk 12. Bañak angâmuluhi.

lan tuhan Usus. Bhra parameçwara sira maring Bubat, tan sapekṣa yan wong Suṇḍa akeh kari, tur adinya menak anĕmpuh. Mangidul wong Suṇḍa, rusak wong Majapahit. Kang anangkis sañjata amapulihakĕn sirarya Sĕṇṭong, patih Gowi, patih Marga lĕwih, patih Tĕtĕg, Jaran bhaya. Sakeh sang mantry araraman aprang saking kuda, katitihan wong Suṇḍa, anĕmpuh mangidul mangulon anuju nggonira Gajah mada, sing tĕkarĕping paḍati wong Suṇḍa mati, kadi sagara gĕtih gunung wangke, bhrasṭa wong Suṇḍa, tan hana kari, i çaka sanga-turangga-paksawani, 1279. Tunggalan paḍompo pasuṇḍa. Samangka sira Gajah mada mukti palapa. Sawĕlas tahun amangkubhûmi.

Patining putri Suṇḍa bhaṭará prabhu angalap putri bhra Prameçwara, sira Paduka çori, apatutan stri bhre Lasĕm sang ayu; putra lan rabihaji mijil bhre Wirabhumi, ingaku putra denira bhre Daha.

Bhre Pajang apuputra titiga, mijil bhra Hyang wiçeṣa, kakṣatriyanira raden Gagak sali, karatunira aji Wikrama, sira sang angambil bhre Lasĕm sira sang ahayu, aputra mijil bhra Hyang wĕkasing suka; putra manih stri bhre Lasĕm sang alĕmu kalap denira bhre Wirabhumi; putra manih stri bhre Kahuripan. Hana putrânira bhre Tumapĕl, duk kṣatriya raden Soṭor, hino ring Koripan, angalih hinweng Daha, anuli hino ring Majhapahit, aputra sira mijil raden Sumirat, angalap bhre Kahuripan, pangadĕgan bhre Paṇḍan salas.

Tumuli paçraddhanagung i çaka pat-ula-ro-tunggal, 1284.

Sang apatih Gajah mada atĕlasan i çaka gagana-muka-matendu, 1290. Tĕlung tahun noranangganteny apatih. Sira Gajah ĕnggon apatih i çaka gunasanga-pakṣaning-wong, 1293.

Bhre Daha mokta, dhinarmeng Adilangu, dharmabhiṣeka ring adri Purwawiçeṣa. Bhre Kahuripan mokta dhinarmeng Panggih dharmabhiṣeka ring giri Pantarapûrwa.

Tumuli hana gunung añar i çaka naga-leng-karṇaning-wong, 1298.

Tumuli guntur pamaḍasiha i çaka rĕsi-çunya-guṇa-tunggal, 1307.

[30] Bhre Tumapĕl mokta sang mokta ring Çunyalaya i çaka matangga-çunya-kayeku, 1308, dhinarmeng Jâpan, dharmabhiṣeka ring Sarwajñapura.

Bhra Hyang wiçesâpuputra mijil bhre Tumapĕl; putrestri mijil bhre prabhu stri, bhiṣeka dewi Suhita; manih putra pamungsu jalu bhre Tumapĕl

---

2. C adinyang — C anĕmpu — F *het stuk van* mangidul *tot* Majapahit *ontbreekt* — B Suṇḍa rusak wong Majapahit *ontbreekt* — 3. B F apapulihakĕn — B Sĕṇṭeng — G *het stuk van* sirârya *tot* Purwawiçeṣa *op r. 26 is geplaatst na* kṣatriya op *bl. 38 r. 14* — 5. C saka kuda — 6. C pacati — 8. B tunggalanya Ḍompo — 9. C D E G I palapan — 13. D bhreng — B deningra — 14. B F bhra Yeng wiçeṣa — 15. G. sira *ontbreekt* — B sarasangayu — 16. C wĕkas suka — 17. E *het stuk van* sang alĕmu *tot* Pajang *op bl. 38 r. 11 ontbreekt* — B F sira sang — B alĕpu — 18. B Sotom — 19. B Samirat — 20. B mangadĕgan — 21. C ron — 23. B anggantyani patih — 24. C pakṣatunggal — 25. I dhinarma ring — 28. B kurṇna — 29. B F pamaḍasiha guntur — 30. B Çunyalayang — B patanggaçutayeku — 33. C Sutita.

çri Kĕrtawijaya. Bhre Paṇḍan salas aputra mijil bhre Koripan, bhra Hyang parameçwara, siraji Ratnapangkaja bhisekanira, angalap bhra prabhu istri, tan apuputra sira; manih putranira mijil stri bhre Lasĕm, kalap denira bhre Tumapĕl; putra manih mijil bhre Daha, kambil denira bhre Tumapĕl, sama pamungsu. Bhre Wirabhumi aputra jalu mijil bhre Pakĕmbangan, mokta nduking abuburon; putra manih stri bhre Mataram, kalap denira bhra Hyang wiçeṣa; putra manih bhre Lasĕm, kalap denira bhre Tumapĕl; putra manih stri bhre Matahun. Bhre Tumapĕl aputra jalu añjĕnĕng ring Wĕngkĕr angambil bhre ing Matahun; aputra manih bhre Paguhan; putra lan rabi anom bhre Jagaraga, kalap denira bhra Parameçwara tan apuputra; manih bhre Tañjung pura, kalap denira bhre Paguhan tan apuputra; manih bhre Pajang, kalap denira bhre Paguhan kâlapḍo tan apuputra; bhre Kĕling angalap ring bhreng Kĕmbang jĕnar. Bhre Wĕngkĕr apuputra bhre Kabalan. Bhre Paguhan apuputra lawan rabi kṣatriya mijil bhre Singapura, kambil denira bhre Paṇḍan salas.

Bhra Prameçwara Pamotan mokta i çaka gagaṇa-rûpânahut-wulan, 1310, sira sang dhinarmeng Mañar, dharmabhiṣeka ring Wiṣṇubhawanapura. Bhra Matahun mokta dhinarma ring Tigawangi, dharmabhiṣeka ring Kusumapura. Sira Paduka Sori mokta. Bhreng Pajang mokta dhinarmeng Ĕmbul, dharmabhiṣeka ring Girindrapura. Bhre Paguhan mokta dhinarmeng Lo bĕñcal, dharmabhiṣeka ring Parwatigapura. Bhra Hyang wĕkasing suka mokta, i çaka medini-rûparameku, 1311.

Bhra Hyang wiçesa prabhu.

Tumuli guntur Prang bakat i çaka mukaning-wong-kaya-naga, 1317.

Tumuli sira Gajah ŏnggon mati i çaka çûnya-pakṣa-kaya-janma, 1320. Pitu likur tahun apatih. Bhra Hyang wĕkasing suka aken apatiha ing sira Gajah manguṛi.

Bhra Hyang wĕkasing suka mokta, sang mokta ring Indrabhawana, i çaka janma-netragni-sitangsu, 1321, sang dhinarmeng Tajung, bhiṣekaning dharma ring Paramasukapura.

Bhra Hyang wiçeṣa sira bhagawan i çaka netra-pakṣagni-sitangsu, 1322.

Bhaṭârestri prabhu.

Bhre Lasĕm mokta ring Kawidyadharen, dhinarmeng Pabangan, dharmabhiṣeka ring Lakṣmipura. Bhre Kahuripan mokta. Bhre Lasĕm sira sang alĕmu mokta. Bhre Paṇḍan salas mokta, dhinarmeng Jinggan, dharmabhiṣeka ring [31] çri Wiṣṇupura.

---

2. D pangalap — 4. G bhreng — 5. B Sakĕmbangan — D I mokta nduking abuburon *ontbreekt* — B F duking — C pabuburon — 7. G bhre — 8. C angambili; F angambil ing — 10. C katap denira bhre Pajang, kalap denira bhre Paguhan — 12. D G I bhre — 15. C Parameçwareng motan; I ring Pamotan — 16. D F G I Bhre — 18. F Bhre — D E I Bhreng Pajang *ontbreekt* — E Emban — 19. C Loñcal — 20. B Parwatisapura — 22. B ratu — 23. C F G I 13 9 — 24. B tumi — 25. B *het stuk van* Bhra *tot* manguri *ontbreekt* — 28. I ring — B janma *ontbreekt* — 32. C D E G I mokta, sang mokta — 34. B mokta.

Bhra Hyang wiçesa apupurikan lawan bhra Wirabhumi. Dadi denira ḍampul, abĕlah mati siraḍampul i çaka 1323.

Hĕlĕt tigang tahun tumuli dadi manih kang parĕgrĕg. Sama apangarah, bhre Tumapĕl, bhra Hyang Parameçwara, sami ingaturan. „Sapa kang sun-ilonana”. Dadi kang yuddha, kalah kaḍaton kulon, kapĕsan bhra Hyang wiçeṣa. Runtik sira ayun lungaha. Ingaturan bhre Tumapĕl, bhra Parameçwara: „Sampun age lungha, isun-lawanane”. Suka bhra Hyang wiçeṣa, apangarah ingadĕgan denira bhre Tumapĕl, denira bhre Parameçwara. Kalah kaḍaton wetan. Bhre Daha ingĕmban denira bhra Hyang wiçeṣa, bhinakta mangilen. Bhra Wirabhumi lungha ring wĕngi, tumulumpak ing parahu, tinut denira raden Gajah bhiseka ratu angabhaya, bhra Narapati. Katututan ing parahu, minoktan tur pinök bhinakta ḍatĕng ing Majapahit, dhinarma ta sira ring Lung, dharmabhiṣeka ring Goriçapura, i çaka duk parĕgrĕg agung naga-laranahut-wulan, 1328.

Patang tahun atĕlasan sira Gajah manguri, i çaka pakṣa-guṇa-kaya-wong, 1332. Ro wĕlas tahun sira Gaja lĕmbana patih.

Tumuli guntur pajulung-pujut, i çaka kaya-weda-gunaning-wong, 1343.

Atĕlasan sira Gajah lĕmbana i çaka pawanâgni-kaya-bhumi, 1335. Tigang tahun apatih tuhan Kanaka.

Bhre Daha mokta. Bhre Matahun mokta. Bhre Mataram mokta. Tumuli palantaran agung i çaka limaṇ-kayangambah-lĕmah, 1338.

Tumuli pahilan agung i çaka nâga-yuganahut-wong, 1348.

Bhre Tumapĕl mokta i çaka sanga-yuga-kaya-wong, 1349, dhinarmeng Lo kĕrĕp, dharmabhiṣeka ring Amarasabha. Bhre Wĕngkĕr mokta dhinarmeng Sumĕngka. Bhra Hyang wiçesa mokta dhinarmeng Lalangon, bhiṣekaning dharma ring Paramawiçeṣapura.

Bhra prabhu stri mokta i çaka rûpanilagni-sitangçu, 1351.

Sira tuhan Kanaka atĕlasan i çaka paksawihat-guṇaning-wong, 1363. Pitu wĕlas tahun apatih.

Bhre Lasĕm mokta ring Jinggan. Bhre Paṇḍan salas mokta. Raden Jagulu.

Raden Gajah ingilangakĕn pinadoṣa amĕki bhre Wirabumi i çaka bhutamanah-antĕlu-tunggal, 1355.

Bhre Daha duk aññĕnĕng ratu i çaka manawa-pañcagni-wulan, 1359.

Bhre Parameçwara mokta, sang mokta ring Wiṣṇubhawana i çaka naga-ganâgni-sitangçu, 1368, dhinarmeng Singhajaya. Bhre Kĕling mokta, dhinarmeng

3. B F tumuli parĕgrĕg — D pangrĕgrĕg — 5. E kapĕsan Bhra Hyang wiçeṣa *ontbreekt* — 6. D F ingaturan donira; C ingaran — B F suddhà — 7. F ingadĕganira — B deni(ng) bhre — 9. D E I Bhre W. — 11. B F angangabhaya — 14. B paguṇa — 15. C apatih — 16. B F kaya-weda-gunaning-wong *ontbreekt* — B 133. — 17. B F pawa-nâgni-kaya-bhumi *ontbreekt* — E K 1335 *ontbreekt* — 19. E G I Bhreng — 20. B palantan — 22. I Bhreng — E purisangayuga — F 1349 *ontbreekt* — 26. C stri *ontbreekt* — 27. B F bakṣi — B 1361; D 1362; F 1341 — 30. C E F G I K pinakadoṣa — C ambĕki — F I bhreng — G *eindigt bij* çaka — 32. B C F G K jĕnĕng ring Daha.

Apaapa. Bhre prabhu stri mokta i çaka nawa-rasâgni-çitangçu, 1369, tunggal dhinarmeng Singhajaya.

Tumuli bhre Tumapĕl angganteni prabhu. [32]

Bhre Paguhan angilangakĕn, wong Tidunggalating, katur ing Majapahit. Tumuli palinḍu i çaka pakṣa-gaṇanahut-wulan, 1362.

Bhre Paguhan sira sang mokta ring Canggu dhinarmeng Sabyantara. Bhra Hyang mokta dhinarme Puri. Bhre Jagaraga mokta. Bhre Kabalan mokta dhinarmeng Sumĕngka tunggal dhinarma. Bhre Pajang mokta tunggal dhinarmeng Sabyantara.

Tumuli guntur pakuningan i çaka wĕlut-wiku-anahut-wulan, 137. Bhre prabhu mokta i çaka bahni-parwata-kayeku, 1373, bhiṣekaning dharmma ring Kĕrtawijayapura.

Bhre Pamotan añjĕnĕng ing Kĕling, Kahuripan, abhiṣekanira çrî Rajasawarddhana. Mokta sang Sinâgara, dhinarma ring Sĕpang i çaka wiṣaya-kuda-nahut-wong, 1375.

Tĕlung tahun tan hana prabhu.

Tumuli bhre Wĕngkĕr prabhu, bhiṣekanira bhra Hyang purwawiçeṣa, i çaka brâhmaṇa-saptagnyanahut-wulan, 1378.

Tumuli guntur palandĕp i çaka pat-ula-tĕlung-wit, 1384.

Bhre Daha mokta i çaka gaṇa-brâhmaṇâgni-tunggal, 1386. Bhra Hyang purwawiçesa mokta, dhinarma ring Puri, i çaka brâhmaṇa-nagâgni-çitangçu, 1388. Tumuli bhre Jagaraga mokta.

Bhre Paṇḍan salas añjĕnĕng ing Tumapĕl, anuli prabhu i çaka brahmana-naga-kaya-tunggal, 1388, prabhu rong tahun. Tumuli sah saking kaḍaton. Putranira sang Sinagara, bhre Koripan, bhre Mataram, bhre Pamotan, pamungsu bhre Kĕrtabhûmi, kapĕrnah paman, bhre prabhu sang mokta ring kaḍaton i çaka çunya-nora-yuganing-wong, 1400.

Tumuli guntur pawatu-gunung i çaka kayambara-sagareku, 1403.

Iti Pararaton.

Tĕlas sinurat ing Iccasada ring Çela pĕnĕk, i çaka wiṣaya-guṇa-bayu-

---

4. C Tiḍung kalati — 5. E palinḍung — 7. C dhinarma ring Puri — D I Bhre Kabalan mokta *ontbreekt* — 10. C pakuningan kuningan — B *het stuk van* kuningan *tot* Sĕpang *op r. 14 ontbreekt* — D E I 137. *ontbreekt* — F wiçaya-kuddha-nahut-wong, 1375 (*vgl. r. 14*) — F *het stuk van* Bhre *tot r. 16 ontbreekt* — 11. D bahni *ontbreekt* — D E I 1373 *ontbreekt* — 17. D tumuli bhre Wĕngkĕr prabhu *ontbreekt* — 20. D Breng — C i çaka gaṇa-brahmana-kayendu, 1386; D E I gaṇa-brâhmaṇâgni-tunggal *ontbreekt* — 21. B Pûrwanira — 23. D E I brahmana-naga-kaya-tunggal *ontbreekt* — 24. F sah *ontbreekt* — 25. B F bhre Pamotan *ontbreekt* — 26. C Pamotan . . . bhre Kĕrṇa pĕrnah paman — 27. D E F I 1400 *ontbreekt* — 28. E guntur *ontbreekt* — B parwatugunung — E 1483 — 29. D tĕlas iti Pararaton; *hiermede eindigt het handschrift* — E iti Pararaton *ontbreekt* — I ya iti Pararaton samapta — 30. C *de kolophon luidt* çakakâlaning sinurat lara-pakṣa-miṣayeku, *d. i. 1522, zonder meer* — E: Tĕlas linikita ring Weṣanubahni wara matal titi kṛṣṇa ring

ning-wong, 1535. Ngkana kowusanira sinĕrat dina, Pa., Sa., Warigadyan, masa kṛṣṇapaṣa dwitiyaning karwa. Sampun tan kapaharjaha de sang çuddhâmaca. Tunalĕwihing sastra durbhikṣa tan opĕn kwehaning naça, mapan olihing arddha punggung mahw asisinahu. Oṃ dirgghayur astu, tathâstu, astu, oṃ çubham astu kintu sang anurat.

---

caturthi kawolu masa rah 4, tĕnggĕk 6, i çaka pakṣa-guṇa-rĕsi-tunggal, 1764. Irika diwasa ning sapurṇa sinambangan, wahu lingsir kulon Sang Hyang Pratanggapati. Antusakĕna wirupaning aksara mwang tuna-kahot — F *De kolophon is die van den tekst; daarna volgt nog*: ṣumilih cineng Banḍar ing Bali i çaka rupa-wiku-rĕtu-janma masa wĕsaka Gusti Bhanwa amangun sowan ring kali Buntal i çaka hati-rĕsi-rasa-bhumi, 1673 — I: wus sinurat ring dina 6 çukra, wara mĕnahil, tanggal 12, anggara, kliwon, paniron, rah 4, tĕnggĕk 7. Irika linikita antusakĕna wirupaning aksara mwang inaka wotnya. Olihing muḍâlpaçastra kapajĕngana de sang surastri amaca.

VERTALING EN AANTEEKENINGEN.

HET BOEK DER KONINGEN

OF

DE OVERLEVERING OMTRENT KEN ANGROK.

HOOFDSTUK I.

Ken Angroḳ (of Arok), als koning Çrî Râjasa, bhaṭâra sang Amûrwabhûmi en bhaṭâra Guru. Çaka 1144—1169 (1149).

Alsvolgt luidt de overlevering omtrent Ken Angrok.

(*Voorspel*). Het begon met dat er, toen hij in het leven werd geroepen [1]), een weduwe te Jiput [2]) was, die een kind had, dat niet behoorlijk leefde, de banden verbrak [3]), en den Onzienlijke diende om er mede te bedriegen [4]). Hij verliet Jiput en vluchtte naar het gebied van Bulalak.

Het hoofd [5]) dáár was Mpu Tapawangkĕng. Deze wilde aan zijn kluis een staatsiepoort (*gopura*) maken en hem was daarvoor door den deurgod [6]) om een rooden bok gevraagd [7]). Tapawangkĕng zeide: „Het geeft niet of men al zegt dat het niet mag [8]); zeker zal het mijn verderf (ter helle) bewerken [9]), zoo

---

1) In 't Jav. *mulanira duk dinadekĕn manuṣa.* — Poerbatjaraka vertaalt: Als volgt luidt de overlevering omtrent K. A., in den beginne, toen hij in het leven werd geroepen. Er was eens een weduwe, enz.

2) In 't Jav. *rangḍyaning Jiput.* — Jonker: Van der Tuuk geeft *rañja* met? naast *raja* uit een onzekere plaats. Vgl. Jav. *ranḍi*, soort stof. Kidung: *hana rangja Jiput.*

3) In 't Jav. *amĕgati apusira*; deze uitdrukking wordt in de rechtstaal, nevens verschillende anderen, gebruikt in den zin van vrouwenschender. — J. Volgens Van der Tuuk: eens anders verloofde nemen.

4) In 't Jav. *pinakapamañcananing hyang sukṣma*; dit zou ook kunnen beteekenen: diende om er den Onzienlijke mede te bedriegen. De bedoeling is onduidelijk, niet minder dan hetgeen straks volgt. — J. Vgl. Nieuw-Jav. *pamañcana* = *panggoḍa*; *bĕñcana* = *pakewuh.* Dr. H. Djajadiningrat (stelling bij zijn proefschrift, 1913) vertaalt: diende tot beproeving van den kant van den Onzienlijke.

5) In 't Jav. *abatur.* — J. Vgl. *maprabhu*, die een heer heeft, onderdaan.

6) In 't Jav. *hyanging lawang*; of den God van Lawang? — Volgens Hazeu (stelling bij zijn proefschrift, 1897) is de deurgod de Javaansche Yamadipati.

7) In 't Jav. *wĕḍus bang sapalaki.* A. en B geven *çapasaki.* — J. Beschouwd als *sa* + *palaki*? Vgl. Bal. *sapalâken*, mannetje en wijfje. De Kidung heeft *sapasaki*, vgl. *ma(sa)saki*, coire. — Rouffaer merkt op, dat de roode kleur op wijding aan Brahma wijst. Nog bij hanengevechten van Maleiers in circa 1835 werd Brahma geacht den rooden haan te begunstigen; verg. Newbold, Account Brit. Settlem. Malacca (1839) I p. 182.

8) In 't Jav. *nora olihing apĕningan.* — J. Kidung: *apninga(ṇ) nora olih.*

9) Lees *agawea.*

er een mensch (bij) gedood wordt, maar er is op een andere wijze niet te voldoen aan het verzoek om een rooden bok als offer [1])". De losbandige nam (namelijk) [2]) op zich het deuroffer van Mpu Tapawangkĕng te zijn; hij deed wat hij beloofde, om op die wijze terug te keeren [3]) naar Wiṣṇu's wereld [4]), om zich weer in de midden- (d. i. menschen-)wereld te kunnen incarneeren in iemand van staat; aldus namelijk verzocht hij. Dat is het oogenblik geweest, dat Mpu Tapawangkĕng hem toestond, dat hij zich incarneeren zou in overeenstemming met hetgeen hij bij zijn sterven vroeg. Hij doorleefde de zeven kreitsen. Na zijn dood nam hem Mpu Tapawangkĕng als offer [5]), en toen dat gebeurd was, vloog hij weg (verdween hij) naar Wiṣṇu's wereld, zooals de afspraak was, die hij gemaakt had, toen hij zich als offer gaf, en verzocht in staat gesteld te worden zich beoosten den Kawi te incarneeren.

(*Begin van het eigentlijke verhaal*). Bhaṭâra Bhrahma zag uit [6]) naar iemand, bij wie hij een kind verwekken kon. Daarmede viel samen, dat er een jong bruidspaar was, dat juist de liefde pleegde. De man heette Gajahpara, en de vrouw Ken Ĕṇḍok. Zij bewerkten als landbouwers hun grond. Ken Ĕṇḍok bracht haren man Gajahpara zijn eten op de *sawah*.

[2] De *sawah*, waarheen zij het eten bracht, heette Ayuga, en de streek waar Ken Ĕṇḍok woonde, Pangkur. Toen daalde Bhaṭâra Brahma neder en hij besliep Ken Ĕṇḍok, op de Tĕgal lalatĕng. Hij legde haar een verplichting op: „Laat u niet weer door uwen man beslapen; als gij u door uwen man zult laten

1) Dat in hetgeen tot hiertoe vertaald werd, de juiste zin getroffen is, is alles behalve zeker. Men lette er op, dat ook lager in den tekst herhaaldelijk zaken, waarop voorafgaande mededeelingen reeds sloegen, en waardoor dezen alleen duidelijk worden, eerst later worden vermeld. — P.: Het gevraagd offer (van) een rooden bok (d. i. de bruine Javaan) kan onmogelijk de zonde reinigen (*amutusakĕna papa*?).

2) J. „zeide, dat hij".

3) Lees *margahanira mulih.*

4) In 't Jav. *maring Wiṣṇubhuwana.* Hieruit, men leze ook wat er dadelijk op volgt, moet men opmaken, dat de *amĕgati apus*, die dus eigenlijk dáár thuis behoorde, en zich van daar uit wil gaan incarneeren, niemand anders dan Wiṣṇu zelf was. In wien hij zich zal gaan incarneeren, wordt nog niet gezegd, doch, terwijl het zich reeds hier laat vermoeden, dat dit wezen zal in den hoofdpersoon van 't volgende verhaal, blijkt het op bladz. 8, reg. 31 volgg, dat inderdaad Ken Angrok de uitverkorene was. Deze, door Bhaṭâra Brahma verwekt, en door Bhaṭâra Gûru, in een plechtige samenkomst der goden, zijn zoon genoemd, is dus daarenboven ook nog een incarnatie van Wiṣṇu. Het is zaak, daarop hier reeds even de aandacht gevestigd te hebben. Dit hoogst onduidelijke voorspel, om 't zoo te noemen, moet toch zonder twijfel dienen, niet minder dan hetgeen later zoo veel duidelijker omtrent Angrok's afkomst wordt verteld, om diens grootheid en zijn eigentlijke wezen in het licht te stellen. Ken Angrok, volgens de hier gevonden overlevering de stamvader van de latere vorsten van Majapahit, was geen gewoon mensch. Bij het lezen van het eerste gedeelte van het boek houde men dit steeds in het oog. Dat moest worden aangetoond, en het is begrijpelijk, dat men daartoe de middelen bezigde, die dat, van inlandsch standpunt, duidelijk konden en moesten maken; intusschen behoeft daarbij geen opzet of beraamd bedrog in 't spel te zijn geweest.

5) P. vertaalt het voorafgaande:... incarneeren zou; hij beproefde den toestand van het doodzijn en doorleefde de zeven kreitsen. Nadat hij dit gedaan had, nam hem M. T. als offer.

6) In 't Jav. *angilingilingi.*

beslapen, zal dat zijn dood zijn, en straks mijn zoon niet louter [1]) wezen. Die zoon van mij moet Ken Angrok heeten, hij zal later den toestand van het land Jawa geheel wijzigen" [2]). Bhaṭâra Brahma verdween. Ken Ĕṇḍok vervolgde daarop haren weg naar de *sawah* en kwam bij Gajahpara. Zij zeide: „Gajahpara, verneem dat ik op de Tĕgal ing lalatĕng door een (of den) onzichtbaren god beslapen ben. Hij gaf mij de opdracht: slaap niet meer met uwen man, hij zal sterven, als hij het mocht doorzetten met u te slapen, en mijn zoon zal niet meer louter zijn". Daarop keerde Gajahpara huiswaarts. Daar noodigde hij Ken Ĕṇḍok uit met hem te slapen, haar nog eens willende beslapen. Ken Ĕṇḍok wilde van hem niet meer weten (en zeide): „Gajahpara, ons huwelijk is ontbonden; ik ben bevreesd voor hetgeen de god zeide, mij niet toe te staan mij weer met u te vereenigen". Gajahpara zeide: „Wijfje [3]), wat zou het, wat zal ik er aan doen; ik vind het goed van u te scheiden en wat onze have aangaat, wat van u kwam [4]) keere tot u weer, wijfje; wat mij toebehoort, kome weer aan mij".

Daarna, na deze afspraak, ging Ken Ĕṇḍok weer terug naar Pangkur, aan de overzijde van de rivier, in het noorden; Gajahpara bleef [5]) te Campara, op den zuidelijken oever. Na nog geen vijf dagen stierf Gajahpara.

De menschen riepen: „Hoe wonderbaarlijk gevaarlijk [6]) is dat nog ongeboren kind (al); nog maar kort zijn zijne ouders gescheiden, en nu sterft zijn vader reeds".

Toen het kind later voldragen was, baarde Ken Ĕṇḍok een jongen. Zij wierp hem op de *pabajangan* [7]).

Nu wilde het geval dat er een dief, Lembong was zijn naam, die bij toeval op die *pabajangan* kwam, (er) iets zag lichten [8]). Hij ging er op af, en bespeurde [9]) een weenend kind. En naderbij gekomen, bleek het, dat dat schreiende kind dat licht van zich gaf. Hij nam het op, en droeg het in zijne armen naar huis, waar hij het als kind aannam. Ken Ĕṇḍok hoorde het, dat Lembong een kind had aangenomen, — een der mannen van Lembong vertelde het, — en wel [10]) een kind, dat hij op de *pabajangan* gevonden had, en dat hij 's nachts licht had zien

1) *Kacacampuran*, vermengd, niet zuiver en alleen mijn zoon; intusschen beteekent *campur* ook geestelijk onrein, besmet.

2) *Kang amutĕr bhumi Jawa* zou in een geschrift van lateren tijd beteekenen: „heer van Jawa, daar koning". In aanmerking nemende wat Ken Angrok verricht, een geheel anderen toestand op Jawa in het leven roepen, en het gebruik van het woord op bl. 13 reg. 15 *tĕlas purwa-wetaning Kawi kaputĕr* (zoo leze men daar), en bl. 14 reg. 33 *kaputĕr bhumi Jawa denira*, heeft men hier *amutĕr* naar zijn eigenlijke beteekenis op te vatten.

3) In het Jav. staat er *nini*, evenals zij Gajahpara met *kaki* aanspreekt.

4) In 't Jav. *rĕṇarĕṇi*; de vertaling is op de gis.

5) J. *malĕr*, nog zijn.

6) In 't Jav. *panas*; *kamakara*, nieuw-Jav. *mangkara*.

7) Van *bajang*; volgens Dr. Van der Tuuk is *pabajangan*, kerkhof voor kinderen, die nog niet van tanden hebben gewisseld.

8) Zie nog beneden.

9) In 't Jav. *amirĕsĕp*, vgl. bl. 5, reg. 22, en zie nog bl. 22, reg. 15. — J.: hoorde.

10) J.: meenen.

geven. Toen ging zij tot hem, (en nu) bleek het, dat het haar kind was. Zij zeide: „Lembong, misschien kent gij het kind niet, dat gij gevonden hebt; het is een kind van mij; wilt gij weten [1]) wat er de oorsprong van is, Bhaṭâra Brahma heeft het bij mij verwekt; pas er goed op, (want) als had het twee moeders [3] en één vader, zoo is dit kind". Lembong en zijne vrouw [2]) hielden steeds meer van hem, hij werd langzamerhand [3]) grooter, en Lembong nam hem mede uit stelen. Tot hij zoo oud was, dat hij buffels kon weiden, woonde [4]) Ken Angrok te Pangkur. Alles wat Ken Ĕndok en alles wat Lembong bezat maakte hij op [5]), en ten slotte raakte hij, voor den *amaṇḍala* van Lĕbak een span buffels weidende, na eenigen tijd (ook) kwijt de buffels, die hij (voor hem) weiden moest.

De *amaṇḍala* schatte ze op 8000 (*kepeng*). Nu kreeg Angrok van zijn vader en moeder beiden hevige verwijtingen: „Jongen, — zeiden zij, — nu moeten wij pandeling [6]) worden; ook al vlucht gij niet weg, wij moeten toch pandeling bij den *amaṇḍala* van Lĕbak worden". Dat verdroeg hij niet [7]); hij liep (dus) weg, en verliet zijn beide vaders te Campara en te Pangkur [8]).

Daarop ging hij heen [9]) en vluchtte hij naar Kapuṇḍungan, maar tot wien hij zich ook wendde om er te blijven, men wilde van hem niets weten.

Nu was er een *saji*-speler [10]) van Karuman, Bango samparan geheeten. Hij verloor bij het spelen aan den *malandang* van Karuman, en kon, toen hij gemaand werd, niet betalen [11]). Bango samparan verliet nu Karuman om te Rabut jalu te gaan bidden [12]). Uit den hemel een stem hoorende, die hem beval weer naar Karuman terug te gaan, „Ik heb een zoon, die uw schuld zal delgen; hij heet Ken Angrok", verliet Bango samparan Rabut jalu, liep den ganschen nacht door,

---

1) *Wikana*, conj. van oud-Jav. *wihikan*.

2) In 't Jav. *sasomah rĕsĕp* (?). — J. *rĕsĕp*, zeer, erg.

3) In 't Jav. *sakalawonlawon*, langzamerhand, v. d. T.

4) Lees *anger ing*.

5) In 't Jav. *tinotohakĕn*; in A *tinotorakĕn*.

6) Dat dit hier de vertaling van *anunggua* moet zijn, ligt voor de hand. — P: wij beiden zullen pandeling worden, als gij maar niet wegvlucht; wij willen toch pandeling bij den *amaṇḍala* van Lĕbak worden.

7) J.: ongedacht, of: zich niet onderwerpende.

8) Te Campara had zijn moeder's man Gajahpara gewoond, maar deze was dood. Dat ook Lembong daar woonde, bleek boven niet. Eerder zou men zeggen, dat diens verblijfplaats te Pangkur was, waarheen Ken Endok terugkeerde. Ook als men *rama* in den zin van „ouders" opvat, blijft dezelfde moeielijkheid bestaan, (tenzij Lembong te Campara woonde. P.).

9) *Aysah* = *esah* = *kesah*, hier gewoonlijk *sah*. — J. Ontbr. bij Van der Tuuk.

10) Wat *saji* voor een spel is, is mij onbekend; in B ontbreekt het woord. — J.: een spelhouder.

11) In 't Jav. *tanpangĕmasi*; de eigentlijke uitdrukking voor sneuvelen is *angĕmasi pati*, het met den dood betalen, zooals men hier nog vindt op bl. 21, reg. 18; de nieuw-Javaansche uitdrukking is goed gezien slechts een ellips, of een restant.

12) In 't Jav. *ananakti*; onwillekeurig zou men, om de overeenkomst in vorm der beide letters *n* en *bh* in het Balineesch-Javaansche schrift, hier en bl. 8, reg. 6 *abhabhakti* willen lezen. [Dit is de lezing van handschrift F.] De vertaling is op de gis. Het woord schijnt te beteekenen bijv. ergens den nacht gaan doorbrengen om er te droomen. — P. Vgl. Jav. *nĕnĕpi*.

en vond zoo den jongen, wat hij als een bestiering Gods beschouwde, (want) het was werkelijk Ken Angrok. Hij nam hem mede naar Karuman en nam hem aan als zoon. Daarop naar het speelhuis gegaan, vond hij er den *malandang*, en speelde hij (weer) met hem; nu verloor de *malandang*, en won Bango samparan alles weer terug wat hij verloren had, duidelijk door Gods toedoen, en toen hij naar huis ging, nam hij Ken Angrok mede.

Bango samparan was getrouwd [1]) met twee zusters; zijn oudste vrouw was Gĕnuk buntu, Tirthaja de jongste. De kinderen (van de laatste) [2]) waren Pañji Bawuk, daarop volgde Pañji Kuñcang; diens jongere broeders waren Pañji Kunal, en Pañji Kĕnengkung; het jongste kind was een meisje, Cucupuranti. Gĕnuk buntu (de oudste vrouw) nam Ken Angrok tot zoon aan. Hij bleef geruimen tijd te Karuman, maar kon het met de *pañji*'s niet vinden, en daarom verliet hij de plaats.

Daarop vond hij te Kapuṇḍungan een jeugdigen herder, den zoon van Tuwan Sahaja, den *buyut* van Sagĕnggĕng [3]), Tuwan Tita, en met deze werd hij vrienden.

Zij hielden zeer veel van elkander. Hij bleef nu bij Tuwan Sahaja, en Ken Angrok en Tuwan Tita waren het nooit oneens [4]). Zij wilden leeren lezen, (en daarom) begaven zij zich tot Janggan, te Sagĕnggĕng [5]), om bij hem in dienst te gaan [6]), en vroegen hem hun onderwijs te geven. Zij kregen daarop onderricht in het lezen, [4] het gebruik der klinkers en medeklinkers, en hunne wijzigingen, in de *candrasangkala* [7]) en de tijdrekenkunde: dagen, maanden, jaren, de verschillende soorten van weken en de *wuku*'s. Door het onderricht van Janggan werden zij zeer kundig.

Nu had Janggan een *jambu*-boom geplant, die het sieraad van zijn tuin was geworden.

Deze droeg goed, en zat rondom vol met haast rijpe vruchten. Hij had uitdrukkelijk verboden er de vruchten van te plukken; en niemand durfde van de vruchten van dien *jambu*-boom te nemen. Janggan had gezegd: „Als die *jambu*'s

---

1) In 't Jav. *awayuh*.

2) *Rabi anom* werd duidelijkheidshalve reeds in den tekst ingevoegd. Gĕnuk buntu, die geen kinderen had, nam Ken Angrok aan.

3) Lees *buyuting Sagĕnggĕng*. — J. De *buyut* is het onderdorpshoofd.

4) In 't Jav. *tan hana wiyatanira*. — J. Skr. *vyathâ*, ongemak, pijn?

5) De tekst geeft *sira Janggan ing Sagĕnggĕng*. Deze naam is, zooals een ieder ziet, ontstaan uit *bhujangganing Sagĕnggĕng*, den geleerden brahmaan van Sagĕnggĕng, d. w. z. den onderwijzer daar.

6) De verhouding van een leerling in het oosten tot zijn leermeester is behalve nog die van een zoon tot een vader, ook die van een knecht tot zijn heer. In 't Jav. staat er *ati amarajakaha*; voor *ati* zie ook bladz. 9 reg. 9 en 13. — P. *ati* is hier synoniem met *ahyun*. — J.: om bij hem te gaan leeren; van *parajaka*, leerling.

7) In 't Jav. *rupacandra*, naar de beginwoorden van het tiental strophen, dat bij de Javanen altijd als handboekje gediend heeft tot het zoeken van woorden met een cijferwaarde om jaartallen uit te drukken.

goed rijp zijn, mag men ze plukken". Ken Angrok kreeg er ergen trek in, toen hij ze zag, en was er steeds meer [1]) van vervuld. Op een zekeren nacht, op den tijd dat men gewoonlijk slaapt, en ook Ken Angrok sliep, kwamen er uit zijn hoofd in grooten getale, en al maar door, vleermuizen [2]) te voorschijn, die den ganschen nacht van die *jambu*-vruchten van Janggan aten. Den volgenden morgen zag men ze in tuin verspreid liggen; Janggan's volgelingen raapten ze op. Toen Janggan de vernielde *jambu*-vruchten in den tuin verspreid zag liggen, werd hij boos, en zeide tot een der jongelingen (die bij hem in huis waren): „Hoe komt die *jambu* zoo vernield?" Hij kreeg van dezen ten antwoord: „Hij is vernield, heer, doordat er vleermuizen aan geweest zijn [3]), die er van gegeten hebben". Janggan nam daarop *rotan*-doornen, waarmede hij dien *jambu* omvlocht, en hield den geheelen nacht de wacht. Ken Angrok sliep weer, in de zuider-gaanderij [4]), dicht bij de plaats, waar het gedroogde gras lag [5]), en Janggan soms [6]) *atĕp* bond. Toen Janggan de vleermuizen in groote zwermen uit het hoofd van Ken Angrok komen en zijn *jambu*-vruchten opeten zag, werd hij boos [7]). Te vergeefs [8]) trachtte hij ze met schreeuwen te verjagen. Hij werd toen nog boozer, en joeg Ken Angrok weg; ongeveer tegen middernacht was dat. Ken Angrok stond verschrikt en in de war op, liep naar buiten, en ging daar in het *alangalang*-veld [9]) liggen slapen. Toen Janggan (iets later) naar hem ging (kijken), zag hij midden in de *alangalang* iets lichten [10]). Hij schrok, meenende, dat er iets in brand was geraakt. Hij onderzocht wat hij zag lichten, en bevond toen, dat Ken Angrok dat licht van zich gaf. Hij wekte hem, zeide hem weer in huis te gaan en verzocht hem daar weer te gaan slapen; en zoo sliep Ken Angrok weer binnen [11]). Den volgenden morgen beval Janggan hem de vruchten te gaan plukken. Verheugd zeide Ken Angrok: „Laat ik maar eens wat (grooter) worden, dan zal ik Janggan wat ik hem schuldig ben, betalen".

Ken Angrok was (nu) gaandeweg grooter geworden. Met Tuwan Tita weidde hij (*kĕbo's*), en maakte hij een bijdorpje, ten oosten van Sagĕnggĕng, op de *tĕgal*'s van Sañja, om er, met zijn makker, tuwan Tita, de voorbijgangers te belagen.

[5] Nu had iemand, die in het bosch van de Kapuṇḍungan-ers palmwijn

---

1) J. *maha*, met opzet.
2) In 't Jav. *lalawąh*. — J. Bal. Jav. *lalawa*.
3) In 't Jav. *tampaking lalawah*.
4) In 't Jav. *salu*. — J.: bank, rustbank; O. Jav. *salö* (P. idem).
5) In 't Jav. *kakawunganing alalang*. — J. *kawung*, arènvezel, gedroogd blad. Van der Tuuk Wdb. leest *kakapungan alangalang* (*kapung* = *punggĕl*).
6) J.: juist.
7) In 't Jav. *apĕsĕh*. — J. Van der Tuuk: het griefde hem (*pĕsĕh* = *ĕmar*, vgl. *pĕgĕl*).
8) In 't Jav. *kawalahan* (*kuwalahĕn*).
9) P.: den alangalang-hoop.
10) Zie boven.
11) P.: Ken Angrok gehoorzaamde, en zoo sliep hij weer binnen.

tapte, een schoone dochter. Deze vergezelde haren vader naar het bosch. Zij werd daar door Ken Angrok verkracht [1]) en beslapen. Adiyuga heette dat bosch.

Erger nog misdroeg hij zich; hij belaagde [2]) de voorbijgangers, en toen nu naar Daha het bericht was doorgedrongen, dat Ken Angrok (op die wijze ergen) last veroorzaakte, trachtte de *akuwu* van Tumapĕl [3]), die Tunggul amĕtung [4]) heette (en onder Daha stond), hem onschadelijk te maken.

Hij verliet Sagĕnggĕng en toog naar Rabut gorontol. „Dat mijne vervolgers door het water tegengehouden [5]) mogen worden", vloekte [6]) hij, „dat er water te voorschijn kome uit het niet; zoo zal er een storm [7]) opkomen, en op Jawa zal er geen last zijn" [8]). Zoo sprak hij.

Hij verliet Rabut gorontol, en toog naar Wayang, naar het veld Sukamanggala. Daar was een vogelaar, dien hij beroofde [9]).

Daarop ging hij naar Rabut Katu [10]). Benard [11]), zag hij een *katu*-boom [12]) zoo groot als een vijgenboom; daarin [13]) vluchtte hij.

Vervolgens vluchtte hij naar Junwatu, de kreits van de *wong sampûrṇa*, daarna naar Lulumbang, waar hij zijn intrek nam bij een vreemde (daar) [14]), een krijgsmanszoon, Gagak ingĕt geheeten. Hij leefde daar eenigen tijd, maar beroofde (ook hier) de voorbijgangers weder.

Hij ging (vervolgens) van daar weer naar Kapuṇḍungan (terug), om er in de Pamalantĕnan [15]) te gaan stelen. Men bemerkte hem, zette hem na en omringde hem, en niet meer wetende waarheen te ontkomen, klom hij in een *tal*-boom, op den rand der rivier, maar toen de dag aanbrak, zag men, dat hij daar ingeklommen was, en onder aan den voet van den boom wachtten de Kapuṇḍungan-ers hem af, het alarmsein [16]) slaande. Zijn vervolgers wilden den

---

1) J. *anggamĕli*, vasthouden, tegenhouden.

2) Lees *anawala*. — J.: straatroof plegen.

3) J.: van uit Tumapĕl; zoo ook Van der Tuuk.

4) Deze eigennaam is op Java nog bekend, zie Babad tanah Djawi, ed. Meinsma (1874) bl. 11.

5) In 't Jav. *kabĕbĕng*.

6) *Sot*, een vervloeking over iets uitgesproken.

7) In 't Jav. *tahun*. — J.: alsdan (*samangkana* ook = evenzoo) komt het jaar, enz. Vgl. Van der Tuuk Wdb. s. v. *langkar*.

8) Dit laatste is mij in 't verband onverstaanbaar.

9) In 't Jav. *hana ta papikatan pĕrit, irika ta sira anawala wong asĕḍahan manuk.*

10) J.: de heilige katu?

11) *Kapihanan* wordt hier met „benard" op de gis vertaald. — J. Van der Tuuk *pihan*, beloofd, verwittigd — P. kramavorm van *kapuhan* met *an*?

12) J.: katu-struik.

13) J.: waar hij uitging.

14) In 't Jav. *wong amaradeça*. — P. Misschien: een vreemdeling, een Hindu'sche kṣatriya.

15) Hier als eigennaam genomen; de juiste beteekenis is mij onbekend. — J.: plaats der wasschen; V. d. T. *walantĕn*.

16) *Kajar*, op de gis vertaald. — J. Bij Van der Tuuk onvertaald.

tal-boom omhakken. Toen brak hij in weenen uit, en riep hij zijnen vader [1]) te hulp, en nu hoorde hij een stem in het luchtruim hem bevelen (twee) *tal*-bladeren af te hakken om die rechts en links als vleugels te gebruiken, opdat hij daarmede naar den oostelijken oever, de overzijde, zou kunnen vliegen; (want) het was er nog ver van daan, dat hij (nu reeds) sterven zou. Hij hakte twee *tal*-bladeren af, gebruikte die als vleugels, vloog naar den tegenovergelegen oostelijken oever, en ontkwam (zoo) naar Ragamasa (of Nagamasa).

Men zette hem nog na, doch hij wist den kreits van Oran te bereiken, werd ook daarheen weer vervolgd, maar ontkwam toch weer naar Kapuṇḍungan.

Hij trof daar den *amaṇḍala* bezig met planten. Deze verborg hem, na hem tot zoon aangenomen te hebben. Die *amaṇḍala* had zes kinderen, die alle daar aan het planten waren. Juist was er één (van hen) weggegaan om te visschen, zoodat er nog maar vijf waren; in de plaats van den afwezige werd Ken Angrok aan het planten gezet. Zijn vervolgers kwamen en (een van hen) zeide tot den *amaṇḍala*: „*Maṇḍala*, ik zet iemand na, die het erg lastig maakte; hij vluchtte zoo even hierheen" [2]). De *amaṇḍala* antwoordde: „(Oordeel zelf,) ik [3]) lieg het heusch niet, dat hij hier niet is [4]). Ik heb zes kinderen; hier zijn er juist zes aan het planten, tel ze maar; als er meer dan zes zijn, [6] dan is hier nog iemand anders". De vervolgers zeiden: „Het is waar, dat de *amaṇḍala* (maar) zes kinderen heeft, en er zijn er hier maar zes aan het planten". Zij gingen daarop verder. De *amaṇḍala* sprak toen tot Ken Angrok: „Mijn jongen, ga heen; mogelijk komen die u zoeken, nog terug, (en) beredeneeren zij wat ik zeide nader, (dan) geeft het niet, dat gij tot mij uw toevlucht hebt genomen; vlucht naar het bosch". Ken Angrok antwoordde: „Ik zal niet wachten op die mij vervolgen" [5]), en zoo is het er toe gekomen, dat Ken Angrok zich naar het bosch begaf, dat Patangtangan heette.

Daarop vluchtte hij naar Ano, en van daar naar het bosch te Tĕrwag, maar hij werd weder en in nog hooger mate lastig.

Nu gebeurde het, dat de *amaṇḍala* van Luki, tegenover [6]) de *wĕlahan* [7]), zijn *gaga*-veld ging beploegen, om er een boonenveld van te maken. Hij nam eten voor zijn buffeljongen mede. Dat plaatste hij op een der stapels [8]), in een *bambu-*

---

1) *Kang ayaçadharma ring sira*, letterlijk: die voor hem roem stelde in het vervullen van zijn plicht; maar bedoeld is hier een godheid, en deze wijst hem dan ook aan wat hem te doen staat; onwillekeurig vraagt men zich af of uit deze uitdrukking niet geboren zou zijn het *sudarma* (in den zin van vader) in de nieuwere Jav. litteratuur.

2) P. Deze zin kan ook vragend zijn.

3) *Dayakanira*, voornaamwoord van den 1en persoon van een brahmaan, v. d. T.

4) J.: ik ben volstrekt niet leugenachtig; dat hij hier niet is (bewijst het volgende).

5) In het Javaansch staat er *angher manih kang amburua*. — P. De ontkenning is dus van Brandes. — J.: zal ik wachten, die zullen vervolgen?

6) J. *angarĕpi*, zeldzaam.

7) De beteekenis is mij onbekend. — J. V. d. T. *wĕlahan* = *wĕlaran*, *abyan*, hof.

8) In 't Jav. *uṇḍunguṇḍung*.

kokertje. Voorovergebogen [1]) beploegde hij ijverig het boonenveld. Het eten werd door Ken Angrok, die er al bukkende naartoe sloop, weggenomen [2]). Zoo deed hij dagelijks. De *amaṇḍala* stond er verbaasd van, dat het eten van den jongen dagelijks [3]) verdween, en zeide: „Hoe komt toch die rijst te verdwijnen?" Zich in de *wĕlahan* verschuilende, hield hij het eten van den herder in het oog, terwijl hij den jongen (in zijne plaats) liet ploegen. Spoedig daarop [4]) kwam Ken Angrok uit het bosch, om de rijst weer weg te halen. De *amaṇḍala* sprak hem aan: „Gij zijt het dus, mijn jongen, die de rijst van mijn buffeljongen iederen dag weg neemt" [5]). Ken Angrok antwoordde: „Ja, *amaṇḍala*, ik nam het eten van uw jongen iederen dag weg, omdat ik honger en niet te eten heb". De *amaṇḍala* zeide: „Wel, mijn jongen, kom in mijn kluis als gij honger hebt, vraag (daar) iederen dag om rijst, want dagelijks zie ik uit of er ook gasten komen". Zoo werd Ken Angrok door den *amaṇḍala* uitgenoodigd te Batur [6]) te komen, en op rijst en toespijzen onthaald. De *amaṇḍala* zeide tot zijn vrouw: „Nini bhaṭari, ik draag u op, om, als Ken Angrok hier mocht komen, en ik niet thuis mocht zijn, als zijn huisvrouw, lief tegen hem te wezen [7]), hij is medelijdenswaardig". Ken Angrok, zoo verhaalt men, kwam daar (toen) elken dag.

Van daar ging hij naar Lulumbang, naar Bañjar kocapet.

Nu geschiedde het eens, dat de *amaṇḍala* van Turyantapada van [8]) Kabalon terugkeerde. Deze, Mpu Palot geheeten, bezat de *dharmakañcana* [9]). Hij was een leerling van den *hyang buyut* van Kabalon, den belichaamden *dharmakañcana-siddhi*, *siddhi* = *sanidya*. Mpu Palot keerde (dan) van Kabalon weer terug met 5 *tahil* ruw (goud) [10]). Te Lulumbang rustte hij even uit. Hij zag er tegen op alleen naar Turyantapada terug te gaan, omdat men vertelde dat er iemand was die den weg onveilig maakte. Die persoon moest Ken Angrok heeten. Mpu Palot wist niet, dat het een en dezelfde was [11]).

---

1) J.: geheel daarmede bezig.

2) P.: Hij was geheel verdiept in het beploegen van het boonenveld (zoodat hij niet wist) dat het eten ... weggenomen werd.

3) In 't Jav. *baryan dina*.

4) P.: Werkelijk. Oud-Jav. *tan-dwa*; het Jav. *tandu* is een verkeerd begrepen *tan-dwa*.

5) In plaats van *ngamet* zal er wel *kang amet* moeten worden gelezen.

6) J.: aan de kluizenarij.

7) In 't Jav. *kukurĕnĕn tumuli*. — J.: verwelkomen — P.: onthalen. Dit is de beteekenis van *kurĕn* in het West-Bagelensch.

8) In den tekst staat *mareng*, naar.

9) *Dharmakañcana*, iets lager *dharmakañcanasiddhi*, blijkbaar de naam van de leer, of van een mantra, waarmede men goud vinden (of maken) kan; *siddhi* beteekent tooverkunst, en hetzelfde geldt van *sanidhya*, zie B, dat volgens Dr. van der Tuuk met *yoga* wordt verklaard.

10) In 't Jav. *lakar*. — J.: grondstof.

11) Nl. de persoon, dien hij te Lulumbang ontmoeten zou (waarheen Ken Angrok zich had begeven) en die gevaarlijke roover. — P.: Mpu Palot kende daar geen enkel persoon, (en wist dus niet, dat degeen, dien hij ontmoette, K. A. was).

[7] Hij trof er Ken Angrok aan [1]. Deze sprak tot hem: „Wel, mijnheer, waar gaat gij naar toe?" Mpu Palot antwoordde: „Mijn jongen, ik kom van Kabalon, om weer naar Turyantapada terug te keeren: maar ik ben bang voor onderweg, want iemand, die Angrok heet, moet hem onveilig maken". Ken Angrok glimlachte en zeide: „Wel, mijnheer, dan zal ik u begeleiden, en ik zal het straks wel tegen hem opnemen, als wij dien Ken Angrok mochten ontmoeten; ga u maar verder naar Turyantapada terug, en maak u niet ongerust". De mpu van Turyantapada gevoelde zich zeer verplicht, toen hij de belofte van Ken Angrok vernam, en thuis gekomen, leerde hij hem de *dharmakañcana* (tot belooning). Deze kende haar spoedig, en voor Mpu Palot deed hij, als men diens wondermacht (met de zijne) zou willen vergelijken, (daarna) niet onder. De kluizenaar nam hem ook tot kind aan, tengevolge waarvan de kluis van Turyantapada ook Maṇḍala ing bapa heette.

Nu gedroeg zich Ken Angrok na Mpu Palot als vader erkend te hebben, als volgt. Omdat Mpu Palot (nog) niet voldoende had [2]) zond deze hem naar Kabalon om de *dharmakañcana* bij den *hyang buyut* van Kabalon geheel en al meester te worden en het ruwe (goud), dat hij er nog had achtergelaten [3]), geheel weg te halen [4]). Ken Angrok ging er heen, maar de bewoners van Kabalon vertrouwden hem niet. Dit maakte hem boos: „Er zij *ĕmbang* in de *panapen* (?) [5]) (wenschte hij), en hij trachtte het hoofd daar te vermoorden, maar dit vluchtte en ontkwam bij den *hyang buyut* van Kabalon. Alle kluizenaars van Kabalon, de *guruhyang*'s tot en met de *kapuntan* [6]), werden opgeroepen; zij kwamen naar buiten met hun *gamĕlan*-hamers [7]), zetten Ken Angrok na, en sloegen hem met die hamers, om hem, als dat kon, te dooden [8]). Maar nu hoorden zij een stem uit den hemel: „Doodt dien man niet, kluizenaars; hij is mijn zoon, en heeft nog veel in dit ondermaansche te verrichten" [9]). Dit hoorden de kluizenaars zich uit den hemel toeroepen. Zij hielpen Ken Angrok weder geheel [10]) bijkomen. Daarop zwoer Ken Angrok een eed [11]), zeggende: „Er zal beoosten den Kawi geen kluizenaar zijn, die de *dharmakañcana* niet volkomen bezitten zal". Daarna ging hij van Kabalon naar Turyantapada, en de kluizenaar van de Maṇḍala ing bapa verkreeg de *dharmakañcana* nu geheel.

---

1) J.: in de rustplaats.

2) P.: Nu erkende Ken Angrok Mpu Palot als zijn vader. Omdat er bij M. P. iets ontbrak (wat betreft de kennis van de *dharmakañcana*) zond deze hem enz.

3) *Katunanira* van *ka(n)tun*, = *kari*.

4) P.: klaar te maken.

5) J.: Vervolgens was er een ĕmbang (V. d. T. Wdb. eigennaam? van een asceet) in de panapen. Jav. *panĕpen* of van *tapi*, van *tapa?*

6) J. Ontbr. bij Van der Tuuk. Kan ook collectief zijn, vgl. *kalegan*.

7) In 't Jav. *palugangça*.

8) *Aminona*, in B en C *amingĕnana?* — J.: herhalen.

9) J.: lang zal zijn werk zijn.

10) In 't Jav. *kadi pralagi*, als vroeger, als voorheen.

11) In 't Jav. *upata*.

Hij verliet toen de Maṇḍaleng bapa en ging naar de buurt van Tugaran. De *buyut* van Tugaran wilde van hem niet weten. Hij maakte het den menschen daar lastig, en werd daarom door de *gopala* opgenomen [1]) en (weer) in de Maṇḍala ing bapa geplaatst. Nu gebeurde het, dat hij de dochter van den *buyut* van Tugaran aantrof, toen zij op een *gaga*-veld boonen plantte. Hij verkrachtte dat meisje; langen tijd was de boon in den zak [2]), en daarom zijn de boonen van Tugaran gladrond, groot en zoet. Van Tugaran keerde hij weder naar de Maṇḍala ing bapa terug, [8] en zeide: „Als ik (ooit) wat word, dan zal ik aan den kluizenaar van den Maṇḍala ing bapa een groote gift in zilver doen".

Er werd naar Daha bericht gezonden, dat hij weder last veroorzaakte, en zich te Turyantapada verstoken had. Men trachtte hem weer onschadelijk te maken en lieden van Daha zochten naar hem. Hij ging van de Maṇḍaleng bapa weg, en vluchtte naar den berg Pustaka.

Van daar ging hij naar Limbehan, waar de *buyut* met hem begaan was en hem opnam, doch daarop ging hij weer naar Rabut kĕḍung Panitikan om er te gaan slapen [3]). (Daar) werd hem geopenbaard, dat hij naar Rabut gunung Lĕjar moest gaan op zwarten Woensdag van de *wuku* Warigadyan, „de goden zouden dan een vergadering houden", zoo zeide de *nini* van Panitikan [4]), „(en) ik zal u helpen en verbergen, vader; niet iemand zal u zien; ik moet (toch) op den berg Lĕjar gaan vegen, als er godenvergadering is". Zoo zeide zij.

Ken Angrok begaf zich daarop naar den berg Lĕjar, en toen zwarte Woensdag van de *wuku* Warigadyan was gekomen, ging hij naar de vergaderplaats. Hij verstak zich in den vuilnishoop [5]), waar hij door de *nini* van Panitikan met gras overdekt werd. Daarop lieten zich de zeven geluiden hooren: rollende donderslagen, en korte, aardbeving, bliksem, weerlicht, wervel- en stormwinden; er viel regen in een tijd, dat men die niet verwachten kon; onafgebroken waren er regenbogen in het oosten en (te gelijk) in het westen te zien, en daarop zonder verpoozen stemmen te hooren rumoerig en onstuimig. Het gevoelen van de goden op die vergadering was: „Hij die het eiland Jawa hecht en sterk maken zal, als .... [6])" zoo spraken de goden, om beurten roepende [7]); en „Wie moet er koning over het eiland Jawa worden?" vroegen zij. Bhaṭâra Guru antwoordde: „Weet goden, dat ik [8]) een zoon heb, die als menschenkind uit een vrouw van Pangkur geboren is, die zal het

1) J.: hij nam een beeld van de poort.

2) De uitdrukking is vermoedelijk dubbelzinnig; mij is het verband en de eigenlijke bedoeling niet duidelijk. — J.: na verloop van tijd werden de boonen in den zak gedaan.

3) *Ananakti*, zie bl. 48, noot 12.

4) J.: en dat de goden dan een vergadering zouden houden. De *nini* van Panitikan sprak: enz.

5) In 't Jav. *pawuhan*.

6) Er staat *yaya tandi* (var. *tâdi*) *maṇḍala*. — J. *yaya*, versterkt *ya*. Vert.: in welk land — P.: Welke maṇḍala (is het) die Jawa hecht en sterk zal maken?

7) In 't Jav. *asalanggapan ujar*. — J. Van der Tuuk: familiaar praten.

8) Zie boven.

land van Jawa hecht en sterk maken". Nu kwam Ken Angrok uit de vuilnishoop te voorschijn, en de goden keurden hem, toen zij hem gezien hadden, goed, en stelden vast, dat hij (als koning) Bhaṭâra Guru heeten zou [1]); zoo beslisten zij, onder luid en algemeen gejuich [2]).

Over Ken Angrok was door het lot (nog verder) beschikt, dat hij als vader erkennen zou den weleerwaarden brahmaan Lohgawe, die juist van Jambudwîpa was gekomen, omdat hij hem te Taloka moest gaan zoeken; zóó zijn er het eerst brahmanen oostelijk van den Kawi aangeland. De tocht naar Jawa had hij niet met een schip gemaakt; op drie *kakatang*-bladeren had hij hem gedaan [3]). Hij landde in het gebied van Taloka, en zocht nu Ken Angrok overal. Hij [4]) sprak: „Er moet een jongen zijn met lange handen en dikke knieën [5]), in zijn rechterhand moet het radteeken en in zijn linker het schelpteeken te zien zijn [6]), Ken Angrok heet hij, en ik zag hem in mijne devotie; hij is een incarnatie van Bhaṭâra Wiṣṇu [7]), die mij indertijd in Jambudwîpa onderrichtte: „Eerwaarde Lohgawe, gij hebt mijn beeldtenis nu reeds zoo lang aangebeden, (maar) zelf ben ik hier niet (meer); ik heb mij geincarneerd in een mensch op Jawa; volg [8]) mij (daarheen); ik ben [9]) (thans) Ken Angrok; [9] zoek mij in de speelhuizen"". Spoedig daarop [10]) treft Lohgawe Ken Angrok in een speelhuis aan. Hij ziet oplettend toe, en werkelijk hij is het dien hij in zijn devotie gezien had. Hij wendt zich tot hem en zegt: „Gij, mijn jongen, zijt Ken Angrok? Ik ken u, omdat ik u in mijn devotie heb aanschouwd". Angrok antwoordde: „Juist, mijnheer, ik ben Ken Angrok". De brahmaan omhelsde hem en zeide: „Ik neem u aan tot zoon, mijn jongen, ik zal u helpen in het ongeluk [11]), en u verzorgen waarheen gij ook gaat". Ken Angrok verlaat daarop Taloka, en gaat met den brahmaan naar Tumapĕl. Daar gekomen vindt hij een goede gelegenheid [12]) om, zooals hij erg verlangde, bij den *akuwu* Tunggul amĕtung op audientie te gaan [13]). Er is juist audientie. Tunggul amĕtung zeide: „Welkom [14]), mijnheer de brahmaan,

---

1) Zie later. Uit het hier gebezigde *bhiṣeka* (oorspr. *abhiṣeka*) ontstond het nieuw-Jav. *bisikan*.

2) In 't Jav. *asurak asanggaruhan*.

3) In 't Jav. *atampakan ron* enz. — J. tot *tampakan* hebben. Vert.: stond op drie *kakatang*-bladeren. (overigens onbekend).

4) Lees *ḍanghyang*.

5) P.: met lange handen, reikende tot over de knieën. Dit is een der kenmerken van den Buddha.

6) P. Beiden kenmerken van den cakrawartin; zie o.a. Çakuntalâ.

7) Zie boven, bl. 46 noot 4.

8) In 't Jav. *tumutureng*.

9) Lees *araningong*; zijn en heeten komen in het Javaansch op het zelfde neer.

10) P.: Werkelijk. Zie bl. 53, noot 4.

11) In 't Jav. *anastapa*. — J. uit *manastapa*, Oud. Jâv. spijtig, rouwig.

12) In 't Jav. *kaladeça*, (een goede) tijd en plaats (om iets te doen), een term ontleend aan het krijgswezen en de daarmede samenhangende politiek.

13) Er zal wel *asesebaha* moeten worden gelezen. — J. *aseseban*, te dienen Vgl. echter 10, 29 *atĕtĕmu*, doch Wdl. *atĕmu*.

14) Lees *bhagea*.

van waar komt u, dien ik tot nog toe niet zag". De eerwaarde Lohgawe antwoordde: „Mijn jongen, *akuwu*, ik kom juist van over zee; ik wilde gaarne bij u, mijn jongen, in dienst komen en verwijlen, en ook mijn aangenomen zoon hier zou dat gaarne bij u doen". Tunggul amĕtung liet daarop volgen: „Wel, eerwaarde, het doet mij genoegen, dat u bij mij wil komen verblijven [1])". [Aldus sprak Tunggul amĕtung]. Ken Angrok diende nu gedurende een tijd bij Tunggul amĕtung, den *akuwu* van Tumapĕl.

Nu gebeurde het dat er te Panawijen een geleerde *buddha*-priester [2]) van de mahâyânistische kerk, was. Hij had een kluis op de velden [3]) van de Panawijen-ers, en heette [4]) Mpu Pûrwa. Hij had een dochter van vóór dat hij mahâyânist geworden was, een meisje buitengemeen schoon, Ken Ḍĕḍĕs geheeten. Men vertelde van haar, dat zij onvergelijkelijk schoon was, en beoosten den Kawi was dat doorgedrongen tot Tumapĕl [5]). Tunggul amĕtung hoorde het, hij ging naar Panawijen, naar het verblijf van Mpu Pûrwa, vond (daar) Ken Ḍĕḍĕs, en was over de schoonheid van de maagd geheel opgetogen. Mpu Pûrwa was juist afwezig, en zoo werd Ken Ḍĕḍĕs door Tunggul amĕtung met geweld [6]) geschaakt. Toen Mpu Pûrwa weer terugkwam, vond hij zijn (immers) reeds geschaakte dochter niet (terug); hij begreep het niet [7]), en slingerde een verschrikkelijke verwensching (tegen de schuldigen): „Moge de schaker van mijn kind het genot, dat hij van haar hebben zal, niet ten einde toe smaken, maar door sluipmoord met een kris [8]) omkomen; en mogen de putten van de Panawijen-ers opdrogen, en er geen water uit de bekkens hier meer vloeien, omdat zij mij niet bericht hebben, dat mijn kind aangerand [9]) werd; en voor mijn kind, die de *karma amamaḍangi* [10]) geleerd heeft, wensch ik, dat zij een zeer groot geluk deelachtig moge worden". **[10]** Zoo luidde de vloek van den mahâyânist te Panawijen.

Nadat Ken Ḍĕḍĕs te Tumapĕl was gekomen, sliep Tunggul amĕtung met haar, en hij beminde haar teeder, en toen zich de eerste teekenen der zwangerschap begonnen te openbaren [11]), deed hij met haar voor genoegen een uitstapje naar

---

1) J.: dat U tevreden zijt, als U bij uw kind zijt.

2) In 't Jav. *boddhasthâpaka*.

3) In 't Jav. *setra*; ook begraafplaats, nl. waar de lijken worden neergelegd. — Deze laatste vertaling zal wel de juiste zijn, zie Van Eerde in Bijdr. Kon. Inst. 65 (1911) p. 11 en Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 359 sq.

4) In 't Jav. *apuspata*.

5) J.: dat zij zeer schoon was en beoosten den Kawi haar gelijke niet had, en dat was doorgedrongen tot Tumapĕl.

6) In 't Jav. *sinahasa*.

7) In 't Jav. *tan wruh ring kalinganira*.

8) In 't Jav. *binahud angĕris*. — J.: Volgens Van der Tuuk door het trekken van een kris een vrouw tot zijn wil trachten te brengen; ook overdrachtelijk bijv. van een bloem gezegd.

9) In 't Jav. *den-walat*.

10) De kunst om licht te geven; wat bedoeld is, blijkt beneden.

11) In 't Jav. *ngiḍam*.

den hof Boboji. Zij reed (daarbij) op een wagen. Bij het afstijgen van den wagen, in den tuin, deed het toeval [1]) hare bloote dij tot op haren schoot zichtbaar worden [2]), en zag Ken Angrok daar een vuurgloed. Hij raakte daardoor in de war [3]), en dan [4]), zij was zoo volmaakt en onvergelijkelijk schoon, dat hij verliefd werd, en niet wist hoe hij het had.

Nadat Tunggul amĕtung van zijn uitstapje weer naar huis gekeerd was, vertelde Ken Angrok (wat hem overkomen was) aan den eerwaarden Lohgawe: „Eerwaarde vader, wat is het voor een vrouw, wier schoot een vuurgloed uitstraalt; brengt zij ongeluk of geluk aan [5])?" De eerwaarde zeide: „Wie is dat, mijn jongen?" Angrok zeide: „Vader, er was een vrouw, wier schoot ik zag". De eerwaarde Lohgawe zeide: „Zulk een vrouw, mijn jongen, is eene *nârîçwarî* (meesteresse der vrouwen) [6]), zij is het beste puik der vrouwen, mijn jongen, de ellendigste (armste, slechtste) man [7]), die haar de zijne maken kan, wordt wereldveroveraar [8])". Angrok zweeg eerst een poos, en zeide toen: „Eerwaarde vader, de vrouw wier schoot dien vuurgloed uitstraalde, is de gemalin van den *akuwu* van Tumapĕl; nu ik dat weet [9]) zal ik hem door sluipmoord met een kris het leven benemen, door mijn hand zal hij omkomen, mits u het goed vindt". De eerwaarde antwoordde: „Mijn jongen, Tunggul amĕtung zal door uw hand sneven, maar het gaat niet aan, dat ik mijn goedkeuring hecht [10]) aan hetgeen gij doen wilt; dat [11]) is geen handelwijze gepast aan een brahmaan; doe evenwel [12]) wat gij wilt". Angrok zeide: „Dan, vader, neem ik afscheid van u". De brahmaan zeide weer: „Waar wilt gij heen gaan, mijn jongen?" Angrok antwoordde: „Naar Karuman, daar woont Bango samparan, een speler, die mij tot kind heeft aangenomen, en veel van mij houdt; dien wil ik het vragen; misschien hecht hij er zijn goedkeuring aan". „Dat is goed, maar, mijn jongen, blijf niet lang te Karuman". Angrok zeide: „Wat zou ik er lang te maken hebben?"

Ken Angrok verlaat nu Tumapĕl, bereikt Karuman, en vindt (daar) Bango samparan. „Waar komt gij van daan, — (zoo luidt de ontvangst daar), — gij zijt in lang niet bij mij geweest. Het is mij of ik droom, dat ik u weer bij mij heb. Gij zijt wel lang weg geweest". Ken Angrok antwoordde hem: „Ik ben in Tumapĕl

---

1) In 't Jav. *katuwon*. — J. Niet op zichzelf, doch steeds met een uitdrukking van *widhi*.

2) In 't Jav. *kengis wĕtisira kengkab tĕkeng rahasyanira*. — Dit laatste woord wordt, naar Rouffaer opmerkt, het best met het Oud-Hollandsche „heimelijkheid" weergegeven.

3) In 't Jav. *kawĕngan*. — J.: was daarover verbaasd.

4) J.: evenwel.

5) In 't Jav. *lakṣaṇanipun*. — J.: omineus teeken.

6) Beneden *ardhanârîçwarî*.

7) In 't Jav. *wong papa*.

8) In 't Jav. *ratu añakrawarti*.

9) J.: als dat zoo is.

10) In 't Jav. *angadyanana*, zie ook verder beneden in den tekst.

11) P.: want dat.

12) In 't Jav. *ahingan*, vgl. bl. 11, reg. 5. — P.: het moet geheel afhangen van uw eigen wil.

in dienst bij den *akuwu* geweest, vader. Hier kom ik, omdat ik, toen zijne gemalin van een wagen steeg en haar schoot (daarbij) bloot kwam, gezien heb, dat deze een vuurgloed uitstraalde. Nu is er een brahmaan, die eerst onlangs op Java gekomen is, de eerwaarde Lohgawe, en mij als zoon heeft aangenomen; hem heb ik gevraagd: „Wat is het voor een vrouw wier schoot een vuurgloed uitstraalt", en hij heeft gezegd: „Zulk een vrouw is de bovenste beste, zij is het die men *ardhanârîçwarî* noemt; [11] zij is het die vooral geluk aanbrengt, want al wie haar tot vrouw krijgt, die wordt wereldveroveraar". Ik nu, vader Bango, verlang koning te worden; ik wil Tunggul amĕtung dooden, zijn gemalin huwen om koning te worden, vader, en ik vroeg aan mijn eerwaarden vader om zijne goedkeuring (zegen). De eerwaarde zeide toen: „Angrok, mijn jongen, een brahmaan mag het niet goedkeuren [1]), dat iemand de vrouw van een ander neemt, maar doe alles wat gij zelf wilt". Daarom kom ik nu tot u, vader Bango, om uw goedkeuring (zegen) te vragen, vader, dat ik den *akuwu* van Tumapĕl door sluipmoord dood; zeker komt hij (dan) door mijne hand om". Bango samparan zeide: „Dat is goed. Ik, mijn jongen, keur het goed, dat gij Tunggul amĕtung door sluipmoord met een kris ombrengt, maar Angrok, mijn jongen, die *akuwu* is krachtig gebouwd [2]); het kon wel eens gebeuren, dat gij niet door en door staakt [3]), als gij hem met een minder goede [4]) *kĕris* zult steken. Ik heb een vriend te Lulumbang, Pu Gandring geheeten; de krissen, die hij maakt, zijn goed; tegen zijn maaksels is niemand bestand [5]); men behoeft er geen twee maal mede te steken. Laat hem een *kĕris* maken. En als gij die *kĕris* hebt [6]), breng dan Tunggul amĕtung door sluipmoord om". Dit was de raad, die Bango samparan aan Ken Angrok gaf. Deze zeide: „Dan ga ik heen, vader, naar Lulumbang".

Hij verliet Karuman, ging naar Lulumbang, en vond daar Gandring aan het smeden. Angrok vroeg hem: „Gij zijt waarschijnlijk Gandring? Wel, maak mij dan een *kĕris*. Hij moet in vijf maanden gereed zijn . . . . (?) [7])". Mpu Gandring zeide: „Dat kan niet binnen vijf maanden; als gij er een verlangt die goed is [8]), dan duurt het wel een vol jaar vóór hij goed geklopt is". Ken Angrok zeide: „Het komt er niet op aan hoe hij gevijld is, maar in vijf maanden moet hij klaar zijn".

Ken Angrok verlaat Lulumbang en gaat (weer) naar Tumapĕl. Hij komt

1) Hier in 't Jav. *angajĕngana.*

2) *Tĕguh*, ook „onkwetsbaar".

3) J.: kwetst.

4) In 't Jav. *kurang yoninya.* — J. Van der Tuuk *yoni*, voortreffelijk? (van een wapen, Wdb. *salamĕt*).

5) J.: niemand is onkwetsbaar, wat zijn maaksel betreft.

6) J.: als die af is, is er een kris, waarmede enz.

7) *Agatana gawene deningsun*, in B *agata*, in C *agati.* — P. het verband vereischt: spoedig, ik heb het hoogst noodig. — J. *agati, ana gawe-ne deningsun?* ik heb hem snel noodig (zie V. d. T. s. v. *agati*).

8) J.: als gij er een wilt hebben, moet die goed zijn.

bij den eerwaarden Lohgawe, en deze vraagt hem: „Waarom zijt gij zoo lang te Karuman gebleven?" Ken Angrok antwoordde: „Ik ben onderwijl [1]) ook te Lulumbang geweest".

Nu bleef Ken Angrok een geruimen tijd [2]) te Tumapĕl. Toen de vijf maanden om waren, herinnerde hij zich de afspraak, die hij gemaakt had, toen hij aan Mpu Gandring opdroeg een *kĕris* te maken [3]). Hij ging (weer) naar Lulumbang, en vond daar Mpu Gandring aan het vijlen, om de *kĕris*, waarom Ken Angrok gevraagd had, af te maken [4]). Ken Angrok zeide: „Waar is de *kĕris*, die ik u besteld heb?" Gandring antwoordde: „Angrok, mijn jongen, dat is juist deze, die ik zit te vijlen". Ken Angrok vroeg de *kĕris* te zien, en zeide toen blijkbaar boos: „Het geeft ook wat of ik u een *kĕris* bestel, want deze is nog niet af gevijld; hij is nog wreed [5]). [12] Deze ziet er wel uit, of men er al vijf maanden mede bezig is geweest [6])". Hij wordt woedend, zoodat hij Gandring met die *kĕris* van zijn eigen maaksel een steek toebrengt. Daarop slaat hij er mede op den steenen vijzel, waarin het vijlsel opgezameld werd [7]); die springt in tweeën. Hij slaat er mede op het aambeeld van Gandring; ook dat springt stuk. Toen zeide Gandring: „Door die kris zal Angrok sneven [8]); zijn kinderen en kindskinderen zullen door die kris omkomen; zeven koningen zullen omkomen door die kris". Na het uiten hiervan viel de smid dood neer. Het was Ken Angrok aan te zien, dat hij (er nu) wanhopig (over) was, dat Gandring was omgekomen. „Als ik" zeide hij, „word wat ik worden wil (een groot man), dan zullen de bewijzen van mijne dankbaarheid [9])) erfelijk [10]) overgaan op de nakomelingschap van den smid van Lulumbang". Daarop keerde hij weer naar Tumapĕl terug.

Tunggul amĕtung nu had een gunsteling, Kĕbo hijo, die met Ken Angrok zeer bevriend was. Toen deze zag, dat Ken Angrok een nieuwe *kĕris* droeg, met een gevest van *cangkring*-hout, waar de doorns nog aan zaten, en die niet met harst vastgemaakt was, kreeg hij daar erg zin in. Hij zeide tot Ken Angrok: „Wel, broeder, die *kĕris* neem ik van u". Kĕbo hijo heeft haar aangedaan, omdat hij dat aangenaam en haar mooi vond, en omdat hij nu die kĕris van Ken Angrok een geruimen tijd droeg, wist iedereen in Tumapĕl, dat Kĕbo hijo met een nieuwe *kĕris* liep. Nu moest die *kĕris* door Angrok gestolen worden, en dat gelukte. Daarop is Ken Angrok 's nachts in het verblijf van den *akuwu* gedrongen, toen [11]) men

1) In 't Jav. *sumĕlang*.
2) J. *alawas 'apanganti* = O.-Jav. *n-panganti*?
3) Lees *anggawea*.
4) In 't Jav. *aninigasi*. — J.: voor 't eerst iets bewerken?
5) In 't Jav. *asĕbĕl*, in A *asĕkĕl*. — J. V. d. T. *sĕbĕl*, zonder beteekenis.
6) J.: uitgesteld.
7) In 't Jav. *pambĕbĕkan*. — J. V. d. T. waarin 't water van de *gurinda*.
8) J.: wat K. A. betreft, die kris zal hem dooden.
9) J.: mijn schuld?
10) In 't Jav. *tumusa*.
11) J. *duwĕg* = *dawĕg*, juist (*lagi*).

daar sliep, en geholpen door het toeval, heeft hij diens slaapplaats bereikt zonder dat men bespeurd had [1]), dat hij er heenging, en Tunggul amĕtung in een keer, dwars door het hart, dood gestoken; de Gandringsche kris liet hij met opzet in de wond zitten [2]). Toen het daarop dag geworden was, kwam het aan het licht, dat er in Tunggul amĕtung's borst een *kĕris* stak [3]) die men herkende als de *kĕris*, die Kĕbo hijo dagelijks [4]) pleegde te dragen. De lieden van Tumapĕl zeiden (daarom) allen: „Kĕbo hijo, dat is duidelijk [5]), heeft Tunggul amĕtung vermoord, want zijn *kĕris* steekt [6]) immers in de borst van den *akuwu* van Tumapĕl". Kĕbo hijo is daarop door Tunggul-amĕtung's familie gegrepen, en met die *kĕris*, die Gandring gemaakt had, gekrist, dat er de dood op volgde.

Kĕbo hijo had een zoon, Mahiṣa raṇḍi. Deze was erg bedroefd over den dood van zijn vader. Ken Angrok had met hem te doen [7]) en maakte hem *kaṭik* (schildknaap), want hij had groot medelijden met hem.

Nu moesten de goden het (verder) in orde brengen [8]) dat Ken Angrok werkelijk met Ken Ḍĕḍĕs huwde; lang verlangden zij het [9]), en niemand van de bewoners van Tumapĕl durfde iets over Ken Angrok's gedragingen zeggen; ook de familie van Tunggul amĕtung hield zich stil, omdat niemand iets durfde [10]) zeggen, en zoo huwde Ken Angrok met Ken Ḍĕḍĕs.

Deze was toen reeds drie [11]) maanden van Tunggul amĕtung zwanger, maar Ken Angrok besliep haar toch [12]), en zij hielden veel van elkander [13]). [13]

Op tijd [14]) beviel Ken Ḍĕḍĕs van een jongen, het kind van Tunggul amĕtung, dat den naam Anûṣapati kreeg, en den bijnaam Anĕngah.

Nadat zij nog eenigen tijd gehuwd waren geweest, kreeg Ken Ḍĕḍĕs nog een kind, (doch nu) van Ken Angrok, een jongen, Mahiṣa wong atĕlĕng; daarop een tweede, bijgenaamd Saprang; een derde, Agnibhaya; en een meisje, Dewi Rimbu; vier kinderen dus had Ken Angrok bij Ken Ḍĕḍĕs.

Bij een *sĕlir* [15]), Ken Ûmang, verwekte hij een zoon, bijgenaamd Tohjaya; een tweeden zoon, bijgenaamd Sudhatu; een derden zoon, Twan Wĕrgola, en een dochter, Dewi Rambi.

---

1) In 't Jav. *tan kawara*. — J.: niet gestuit.
2) In 't Jav. *kinatutakĕn miṇaha*.
3) J.: vast zat.
4) In 't Jav. *sabran dina*. — J. Balineesch?
5) In 't Jav. *kalingané*.
6) J.: zit vast.
7) J.: ging vertrouwelijk om.
8) J.: Dus de goden regelden het.
9) J. Ook van één persoon: lang had hij daartoe 't plan.
10) J.: in staat was.
11) Volgens A zes, doch zie beneden.
12) In 't Jav. *kaworan*.
13) J.: lang hielden zij gemeenschap.
14) J.: Toen haar maanden vervuld waren.
15) In 't Jav. *binihaji*. — J.: vrouw.

In het geheel dus had hij 9 kinderen, 7 zonen en 2 dochters.

Zoo was er een verandering in den stand van zaken beoosten het Kawi-gebergte gekomen. Allen beoosten den Kawi hadden ontzag voor Ken Angrok, die er toen nog pas aan dacht [1]) koning (*ratu*) te willen worden, wat de lieden van Tumapĕl (ook) verlangden.

Nu geschiedde het, dat (als) door Gods bestiering de koning van Daha, vorst Ḍangḍang Gĕṇḍis, tot de geestelijke heeren in Daha zeide: „Heeren geestelijken van de çiwaitische, zoowel als van de buddhistische geloofsleer (*çewa-sogata*), hoe komt het, dat gij voor mij geen *sĕmbah* maakt, want ik ben toch Bhaṭâra Guru". De geestelijken, geen een uitgezonderd van hen, die er in Kaḍiri waren, antwoordden: „Heer, er is nog nooit een geestelijke geweest, die voor een koning een *sĕmbah* maakte". Zoo spraken allen. Ḍangḍang gĕṇḍis zeide: „Welnu als men dat vroeger niet deed, maakt gij dan nu voor mij een *sĕmbah*; als gij mijn wondermacht niet inziet, zal ik u er een blijk van geven". Hij plaatste een speer met de schacht in den grond, zette zich op de punt er van, en sprak: „Ziet, heeren geestelijken, hoe wondermachtig ik ben", (en) hij vertoonde zich vierarmig en drieoogig, juist als Bhaṭâra Guru. Doch de geestelijke heeren van Daha, (nu) verplicht voor hem een *sĕmbah* te maken, wilden (het nog) niet, maar verzetten zich, en vloden naar Tumapĕl, bij Ken Angrok. Daarmede begon Tumapĕl zich aan Daha te onttrekken.

Ken Angrok werd daarop tot vorst (*prabhu*) van Tumapĕl, wat een naam is van het rijk Singasari, erkend, en onder den naam Çrî Râjasa, Sang Amûrwabhûmi, gehuldigd [2]) door de çiwaitische en buddhistische geestelijke heeren van Daha, van welken de eerwaarde Lohgawe de voornaamste was [3]).

Allen, die Ken Angrok vroeger, toen hij nog niets (ongelukkig) was, lief hadden gehad en hem medelijden hadden bewezen, hielp hij (nu), hun hunne welwillendheid vergeldende, zooals bijv. Bango samparan, om niet te gewagen van den *amaṇḍala* van Turyantapada, en de kinderen van den smid Pu Gandring van Lulumbang. [14] Honderd smeden [4]) van Lulumbang zouden vrij zijn van de belastingen *saarik purih, satampaking wulukune, wadung-pacule* [5]); de zoon van Kĕbo hijo kreeg dezelfde rechten als de kinderen van Pu Gandring; een zoon van

---

1) *Ariwariwa*, ongedurig, besluiteloos, v. d. T. — J. met *yan*: nog geen besluit kunnen nemen; overigens *mariwa-riwa* verklaard als *lumacalaca* = beginnen (Jav. *mlaca*²= *sĕmbrana*). Vert.: Nadat (eerst) 't Oosten van den Kawi door A. bestuurd werd, en 't heele Oosten voor hem vreesde, toen pas begon hij te willen, enz.

2) In 't Jav. *ingastryan*.

3) In 't Jav. *asangkapaṇi*; moet in waarde zooveel als gelijk zijn aan *purohita*. — P. Vgl. *anawung çangka*, Nâg. 12:1 (zie p. 257 der afzonderlijke editie van 1919); Bal. *sang amangku kul putih*.

4) P.: De afstammelingen van den smid; *satuse* is niet van *(s)atus*, honderd, maar van *tûs*, afstammeling (V. d. Tuuk s. v.) — J. Vgl. 12 *tumus*; al de afstammelingen.

5) P. Zij zouden dus vrijgesteld worden van het stuk land, dat zij met ploeg en *pacol* bewerkten, van het bosch, waar zij de boomen met de *wadung* omkapten, kortom van alles.

zijn eerwaarden vader (Lohgawe), de jongeling Saḍang (of Sada), dien deze bij een wiṣṇuitische vrouw had verwekt, moest huwen met Cucupuranti, de dochter van vader Bango. Zoo luidde het bevel van sang Amûrwabhûmi.

Singasari was zeer welvarend, men genoot er algemeene rust.

Nadat reeds eenigen tijd zich het gerucht verspreid had, dat Ken Angrok koning (*ratu*) was geworden, bracht men vorst Ḍangḍang gĕṇḍis het bericht, dat (hij, thans) sang Amûrwabhûmi (geheeten), tegen Daha wilde optrekken. Vorst Ḍangḍang gĕṇḍis zeide: „Wie zou mijn land ten onder kunnen brengen? Slechts als Bhaṭâra Guru (zelf) uit den hemel komt afdalen, misschien dat het dan gelukken kan" [1]). Dit werd Ken Angrok bericht. Deze zeide toen: „Keurt het, geestelijke heeren, goed, dat ik den naam Bhaṭâra Guru aanneem". Met hunne goedkeuring noemde hij zich daarop zoo [2]). Daarna viel hij Daha aan. Vorst Ḍangḍang gĕṇḍis vernam, dat sang Amûrwabhûmi van Tumapĕl tegen Daha opgetrokken was; hij zeide: „Wee mij, want Angrok heeft de gunst en steun der goden". Tusschen de legers van Tumapĕl en Daha kwam het tot een treffen, (iets) benoorden Gantĕr; aan weerszijden streed men even heldhaftig en werden er belangrijke verliezen geleden, doch Daha verloor het. Een jongere broeder van Ḍangḍang gĕṇḍis, de *kṣatriya* Raden Mahiṣa walungan, stierf den heldendood [3]), evenals een van diens *mantri*'s, Gubar balĕman geheeten; zij werden beiden [4]) door de lieden van Tumapĕl overmand, maar men vocht verwoed (als boeta's die bergen verslonden) [5]). Daarop, nl. toen hun chef overmand was, sloeg het leger van Daha op de vlucht; men vluchtte als bijen, die uitzwermen, enz. [6]), er was geen herstellen aan. Toen trok ook vorst Ḍangḍang gĕṇḍis zich uit het gevecht terug; hij vluchtte naar een godshuis (*dewalaya*), en hing zich [7]) met paard en schildknaap [8]), met *payung*-drager en *sirih*-drager, zijn water-page en den page, die zijn mat droeg, op in de lucht [9]). [De overwinning van Ken Angrok op Daha was volkomen [10])]. En toen zijne (Ḍangḍang gĕṇḍis') vrouwen, Dewi Amisani, Dewi Hasin en Dewi Paja, vernamen, dat vorst Ḍangḍang gĕṇḍis den strijd verloren had, en in het

---

1) In het Jav. *sugyan kalaha.*

2) Zie boven.

3) In 't Jav. *bamakṛti*, van *bhâma* en *âkṛti.* — J. Van der Tuuk andere verklaring, S. *bâma.*

4) In 't Jav. wordt de laatste hier genoemd *wadwa pinakatihati.* — J.: waarop men vertrouwt.

5) *Amah gunung denipun aprang.* — P.: als een banjir op een berg; *mah gunung* = O. Jav. *wāh gunung*, overstrooming in 't gebergte. — J. vereenigt zich hiermee. *amah*, eten, is Bal.

6) De uitdrukkingen, die hier gebruikt worden, zijn: *bubar tawon, pungkur wĕḍus, dahut payung.* — J. V. d. T. *mungkur wĕḍus, mungkur minda*, s.v. *minda.*

7) J.: een godenverblijf, dat in de lucht hing. Of: en ging in de lucht.

8) J.: stalknecht.

9) In 't Jav. *angawangawang.*

10) Deze zin, die hier niet op zijne plaats staat, moet iets lager voorkomen, waar men hem tusschen haakjes herhaald vindt.

godenverblijf was gaan zweven [1]), toen verdwenen (ook) de drie prinsessen met *kraton* en al (uit het gezicht, door onzichtbaar te worden).

(De overwinning van Ken Angrok op Daha was volkomen). Nu hij zijn vijand had verslagen [2]), keerde hij naar Tumapĕl terug, en had hij den stand van zaken op Jawa gewijzigd [3]).

Het Çaka-jaar waarin hij koning werd, dat is tevens dat van den val van Daha, was 1144.

[15] Na eenigen tijd, zoo vertelt men, deed Anûṣapati, de zoon van Tunggul amĕtung, een vraag aan zijn mentor [4]). „Ik ben voor uw vader bang", zeide deze, „spreek u liever [5]) met uwe moeder". Nûṣapati hield (daarop) niet op zijne moeder te vragen: „Moeder, ik vraag u, wat beduidt het toch, dat vader mij zoo geheel anders aanziet dan mijne broeders en zusters, niet eens daarbij in rekening brengende (mijn halve broeders en zusters,) de kinderen van mijn halve moeder, dan ziet vader nog anders". Het was duidelijk dat het einde van sang Amûrwabhûmi naderde [6]). Ken Ḍĕḍĕs antwoordde: „Het heeft er veel van, dat gij hem niet vertrouwt [7]), doch, als gij het verlangt te weten, uw (eigentlijke) vader is Tunggul amĕtung; ik was drie maanden zwanger bij zijn dood; daarop werd ik door sang Amûrwabhûmi (tot vrouw) genomen". Nûṣapati zeide: „Dus, moeder, is sang Amûrwabhûmi mijn vader niet; maar hoe stierf mijn vader?" „Sang Amûrwabhûmi, mijn jongen, heeft hem gedood". Ken Ḍĕḍĕs zweeg (daarop), als of zij te ver was gegaan [8]) met de werkelijke toedracht aan haren zoon te vertellen. Nûṣapati zeide: „Moeder, vader (nl. sang Amûrwabhûmi) heeft een kris van Gandring, die zou ik gaarne willen hebben, moeder". Ken Ḍĕḍĕs gaf hem die. Anûṣapati nam afscheid en keerde naar zijn eigen paleis [9]) terug.

Hij had een *pangalasan* [10]), van Baṭil; dezen ontbood hij. Hij gaf hem bevel Ken Angrok te dooden, hem die kris van Gandring gevende om er sang Amûrwabhûmi mede te dooden, (en het gelukte) Nûṣapati dien man van Baṭil om te koopen [11]). Deze ging naar de kraton, vond sang Amûrwabhûmi juist aan het eten, en doorstak hem. Hij (sang Amûrwabhûmi) werd afgemaakt op een Donderdag Pon van (de *wuku*) Landĕp, op het oogenblik dat hij at, het *saṇḍe jabung* [12]) was,

1) J.: dat hing.
2) In 't Jav. *jayasatru*.
3) J.: regeerde hij.
4) Welke vraag dat geweest moet zijn, kan men uit het vervolg opmaken.
5) In 't Java *aron*. — J.: 't is beter dat.
6) In 't Jav. *samasa*, afgewisseld met *antaka*. — J.: lees *samaya*.
7) J.: wel is hij, die er op vertrouwt, die 't gelooft, verkeerd. Mogelijk: ik doe verkeerd met antwoord te geven.
8) J.: het bleek, dat zij verkeerd had gedaan.
9) In 't Jav. *kamĕgĕtan*.
10) J.: Jav. Wdb. = *gunung*?
11) In 't Jav. *ingĕbang*. — J.: beloften doen.
12) J. *saṇḍe-jabung* v. *sande-kala* (*sandhya-kala*), avondschemering. *Sande* = Sasak:

(d. w. z.) de zon nèt was ondergegaan, en men de *saṇḍa*'s aanstak. Na het vermoorden van sang Amûrwabhûmi vluchtte die man van Baṭil tot Anûṣapati, (tot wien) hij zeide: „Ik heb uwen vader gedood". Nûṣapati doorstak hem daarop. In Tumapĕl zeide men: „De koning is verraderlijk vermoord door een *pangalasan* van Baṭil, maar Nûṣapati heeft dezen daarop op een zelfde wijze [1]) gedood".

Sang Amûrwabhûmi stierf in Çaka 1169. Hij werd bijgezet [2]) in Kagĕnĕngan.

AANTEEKENING.

In een der noten, boven bij het begin der vertaling, werd er reeds op gewezen op welke wijze men verreweg het grootste gedeelte van het eerste hoofdstuk heeft op te vatten. Het moet slechts dienen om aan te toonen welk een bijzondere persoonlijkheid Ken Arok, de latere Çrî Râjasa, sang Amûrwabhûmi, zelfs Bhaṭâra Guru, geweest is, en van daar dan ook die opsomming van al het kwaad dat hij verrichtte: stelen, straatroof, moord en doodslag, maagdschoffeering en wat dies meer zij, die slechts dienen moet om het te laten uitkomen, dat hij zulks ongestraft mocht doen, voorbeschikt als hij was om, van goddelijke afkomst als een zoon van Bhaṭâra Brahma, als een (aangenomen) kind van Bhaṭâra Guru [3]), en uitgelezen door Bhaṭâra Wiṣṇu om er zich in te incarneeren, straks een koningstroon zich te verwerven, zich zelfs den meerdere te toonen van den toenmaligen machtigsten vorst op Java, en, wat zeker nog meer gewicht in de schaal heeft gelegd, met het stichten van een nieuwe dynastie, die in zijn persoon een aanvang nam, een geslacht op den troon te helpen, dat een lange reeks van jaren achtereen het opperbewind voerde althans over een belangrijk gedeelte van Java, het vorstenhuis, dat straks het Majapahitsche kan worden genoemd, aangezien de stichter dier plaats in rechte lijn van hem afstamde. Ken Arok toch gewon Wong atĕlĕng, deze Kĕbo Campaka en deze was de grootvader [4]) van Raden Wijaya, die Majapahit stichtte, en als zoodanig de eerste vorst was van het rijk, dat dien naam droeg.

Ken Arok's lotgevallen nog in 't bijzonder toe te lichten is onnoodig.

Er zijn slechts enkele bijzonderheden, waarbij het wenschelijk is stil te staan.

Het lichten van zulke veelbelovende wonderkinderen komt daarbij in de eerste plaats in aanmerking, daar het zijn nut hebben kan er even op gewezen te hebben dat dit in de Javaansche literatuur telkens en telkens weer terugkeert, zoodat men haast geen plaatselijke *babad* kan aanwijzen, die daarvan geen voorbeeld bevat.

---

lamp, *pasang sande*, des avonds. Vgl. Van der Tuuk s. v. *kala*, *jabung*, *pasang* (*amasang*, *kanyâ râjaswala*).

1) J.: als tegenpartij in den strijd staan. (vgl. V. d. T.).

2) In 't Jav. *dhinarma*.

3) In den Nâg. wordt Râjasa bepaaldelijk zoon van Girindra, d. i. Çiwa, genoemd.

4) Volgens de Pararaton de vader; de juiste familieverhouding is uit den Nâgarakĕrtâgama gebleken. Zie de Aanteekening bij Hoofdstuk V.

In de tweede plaats lette men er op dat de voorstelling van Ken Angrok als incarnatie van Wiṣṇu, hoe belangrijk ook op zich zelf, geenszins alleen staat. Het dogma van Wiṣṇu's belichamingen als redder van de wereld, waar deze in nood is geraakt, is den Javanen zeer goed bekend, al vindt men bij hen gewoonlijk slechts een paar der kanonieke incarnaties iets meer op den voorgrond. Een der bekendste dier nieuwere incarnaties van uitsluitend Javaanschen oorsprong is Raden Pañji Ino Kĕrtapati, en het is voldoende hier nog deze genoemd te hebben.

Verder zij er de aandacht op gevestigd, dat de smid Mpu Gandring van Lulumbang, althans tot op voor korten tijd, ook op Java nog niet vergeten was, daar men hem bijv. als Mpu Lumbang nog aantreft in de oudste redactie van de Damar wulan, nl. die welke aan Roorda van Eysinga bekend was; voorts zie men hetgeen beneden nog wordt medegedeeld uit een Sĕrat kaṇḍa.

Van meer belang is wat er van Ken Ḍĕḍĕs wordt verhaald. Den lezer voor het bedoelde naar de betrokken plaats van den tekst verwijzende, welke op zich zelf genoegzaam duidelijk is, herinner ik hem met het oog dáarop aan de vuuruitstralende prinses van West-Java, die vroeger voor velen eene raadselachtige persoonlijkheid moet zijn geweest, niet in staat als men was om den dieperen zin van dat verhaaltje te beseffen. Men leze Cohen Stuart's aanteekeningen in zijne uitgave van de Baron Sakender (1850), bl. *m e m*, 98, 160 en volgg., en de daar vermelde literatuur nog eens na, en zal, het verhaaltje vergelijkende en aanvullende met hetgeen men in de Pararaton vindt, spoedig tot het besluit komen, dat het schijnbaar zoo onzinnige vertelseltje veel meer beteekent dan het zich zoo liet aanzien. Noch Bantĕn (Jakĕtra), noch Cĕrbon, zelfs het machtige Mataram niet, was in staat zich (blijvend) meester te maken van de erfenis van Pajajaran, die in handen viel van den handeldrijvenden Jan Compagnie; niet één van hen kon de vuur in haren schoot verbergende prinses huwen, die hun, wien van hen ook, de opperheerschappij ten huwelijk zou hebben medegebracht, en voor een paar onnoozele kanonnetjes, zou men haast zeggen, werd zij in handen gegeven van de Hollanders, die zich op die wijze van hun bewind over West-Java verzekerden, en verzekerd konden achten. Men vindt het verhaaltje terug in vermoedelijk alle *babad's* of *sajarah's* van West-Java [1]), wel niet altijd precies op dezelfde wijze medegedeeld, daar andere tijden andere voorstellingen met zich brengen, en de ouderen vergeten geraken, maar in hoofdzaak toch overal hetzelfde. De reeds bekend gemaakte redacties er van zijn niet de duidelijkste of de beste. De navolgende passage (A) uit een korten proza-tekst, waarvan mij twee elkander aanvullende exemplaren

1) Zeker in een zeer groot aantal. Ook in verschillende exemplaren van de Babad tanah Djawi treft men het aan, zoo o. a. in den tekst vertegenwoordigd door Jav. HSS. B. G. no. 120. — In zijn opstel „Het graf te Pamlatèn en de Hollandsche heerschappij" (De Heiligen van Java VI, Tijdschr. B. G. 55, 1913) heeft Dr. D. A. Rinkes eenige nadere beschouwingen gegeven over het thema van de prinses met den vlammenden schoot, en verdere literatuur vermeld. Zie vooral p. 13 sq. aldaar, en verg. nog Dr. Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn (1913) p. 286—288.

toegankelijk zijn, is zeker duidelijker, en zeer eigenaardig is de hieronder mede overgenomen pericope (B) uit een korte babad Cĕrbon in *tĕmbang* (een levensbeschrijving van den stichter van het Cĕrbonsche vorstenhuis, de invoering van den islam op Java, en een korte vermelding van het daarop gevolgde verloop van Java's geschiedenis, meer bepaaldelijk van Cĕrbon).

A. *Maka Pajajaran merad. Kala merad ing dina Salasa tanggal padbĕlas wulan Sapar tahun Jimakir. Kang katilar putra kakalih, sawiji ingaranan Pucuk umun lan kapindo ingaranan Sĕkar maṇḍapa. Dupi sampun kalah Pajajaran maka Pucuk umun den-jarah dening ratu wetan,, maka ratu Sĕkar maṇḍapa malayu maring gunung Gĕḍe maring ajar Sukarsa, maka atatapa ajar iku, maka anitis kamane ajar iku, maka gagang kujange ajar katibanan kama, maka Ratu maṇḍapa añigar pucang dening kujang iku, maka kagawa manine ajar iku, nuli kakinang ḍening Ratu maṇḍapa, lawas-lawas maka angandĕg. Dupi sampun tĕka ing rolas wulan, nuli babar, maka kang putra istri tur ayu rupane, margane den-arani Tanoran gagang. Maka lawas-lawas kahatur maring pangeran Jakĕtra, maka karsa den-anggo, maka mĕtu gĕni saking baganipun, maka den-punḍut dening ratu Cĕrbon, maka karsane den-anggo, maka mĕtu gĕni saking baganipun* [1]*, maka nuli kawarta ḍatĕng ratu Bantĕn maka den-punḍut dening ratu Bantĕn, maka karsane den-anggo mĕtu gĕni saking baganipun, ... maka katur maring ki gĕḍeng Mataram, maka kinĕrsakĕn nuli mĕtu gĕni malih saking bagane, maka pangandikane ki gĕḍeng Mataram, wong wadon iku wus oranana gawene, nu(n)tĕn dipunwade ḍatĕng nusa Walanda, pajĕng maring bĕḍil titiga, mulane Tanduran gagang iku ana ing nusa Walanda, maka bĕḍil iku d(in)uming Mataram,* enz.

B. *Inggih wong agung Wĕlandi, ingkang kĕrta prigĕlira, ing pĕrkara dunya lire, Wĕlanda añjaluk upah, saking sultan Ngayogya, rolas nĕgara puniku, upahupah ing angrata„ sing Sala mĕkatĕn ugi, ika urut pawestri, kagĕming Wĕlanda kabeh, awit nĕgara Bĕlambangan, dugi ming Kabĕrĕbĕsan, lami-lamining tumuwuh, ratu Jawa tumarima„ ora angasta nĕgari, ming tarima dinulangan, ḍahar samisamine, Wĕlanda ingkang añĕlang, karajahan ing Jawa, kĕrana ing kunanipun, ana putri Pajajaran„ ingkang ora payu laki, kĕrana mĕtu gĕni muntab, saking sĕri pawadonan, dupi den-dol ming Wĕlanda, den-tuku ika lawan, jinising bĕḍil tĕtĕlu, putri wus binakta ñabrang„ den-tambani ning Kumpĕni, waras gĕni tan mĕḍal, dadi istri kĕna kanggo, saparanti anakanak, kumanak ika dadi, Wĕlanda kang sami unggul, milanipun jendral Jawa„ alinggih aneng Batawi, sabab Batawi punika, wilayat Pajajaran reh, kunane putri ika, asal waris Pakuwan, marmane dumadi unggul, dene ñĕlang nusa Jawa„ lamun jendral alinggih, ing nĕgara wetan kaya, mangsa sĕmana unggule, rehing dudu warisira, mungguh Allah taala, aparing ilham ing makluk, atas ing sawarisira.*

---

1) Het eene exemplaar breekt hier af; 't andere waaraan 't vervolg ontleend werd, vermeldt in 't voorafgaande Jakĕtra niet.

Volgens het Javaansche recht moest de streek, dien Ken Angrok aan zijn vriend Kĕbo hijo leverde, het gevolg hebben, dat hij er zich van voorstelde, zoolang de laatste niet bewijzen kon, dat Ken Angrok den moord had gepleegd, en dat deze de dader was. Op deze bijzonderheid werd reeds vroeger door mij de aandacht gevestigd, in „Iets over een ouderen Dipanĕgara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaya", zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 395, waar over 't algemeen over de plaats die Arok innam, en zijne verrichtingen, reeds gehandeld werd; zie ook *ibidem*, bl. 377 en volgg., waar er tevens op gewezen werd, dat de herinnering aan Ken Angrok ook op Java nog lang in leven moet zijn gebleven, minstens tot in de 18e eeuw van onze jaartelling. Ook werd daar reeds iets gezegd over de *kidung* Arok uit Cĕrbon, die, zooals hierboven in de inleiding nog eens herhaald diende te worden, niets van eenig belang voor de behandeling van de Pararaton opleverde.

Zonder twijfel is Arok ook bedoeld in de Hikayat raja Bañjar dan raja Kotaringin (Mal. kroniek van Bañjarmasin enz.), in het daarin voorkomende gedeelte over Majapahit [1]). Op bladz. 289 en volgg. van Tijdschr. Bat. Gen. XXIV (1877) gaf de Heer de Clercq juist dat gedeelte van het oorspronkelijk weer, dat hier in aanmerking komt, maar de tekst is erg in de war, evenals in alle hdss., die ik zag.

In N°. 200 van Von de Wall's verzameling leest men: *Adapon tatkala dĕhulu kala hamba (mĕndĕngar) kabar orang yang tuha-tuha, nĕgĕri Majapahit itu tatkala jaman rajaña itu mangkat makayang tinggal* (lees: *tatkala jaman itu maka rajaña bĕrnama* تغكل منتغ, — zie de Clercq's tekst, — *dan*) *mangkubumiña bĕrnama patih Gajah madah, dan sakaliyan orang bĕsar-bĕsar di tanah Jawa itu samuwaña taalok kapada bagenda itu, sapĕrti Bintan dan Jambi dan Palembang dan Bugis dan Mangkasar dan Johor dan Patani dan Pahang dan Cĕmpa dan Mĕnangkabaw dan Aceh dan Pasay, samuwaña taalok kapada bagenda itu, dan satĕlah itu mati (raja* تغكل منتغ, *dan mati juwa*) (vgl. de Clercq's tekst, die op zijn beurt te verbeteren is naar deze) *Gajah mada itu, maka turun-tumurunlah kapada anakcucuña mĕñjadi patih di Majapahit itu, dan rajaña bĕrnama di(pati)* ڠغ رق (bij de Clercq مهاڠورق) [*mangkubumi*], *dan yang jadi patihña kutika itu* مادودار (lees ماؤدار, bij de Clercq مهردار) *namaña, dan tatkala jaman itu dipati* ڠغرق *mĕñuruhkan sĕpuluh buwah pĕrahu dan orangña di Majapahit, dan mantriña itu bĕrnama Gagak* (bij de Clercq كاكق بانغ), *yang akan pĕrgi ka Pasay, iyalah mĕlamar putri di nĕgĕri Pasay itu*, enz., waarop het huwelijk met die prinses en hare komst naar Java beschreven wordt, een geheel andere voorstelling dus van het bij Pasay gedane huwelijksaanzoek dan ons de kroniek van Pasay zelf geeft, en ook met een anderen afloop, zie beneden de aanteekening bij Hoofdstuk IX.

---

1) Over deze kroniek zie men Schwaner, Borneo, I (1853), bl. 43; Hageman, Bijdrage tot de geschiedenis van Borneo, Tijdschr. Bat. Gen. VI (1857), bl. 225; de Clercq, De vroegste geschiedenis van Bandjarmasin, Tijdschr. Bat. Gen. XXIV (1877), bl. 238, en *id.*, Eene episode uit de geschiedenis van Madjapahit, *ibid.* bl. 280.

Hoe de namen gelezen moeten worden kan niet twijfelachtig zijn, en aan welk anachronisme de schrijver der kroniek van Bañjar zich schuldig heeft gemaakt, springt ook dadelijk in 't oog, mits men slechts even bedenkt, dat in die kroniek die *putri* van Pasay daarbij nog de plaats inneemt van de putri Cémpa in de Babad tanah Djawi, (de tante van Raden Rahmat van Ampel gaḍing; de neef heet hier raden Bungsu), dat wil zeggen, dat hij het uiterste begin, het voorspel van het begin, en het einde van de Majapahitsche periode gelijktijdig laat plaats hebben; Arok stierf 1169 (1149) Çaka, en de putri Cĕmpa, volgens het jaartal op haar graf, in Çaka 1370 (Not. B. G., XXIV (1886), bl. 42).

Dat Ken Ḍĕḍĕs, zooals indertijd door mij gezegd werd, een incarnatie van Dewi Çrî was, wordt in den tekst niet met zoovele woorden aangegeven, maar is, volgens de leer der incarnatiën, althans volgens de opvatting der Javanen, een zoo noodzakelijk iets, dat een ieder, ook zonder dat het te kennen wordt gegeven, dit veronderstellen moet of begrijpen zal.

Na zijn doel te hebben bereikt, deelt Ken Arok zijne belooningen uit. Men lette er op welk eene belangrijke plaats ook hier weder de smeden bij de Javanen blijken in te nemen. Wel vindt men hier in het voorafgaande de verklaring van de reden waarom Mpu Gandring's nageslacht vrijdommen verkreeg, doch het *satuse apaṇḍe* [1]) loopt daarnaast toch nog in 't oog.

Reeds Bhaṭâra Brahma had tot Ken Eṇḍok gezegd, dat Ken Angrok de toestanden op Java geheel wijzigen zou, zie bl. 2, reg. 6, en iets soortgelijks loopt als een roode draad verder door het verloop van de levensschets van den held van de eerste helft van het boek. Hij brengt het volgens het verhaal zelfs zoo ver, dat hij, na zich zelfstandig heer te Tumapĕl te hebben gemaakt, ook tegen Daha zelf aanvallenderwijs te werk gaat, en het te niet doet of het onderwerpt. In het vervolg is daarvan intusschen niet veel te bespeuren, men zie het gedeelte, dat loopt over de regeering van Kĕrtanagara, Hoofdstuk V. Ongeveer een 50 jaar later vindt men toch in Daha (Kaḍiri) op nieuw een machtig vorst, Jaya katong, die Tumapĕl wederom onder dat rijk weet te brengen, waarvan het vroeger een vasalstaat was, zooals duidelijk uit het voorafgaande blijkt, zie bijv. bl. 13, reg. 27.

Waar Gantĕr, of Kantĕr (volgens B), lag of ligt, heb ik niet kunnen uitvinden. Dat is ook met verschillende andere plaatsnamen het geval, waaronder Turyantapada aan het tegenwoordige Turen doet denken [2]).

Ken Arok's naam Râjasa, in het prototype van de *pralambang* [3]) tot Ang-

1) Zie echter noot 4 op bl. 62.

2) P. gist, dat Jiput het tegenwoordige *Jiwut* tusschen Blitar en Panataran zou kunnen zijn. — Kern wijst er op, dat de plaatsnaam Turen in den Nâg. als *Turayan* voorkomt (Nâg. 24 : 2; zie p. 74 der editie). *Tugaran* is uit een aantal inscripties bekend (Oud-Jav. Oork., Verh. Bat. Gen. 60, 1913, nº. XXXI, XXXVIII, XLIII); het moet in de buurt van Singasari hebben gelegen.

3) Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 394.

rajasa vervormd, bekleedt in de koningsnamen zijner afstammelingen een belangrijke plaats; men vindt er een Kĕrtarâjasa, een Râjasanagara, en een Râjasawardhana onder. Vermoedelijk is zijn naam slechts een rest van een langeren naam [1]) en ongelukkig vindt men in de Pararaton niet altijd de eigentlijke koningsnamen der personen, die na hem nog, tot op het einde der 15e Çaka-eeuw, als vorst heerschten, en waaronder eenige vrouwen waren, vermeld.

Na zijn dood in 1169 Çaka, werd hij bijgezet te Kagĕnĕngan. Zooals men zich herinneren zal, is dit een andere naam van Tjaṇḍi Kali tjilik [2]), in het distict Srĕngat, afdeeling Blitar, waaraan men evenwel boven de poort een plaatje met het jaartal 1271 Çaka vindt, door Dr. R. D. M. Verbeek aan het licht gebracht [3]). De voorafgaande verovering van Daha (Kaḍiri) door Tumapĕl zou het vermoeden wettigen, dat Tjaṇḍi Kali tjilik werkelijk bedoeld is, maar toch schijnt het aannemelijker te veronderstellen, dat hier van een ander Kagĕnĕngan sprake is, dat men op het terrein van Tumapĕl zelf, in het Pasuruhansche, zou hebben te zoeken [4]).

In dit gedeelte worden eenige opmerkingen gemaakt, of gegevens verstrekt over de invoering van de Hindu godsdienst op het oostelijk deel van Java, bepaaldelijk in de tegenwoordige residentie Pasuruhan. Kort voor de troonsbeklimming van Ken Arok, Çrî Râjasa, zouden daar in het geheel geen brahmanen zijn geweest. Lohgawe toch was de eerste die zich daar gevestigd hebben zou, en dat, rechtstreeks uit Engelsch-Indië, Jambudwîpa, daarheen getogen. Daarna zouden, na Arok's koningworden, de *bhujangga's*, buddhisten zoowel als çiwaieten, uit Kaḍiri (Daha) daarheen zijn gevlucht, omdat men hen in het rijk, waar zij

---

1) Blijkens den Nâg. is de volle naam Ranggah Râjasa. Poerbatjaraka wijst er op, dat *ranggah* beteekent: hoorn, duidelijk in *mĕñjangan branggah* (Mal. *bĕranggah* = *bĕrranggah*), hert met (groote) horens. Dit is dus synoniem met Skr. *çrṅga*. Vandaar de waarschijnlijkheid, dat koning Ranggah Râjasa dezelfde is als de vorst Çrĕngga, die O. J. O. n°. LXXIII en vlg. heeft uitgevaardigd (Ç. 1116—1119). In één dier oorkonden (LXXVII) schijnt sprake te zijn van een vervolging van Kĕrtajaya (dezelfde, die in de Par. Ḍangḍang Gĕṇḍis heet); op grond van dit alles concludeert Poerbatjaraka tot de identiteit van Râjasa en Çrĕngga. 's Konings andere naam, sang Amûrwabhûmi, is laatstelijk voor den dag gekomen op een veel latere oorkonde uit Ç. 1272, waar de aanleg van een dam plaats heeft *makamanggala rakaki Ngamurwwabumi*. Gelijk Van Stein Callenfels heeft aangetoond (De inscriptie van Kandangan, Tijdschr. B. G. 58, 1918, p. 341) is de beteekenis daarvan, dat men zich door een slamĕtan de gunst verzekert van den *cakal bakal* der heerschende dynastie.

2) Raffles, History op Java, II (1817), bl. 37 (40), „Genengan".

3) Not. B. G. XXV (1887), blz. 8.

4) De Nâg. geeft in Zang 37 een beschrijving van Kagĕnĕngan, hetwelk ten Zuiden van Singasari blijkt te liggen. Brandes zocht het later iets ten Z.W. van Malang, waar een desa Gĕnĕngan ligt (Not. B. G. 1901, p. 79); Van Stein Callenfels wees op den G. Katu, Westelijk van Gĕnĕngan; er is daar een gebouw geweest (Oudh. Versl. 1914, 4, p. 105). Zie verder over het heiligdom te Kagĕnĕngan (eigenlijk twee, een Çiwaïtisch en een Buddhistisch) nog p. 272 der Nâg. editie. Het gedicht beschrijft in Z. 40 de regeering van Râjasa, wiens hoofdstad oorspronkelijk Kuṭarâja blijkt te hebben geheeten. 's Konings overlijden wordt er in 1149 Ç. gesteld.

woonden, verrichtingen beneden hunne waardigheid wilde laten doen [1]). Daartegenover staat evenwel het bericht, dat er te Panawijen een *bhujangga* woonde [2]), of deze moet zich daar ter plaatse, die men toch in Tumapĕl zoeken moet, gevestigd hebben na de komst van Lohgawe uit Jambudwîpa, die *boddhasthâpaka*, en wel een mahâyânistische was, maar vroeger het *mahâyâna* niet volgde. Men mag vragen, welken godsdienst hij dan wel was toegedaan. Van *hînayâna*, de zuidelijke buddhistische kerk, kan op Java geen sprake zijn [3]) en er rest dus slechts aan te nemen, dat hij of heìden was, of wat men gewoonlijk de brahmaansche geloofsleer noemt, omhelsde. Dat het Hinduïsme reeds lang vóór den tijd, waarin het in den tekst verhaalde moet zijn voorgevallen, zijn weg ook naar Pasuruhan gevonden had, en dat men daar reeds veel vroeger sporen vindt zoowel van brahmanisme (çiwaisme) als van buddhisme (mahâyânisme), is uit verschillende opschriften reeds aan den dag gebracht [4]). Moeielijk is het dan ook aan te nemen, dat er bedoeld wezen zou, dat Mpu Pûrwa, van wien er sprake is, vóór hij *lumaku mahâyâna*, heiden zou zijn geweest. Doch zoo dat niet het geval was, wat dan? Hindugodsdienst zonder brahmanen, ook waar het het noordelijk buddhisme geldt, dat bijv. in Nepal ook brahmanen kent en erkent, (en het buddhisme op Java komt in zijne vormen dat van Nepal het meest nabij), is toch wel niet denkbaar, en Mpu Pûrwa was later toch *boddhasthâpaka*; dat hij brahmaan was wordt wel niet gezegd, maar, zelfs al neemt men aan, dat alles wat uit de oudere opschriften uit die buurt aan 't licht kon worden gebracht, dat de oude toestand, dien wij daaruit konden leeren kennen, geheel vergeten was, toch schijnen in deze bijzonderheden de hier aangetroffen berichten met elkander te strijden, ook al zou de boven gemaakte veronderstelling, dat mpu Pûrwa na Lohgawe in Pasuruhan zou zijn gekomen, juist zijn, want alles en alles in het voorafgaande, dat toch in Pasuruhan speelt, wijst er op, dat men daar toch al geen heiden meer was. Desniettemin verdient het hier wel de aandacht, dat in de 10e en 11e, en zelfs in de 12e Çaka eeuw, van eigentlijk gezegde opschriften, of zelfs steenen met jaartallen, in Pasuruhan en hetgeen oostelijker ligt, geen sprake is; daarvoor zie men de uit mijne aanteekeningen aangevulde lijst van jaartallen der inscriptie's op Java in Dr. Verbeek's Oudheden van Java, [later bijgewerkt in Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 229—268, met aanvullingen Tijdschr. 56 (1914), p. 188—193, Oudh. Versl. 1915, 2, p. 86—88 en 1916, 4, p. 148 sq.] waarbij men in 't oog moet

1) Deze plaats in de Pararaton is, zooals een ieder begrijpt, de oorsprong voor de stelling der Baliërs, dat alles op Oost-Java en Bali uit Daha (Kaḍiri) kwam.

2) Ook Janggan of de Janggan van Sagĕnggĕng, de vader van tuhan Tita, was een *bhujangga*.

3) Althans niet in deze late periode; oorspronkelijk schijnt het Javaansche Buddhisme inderdaad hînayânistisch te zijn geweest. Zie p. 737 van de Barabuḍur-monografie (1920) en De Sumatraansche periode der Javaansche geschiedenis (1919) p. 23—25.

4) Men denke slechts aan Mpu Sinḍok's *praçasti*'s. — Reeds de in 682 Ç. gedateerde inscriptie van Dinaja, uitgegeven door Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 410-444, doet een Hindu-maatschappij met brahmanen kennen.

houden, dat de steen van Ngantang, Museum N⁰. 9, van Çaka 1057 [1]), eigenlijk tot Kaḍiri behoort [2]), en dat Scheepmaker, uit wiens verzameling de *tĕmpayan* is met het jaartal 1070, Mus. Bat. Gen. N⁰. 391, vooral in Surabaya verzamelde.

HOOFDSTUK II.

Anûṣapati. Çaka 1170—1171 (1149—1170).

Daarop volgde sang Anûṣapati hem op als koning (*ratu*), in Çaka 1170.

Eenigen tijd later, vertelt men [3]), hoorde Raden Tohjaya, de zoon van Ken Angrok bij diens tweede vrouw (*rabi anom*) [4]), tot in bijzonderheden hoe Anûṣapati iemand omgekocht had om sang Amûrwabhûmi, die door dien man van Baṭil was omgebracht, te vermoorden. Sang apañji Tohjaya legde zich niet neder bij den moord van zijn vader; hij zon en zocht een middel om zich te wreken, iets wat tot den dood van Anûṣapati zou kunnen leiden. Anûṣapati wist het, [16] dat Pañji Tohjaya hem belaagde, was op zijn hoede, en liet om zijn slaapplaats een vijver graven; op het erf [5]) hield men de wacht [6]), en vertrouwde personen waren er op post gezet.

Na eenigen tijd kwam sang apañji Tohjaya (eens) tot den Bhaṭâra (koning) Anûṣapati, met een klophaan, en zeide: „Broeder, vader had een kris van Gandring, die zou ik gaarne van u willen hebben". Het was duidelijk dat het einde van Bhaṭâra Anûṣapati naderde [7]). Anûṣapati gaf hem de kris van Gandring, Tohjaya nam hem aan, stak hem in zijn gordel, en de kris, die hij vroeger droeg, gaf hij aan een zijner lieden. Daarop zeide hij: „Kom, broeder, laat ons eens een paar hanen laten vechten". Anûṣapati antwoordde: „Best, broeder". Hij liet zijn kooimeester een vechthaan halen, en zeide: „Kom, broeder, laat ons het (maar) meteen doen". „Zeker", zeide Pañji Tohjaya. Zij deden ze beiden zelf de ijzeren sporen aan. De beide (hanen) stonden elkander, en sang Anûṣapati was er geheel in verdiept. Zonder twijfel was het uur van zijn dood daar; terwijl hij op dat oogenblik [8]) geheel opging in het vechten, dat hij zijn haan liet doen, doorstak hem Tohjaya.

Anûṣapati stierf in Çaka 1171. Hij werd bijgezet te Kiḍal.

AANTEEKENING.

Anûṣapati, die een naam draagt als Raden Pañji Ino Kĕrtapati, in de

1) Zie den Catalogus van Groeneveldt (1887), bl. 375, een *praçasti* van Jayabhaya (O. J. O. n⁰. LXVIII).

2) Nog in de 18ᵉ eeuw behoorde Ngantang tot Kĕḍiri (Rouffaer).

3) J.: werd het verteld?

4) Zie boven.

5) In 't Jav. *pamĕngkang*.

6) In 't Jav. *angayĕngi*.

7) Men denke slechts om den vloek van Mpu Gandring.

8) In 't Jav. *kempĕr*; dat het een synoniem van *pinuju* is, leidt men ook af uit bl. 18 reg. 29. — J. V. d. T. 1 verlegen bij het lezen van slecht schrift; 2 twijfelen aan (met de plaats 18 : 29). Wel: onachtzaam, niet bedenkende.

Malat, zie Van der Tuuk in zijn Notes on the Kawi Language and Literature, Journ. of the R. As. Soc. of Great Britain and Ireland, New Series, XIII (1881), bl. 51, was, zooals uit het voorafgaande bleek, een zoon van Tunggul amĕtung. Met zijne troonsbestijging had dus Ken Angrok het opperbestuur nog niet voorgoed aan zijne familie gebracht. Eerst, nadat Raden Wijaya, die Majapahit sticht, koning geworden is, is zij er voor langer van verzekerd. Na dezen Anûṣapati, die intusschen weer opgevolgd wordt door een zoon van Ken Arok, Tohjaya, komt nog diens zoon Rangga wuni (Wiṣṇuwardhana) en diens kleinzoon Kĕrtanagara (Çiwabuddha) aan het bestuur.

Omgekomen in 1171 Çaka, wordt hij bijgezet te Kiḍal, zoodat men dus vermoeden mag, dat ook de ons bekende Tjaṇḍi Kiḍal, in 't Pasuruhansche, district Pakis, afdeeling Malang, zie Verbeek, Oudheden van Java, n⁰. 615 (bl. 295 en 296), eene vorstelijke begraafplaats is [1]).

HOOFDSTUK III.

Tohjaya. Çaka 1171—1172.

Tohjaya (een zoon van Ken Angrok bij diens tweede vrouw, ken Umang) [2]) werd daarop koning (*ratu*) van Tumapĕl.

Anûṣapati (de zoon van Tunggul amĕtung bij Ken Ḍeḍĕs) had een zoon, Rangga wuni geheeten, een neef (*kaponakan*) van Apañji Tohjaya; (ook) Mahiṣa wong atĕlĕng (een zoon van Ken Angrök bij Ken Ḍĕḍĕs) [3]), de halve broeder van Apañji Tohjaya, had een zoon Mahiṣa campaka, (mede) een neef (*pahulunan*) van Apañji Tohjaya.

Toen Apañji Tohjaya gehuldigd werd, waren alle mantri's, Prâṇarâja enz., opgekomen, en Rangga wuni en Kĕbo campaka waren daarbij. Pañji Tohjaya zeide: „Mantri's, gij allen, in de eerste plaats Prâṇarâja, ziet hier mijne neven; hoe schoon zijn zij van uiterlijk en gestalte. Hoe zien mijn vijanden in andere rijken [4]) er uit? [5]). En deze beide mannen, wat zouden zij, Prâṇarâja?" Prâṇarâja antwoordde hem met een *sĕmbah*: „Inderdaad, mijnheer, zooals u zegt, zij zijn schoon van uiterlijk, en beiden even moedig, maar, mijnheer, men kan ze vergelijken met een steenpuist op den navel [6]), in het einde [7]) leiden zij zeker tot den

---

1) Nâg. 41 : 1 geeft als sterfjaar 1170 en vermeldt verder, dat de koning te Kiḍal in een Çiwa-beeld vereeuwigd werd. Voor een beschrijving van het heiligdom zie Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst (1920) II, p. 6—14.

2) Zie boven.

3) Zie boven.

4) In 't Jav. *nusantara*.

5) J.: Hoe ook... er uitzien; hoe, wat is hun wijze van zijn, doen (bedoeling).

6) J. Bij V. d. T. ook elders van een gevaarlijk mensch.

7) In 't Jav. *ri puharanya*.

dood". Zijne Majesteit [1]) werd stil; meer en meer zag hij in wat Prâṇarâja's zeggen beduidde, en hij werd er verdrietig over.

Daarop ontbood hij Lĕmbu ampal. Hij beval hem de beide prinsen uit den weg te ruimen. Hij zeide tot Lĕmbu ampal: „Als [2]) het je niet gelukt die beide prinsen uit den weg te ruimen, dan doe ik het jou". Toen Apañji Tohjaya aan Lĕmbu ampal het bevel gaf de beide prinsen uit den weg te ruimen [3]), hoorde dat de brahmaan, die bij Tohjaya *sangkapaṇi* was. Hij had met de prinsen te doen, en berichtte hun, dat Lĕmbu ampal bevel had ontvangen hen uit den weg te ruimen [4]), en dat hij, als het hem met hen niet gelukte, in hun plaats door den koning zou worden omgebracht. De beide prinsen zeiden: „Eerwaarde, wij hebben niets misdaan". De brahmaan antwoordde: [17] „Verbergt gij u maar liever [5]) eerst, jongens". Zij twijfelden [6]) nog of de brahmaan misschien geen ongelijk [7]) zou hebben, en daarom gingen de prinsen samen naar Apañji Patipati, en zeiden: „Pañji Patipati, wij komen ons in uw huis verbergen, want [8]) de koning wil ons uit den weg geruimd hebben, en wij hebben toch werkelijk niets gedaan, dat wij uit den weg geruimd zouden behoeven te worden" [9]). Pañji Patipati onderzocht het gerucht, (en zeide): „Prinsen, als gij (niet) [10]) uit den weg geruimd wordt, dan wordt Lĕmbu ampal daar aansprakelijk voor gesteld" [11]). Zij hielden zich daarop stilletjes verborgen [12]). Zij werden wel gezocht, maar niet gevonden: er werd naar hen geinformeerd, maar waarheen zij waren gegaan, werd niet vernomen.

Lĕmbu ampal werd daarop door den koning er van verdacht, dat hij het met de beide prinsen eens [13]) was. Er werd een aanslag op hem gedaan, en nu vluchtte hij, om zich bij zijn buurman Apañji Patipati te versteken. Daar bespeurde hij, dat de prinsen bij dezen waren. Hij ging tot hen en zeide hun: „Ik kom,

---

1) In 't Jav. *talampakanira bhaṭāra*; dat uit deze uitdrukking het voornaamwoord *pakanira* sproot is duidelijk, en evenzeer dat dit dus naar zijn waarde een *krama*-woord moet zijn (= *sampean*), en eigentlijk ongepast wordt gebezigd als een hoogere het tegen een lagere gebruikt. In den tekst hier gebeurt dit dan ook niet. Hetzelfde geldt van *manira*, voornaamwoord van den 1en persoon, dat bij *pakanira* behoort, en naar waarschijnlijkheid ontstond uit oud-Jav. *manōhnira*, uw dienaar. — J. derde pers., V. d. T. ook elders.

2) In 't Jav. *mon*.

3) Lees *angilangakĕna*.

4) J. Hier begint de rechtstreeksche rede: „Als het hem niet gelukt, jongens, zal hij in uw plaats door den koning worden omgebracht".

5) In 't Jav. *aron*.

6) In 't Jav. *pinariringakĕn*.

7) In 't Jav. *adwa*. — J.: liegen.

8) J.: wij meenen dat (*nĕngguh*).

9) J.: als het waar is, dat wij.... hebben wij geen schuld.

10) De negatie ontbreekt in den tekst. — J. onnoodig; zie volgende noot.

11) J.: Prinsen, het komt uit, dat gij uit den weg geruimd zult worden; aan Lĕmbu Ampal is het opgedragen (Vgl. V. d. T.). Hetzelfde ook bij Dr. H. Djajadiningrat (stelling proefschrift, 1913): het is waar, dat men u uit den weg wil ruimen, L. A. is daarmede belast.

12) J.: Des te meer stond vast, dat zij.

13) In 't Jav. *sakdrayita*. — J.? Zie den tekst.

mijne heeren, bij u mijn toevlucht zoeken: de koning wil mij straffen, omdat ik u op zijn bevel uit den weg moest ruimen, (maar er niet in ben geslaagd). Neemt mij een eed af, als gij mij niet vertrouwt [1]; ik zal u trouw dienen". Eenige dagen, nadat zij hem beëedigd hadden [2], kwam Lĕmbu ampal tot de prinsen, zeggende: „Hoe wilt gij [3], prinsen? Er komt geen einde aan dat verscholen zitten. Ik zal straks iemand van Rajasa, als hij zich baadt [4], doorsteken".

Dien avond nog deed Lĕmbu ampal dat, naar Sinĕlir [5] vluchtende toen er alarm werd gemaakt [6]. Toen zeiden de lieden van Rajasa: „Iemand van Sinĕlir heeft er een van Rajasa doorstoken". [Twee dagen later doorstak Lĕmbu ampal iemand van Sinĕlir, en vluchtte, toen hij vervolgd werd, naar Rajasa. Toen zeiden de lieden van Sinĕlir: „Iemand van Rajasa heeft er een van Sinĕlir doorstoken [7]]. Daarop twistten de lieden van Rajasa met de *pangalasan* van Sinĕlir. Het kwam tot een hevig gevecht met vele dooden aan weerskanten [8], en toen zij van wege den vorst uiteengedreven werden, gehoorzaamden zij niet. Hierover ontstemd, liet deze de beide *batur*'s (chefs?) [9] uit den weg ruimen.

Hoorende dat de beide *batur*'s [10] uit den weg waren geruimd, ging Lĕmbu ampal nu tot de lieden van Rajasa, en zeide tot hen: „Als men u uit den weg wil ruimen, neemt dan uw toevlucht tot de beide prinsen, want zij zijn er (nog)". De lieden van Rajasa beloofden het, en zeiden: „Lĕmbu ampal, breng deze *wong batur* [11] tot hen". De oudsten van de lieden van Rajasa werden bij de prinsen gebracht. „Heeren", zeiden zij, „sluit u aan [12] bij de lieden van Rajasa; alles wat gij beveelt (zullen zij doen); neemt hun een eed af tegen een mogelijke ontrouw, doch zoo iets zal niet voorkomen (?) [13]".

Ook de lieden van Sinĕlir, wier oudsten ontboden werden, legden een gelofte af als de lieden van Rajasa, en de beide *batur*'s [14] kregen, nadat zij beëedigd waren, de opdracht: „Heden avond moet gij beiden hier komen, een ieder met zijn mannen, en op de *kraton* een aanval doen" [15]. Zij gingen daarop weer naar huis.

1) Lees *den-pakanira*. In plaats van *tan kandĕl* geeft B *tan ândĕy*.
2) B geeft *sinewagara kalih dina*.
3) Lees *wĕkas-pakanira*.
4) J: ontbr. bij V. d. Tuuk.
5) J.: de Sinĕlir's; wel twee soorten van lijfwachten.
6) In 't Jav. *ingalokĕn*; te lezen *ingalokakĕn*.
7) Dit stuk is in de eerste editie uitgevallen.
8) In 't Jav. *rame alolongan*.
9) J.: twee gebieders van een *batur*.
10) J.: lieden van de beide *batur*'s.
11) J.: (overgebleven) menschen van de *batur* ook.
12) In 't Jav. *sakiṭaha*. — J.: maak tot uw dienaren. *Krama* van *sakuṭa*, V. d.T. dentale t, voor een ander schuld betalen, doordat hij dienen moet; iemand aan zich verplichten.
13) In 't Jav. *pahea rika denipun angawula*. — J.: als zij niet trouw gediend hebben, alsdan anders hun wijze van dienen zal zijn [zeer onduidelijk, en misschien verkeerd gelezen. Kr.].
14) J.: afdeelingen. Boven „nadat zij beëedigd waren" heeft J. nog geschreven: „in overeenstemming was 't".
15) J.: overval doen (gelijk dieven).

Met den avond kwamen zij allen met hunne mannen tot de prinsen, allen vol moed [1]); daarop gingen zij naar de *kraton*, om er *amuk* te loopen [2]). Apañji Tohjaya schrikte hevig, vluchtte hals over kop [3]) doch kreeg een niet direct doodelijke speerwond. Toen het rumoer bedaard was, zochten zijne dienaren hem; zij namen hem op en vluchtten met hem naar Katang lumbang. Daarbij raakte van een der dragers [18] de *sarung* [4]) los [5]) zoodat zijn achterste [6]) te zien kwam. Pañji Tohjaya riep hem toe: „Maak je sarung in orde, je achterste is te zien". Die billen waren de reden, dat hij (Tohjaya) niet lang koning was. Te Lumbang katang aangekomen, overleed hij. Daarop werd hij bijgezet te Katang lumbang. Zijn dood had plaats in Çaka 1172.

AANTEEKENING.

Bij het voorafgaande valt niet veel op te merken, te minder daar in de vertaling voor de duidelijkheid tusschen haakjes de familieverhouding der hoofdpersonen reeds werd toegelicht.

Rajasa en Sinĕlir werden in de vertaling opgevat als waren dat plaatsnamen. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat dat onjuist is. Râjasa was Ken Angrok's koningsnaam, en met *wong* Rajasa zou dus ook een bepaald soort van menschen, een lijfwacht bijv., kunnen zijn aangeduid; of wel het zou ook een partijnaam kunnen wezen. In dat geval is vermoedelijk ook Sinĕlir dat. Let men er nu op, dat Tohjaya gesproten was uit een *bini haji* (een *sĕlir*), en die beide neven van hem door hunne vaders, Anûṣapati en Mahiṣa wong atĕlĕng, uit de *ratu*, Ken Ḍĕḍĕs, dan doet men onwillekeurig de vraag, of de list van Lĕmbu Ampal niet hier op neerkwam, of opgevat moet worden, als zou hij aan de eene partij, die welke liever iemand aan het bewind zou hebben gezien geboortig uit Ken Ḍĕḍĕs, de *wong* Rajasa, een gegronde aanleiding hebben willen geven, zich te werpen op de andere, de *wong* Sinĕlir, die Tohjaya, uit een *bini haji* gesproten, voorstond. Tohjaya tracht een einde te maken aan de gerezen twist. Als hem dit niet op een zachtere wijze gelukken kan, wil hij met hardheid optreden. Het hoofd van de *wong* Rajasa, die den eersten aanval hadden gedaan, wordt met den dood bedreigd en acht zich verongelijkt, want een der *wong* Sinĕlir had toch een der zijnen gedood; ook het hoofd van de *wong* Sinĕlir loopt dat gevaar, en volgens zijne opvatting al evenmin met reden, want de *wong* Rajasa hadden hen aangevallen, onder voorgeven natuurlijk, dat een der hunnen een *wong* Rajasa zou hebben geveld, en het gevolg is, dat zij zich beiden tegen hem keeren.

1) Lees *wani*. — J. *wano*, zich verzoenen (vgl. V. d. T.).
2) J.: overvallen.
3) J.: gescheiden.
4) In 't Jav. *gaḍag*. — J. V. d. T. *lañcingan*. — Rouffaer: *kain pañjang*.
5) J. *kasingse*, verschalkt.
6) In 't Jav. *pamungkur*.

Vertegenwoordigen de beide namen werkelijk die van partijen, dan is de toedracht sprekender, en begrijpt men den gang van zaken ook beter [1]).

HOOFDSTUK IV.

Rangga wuni, als koning Wiṣṇuwardhana. Çaka 1172—1194 (1190).

Daarop werd Rangga wuni koning (*ratu*). Hij en Mahiṣa campaka waren als twee slangen in één gat [2]). Rangga wuni droeg als koning den naam Wiṣṇuwardhana; Mahiṣa campaka werd *ratu angabhaya* [3]) met den naam Bhaṭâra Narasingha. Zij konden het uitstekend met elkander vinden, en hadden geen oneenigheden [4]). Bhaṭâra Wiṣṇuwardhana bouwde de *kuṭa* te Canggu noord, in Çaka 1193. Hij trok op tegen Mahibit, om Lingganing pati uit den weg te ruimen. Mahibit verloor het, omdat Mahiṣa bungalan er binnen kon dringen. Zijne Majesteit Rangga wuni was 14 jaar [5]) koning; hij overleed in 1194, en werd bijgezet te Jajagu. Mahiṣa campaka werd na zijn dood te Kumĕpĕr bijgezet; zijn *pamĕlĕsatan* (?) [6]) was te Wudi kuñcir.

AANTEEKENING.

Wie Rangga wuni en Mahiṣa campaka waren, kwam in het IIIe hoofdstuk uit. Veel wordt er van hen niet verhaald, maar er zij er hier de aandacht op gevestigd, dat Rangga wuni als vorst Wiṣṇuwardhana heette, en dat Mahiṣa campaka, als *ratu angabhaya*, den naam Narasingha droeg.

Wat de titel *ratu angabhaya* eigentlijk aanduidt, is niet vast te stellen. Het schijnt wel iets te zijn als nevenkoning of onderkoning [7]). Ook in Hoofdstuk XII komt hij voor, men zie aldaar.

Over Canggu, zie men beneden bij Hoofdstuk VI.

In de cijfers moet een fout schuilen. Boven werd reeds het vermoeden

---

1) In verband met een eveneens verre van duidelijke Nâg.-plaats meent ook Poerbatjaraka (p. 255 der editie) dat bepaalde soorten van militairen bedoeld zijn. Overigens wordt Tohjaya in het gedicht volkomen genegeerd.

2) J. *naga sa-leng*. Ook Kawi Oork. Een gat vol naga's, 't geheele gat vol naga's. Of: zoo groot als een gat?

3) J. Vgl. aanh. bij V. d. T. s. v. *kabaya*.

4) In 't Jav. *wiwal*. — J. mogelijk ook = scheiding.

5) Dit klopt niet met de jaarcijfers.

6) J. V. d. T. naast het Hds.: zijn overlijden? ? — P.: neven-bijzettingsplaats; wat men bij een winkel een filiaal zou noemen. Een bij-tempeltje te Macan-putih (Bañuwangi) heette *pamlĕñcutan*; *mlĕñcut* en *mlĕsat* zijn bijna volkomen synoniem (zie Jav. Wdb. s. v.).

7) P.: onderdanige vorst; *angabhaya* is ngoko (?)-vorm van *angabhadi*, Jav. *angabdi*, bij iemand in dienst zijn, enz. — Verg. over deze waardigheid nog Versl. Med. Kon. Acad. v. Wet. Afd. Lett. 5: II (1916), p. 314.

geopperd, dat deze in het getal 14 steekt, in plaats waarvan men 22 verwachten zou, daar Rangga wuni in 1172 koning wordt en in 1194 overlijdt. Schuilt de fout elders, dan heeft òf Tohjaya langer geregeerd òf is de duur van de regeering van Rangga wuni's opvolger, Kĕrtanagara, een andere dan beneden moet worden aangenomen. Over fouten in de cijfers of in de jaartallen door de Pararaton genoemd, in het algemeen, wordt beneden in de aanteekening bij Hoofdstuk VII iets gezegd [1]).

Jajagu doet denken aan Jago, dat een andere naam is voor de Tjaṇḍi Tumpang, zie de bij Verbeek, Oudheden van Java, onder N°. 614, bl. 294, opgegeven literatuur [2]).

HOOFDSTUK V.

Kĕrtanagara, als koning „Çiwabuddha". Çaka 1194—1197 (1176—1214).

Zijne Majesteit Rangga wuni (de zoon van Anûṣapati, den zoon van Tunggul amĕtung bij Ken Ḍĕḍĕs) liet een zoon na, Çrî Kĕrtanagara; ook Mahiṣa campaka (de zoon van Mahiṣa wong atĕlĕng, den zoon van Ken Angrok bij Ken Ḍĕḍĕs) liet een zoon na, Raden Wijaya [3]).

Aji Kĕrtanagara werd koning (*prabhu*) [4]), onder den naam Bhaṭâra Çiwabuddha. Hij had een man, een *babatangan* [5]) van den *buyut* van Nangka, Bañak

1) In den Nâg., die Wiṣṇuwardhana's regeering in Zang 41 : 2—4 beschrijft, wordt een koningswijding van 's vorsten zoon Kĕrtanagara in 1176 vermeld; in verband daarmede stelde Brandes later de vraag (Tjandi Djago, p. 97) of misschien in plaats van 14 in den Pararaton-tekst 4 gelezen moet worden. 's Konings dood wordt er in 1190 gesteld, waarmede klopt, dat een oorkonde van 1188 (Rapp. Oudh. Comm. 1911, p. 117—123) door Kĕrtanagara onder de auspiciën van zijn vader wordt uitgevaardigd, doch deze laatste op een inscriptie van 1191 niet meer wordt vermeld. Zie over die inscriptie (O. J. O. n°. LXXIX) Brandes in Not. B. G. 1898, p. 78—81; zij noemt ook den in het vorig hoofdstuk voorkomenden Patipati. De Nâg. bevestigt de goede verstandhouding tusschen Wiṣṇuwardhana en Narasingha en maakt ook melding van de verdelging van Linggapati; verg. nog Versl. Med. l. l. p. 316 sq. De volledige naam des konings is Jaya (çri) Wiṣṇuwardhana blijkens de inscripties.

2) Sedert heeft Brandes zelf in de groote monografie over Tjandi Djago (1904) alle gegevens over dat monument (inderdaad het oude Jajagu) bijeengebracht; zie ook de op p. 73, noot 1 geciteerde Inleiding, Hoofdstuk XV. De Nâg. geeft behalve de Buddhistische bijzetplaats te Jajaghu een Çiwaïtische te Waleri op, waarschijnlijk het tegenwoordige Mĕleri bij Blitar. Het heiligdom Kumĕpĕr heet er Kumitir, het blijkt Çiwaïtisch te zijn en eerst „onlangs" (d. i. kort vóór 1287) te zijn gesticht. Wudikuñcir komt in het gedicht in een ander verband (74 : 1) als Buddhi-kuñcir voor. De plaats, waar Wiṣṇuwardhana overleden is, was volgens een oorkonde van Pĕlĕm (Oudh. Versl. 1918, 3, p. 109) Mandaragiri geheeten.

3) Dit is onjuist, zie Hoofdstuk VI.

4) Van hier te beginnen is de vorstentitel steeds *prabhu*, behoudens in één geval, zie bl. 31 reg. 14, waar weer van *ratu* wordt gesproken, welk woord ook ten opzichte van de boven reeds opgesomde vorsten werd gebezigd.

5) De beteekenis is mij onbekend; men zou zeggen dat het iets als „onderhoorige" moet aanduiden.

wiḍe geheeten; dezen gaf hij den naam Arya Wîrarâja, maar hij scheen onbetrouwbaar en daarom verwijderde hij hem uit zijne omgeving, hem benoemende tot *adipati* van Sungĕnĕb, op oost-Maḍura.

De persoon, die toen hij koning (*prabhu*) werd, zijn *patih* was, Mpu Raganâtha [1]), trachtte steeds het welzijn van zijn heer te dienen, maar Çrî Kĕrtanagara sloeg er geen acht op; daarom legde Mpu Raganâtha zijne betrekking neer [2]), en nam hij zijn ontslag als *patih*, vervangen wordende door Kĕbo tĕngah sang apañji Aragani. Mpu Raganâtha werd in plaats daarvan *adhyakṣa* te Tumapĕl.

Nadat Çrî Kĕrtanagara koning was geworḍen, trachtte hij den dolenden vijand [3]) (*kalana*) Bhaya te verdelgen, en toen deze dood was, zond hij zijn troepen tegen Malayu.

Zoo waren er maar weinig lieden te Tumapĕl over; de meesten waren naar Malayu gezonden. Apañji Aragani begeleidde ze, maar keerde van Tuban weer huiswaarts, en liet, te Tumapĕl gekomen, iederen dag, ten genoegen van Kĕrtanagara, dezen (lekker) eten opdisschen.

Kĕrtanagara stond in briefwisseling [4]) met Aji Jaya katong, den vorst van Daha, die zijn vijand was; er was nu een goede gelegenheid voor een vijand, en Jaya katong vergat, dat hij zich zeer schuldig zou maken [5]).

Bañak wiḍe was 43 jaar oud, toen de veldtocht naar Malayu plaats had. Hij was bevriend met Aji Jaya katong; hij zond druk [6]) gezanten van Maḍura (naar Daha) en zoo zond Aji Jaya katong (ze ook) naar Maḍura. Wîrarâja (= Bañak wiḍe) zond een brief aan Aji Jaya katong, die luidde: „Heer, onderdanig doe ik u weten, dat als uw hoogheid op het oude veld wil gaan jagen, u het thans moet doen, nu het een gunstige tijd is, en er geen kaaimannen, tijgers, wilde buffels, slangen, of doornen [7]) zijn; er is wel een tijger, maar die is tandeloos". Den ouden *patih* [19] Mpu Raganâtha, dien bedoelde hij met een tandeloozen tijger, omdat hij al oud was. Daarop trok Aji Jaya katong tegen Tumapĕl op. De troepen, die om de noord naar Tumapĕl togen, waren de slechtsten van Daha; (zij gingen) met vele vaandels en volle muziek. De streek benoorden Tumapĕl werd verwoest, en velen van hen, die hen bevochten [8]), raakten gewond. Die troepen, die om de noord kwamen, hielden halt te Mĕmĕling. Bhaṭâra Çiwabuddha deed (intusschen) niets dan palmwijn drinken. Toen hem bericht werd, dat hij van Daha uit aangevallen werd, geloofde hij het niet, en zeide hij nog: „Hoe zou Aji Jaya katong zoo tegen

---

1) In 't Jav. voor naam hier *puṣpapata*.

2) In 't Jav. *asalah linggih*.

3) J.: reus. — Volgens Kern (Nâg. p. 105 en Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917, p. 176) een woord voor *râkṣasa*, en dus wel beteekenend: roofridder, geweldenaar, dwingeland.

4) In 't Jav. *pasawalanira*. — J. V. d. T. oude veete, strijd.

5) J.: hij dacht niet aan de goede gelegenheid [voor een vijand]; er niet aan denkende (nl. Kĕrtanagara), dat hij schuldig was.

6) In 't Jav. *asurawean*, zie ook bl. 23, reg. 11.

7) In 't Jav. *rinipun*.

8) J.: *(a)mamĕrangakĕn?*, met iets houwen; *amamĕrangakĕn sañjata Daha.*"

mij zijn; hij is immers met mij op een goeden voet". Toen de gewonden het bericht (zelf) brachten, toen (eerst) geloofde hij het. Raden Wijaya werd daarop aangewezen om die troepen ten noorden van Tumapĕl te bevechten. Hem vergezelden Arya dikara [1]), Bañak kapuk, Rangga lawe, Pĕḍang, Sora, Dangdi, Gajah pagon, de zoon van Wîrarâja: Nambi, Pĕtĕng, (en) Wirot, uitstekende krijgslieden, die de troepen van Daha, de noordelijke afdeeling, afweerden; zij deden verwoede gezamentlijke aanvallen [2]), en de lieden van Daha, die om de noord gekomen waren, werden op de vlucht geslagen, en door Raden Wijaya nagezet. (Maar nu) gebeurde het, dat een groot leger van Daha van de bewaakte grens [3]), over Lawor, (naar Tumapĕl) kwam. Aan dit leger was 't verboden gerucht te maken, en men trok voort zonder vaandels en zonder muziek. Het bereikte Siddhabhawana en ging van daar recht op Singhasari aan. De *patih* van Daha, Kĕbo mundarang, Pudot en Bowong stonden aan het hoofd van deze troepen van Daha om de zuid. Bhaṭâra Çiwabuddha dronk juist (weer) palmwijn met den *patih*, toen zij overmand werden; beiden betaalden het (met den dood). Kĕbo tĕngah (de *patih*) trachtte zich nog te verdedigen, doch sneuvelde in de Manguntur [4]).

AANTEEKENING.

Rangga wuni (Wiṣṇuwardhana) wordt in 1194 opgevolgd door zijn zoon Kĕrtanagara, die als koning Çiwabuddha zou hebben geheeten. Hij regeerde niet lang, verondersteld althans, dat de fout in de cijfers in Hoofdstuk IV (of III), waarover in de aanteekening bij het vorige hoofdstuk reeds gesproken werd, niet schuilt in het sterfjaar, 1194 Çaka, van Rangga wuni. Aan het slot van het volgende hoofdstuk wordt opgegeven, dat de veldtocht naar Malayu, zoomede de verovering van Tumapĕl, plaats had in 1197, en dat Jaya katong in Daha in 1198 koning was. De duur van Kĕrtanagara's regeering mag dus op een viertal jaren worden gesteld, want de bedoeling van hetgeen daar van Jaya katong wordt gezegd, kan wel geen andere wezen dan om aan te duiden, dat in dat jaar Daha wederom de bovenhand verkreeg en Tumapĕl weer onder zich bracht, iets waarop reeds gewezen werd, dat gebeuren zou, in de aanteekening bij Hoofdstuk I [5]).

---

1) J.: de uitstekende arya's? Vgl. echter de inscr. van 1216. — Inderdaad is *adhikâra* bestanddeel van een groot aantal ambtstitels; verg. het register op p. 320 der Nâg.-editie.

2) In 't Jav. *rampak*. — J. *amuk rampak*, vgl. V. d. T.

3) In den tekst staat *pinggir Akṣa*, ontleend aan 't *pinggirakṣa* der hdss. Uit het nu op de grens ter plaatse nog te vinden Lĕksa (d. i. dus Rĕksa, Raksa) blijkt, dat men *pinggir rakṣa*, de verdedigde, in staat van tegenweer gebrachte grens, te lezen heeft.

4) J. Vgl. Jav. naam van een plaats buiten het paleis. Bij V. d. T. verklaard door *jaba ning alunalun*. — Over de manguntur van Majapahit is thans meer bekend; zie Nâg. 8:3, enz. en vgl. pag 254 der editie.

5) Uit den Nâg. is de juiste gang van zaken als volgt vast te stellen. In 1193 (Zang 44:2) kwam Jaya katwang in Kaḍiri aan het bewind, in welk land sinds 1144 inheemsche heerschers onder het oppergezag van Singhasari geregeerd hadden. Eerst in 1214 kwam Jaya katwang tegen zijn suzerein in opstand en had de overval van den kraton en de dood van

Dat Çiwabuddha de eigentlijke koningsnaam zou zijn geweest is te betwijfelen, zelfs tegenover het feit, dat boven in het eerste hoofdstuk als zoodanig ook reeds werd aangegeven, dat Bhaṭâra Guru een der namen was, die Ken Arok gedurende zijne regeering voerde. In een der door den Heer W. P. Groeneveldt in zijn aan Chineesche teksten ontleende Notes on the Malay Archipelago and Malacca [1]) medegedeelde berichten, nl. dat omtrent Shih-pi, uit de geschiedenis

---

Kĕrtanagara plaats (43:5). Blijkens 41:5 geschiedde in 1192 de verdelging van den hier Cayarâja geheeten snoodaard en werd in 1197 de Pamalayu begonnen, terwijl volgens 42:1 in 1202 nog een booswicht werd gedood (Mahiṣa Rangkah) en in 1206 een expeditie naar Bali werd ondernomen, eveneens met succes.

1) Uitgegeven in de Verh. van het Bat. Gen., deel XXXIX (1876), en later nog eens in Miscellaneous papers relating to Indo-China and the Indian Archipelago, reprinted for the Straits branch of the Royal Asiatic Society, Second series, vol. I, 126—262 (Trübner, 1887). [In T'oung Pao 7 (1896) vindt men nog Supplementary Jottings.] De cijfers tusschen haakjes in mijn verwijzingen slaan op deze laatste uitgave.

Anderen, die vóór den Heer Groeneveldt ten deze het hunne leverden, waren:

Raffles, History of Java, 2d ed., 1830, bl. 138;

Amiot, in Mémoires concernant les Chinois par les Jésuites de Peking, Tome XIV (gereproduceerd door G. Schlegel in Tijdschr. Bat. Gen. XX, 1873, na bl. 32);

Crawfurd, History of the Indian Archipelago, 1820, III, bl. 154 en volgg, doch vooral 164 en 166;

Klaproth, Notice d'une mappemonde et d'une cosmographie chinoises, Journal asiatique X (1832), bl. 522;

Rémusat, Foĕ kouĕ ki ou relation des royaumes bouddhiques: voyage dans la Tartarie, dans l'Afghanistan et dans l'Inde, exécuté à la fin du IVe siècle, par Chy Fa Hian, traduit du Chinois et commenté; ouvrage posthume, revu etc. par MM. Klaproth et Landresse, 1836;

S. Müller, Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt, Leiden, 1846;

Schlegel, Iets omtrent de betrekkingen der Chinezen met Java voor de komst der Europeanen aldaar, in Tijdschr. Bat. Gen., XX (1873), bl. 19 (het opstel zelf is van 1870);

L. de Rosny, Les peuples de l'Archipel indien connus des anciens géographes chinois et japonais; fragments orientaux traduits en français, in Mém. de l'Athénée orientale, I (1871), bl. 55;

W. F. Mayers, Chinese explorations of the Indian Ocean during the fifteenth century, China Review III (1874/75), bl. 219 en 321; en IV (1875/76), bl. 161.

Na hem gaf S. Beal, Two Chinese Buddhist inscriptions found at Buddha Gayâ, Journal R. A. Soc. of Great Britain and Ireland, New Series, XIII (1881), bl. 552; Some remarks respecting a place called Shi-li-fo-tsai frequently named in the works of the Chinese Buddhist pilgrim I-tsing, circa 672 A. D. (in van der Lith, Merveilles de l'Inde, 1883—1886, bl. 251); en The situation of the country called Shi-li-fo-shai, Not. Bat. Gen. XXIV (1886), Bijlage I.

Voorts zie men ook Jacquet, Autres éclaircissements sur le planisphère et la cosmographie chinoise, Journal asiatique, XI (1833), bl. 285; W. von Humboldt, Ueber die Kawi-Sprache, I, 1836, bl. 15; van Hoëvell in Tijdschr. N. I., 3e Jg., 1840, II, bl. 307; Walckenaer, Mémoire sur la chronologie de l'histoire des Javanais, et sur l'époque de la fondation de Madjapahit, Paris 1842 (die nog naar eenige oudere literatuur verwijst); Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, 1854, I, bl. 287; Lassen, Indische Alterthumskunde, IV, 1861, bl. 479; de Klerck, Lassen's geschiedenis van den Indischen archipel, 1862, bl. 99; Veth, Java, II, 1878, bl. 7; [2e druk I, 1896, bl. 8;] Kern, Over den invloed der Indische, Arabische en Europeesche beschaving op de volken van den Indischen archipel, 1883 [Verspr. Geschr. VI, 1917, bl. 11]; van der Lith, Merveilles de l'Inde, 1883—1886, bl. 321; Brandes, Een jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849, Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 98; van der Lith, Nederlandsch Oost-Indië beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk, 2e druk, 1893, I, bl. 391.

van de Yüan dynastie (1280—1367 A. D.), wordt toch medegedeeld, dat, vóór de komst van de expeditie, die in 1292 A. D. (= 1214 Çaka) door Kublai Khan (1280—1295 A. D.) naar Java werd gezonden en dat eiland in 1293 A. D. (= 1215 Çaka) bereikte [1]), „the king of Java, Haji Ka-ta-na-ka-la [2]), had already been killed by the prince of Kalang [3]), called Haji Katang [4])", ll., bl. 26 (151). Het laat zich dan ook veel beter aannemen, dat hier als zoodanig Kĕrtanagara in aanmerking moet worden gebracht. Ook van eene andere zijde blijkt dit. In een oorkonde nl. waarvan een klein stukje, het begin, reeds is uitgegeven [5]), komt hij onder dezen naam voor, en uit die zelfde oorkonde werd door mij tevens reeds medegedeeld, dat men van hem ook bericht vindt, dat hij te Çiwabuddhâlaya [6]), Çiwabuddha's huis, begraven of bijgezet zou zijn, wat het op zijne beurt weer waarschijnlijk maakt, dat de naam Çiwabuddha er een is, waarmede men den vorst, die ook „de tijdens het palmwijn-drinken omgekomene" genoemd werd, zie het volgende hoofdstuk en bl. 21, reg. 27, vereerd heeft [7]).

's Mans lichtzinnigheid of overmoed, die zich duidelijk kenbaar maken in het onverstandig uitzenden van die expeditie naar Malayu, en zijne zorgeloosheid bij het bericht, dat Jaya katong zich tegen Tumapĕl ten strijde had aangegord en diens leger naderde, wordt nader in het licht gesteld door een andere bijzonderheid in die Chineesche berichten vermeld. Het blijkt daar nl., dat de vorst van Java, waarmede die van Tumapĕl, en wel juist hij, bedoeld moet zijn, tot het

— Van de na de eerste Pararaton-editie verschenen litteratuur verdienen vooral vermelding: I-tsing, Mémoire composé à l'époque de la grande dynastie T'ang sur les religieux éminents qui allèrent chercher la loi dans les pays d'Occident, tr. Chavannes, 1894; I-tsing, A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago, tr. Takakusu, 1896, verg. Kern, Verspr. Geschr. VI, 1917, bl. 211; Pelliot, Deux itinéraires de Chine en Inde à la fin du VIIIe Siècle, Bull. Ec. fr. d'Extr. Or. 4, 1904; Gerini, Researches on Ptolemy's geography, 1909; Chau Ju-Kua, Chu-fan-chi, ed. Hirth-Rockhill, 1911, verg. Pelliot T'oung Pao 13, 1912; Ferrand, Relations de voyages et textes géographiques arabes, persans et turks relatifs à l'Extrême-Orient, 1913—1914; Rockhill, Notes on the relations and trade of China with the Eastern Archipelago, T'oung Pao 16, 1915; Ferrand, Ye-tiao, Sseu-tiao et Java, Journ. asiat. 1916; Ferrand, Malaka, Le Malâyu et Malâyur, Journ. asiat. 1918; Coedès, Le royaume de Çrivijaya, Bull. Ec. fr. d'Extr. Or. 1918, 6; Ferrand, Le K'ouen-louen et les anciennes navigations interocéaniques dans les mers du Sud, Journ. asiat. 1919.

1) Over deze expeditie zelf zie men beneden.

2) 哈只葛達那加剌 Ha-če Ko-ta-na-kia-la; transcriptie van het Mongoolsche tijdperk: *Ha-će Gä-da-na-ga-la = Haji Kĕrtanagara (noot van M. Gabriel Ferrand).

3) 葛郎 Ko-lañ (*Ga-lañ = Kalang). F.

4) 哈只葛當 Ha-će Ko-tañ (*Ha-će Ga-tañ = Haji Katang). F.

5) De oorkonde van Çaka 1216, waarover beneden nader.

6) Zie Not. B. G. XXIV (1886), bl. 46.

7) De hierboven (p. 78 n. 1) aangehaalde oorkonden bevestigen ten volle, dat 's vorsten koningsnaam Kĕrtanagara was. Op de oorkonde van 1273 (uitgegeven in de Singasari-monografie, p. 38) wordt de koning aangeduid als *sang lumah ri Çiwabuddha*, en de Nâg. 43:5 verhaalt eveneens, dat hij algemeen bekend was als *sang mokteng Çiwabuddhaloka*. Door dit alles is volkomen duidelijk, dat inderdaad de „naam" Çiwabuddha aan de plaats van zijn overlijden is ontleend.

zenden van die expeditie door China naar Java meer dan aanleiding had gegeven, doordat hij Mêng Ch'i, den keizerlijken gezant van daar, door diens gelaat te schenden, groven smaad had aangedaan, zie het bericht omtrent Kau Hsing (uit denzelfden tijd), *ll.*, bl. 27 (151), „when Java had marked the face of the imperial envoy Mêng Ch'i", en in 't algemeen verslag, *ll.* bl. 22 (148), „the Imperial Government has formerly had intercourse with Java by envoys from both sides, and has been in good harmony with it, but that they have lately cut the face of the Imperial envoy, Mêng Ch'i". Dat inderdaad Kĕrtanagara bedoeld was, ziet men toch uit het boven reeds gegeven citaat uit het bericht omtrent Shih-pi [1]).

In het vervolg komt Wīrarâja's vroegere naam, Bañak wiḍe, niet meer voor. Met het oog op de Javaansche traditie omtrent de stichting van Majapahit, waarover in de aanteekeningen bij het volgende hoofdstuk het een en ander dient te worden gezegd, zij hier op dien naam even de aandacht gevestigd [2]), terwijl het tevens van belang is er op te wijzen, dat er hier wel gesproken wordt van een zoon van dezen persoon, doch dat deze niet Rangga lawe heet, wiens naam hier ook voorkomt, zie bl. 19, reg. 10, maar Nambi [3]).

Het *pinggir Akṣa* van den tekst, [illegible] werd boven in de vertaling reeds in *pinggir rakṣa*, wat het zijn moet, verbeterd. Het is terug te vinden in het tegenwoordige Lèksa, langs welke rivier men nu nog vindt de overblijfselen van een versterking, iets in den trant van den Chineeschen muur, doch natuurlijk van veel minder beteekenis. Over deze ruïnen sla men na Dr. Verbeek's Oudheden van Java, bl. 269 en 291 (N°. 552 en 608) en de daar opgegeven literatuur. T. a. p. vestigde genoemde geleerde er reeds de aandacht op, dat genoemde muur wel de grensscheiding tusschen Tumapĕl en Daha zal zijn geweest [4]).

Sumĕnĕp, het oostelijk gedeeltę van Maḍurą, heet hier Sungĕnĕb.

Met het oog op het historische gehalte van dit hoofdstuk, dat wij lieten eindigen met den dood van Kĕrtanagara, zou hier ter plaatse reeds een heel stuk dienen te worden aangehaald uit de reeds genoemde oorkonde van 1216 Çaka, aangezien men in die oorkonde een kort, maar officieel verslag aantreft van den hier voorkomenden krijg door Jaya katong met Kĕrtanagara gevoerd. Met den dood van den laatste was de veldtocht echter nog niet afgeloopen. Zooals uit het begin van het volgende hoofdstuk blijken kan, moest Raden Wijaya, die uitgezonden

1) Over de zending van Meng K'i naar Java is nader gehandeld door Kramp in het Album Kern (1903), p. 357—361. Zie beneden.

2) Poerbatjaraka oppert de mogelijkheid, dat Wīrarâja oorspronkelijk de Menak Jingga der Javaansche overlevering zou zijn. *Wīra*, held, is min of meer aequivalent van *menak*, terwijl *raja* en *jingga* beide de beteekenis rood hebben.

3) In de Rangga lawe wordt van Rangga Lawe gesproken als van een zoon van Wiraraja, vgl. de opmerking over de Rangga lawe in de inleiding.

4) Verg. over deze grens nog Inl. t. d. Hind.-Jav. kunst (1920), II p. 3. Het in den tekst genoemde Lawor is door Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1918, 2, p. 84 sq. geïdentificeerd met de Kali Lahur, de rivier met welke de Lĕksa zich vereenigt juist boven de brug in den nieuwen weg Blitar-Malang.

was om het noordelijke vijandelijke leger te verslaan, nog overwonnen worden, en ook dit vindt men in die oorkonde terug, evenals de verdere lotgevallen van dezen prins tot hij naar Maḍura weet te ontkomen, zooals het volgende hoofdstuk almede vertelt. Het schijnt meer doeltreffend te zijn hetgeen die oorkonde verhaalt, niet te splitsen, en daarom wordt eerst straks, in de aanteekening bij het volgende hoofdstuk, hetgeen zij bevat en met het laatste gedeelte van dit hoofdstuk overeenkomt, medegedeeld; men zie dus ook nog beneden [1]).

Kĕrtanagara, met wien Tumapĕl valt, was de eerste die den titel *prabhu* voerde, bl. 18 reg. 16.

Waar hij bijgezet werd, vindt men eerst later, in Hoofdstuk VII, verteld, zie bl. 25, reg. 4 [2]).

Over de Pamalayu, zie men bij Hoofdstuk VI en IX.

HOOFDSTUK VI.

Interregnum. (Jayakatong). Çaka 1198 (1214)—1216.

Raden Wijaya van wien (boven) verhaald werd, dat hij naar de noord was gegaan, bracht men er bericht van, dat Bhaṭâra Çiwabuddha door troepen van Daha, die uit het zuiden een aanval hadden gedaan [3]), gedood was, en dat (ook) de oude *patih* het met den dood had moeten betalen, evenals de overige personen van het gevolg van Zijne Majesteit. Daarop keerde Raden Wijaya met al zijn volgelingen snel naar Tumapĕl terug. Daar trachtte hij, doch te vergeefs, te herstellen wat er verloren was [4]); hij werd op zijn beurt teruggeslagen, (en) vervolgd door Kĕbo Mundarang vluchtte hij op de oploopende *sawah*'s, terwijl Kĕbo Mundarang naar Buntal wilde optrekken [5]). Raden Wijaya nam het slikbord van een ploeg, die daar lag, en sloeg daarmede [6]), zoodat Kĕbo Mundarang's borst

1) Opmerking verdient, dat de Nâg. een geheel ander beeld van Kĕrtanagara geeft. De vorst wordt er zeer geprezen, in het bijzonder als vurig Buddhist. Zie Zang 42 : 3—43 : 4. Het sneuvelen van den rijksbestierder tegelijk met den koning wordt bevestigd door de inscriptie van 1273, bovenbedoeld.

2) Het daar genoemde Pûrwapatapan te Tumapĕl is door Brandes in de Singasari-monografie (p. 36—38) gelijkgesteld met den torentempel van Singasari, waartegenover men zie Inl. t. d. Hindoe-Jav. kunst (1920), II p. 29 sq. Over den Çiwabuddha-tempel te Jajawa verg. men aldaar p. 72—81, over de andere bijzetplaatsen Nâg. 43 : 5, 6 en p. 277—279 der editie. Aan de daar besproken litteratuur kunnen thans nog worden toegevoegd artikelen van Bosch en Poerbatjaraka in Oudh. Versl. 1918, 1, p. 21—32; 3, p. 113—115; 4, p. 156—163. Volgens Poerbatjaraka zou ook Pûrwapatapan een Çiwabuddha-tempel zijn geweest, terwijl Bosch op goede gronden aannam, dat wij in den grooten Buddha op het ass.-res. erf te Malang 's konings beeltenis over hebben.

3) *Anduni*, in pl. van *andoni*. — P. *anĕḍuni* van *tĕḍun*, neerdalen enz. — J. id. Verg. *tumĕḍun*, 14 : 19.

4) J. V. d. T.: wreken.

5) In 't Jav. *anduka*. — J. *anduk* = *nuju*, treffen (Jav. Wdb.).

6) De uitdrukking *mañcal* is mij hier onduidelijk. — J.: de aardkluiten wegschoppen. — P.: stootte op een kluit aarde, losgeraakt door den ploeg.

en gezicht vol slijk geraakten. Deze trok zich daarop terug, en zeide: „Wel! gij zijt werkelijk een *dewa* (iemand van vorstelijke, goddelijke afkomst)". Daarop verdeelde Raden Wijaya (zijn) *lañcingan giringsing* [1]) aan zijne dienaren, een ieder kreeg er een, omdat hij een verwoeden aanval doen wilde. De bedeelden waren Sora, Rangga lawe, Pĕḍang, Dangdi, en Gajah. Sora deed een aanval, en vele lieden van Daha vielen. Sora zeide toen (tot den prins): „Nu, prins, moet gij een aanval doen, nu is het de goede gelegenheid". De prins deed een aanval, en er vielen er nog veel meer. De lieden van Daha trokken zich, door den nacht overvallen, terug, en maakten zich een bivouac. Toen zij in slaap waren, overviel Raden Wijaya hen op nieuw, en daarop geraakten de lieden van Daha van elkander; velen werden er gewond door de speeren van hun eigen makkers, en er ontstond een verwarde [2]) vlucht.

Nu had Bhaṭâra Çiwabuddha twee dochters, die door hem voor Raden Wijaya tot vrouw bestemd [3]) waren. [20] Beiden waren door de lieden van Daha gevangen, doch van elkander geraakt, daar zij in verschillende richtingen waren gevlucht. Door den aanval van Raden Wijaya waren de Daha-ers in verwarring [4]). 's Nachts maakten zij een vuur aan, dat hoog opvlamde. Daarbij werd de oudste [5]) der beide prinsessen gevonden; Raden Wijaya kreeg haar in het oog en herkende haar [6]). Hij bevrijdde haar weer, en zeide toen tot Sora: „Wel, Sora [7]), val nog eens aan, opdat ook de jongste mijner jongere zusters gevonden worde". Sora zeide: „Geenszins, vorst, want de oudste is nu gevonden; en hoe weinig manschappen heeft u hier!" Raden Wijaya antwoordde: „Goed, om harentwille (?)" [8]). Sora zeide daarop weer: „Heer, u moest u terugtrekken; het zou zeker zeer goed zijn nog eens een aanval te doen, zoo u er iets mede kon winnen, en misschien de jongste prinses vondt, maar als wij haar er niet aantreffen, zullen wij als witte mieren in 't vuur zijn gevlogen" [9]).

De prins vluchtte daarop, de prinses in zijne armen dragende, en den geheelen nacht in noordelijke richting voortgaande. 's Morgens werd hij door den vijand [achtervolgd en [10])] bezuiden Talaga pagĕr achterhaald. Om beurten bleven zijn

1) Zijne benedenkleedingstukken, nl. *lañcingan* beduidt dit; *giringsing* is de soortnaam van patronen. — Rouffaer vertaalt *lañcingan* met strijdbroeken en teekent verder aan, dat *giringsing* het schub-patroon met stip in het midden is.

2) In 't Jav. *ariḍu*, zie beneden *tariḍu*. — J. V. d. T. leest *ariḍu awor*, in verwarring.

3) In 't Jav. *jaga*.

4) J.: gevlucht, doordat door een aanval van Raden Wijaya de Dahaers zeer in verwarring geraakt waren.

5) Lees *panuha*.

6) J. *raden yayi*, titel.

7) *Angungsĕd* werd niet vertaald, en uit den zin gelicht, omdat mij de beteekenis onduidelijk is. Wellicht te lezen *lah ta angungsĕd*, *angamuk maneh*. — P. *angungsĕd* = trachten. — J. V. d. T. *ungsĕd* = *usi*, najagen (Jav. aandringen met vragen).

8) J. *sa-de-nira iku* (V. d. T. op *sade*), al wat je doen wilt. — P.: laat het maar; het Oud-Jav. *sadenya iku*.

9) J.: aanvliegen op het licht.

10) Ontbreekt in de eerste editie; aanvulling van J.

mannen achter om de lieden van Daha, vechtende, staande te houden. Gajah pagon kreeg een diepe, doorgaande speerwond in zijn dij, doch hij kon nog loopen. Raden Wijaya zeide: „Gajah pagon, kunt gij loopen; als gij het niet kunt, zullen wij ons allen dood vechten". „Ik kan het, heer, maar slechts langzaam". De Daha-ers zetten den prins niet erg na, en keerden ten slotte naar Talaga pagĕr terug. Raden Wijaya dwaalde nu, als een boschkip, met zijne manschappen, die hem gevolgd waren, in de wildernis rond; om beurten droegen dezen de prinses, tot zij ten laatste beraadslaagden [1]) en beredeneerden hoe de prins zou moeten handelen. Toen zij het eens waren geworden, vervoegden zij zich tot hem [2]) en zeiden: „Heer, dit zouden wij u willen opmerken, welk einde zal het met u nemen, als gij zoo in dit bosch hier rond blijft zwerven? Volgens onze meening zou het het beste zijn, zoo u oost-Maḍura kon bereiken; u moet naar Wîrarâja vluchten, opdat u bij hem uw toevlucht zal kunnen nemen, want het is onmogelijk, dat hij met u niet begaan zal zijn; hij is toch juist door wijlen uw vader een groot man geworden". De prins zeide: „Ja juist, als hij met mij begaan is, maar zoo hij dat niet is, dan leg ik er groote oneer mede in". Sora, Rangga lawe en Nambi stonden er op [3]), en zeiden als uit één mond: „Heer, waarom zou Wîrarâja zich van u keeren?" [4]). Daarom gaf de prins aan hun verzoek toe. Hij verliet de wildernis, en kwam te Paṇḍakan, bij den *buyut* daar, Macan kuping. (Daar) vroeg hij om een halfrijpe klapper; men wilde hem de melk ervan laten drinken [5]), (doch) toen men haar openmaakte, was zij vol witte gekookte rijst. Men stond verbaasd, en zeide: „Bijzonder vreemd, want jonge klappers met gekookte rijst er in, zijn er niet". Gajah pagon kon (nu) niet (meer) gaan; de prins zeide daarom: „Buyut van Paṇḍakan, ik geef u een man in bewaring, Gajah pagon, die niet gaan kan; hij [6]) (blijve) bij u" [7]). De lieden van Paṇḍakan zeiden: „Dat zal niet goed zijn, heer; hij mocht hier eens gevonden worden; er moet geen dienaar (van u) [21] te Paṇḍakan zijn [8]); naar onze meening moet hij in een boschtuin verblijven, waar men boschgras aan het snijden is; in het midden kan daar een open ruimte worden gemaakt [9]) en daar kan voor hem een veldhuisje opgericht worden; daar kan hij

---

1) In 't Jav. *abhawarasa*. — J. V. d. T. *abawarasa*.

2) J.: zeiden zij gezamentlijk.

3) J.: volhoudende.

4) In 't Jav. *palingaha*. — J. V. d. T. *apalinga* = *tanpatutur*, zonder denken, en dit = *krĕtaghna*, ondankbaar, *cetana (lupa)*. Of te lezen *palinga*, van *paling* = Jav. *pangling*.

5) J.: hij wilde de melk ervan drinken. — P.: hij kreeg (er een) en dronk de melk ervan.

6) In 't Jav. *didine*. — J. V. d. T. *dininya*, hier vertaald met: opdat. Vgl. echter *didinipun* 21:1; wel beter: hij. Is wel Balineesch; Jav. stellig *ḍiḍi*. Leg. *didine wontĕn*? Er bestaat evenwel ook *didiningsun*, ik alleen; *didinya* vnw. 2de pers.

7) J.: hij zij op u (voor uwe verantwoording).

8) In 't Jav. *samering Paṇḍakan*. — J.: hoe zouden wij (ik en al wat behoort onder P.) aanwezig zijn? (er bleef niemand van ons over). Mogelijk ontbreekt „die overblijft". Of is voor *ingucap* te lezen *angucap*, er zal wel niemand spreken? Vgl. *kawula Maḍura*, 22:6 enz.

9) In 't Jav. *binĕngang ing tĕngah*. *Bĕngang* is volgens Dr. v. d. Tuuk ruimte tusschen bewoonde plaatsen, niet met huizen bezet, open ruimte. — J.: in 't midden opengemaakt.

in de eenzaamheid gaan zitten, zonder dat iemand het merkt, en van Paṇḍakan kan men hem iederen dag zijn eten brengen". Gajah pagon bleef achter. Raden Wijaya ging daarop naar Ḍatar, 's nachts reizende [1]). Te Ḍatar ging hij scheep.

De troepen van Daha keerden weer naar huis. De jongste der beide prinsessen bleef gevangen, en werd naar Daha gebracht en aan Aji Jaya katong overgegeven. Deze vernam met vreugde den dood van Bhaṭâra Çiwabuddha.

Raden Wijaya bereikte den overwal in het noorden (de zuidkust van Maḍura), ging aan den wal, en werd door den nacht overvallen op een *sawah* ergens op de grens van Sungĕnĕb. Hij overnachtte daarom op die *sawah*, die men aan het bewerken was [2]), pas geëgd had, en die met smalle dijkjes voorzien was. Sora ging voorover op zijn buik liggen, en de prins en de prinses zaten boven op hem. Den volgenden morgen ging hij door naar Sungĕnĕb, waar hij bij de groote *bale* zijn gang staakte. Hij zond iemand om te zien of Wîrarâja buiten zat. Deze kwam spoedig terug, want Wîrarâja zat buiten. Daarop ging de prins naar de *paseban*. Wîrarâja zag den prins dadelijk, toen hij ter plaatse kwam, schrok, verliet de *paseban*, en ging in huis, waardoor de audientie, die hij gaf, een einde nam [3]). Raden Wijaya ontstelde, en zeide tot Sora en Rangga lawe: „Wat heb ik gezegd, ik leg er groote oneer mede in; had ik het toch toen maar liever met den dood in den strijd betaald". Daarop ging hij (weer) naar de groote *bale*, maar het einde was, dat Wîrarâja met zijne echtgenoote [4]) en verdere huisgenooten gezamentlijk [5]) tot hem kwamen, om hem betel aan te bieden. Rangga lawe zeide (toen) tot den prins: „Neen, heer, het loopt geheel anders; daar komt Wîrarâja integendeel [6]) tot u". Daarover verheugde de prins zich (zeer). De echtgenoote van Wîrarâja bood der prinses, en Wîrarâja (zelf) den prins *sirih* aan. Wîrarâja verzocht hem zijn verblijf te komen nemen in de regentswoning. De prinses steeg op den wagen, terwijl Wîrarâja's echtgenooten haar te voet begeleidden; Wîrarâja deed dit den prins. In de regentswoning logeerden zij in Wîrarâja's eigen slaapvertrek. Raden Wijaya [7]) vertelde aan Wîrarâja, toen deze bij hem in de tweede poort kwam, op welke wijze de vorst, die onder palmwijn drinken het leven liet, gestorven was, en hoe hij zelf tegen de troepen van Daha gevochten had. Wîrarâja vroeg hem: „En wat wil u nu, prins?" Raden Wijaya antwoordde: „Ik verzoek u, als gij het goed vindt, hier bij u te mogen blijven" [8]). Wîrarâja zeide: „Maak u maar niet ongerust,

1) J. V. d. T. *mamĕngi*², in 't geheim.

2) In 't Jav. *lalahan*. — J. voor beznaiing gereed gemaakt.

3) J. *aluwaran*, uiteengaan van velen. Zij, die *seba* en die *sineba* gingen uiteen. Enkel van meerderen, gelijk *bubar* van één persoon.

4) In 't Jav. *pinatih*. Deze vorm wordt voor de vrouw van den *patih* of van een *adipati* bij voorkeur gebruikt; en het Ken Pinatih (van Gĕrsik) is dan ook geen eigennaam.

5) In 't Jav. *arantaban*.

6) J.: nu. Of: is dat niet Wîrarâja, die, enz. — Dr. H. Djajadiningrat (stelling proefschrift, 1913) vertaalt: Heer, komt daar nu niet W. zijn opwachting maken?

7) Men leze reg. 26 *raden Wijaya* in pl. van *raden Wiraraja*.

8) J. eigenlijk: dat gij borg zijt voor mij.

(er zal wel iets op gevonden kunnen worden, om het gebeurde weer ongedaan te maken), maar het moet langzaam aan geschieden". Daarop verzocht hij hem door naar binnen te gaan. Verder bood hij hem kleederen, gordels, en sarongs aan, die hem door 's regents vrouwen, waaronder de *ken pinatih* (*raden ayu*), werden aangeboden. De prins sprak toen: „Wîrarâja, mijn vader, de verplichting die ik aan u heb, is niet gering; als ik mijn doel bereik, dan zal ik Jawa in tweeën verdeelen, en gij zult de eene helft, ik de andere hebben". Wîrarâja zeide: „Zooals u wil [1]), heer, als u maar eerst koning zal zijn geworden". Dit was de afspraak van den prins met Wîrarâja. Wîrarâja verzorgde den prins buitengemeen; dagelijks gastreerde hij hem, om niet te reppen van den palmwijn, dien hij hem schonk. [22] Toen Raden Wijaya reeds vrij lang te Sungĕnĕb was geweest, zeide Arya Wîrarâja eens tot hem: „Heer, ik heb een plan; u moet bij Aji Jaya katong in dienst gaan, en voorgeven dat u om genade vraagt; u moet zeggen, dat u zich voor hem bukt, en als nu Aji Jaya katong het goed vindt, dat u bij hem in dienst komt, dan moet u voor eenigen tijd naar Daha gaan; blijkt het dan, dat hij in u vertrouwen is gaan stellen, dan vrage u hem om de woeste gronden van de lieden van Trik, om er een *desa* van te maken. Maḍureezen zullen het terrein schoon hakken, en die *desa* aanleggen; dichtbij wonen [2]) er Maḍureezen en dezen zullen tot u komen. U moet bij den vorst zelf in dienst gaan, om Aji Jaya katong's lieden goed op te nemen; u moet weten wie trouw, wie krijgshaftig, wie lafhartig of bekwaam is, voornamelijk wat Kĕbo mundarang's karakter is. Heeft u allen goed opgenomen [3]), dan vraagt u verlof om te gaan wonen in de *desa*, die de Maḍureezen op de woeste gronden van de lieden van Trik zullen hebben aangelegd. Voorts zal het ook goed zijn [4]), om als er van uwe lieden uit Tumapĕl weer tot u komen, hen aan te nemen; zelfs als er lieden van Daha tot u hun toevlucht nemen, moet gij voor hen opkomen, en als u de troepen van Daha meent te kunnen staan [5]), (dan zal het de tijd zijn uw slag te slaan). Ik zal Jaya katong nu bericht zenden". De persoon, die den brief [6]) moest overbrengen, vertrok, stak over naar Jawa, en gaf zelf den brief te Daha aan Aji (Jaya) katong. De brief luidde: „Heer, onderdanig doe ik u weten, dat uw kleinzoon vergeving verzoekt, hij wil zich aan Uwe Majesteit onderwerpen; ten dezen late u weten wat u beslist, of u het goed vindt of niet". Aji katong zeide: „Hoe zou ik het niet goed vinden, dat mijn jongen, Arya [7])

1) In 't Jav. *sawadimpun*. — J. Bij V. d. T. *wadi* = beteekenis; *sawadine* = de heele beteekenis ervan. Vert.: ik houd u er aan.

2) In 't Jav. *parantunan*, krama-vorm van oud *parâryan* (waaruit *pararen*, *parerem paleren*), zie ook bl. 23 reg. 11. — J.: tijdelijke verblijfplaats.

3) In 't Jav. *katĕpas*. — J. V. d. T. doorgrond (van iemands karakter).

4) J.: Het voordeel zal zijn.

5) J.: moet gij hen niet uitleveren, als u de troepen van Daha kunt staan (de zin tusschen haakjes schrappen).

6) In 't Jav. *sawala*.

7) In 't Jav. *arṣa*. — J. Schijnt titel of naamdeel. Zie V. d. T.

Wijaya, zich aan mij wil onderwerpen", en liet den gezant weder teruggaan om wat hij gezegd had over te brengen. Na aankomst gaf deze den brief over, die aan den *raden* en Wîrarâja werd voorgelezen. Wîrarâja was verheugd. Raden Wijaya ging daarop naar Jawa terug, met zijn volgelingen, en begeleid door Maḍureezen; Wîrarâja bracht hem tot Tĕrung.

Te Daha gekomen diende hij Aji Jaya katong trouw, zoodat deze hem lief kreeg. Het was juist Galungan [1]) toen hij te Daha kwam. Zijn mannen kregen uit den *dalĕm* bevel om te *sasarama* [2]). De mantri's van Daha waren uitermate [3]) verbaasd, toen zij hen zagen, zulke flinke lieden waren het allen, zooals Sora, Rangga lawe, Nambi, Pĕḍang, en Dangdi. Zij liepen in de *pasasaraman* in de Manguntur te Daha. Op hun beurt liepen ook de mantri's van Daha hard, zooals de eerste krijgers: Panglĕt, Mahiṣa rubuh, de *patih* Kĕbo mundarang, maar alle drie verloren het in het hard loopen tegen Rangga lawe en Sora. Iets later organiseerde [4]) Aji (Jaya) katong een (kris)steekspel: „Mijn jongen Arya Wijaya, kom, gij moet eens (met uwe kris) schermen, ik verlang dat te zien; mijne mantri's zullen uw tegenpartij zijn". De prins antwoordde: „Zeker, heer!" Het steekspel had plaats [5]), onder zeer luidruchtige muziek, ten aanschouwe van ontelbare [6]) toeschouwers. Aardig [7]) was het hoe de lieden van Aji (Jaya) katong op de vlucht gingen. Deze beval (toen): „Zeg aan mijn jongen, Arya Wijaya, dat hij niet meer mee moet doen; wie zou zijn heer durven staan" [8]). De prins deed (toen) niet meer mede, en de partijen stonden elkander bij het steekspel (nu) gelijk, nu eens moest deze wijken, dan die; (maar) op het laatst richtte Sora zich tegen den *patih* Kĕbo mundarang, Rangga lawe zich tegen Panglĕt, en Nambi [23] zich tegen Mahiṣa rubuh; het slot was dat de mantri's van Daha door Raden Wijaya's mannen op de vlucht werden gejaagd, zonder zich te kunnen herstellen, en toen hield men er mede op.

Raden Wijaya had nu gezien, dat de *mantri's* van Daha het tegen zijne lieden moesten afleggen. Hij zond daarop aan Wîrarâja bericht, en deze raadde hem aan om de woeste gronden van de lieden van Trik te vragen. Aji (Jaya) katong vond het goed. Zoo zijn de woeste gronden van Trik voor het eerst tot een bewoonbare plek gemaakt. Toen de Maḍureezen met den aanleg net begonnen waren, wilde één hunner, die honger had, en niet voldoenden lijfkost bij het om-

---

1) Inlandsch (*wuku*) nieuwjaar, vallende op den Woensdag van Ḍungulan, welke *wuku* daarom bij de Javanen Galungan heet.

2) Blijkbaar beteekent dit woord een zekeren wedstrijd houden. Men vindt het terug onder festiviteiten bij een bruiloftsfeest aan het hof van Majapahit, برسرام, in Hoofdstuk XIV van de Sajarah Malayu, ed. Singapore (1896), bl. 159.

3) In 't Jav. *hĕnti*.

4) J.: beval.

5) J. *atangkĕp*, beginnen te vechten, slaags raken.

6) J. *tanpaligaran*, verkl. zonder tusschenruimte, ontelbaar.

7) J.: Hevig.

8) Te lezen *sapa ta wong wania lawan gustine*.

kappen had (medegenomen), eenige [1]) *maja*-vruchten eten; zij waren hem te bitter, en hij wierp alle *maja's* van de soort [2]), die hij gezocht had, weg. Het werd bekend, dat (daar) *maja*-vruchten waren, die zeer bitter smaakten, en inderdaad (daarom) is (die plaats) Majapahit genoemd.

De prins had den toestand in Daha nagegaan, en Majapahit zag er reeds als een *desa* uit. De lieden van Wîrarâja gingen druk naar Daha en verbleven te Majapahit. Wîrarâja raadde (daarop) den prins, hoe hij het aan Aji (Jaya) katong moest vragen om heen te mogen gaan. Hij vroeg te Majapahit te mogen gaan wonen. Aji (Jaya) katong vond het goed, verleid door zijne genegenheid en de voortreffelijke wijze, waarop de prins hem had weten te dienen, als meende hij het oprecht. Nauwelijks te Majapahit gekomen, gaf de prins Wîrarâja er kennis van, dat hij en zijn mannen tegen de *mantri*'s van Daha opgewassen waren. Hij noodigde Wîrarâja uit tegen Daha op te trekken. Wîrarâja hield het nog wat tegen [3]) en zeide [tot den bode [4])]: „Niet te haastig [5]), ik heb nog een plan. Zeg gij, *pangalasan*, den vorst, dat ik bevriend ben met den koning van Tatar; ik zal (hem zeggen, dat ik) voor hem de prinsessen buit zal maken. Ga gij, *pangalasan*, dadelijk naar Majapahit terug. Na uw vertrek zal ik naar Tatar schrijven, want er is (hier) juist een schip van daar, dat hier handel is komen drijven. Een schip van mijzelf zal ik naar Tatar laten mede gaan, om den vorst uit te noodigen tegen Daha te velde te trekken. Als de vorst van Daha verslagen zal zijn, dan zullen de schoone prinsessen van Tumapĕl, die op het geheele eiland Jawa haars gelijken niet hebben, het eigendom verklaard worden van den vorst van Tatar [6]); zoo zal ik dien vorst vangen [7]). Zeg gij aan den vorst, dat hij zich (dan bij hem) moet aansluiten [8]) om Daha mede ten onder te brengen". De *pangalasan* keerde naar Majapahit terug. Raden Wijaya was verheugd over hetgeen Wîrarâja aanbevolen had. Na het vertrek van den *pangalasan* zond Wîrarâja iemand naar Tatar. Zelf verhuisde hij met geheel zijn huisgezin naar Majapahit, van Maḍura medenemende wat tot den strijd noodig zou zijn, alle bruikbare Maḍureezen, en de noodige wapenen.

Toen de gezanten (met de troepen) van Tatar gekomen waren, viel men Daha aan. De troepen uit Tatar trokken van het noorden op, die van Maḍura en van Majapahit van den oostkant.

Aji (Jaya) katong geraakte in de war, en wist niet waar hij het meest voor waken moest. In het noorden had hij het hard te verantwoorden [9]) tegen de

1) J. schrapt „eenige".
2) J. schrapt „van de soort".
3) In 't Jav. *anayuti*. — J. 1 tegenhouden 2 medegaan.
4) In de eerste editie uitgevallen. Aanv. P.
5) In 't Jav. *gĕru*. — J. Jav. Wdb. dial. = *enggal*; V. d. T. alleen deze plaats.
6) In 't Jav. *irika akua ring ratu Tatar*.
7) J.: binden.
8) J.: dat hij moet gehoorzamen om zich aan te sluiten.
9) J. Van der Tuuk bij *bot* = *buwat: binotan ing musuh*.

Tatar's. Kĕbo mundarang, Panglĕt en Mahiṣa rubuh moesten op de troepen, die uit het oosten kwamen, passen. Panglĕt werd door Sora gedood, en Kĕbo rubuh door Nambi; Kĕbo mundarang streed met Rangga lawe en werd op de vlucht geslagen, in [1]) Trinipanti achterhaald, en (toen) door Rangga lawe gedood. Hij zeide tot dezen: „Rangga lawe, ik heb een dochter; dat Sora haar neme, als een belooning voor zijne dapperheid". Aji Jaya katong deed om zich te verdedigen [2]) een aanval naar het noorden, (maar) werd door de Tatar's [24] overmand, zelfs gegrepen en door hen gevangen gezet. Raden Wijaya drong dadelijk de kraton van Daha binnen, haalde de prinses weg, de jongste (van de twee, waarvan boven is gesproken). Hij bracht haar naar Majapahit, waar de Tatar's dadelijk daarop om de prinsessen kwamen vragen, daar Wîrarâja had beloofd, dat hij, als Daha gevallen zou zijn, de beide prinsessen van Tumapĕl uitleveren zou. De *mantri*'s wisten nu geen raad, en zochten een uitvlucht [3]). Sora zeide: „Nu, ik zal ook in dit geval [4]) wel op de Tatar's losgaan, als zij hier komen". Arya Wîrarâja hernam: „Sora mijn jongen, heel goed, maar ik weet er nog wel [5]) wat (anders) op". Men zocht nog voortdurend naar iets waarmede men de Tatar's zou kunnen paaien [6]). Daarover redeneerden de *mantri*'s. Sora zeide, vertrouwende de zaak uit te kunnen maken [7]): „Wat zou het een succes hebben, als wij de Tatar's aanvielen". Des avonds, toen de zon in het westen stond, kwamen de Tatar's de prinsessen opvorderen. Wîrarâja antwoordde hun: „Tatar's, overhaast u toch geenszins; de prinsessen zijn nog bedroefd, want zij hebben, toen Tumapĕl, en ook toen Daha viel, het zwaard zien gebruiken; zij zien er in hooge mate tegenop eenig wapen, welk ook, te zien; morgen zullen ze u uitgeleverd worden, en in vierkanten zetels (*tandu*'s?) [8]) geplaatst en gedragen, in staatsiekleederen, naar uwe schepen worden begeleid. In vierkante zetels worden zij geplaatst, omdat zij geen wapen willen zien, en verder mogen de lieden, die de prinsessen in ontvangst zullen nemen, geen gewone Tatar's zijn, het moeten de besten onder u wezen, en zij moeten komen zonder gevolg, want de prinsessen hebben zich vast voorgenomen om zich te verdrinken, als zij eenig wapen zouden zien, zelfs al zouden zij het schip reeds hebben bereikt, en gij zult het niet ongedaan kunnen maken [9]), al zoudt gij uw leven er voor willen geven [10]), als de prinsessen zich eens verdronken". De Tatar's gaven toe [11]) en liepen er in.

---

1) P.: het ravijn Trinipanti. — J. *lurah*, V. d. T. *tĕgal*, *lĕbah*.
2) P.: een *ḍaḍap* (wapen) dragend. — J.: gewapend met een schild.
3) J.: wie de zaak op zich zou nemen. Of: wat zij verder konden beloven.
4) J. schrapt „in dit geval".
5) J. schrapt „wel", en teekent in margine aan: of imperatief?
6) J.: iemand, die op zich neemt. Of: iets om te beloven.
7) J.: Toen redeneerden de *mantri*'s over Sora's belofte.
8) In 't Jav. *pasagi*. — P.: kisten.
9) Lees *parahilang*.
10) P.: en gij zoudt dus uw leven voor niets prijs gegeven hebben. — J.: gij zult niet doen verdwijnen (d. i. het zal niet weg te maken zijn), dat gij uw leven op het spel zet.
11) J.: sloegen geloof.

Zij zeiden: „Wat u daar zegt, is zeer juist". Op den tijd, dien men overeengekomen was, kwamen [1]) de Tatar's allen ongewapend, in grooten getale (?), om de prinsessen te halen. Zij werden, toen zij de poort Bhayangkara [2]) door waren, ingesloten, en de deuren werden van buiten en van binnen gegrendeld. Sora had zijn kris op zijn dij gebonden [3]). Hij viel toen de Tatar's verwoed aan, en stak ze allen over hoop. Rangga lawe viel die aan, die buiten de *paseban* waren; hij zette hen na tot waar zij vluchtten, de haven te Canggu [4]), waar zij achterhaald en afgemaakt werden.

Een tien dagen later ongeveer [5]) kwamen de troepen, die Malayu waren gaan veroveren, terug, met twee prinsessen. Een van hen, prinses Dara pĕṭak, werd door raden Wijaya tot *binihaji* (*sĕlir*) gemaakt; de oudste, Dara jingga, huwde met (een) *dewa* en werd de moeder van den koning van Malayu [6]), Tuhan Janaka, wiens *kasirkasir* [7]) Çrî Marmadewa was, en die als koning Aji Mantrolot heette.

De veldtocht tegen Malayu en de val van Tumapĕl hadden plaats in hetzelfde Çakajaar, 1197. Aji (Jaya) katong werd koning (*ratu*) in Daha in Çaka 1198 [8]). Te Junggaluh gekomen (waar hij geinterneerd werd), dichtte hij de *kidung* Wukir polaman (Vischvijverberg), en toen hij die gereed had, overleed hij.

AANTEEKENING.

In dit hoofdstuk wordt, zooals men gezien heeft, verhaald wat er geschiedde ten tijde dat Jaya katong, de vorst van Daha (Kaḍiri), heer en meester was over de streken, waarvan in de Pararaton voornamelijk sprake is.

Hoewel met den val van Tumapĕl nog niet geheel meester van het terrein, omdat de te velde getrokken troepen onder Raden Wijaya, die naar het noorden waren gezonden, nog verslagen moesten worden, kan men zijn interregnum toch gevoegelijk met dat feit een aanvang laten nemen. Dit geschiedde dan in 1197 of 1198 Çaka [9]), zie het einde van dit hoofdstuk, bl. 24 reg. 30 en volgg. In Çaka 1216 viel hij weder, en daarmede eindigde het.

Gedurende dat tijdsverloop hadden er gewichtige gebeurtenissen plaats.

Het verhaal vertelt ons, dat in de jaren van zijn bewind het bekende

1) In 't Jav. *agĕbagan*. — J.: in menigte.

2) Klaarblijkelijk de in Nâg. 9 : 2 beschreven tweede poort van den kraton, bewaakt door de lijfwacht der Bhayangkâri's.

3) In 't Jav. *den-wulang ing pupune*. — J. V. d. T. uit Rangga lawe: *kaya sata denwulang pupune*.

4) In 't Jav. *sohaning Canggu*. – J. Bal. *sowan*, monding eener rivier. – Verg. p. 108 noot 8.

5) In 't Jav. *akara*.

6) In 't Jav. *alaki dewa apuputra ratu ring Malayu*. — Zie ook de Aanteekening hierachter.

7) J. Van der Tuuk: *kasirkasir* = *rawis* (naam).

8) Gelijk boven (p. 80 n. 5) bleek, is volgens den Nâg. van deze jaartallen alleen 1197 juist als begin van de Pamalayu, doch trad Jayakatwang reeds in 1193 te Daha op, en viel Tumapĕl pas in 1214.

9) Ten rechte dus: 1214.

Majapahit werd gesticht, en dat in de nabijheid daarvan een door den vorst van China uitgeruste expeditie op Java voet aan wal zette, en medehielp Daha (weer) ten onder te brengen; ook meldt het ons welke lotgevallen Raden Wijaya nog had te doorleven, vóór hij naar Maḍura, van waar uit hij zijne operaties tegen Jaya katong begon, ontkomen kon.

In de aanteekening bij het vorige hoofdstuk werd er reeds op gewezen, dat van deze lotgevallen ook gewaagd wordt in de oorkonde van Çaka 1216. Met een enkel woord werd er verder aan herinnerd, dat er in 1293 A.D. = 1215 Çaka, werkelijk een Chineesche expeditie op Java landde.

Hieronder volgt nu in de eerste plaats het gedeelte van die oorkonde, dat hier van belang is, nl. plaat I—VI [1]), waarachter ongelukkig een stuk ontbreekt; daarop een verslag over die Chineesche expeditie, en dan wat er over de stichting en den ouderdom van Majapahit in het algemeen op te merken valt.

Terwijl de koperen platen zelf verloren zijn, althans nog niet zijn teruggevonden, heeft het een heelen tijd moeten duren, vóór men van deze interessante oorkonde, die ± 1780 A. D. reeds gevonden werd, iets meer te weten kwam, en werkelijk maken kon.

Gevonden op den *gunung* Buṭak, in het district Surabaya, omstreeks het genoemde jaar, — zooals blijkt uit eene aanteekening bij een afteekening van het grootste gedeelte dezer platen, aangetroffen in een kist behoorende tot de nalatenschap van Mr. S. I. E. Rau, die aan de Leidsche Rijksuniversiteits-bibliotheek geschonken werd [2]), — en nadat er reeds in 1816 door Raffles een transcriptie met latijnsche letter werd uitgegeven van hetgeen op twee der platen te vinden was (plaat III en VI), in zijn „Copies of two of the ancient inscriptions on copper plates dug up in the vicinity of Surabaya, rendered from the ancient Kawi character into the Roman" [3]), Verh. Bat. Gen. VIII (1816), en Raffles daarop in 1817 ook nog een facsimile plaatste in zijn History of Java, van plaat I, kon eerst in 1886 door het vinden van een afschrift van plaat II in een bundel van den Sultan van Sumĕnĕp, in de verzamelingen van het Bat. Gen., „Toelisan boeda darie Soeltan Soemĕnĕp", Jav. Hss. B. G. 42, aan het licht worden gebracht, dat deze fragmenten bijeenbehoorden, zie Not. B. G. XXIV (1886), bl. 46. Toen men daarmede een belangrijk eind gevorderd was tot de juiste waardeering dier restanten, op wier

1) De rest der inscriptie is gepubliceerd in O. J. O. no. LXXXI.

2) Die aanteekening luidt: „Dit Handschrift, zoo verre hetzelve met zwarte inkt is vervaardigd, is eene copie van zoo veele kooperen gegraveerde plaaten, lang ruym 1 (?) voet, breed 7 à 8 duymen, welke plaaten gevonden zijn omstreeks den Jaare 1780 op den Goenoeng Boetak (of blinden berg) in het district Soerabaya. Dezelve zijn in 1782 en 1783 op Sala bij den keyser en Sultan bij de Priesters en alomme elders rondgezonden, welke allen verklaarden 't zelve oud-Javaans schrift te zijn, hetzelve wel te kunnen leezen, en ook in het tegenwoordige Javaansche schrift overbrengen, gelijk ook vervolgens door deskundige met Rooden inkt de Letters in modern Javaansch zijn overgesteld; doch allen betuygden het voor zoo oud-Javaans te houden dat het door niemand konde verstaan worden".

3) Plaat 3 heet daar verkeerdelijk 5, wellicht slechts ten gevolge van een abuis.

belangrijkheid Dr. van der Tuuk de aandacht van schrijver dezes had gevestigd, kwam in het jaar 1888 een afteekening uit den boedel van den Heer Rau voor den dag, van plaat I, III—VI, VIII en X—XII, van welker bestaan Prof. Kern mij dadelijk berichtte, iets later mij ook een copie zendende [1]). Er moest dus meer dan een eeuw verloopen, vóórdat, en dan nog op zulk eene wijze, met behulp van surrogaten, de disjecta membra taliter qualiter weer bijeengebracht konden worden.

Met het voorhandene is men echter in staat van het begin den doorloopenden tekst te geven, welke alsvolgt luidt:

Swasti çakawarṣâtîta, 1216, bhadrapâdamâsa, tithi pañcamî kṛṣṇapakṣa, ha, u, ça, wâra maḍangkungan, bâyabyastha grahacâra, rohiṇinakṣatra, prajâpatidewatâ, mahendramaṇḍala, siddhiyoga, werajyamuhûrtta, yamaparwweça, tetilakaraṇa, kanyârâçi irika diwasanyâjñâ çrî mahâwîratameçwarânandita parakrâmottunggadewa, mahâbalâsapatnâdhipawinâçakaraṇa, çîlâsâraguṇarûpawinayottamânuyukta, samastayawadwîpeçwara, sakalasujanadharmmasangrakṣaṇa, narasinghanagaradharmmawiçeṣasantana, narasinghamûrttisutâtmaja, kṛtanaga (2a) *raduhitâsamâgamasampanna, kṛtarâjasajayawarddhananâmarâjâbhiṣeka, tinaḍah de rakryan mantri katrîṇi, rakryan mantri hino, dyah pamasi, rakryan mantri halu, dyah singlar, rakryan mantri sirikan, dyah palisir, kahiring de rakryan mantri raṇamadhyariputrâsakara, paramasâdhuprapanna mapasanggahan sang prâṇarâja, rakryan mantri samarakâryyagahanakuçila, mahâçuratwasampanna mapasanggahan sang nayapati, rakryan mantrî dwîpântaraçatrumarddanakâraṇa sarjjawalittarañjita, mapasanggahan sang aryyadikara, makâdi sang mantrî mahâwîradikara, wiwidâmitrapraṇayakara, sakalâmânujânurâga, mapasanggahan sang aryya wîrarâja, sakṣat suçiṣya de çrî ma* (2b) *hârâja kṛtanagara, tan kantun rakryan mantri sewakottamaguṇajña, mawasthâ kanuruhan, rakryan mantrî çuratamendra, mawasthâ dmang* [2]), *makadi rakryan mantri wimitrâriprabhitakara mawastha patih, sakṣat praḥ .... mratisubaddhakĕn (pa)ngadĕg çrî mahârâjangkĕn içwarapratiwimba, tankawuntat sang singlahan wyawahârawiccedaka, sang pamgĕt i tirwan sangkyawyâkaraṇaçâstraparisamâpta, puspapâta ḍang âcâryya kusumayuddharipu, mapañji paragata, sang samgat i pamwatan sangkya(wyâkaraṇa)çastraparisamâpta, puspapita ḍang âcâryyanggarakṣa, sang samgĕt i jambi, nyayawyâkaraṇaçastraparisamâpta, puspapita (ḍang â)câryya rudra, rakryan juru kṛtanagara, sunayaduskarajña, (pungkwi padlĕgan) dharmmadhyakṣa*

---

1) Men zie Not. B. G., XXIV (1886), bl. 43; en XXVI (1888), bl. 52 en 131. De eerste regel van Raffles' facsimile vindt men nog gereproduceerd in Crawfurd's History of the Indian Archipelago (1820), II, bl. 211. Friederich leverde in 1857 een transcriptie van die geheele plaat I, in zijn Over inscriptiën van Java en Sumatra voor het eerst ontcijferd, Verh. B. G. XXVI, bl. 87 en 93, en Cohen Stuart gaf er nogmaals een transcriptie van in Kawi Oorkonden in facsimile met inleiding en transscriptie, Leiden 1875; men zie daar no. XXVII op bl. 36. — Later heeft Brandes het Leidsche handschrift nog vermeld in Tijdschr. Bat. Gen. 47 (1904) p. 459 sq., naar welke opgave de tekst van noot 2 op de vorige bladzijde verbeterd is.

2) De oude vorm is *dmung*.

ri kaçewan, pu (3a) *spapata ḍang âcâryyâgraja pungkwi padlĕgan* [1]) *dharmmadhyakṣa ring kasogatan boddhatarkaçâstraparisamâpta nâmabhiṣeka ḍang âcâryya ginântaka, i pingsornyâjñâ çrî mahârâja kumonakĕn ikang wanwe kukadu angça sang hyang dharmma i klĕme, padamĕlakna râjapraçâsti macihna kṛtarâjasajayawarddhana umunggwe salahsiking upalariptatâmra kapangkwa denikang karâmân i kuḍadu magĕhakna kaswatantrânikang wanwe kudadu, an sampun sinusuk sîmâdĕg ringgit de çrî mahârâja tkeng gagârĕṇĕknya salbakwukirnya kabeh maryya kângça de sang hyang dharmma i klĕme, kabhuktya denikang rame kudadu katĕmwa kalilirana deni santânapratisantânanikang rame kudadu mne hlĕm tĕka ri dlâhaning dlâha, sambandha* (3b) *gatinikang râme kudadu prayatna marmmânghĕtakĕn i çrî mahârâja ngunin turung prabhu, makasangjñâ narâryya sanggramawijaya, sḍĕngniran kawalasak kawaweri(ka)ng wanwe kudadu tinût pinet dening çatru, karaṇa çrî maharâja mangkana, çrî kṛtanagara sang lîṇa ring çiwabuddhâlaya ngûni tinĕkân de çrî jayakatyĕng sakeng glangglang, sâkṣât prangmukhan* [2]) *lumampahakĕn kṛtalpaswakarmma* [3]), *mitradrohaka, samayalangghyana mahyun humariṣṭâkna çrî kṛtanâgaran hanerikang nâgare tumapĕl sḍĕng i sañjata çrî jayakatyĕng karĕngyan tĕke jasun wungkal, irikâ ta çrî mahartja mwang sang arddharâja inutus de çrî kṛttanagara mapagakna sañjata çrî jayakatyĕng, mantu parṇah sang arddharâja mwang çrî mahârâja de çrî kṛtanâgara kunĕng sang arddharâja sa* (4a) *kṣât putra de çrî jayakatyĕng, ryyangkat çrî mahârâja mwang sang arddharâja sangke nagare tumapĕl, ḍatĕng irikang wanwe kḍung plut, irika tambe çrî mahârâja manggih çatru, aprang bala çrî mahârâja ring samangkana, ala tekang lawan çrî mahârâja alaralajû tan kinawruhan kwehing lwangnya lumaku ta sañjata çrî mahârâja ḍatĕng i lĕmbah, tan hana çatru kapanggih angulwan ta çrî mahârâja sangke lĕmbah anujwi batang, hana ta çatru kapanggih dening sañjata pâmbarĕp çrî mahârâja, mundur ta ya tapanglawan, haliwat çrî mahârâja sangke batang, ḍatĕng i kapulungan kapanggih tekang çatru muwah, irika ta yanaprang wadwâ çrî maharâja kulwaning kapulungan, alah tekang çatru çrî mahârâja, alarâlaywakweh lwangnya an mangkana, lumaku ta muwah sañjata çrî mahârâja ḍatĕ* (4b) *ng i rabut carat, tan asowe ikang kala, masö tekang çatru sakakulwan, irika ta çrî mahârâjanaprang sahawadwânira kabeh, alarâlayu murah çatru çrî mahârâja, akweh lwangnya tĕhĕr atinggal, yayanpangdawutu kabeh smuni lâwan çrî mahârâja, ring samangkana, hana ta tunggulning çatru layûlayâ katon wetani hañiru, bâng lawan putih warṇanaya, sakatonikang tunggul ika, irika ta yanpangdawut sañjata sang arddharâjâ, lumakwakĕnan sayaprawṛti, alayâ niskaraṇânujwi kapulungan purwwakani sañjata çrî mahârâja rusak çrî mahârâja pwâtyantadṛḍabhakti i çrî kṛtanagara, ya ta matangnyan kari ta çrî mahârâja i rabut carat, makawasanang gumintir angalor ḍatĕng i pamwatan apajĕg loring lwaḥ, âtara nĕmatus kweh* (5a) *ni rowang çrî*

1) In 't oorspr. *padlagan.*
2) Kern (Verspr. Geschr. VIII, 1918, p. 255): *parăngmukha'n.*
3) Kern: *kṛtălpăswakāra.*

mahârâja, ring sakatĕmbeñjing, tka tekang çatru, anût i çrî mahârâja pinapag deni bala çrî mahârâja, kondur ta yâde ulihnyanalayû, tathâpinyan mangkana, yayan sangçayâkḍik wadwâ çrî mahârâja, lunghâñolong awaknya tuminggalakĕn i çrî mahârâja, wdi çrî mahârâja pwa kesisana, irika ta çrî mahârâjanparasarasan lâwan rowang, hana tângĕnangĕn çrî mahârâja ḍatĕnge trung, angucapucapa lâwan ikang akuwwi trung makangaran rakryan wurwagraja, sâkṣât kawu de çrî kṛtanagara, rowanga çrî mahârâjangayatakĕn ikang wwang wetan i trung, mwang salor-wetan i trung, an mangkanângĕnangĕn çrî mahârâja, paḍa suka ta wadwâ çrî mahârâja, tkanikang wngi pwa ya ta, mangkat ta çrî mahârâja mahawan i kulawan, wdiniran kekuta (5b) *na dening çatru, makanimittâtyânta kwehnikang çatru, ri tka çrî mahârâja i kulawan, amanggih ta sira çatru, irika çrî mahârâjan binuru dening çatru lumingsir ta çrî mahârâja mangalor, mungsire kĕmbang çrî prayanira, ri tka çrî mahârâja pwe kĕmbang çrî, amanggih ta sira çatru muwaḥ, binuru ta sira muwaḥ, irika ta çrî mahârâjan alayu mangalor amgat bangawan sahabalanira kabeḥ, alanghwi ya garawalan, akweḥ lwang wadwâ çrî mahârâja mâtyangla(ng)hwi waneh katututan ginalah dening çatru, ikang ahurip kasamburat adudwan paran, kari ta rwawlas siki wadwâ çrî mahârâja rumakṣo* [1]) *sira, rahina sakamantyan ri prabhâtakâla, irika ta çrî mahârâjan kawawerikang wadwe kudadu luhyanglih çokasanta* (6a) *ntapa, tanpangharĕpakn agsanga, atyanta göngnikang duḥka tuname sira, ri tka çrî mahârâja irikang rame kudadu, atyanta marmma sambramawilasanikang rame kudadu, makawyakti manghaturakĕn ya bhaktapâṇa mwang bras, atĕhĕr anghĕtakĕn i çrî mahârâja, wicakṣaṇâmet sanimitta çrî mahârâja tan katmwa pinetni(kang) çatru, makawkasan tumuduhakĕn humatĕrakĕn ring hnu, makahinganing sîma rĕmbang, mungsire maḍura iṣṭa çrî mahârâja, nahan ta karaṇa çrî mahârâja ngunin kawalasak kawawerikang wanwe kudadu, gatinikang rame kudadu pwekang atyanta marmma sambramawilasa i çrî mahârâja, yatikangdadyakĕn paramasantuṣṭi çrî mahârâja, çri mahârâja pwa prabhu dengça, sakṣat swarggawatirṇan jagatpâlaka, tan wnang tan malĕs aweh suka ring huwus aweh inak ambĕ* (6 b) *k, ya ta karananyan tumurun warânugraha çrî mahârâja irikang rame kudadu, an susukĕn sîma swatantrâdĕg ringgit lmaḥ sthânanya i kudadu de çrî mahârâja, tkeng gaga-rĕṇĕknya salbakwukirnya kabeḥ kabhuktya denikang râme kudadu, katmwa kalilirana deni santânapratisantânanikang râme kudadu, mne hlĕm tka ring dlâhaning dlâha, sangsiptanya, mâri tekang wanwe kudadu pinakangça de sang hyang dharmma i klĕme, mari kaparabyapara, apan sampun dadi sîma swatantrâdĕg ringgit de çrî mahârâja kunĕng nimitta çrî mahârâja wani malapangça sang hyang dharmma i klĕme (ika)nang wanwe kudadu, mapaknerikang râme kudadu, çrî jayakatyĕng ngûni ri huwusniran humilangakĕn çrî kṛtanagara gumĕgwanîrikang nagara daha, hana tojar çrî jayakatyĕng sinrawaṇakĕn irikang sayawadwipa, irenikang ḍa* (Het hier dadelijk op volgende gedeelte ontbreekt).

1) Lees *rumakṣe.*

In het Hollandsch:

Heil! Çakajaren verloopen 1216, in de maand Bhadrapâda, op den 5den van de donkere helft der maand, Haryang, Umanis, Çaneçcara [1]), van de *wuku*-week Maḍangkungan, terwijl de planeet in het Zuidoosten staat onder het maanhuis Rohiṇi, waarvan de godheid Prajâpati is, en dat behoort tot den kring van Mahendra, tijdens de *yoga* Siddhi, en het uur Werajya, onder Yama als heer van den knoop, op den *karaṇa*-dag Tetila, en onder het dierenriemsteeken de Maagd, op dien dag is afgekomen het bevel van Zijne Majesteit, den allerheldhaftigsten slechts te prijzen vorst, den moedigen hoogverheven koning, die verdelging bracht aan zijne tegenstanders de vorsten met groote legers, die hoog begaafd is met karakter, kracht, deugd, schoonheid en plichtbesef, den heer van heel het eiland Yawa, den beschermer der rechten van alle goedgezinden, voortgesproten uit het geslacht van Narasingha de (belichaamde) rijksrechten-quintessence, den zoon van den uit Narasingha's evenbeeld geborene [2]), (den man) die het voorrecht had te huwen de dochter (of dochters) van Kĕrtanagara, en die als koning gezalfd werd onder den naam Kĕrtarâjasa Jayawardhana, welk bevel eerbiedig aanvaard is door de drie *rakryan mantri*'s, (nl.) *rakryan mantri hino*, *dyah* Pamasi; *rakryan mantri halu*, *dyah* Singlar, en *rakryan mantri sirikan*, *dyah* Palisir, die begeleid werden door den *rakryan mantri*, die den vijand op het slagveld schrik weet aan te jagen en begaafd is met groote voortreffelijkheid, Prâṇarâja geheeten; den *rakryan mantri*, die zich dapper gedroeg in de diepten van het oorlogswerk, en allerheldhaftigst is, Nayapati; en den *rakryan mantri*, die de oorzaak was van de verdelging der vijanden op de andere eilanden en een flinken geest bezit, Arya Adikâra; voorafgegaan door den *rakryan mantri*, den hoogsten chef der helden, die het vertrouwen van verschillende vrienden weet te wekken, en voor alle menschen toegenegenheid heeft, Arya Wîrarâja, dien men den leerling van Zijne Majesteit den koning Kĕrtanagara zou kunnen noemen, terwijl niet achterbleef de *rakryan mantri* zoo kundig in de beste voortreffelijkheden der dienstdoenden, de *kanuruhan*, en de *rakryan mantri* het hoofd der groote helden, de *dĕmung*, alsmede de *rakryan mantri*, de *patih*, die schrik verspreidt onder de vijanden, zóó de heerschappij van Zijne Majesteit den koning, als ware hij het evenbeeld van Içwara, met hechte banden bevestigende; bij alle welke personen zich uit vrijen wil nog aanslooten de tot procesbeslissers aangestelden: de *pamgĕt i tirwan*, die volledig thuis is in de Sângkhyaleer, de weleerwaarde leeraar Kusumayuddharipu, ook bekend als Paragata; de *samgat i pamwatan* (mede) volledig thuis in de

---

1) Zaterdag, 11 September 1294.

2) Kern vertaalt (Nâg. ed. p. 120): dochterszoon van Narasinghamûrti, daarbij uitgaande van de opvatting, dat de in Nâg. 46 : 2 en 47 : 1 genoemde Lĕmbu Tal, van wie N. de vader en Wijaya de zoon was, een vrouwelijk persoon zou zijn. Naar Poerbatjaraka in Oudh. Versl. 1915, 1, p. 35—37 betoogt, bestaat er voor die opvatting geen grond, en is Lĕmbu Tal een man, zoodat Brandes' vertaling juist geacht moet worden.

Sângkhya-leer, de weleerwaarde leeraar Anggarakṣa; de *samgat i jambi*, die in de Nyâyâ-leer volledig thuis is, de weleerwaarde leeraar Rudra; de *rakryan juru* Kĕrtanagara, die de moeielijkheden van het goede beleid weet op te lossen; Mijnheere van de *padlĕgan* de *dhyakṣa* voor de Çiwaieten, genaamd de weleerwaarde leeraar Agraja; (en) Mijnheere van de *padlĕgan*, de *dhyakṣa* voor de Buddhisten, die volleerd is in de leer der Buddhisten en de weleerwaarde leeraar Ginântaka heet.

Het afkomend bevel van Zijne Majesteit den koning verordineert voor het gehucht Kudadu, dat een deel uitmaakt van het heilige rechtsgebied van Klĕme, een koninklijk besluit te maken, voorzien van het zegel van Kĕrtarâjasa Jayawardhana, op steen en op koper, en te bewaren door de dorpshoofden van Kudadu, dat vast zal stellen den vrijdom van het gehucht Kudadu, daar het door Zijne Majesteit den koning tot een vrijgebied wordt gemaakt, met al zijne hooge en lage velden, zijne bergen en dalen, en ophouden zal deel uit te maken van het heilige rechtsgebied van Klĕme, ten bate van het dorpshoofd van Kudadu, erfelijk (ook) te genieten door zijne kinderen en kindskinderen, voor nu en later tot in lengte van dagen.

De aanleiding er toe was het gedrag van het dorpshoofd van Kudadu, dat indertijd Zijne Majesteit den koning zorgvuldig een schuilplaats verleende, toen deze nog geen koning was en nog Narârya Sanggramawijaya heette, bij gelegenheid, dat hij in ongelegenheid in het gehucht Kudadu werd gevoerd, door den vijand vervolgd en nagezet, onder de navolgende omstandigheden:

Zijne Majesteit de toenmalige koning, Z. M. Kĕrtanagara, die te Çiwabuddhâlaya het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, werd indertijd aangevallen door Zijne Majesteit Jaya katyĕng [1]) van Gĕlanggĕlang [2]), die als vijand optredende, dingen deed beneden zijne waardigheid, zijn vriend verraadde en tegen zijne overeenkomst in handelde, uit begeerte Zijne Majesteit Kĕrtanagara, die in het rijk Tumapĕl zetelde, ten onder te brengen. Toen het bekend werd dat er een leger van Zijne Majesteit Jaya katyĕng tot Jasun wungkal was gekomen, toen zond Zijne Majesteit Kĕrtanagara Zijne Majesteit den (tegenwoordigen) koning en Ardharâja tegen de troepen van Zijne Majesteit Jaya katyĕng. Ardharâja en Zijne Majesteit de koning waren beiden schoonzoons van Zijne Majesteit Kĕrtanagara, maar Ardharâja was tevens, zooals men weet, een zoon van Zijne Majesteit Jaya

---

1) Dat met dit Katyĕng Katong is bedoeld, werd door Prof. Kern aangetoond in Bijdr. T. L. Vk. van Ned. Ind., 5: IV (1889), bl. 291 (Regelen van klankverbinding in 't Oud-Javaansch). — Herdrukt in Verspr. Geschr. IX p. 6 sq. De Nâg. geeft, zooals wij zagen, Katwang.

2) Zooals de Heer Rouffaer mij indertijd deed opmerken, vindt men dezen naam naar alle waarschijnlijkheid terug op de kaart in de Jonge's Opkomst, enz., VII (1873), waar men, bewesten den Wilis, een „Egginglangh, een geweesen koninckrijck nu woest" vindt. — Blijkens de inscriptie van Kandangan, besproken door Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 343—346, moet Jayakatwang's hoofdstad het tegenwoordige Kĕdiri zijn geweest en kan zij niet in Madioen gelegen hebben.

katyĕng. Nadat Zijne Majesteit de koning en Ardharâja van Tumapĕl waren opgetrokken, en het gehucht Kḍung plut bereikt hadden, stuitte Zijne Majesteit het eerst op den vijand. Zijner Majesteits troepen leverden een gevecht, en de vijand verloor het en vluchtte, na zeer groote verliezen geleden te hebben. Het leger van Zijne Majesteit trok daarop naar Lĕmbah, doch men vond daar geen vijand. Men trok daarop westelijk voort, van Lĕmbah naar Batang, en de voorhoede van Zijner Majesteits troepen ontmoette op nieuw vijanden, doch dezen trokken zich terug zonder gevochten te hebben. Batang voorbijgetrokken, kwam Zijne Majesteit te Kapulungan. Daar trof men den vijand weer, en toen vochten ten westen van Kapulungan de troepen van Zijne Majesteit op nieuw, en (wederom) leed de vijand een nederlaag, kommerlijk wegvluchtende, na groote verliezen. Zoo stond het, toen Zijner Majesteits troepen, weer voorttrekkende, te Rabut carat kwamen, en niet lang daarna uit het westen (op nieuw) vijanden naderden. Daarop streed Zijne Majesteit met al zijne manschappen, en vluchtte de vijand na hevige verliezen weer, en het scheen dat zij allen voor goed vluchtten (?). Onder die omstandigheden vertoonden zich echter ten oosten van Hañiru wapperende, roode en witte, vijandige vaandels, en toen onttrok zich Ardharâja aan den strijd, zich schandelijk gedragende, en doelloos naar Kapulungan vluchtende. Hierdoor ging het leger van Zijne Majesteit te niet. Zijne Majesteit evenwel bleef trouw aan Zijne Majesteit Kĕrtanagara. Daarom bleef Zijne Majesteit te Rabut carat, en ging vervolgens ——? noordwaarts naar Pamwatan apajĕg, benoorden de rivier. Er waren toen nog ongeveer zes honderd man bij Zijne Majesteit. Met het aanbreken van den volgenden morgen kwam de vijand, Zijne Majesteit achterop. Zijner Majesteits troepen trokken hem tegemoet, en hij trok zich terug en raakte aan het vluchten, maar al was dit zoo, de troepen van Zijne Majesteit waren nog al minder geworden, want er deserteerden er, die hun lijf zochten te bergen en hem verlieten, en zoo werd hij bevreesd geheel ontbloot te raken. Daarop overlegde Zijne Majesteit met die (nog) bij hem waren. Zijne meening was naar Trung te moeten gaan om met den *akuwu* daar, *rakryan* Wuru agraja, die door Kĕrtanagara tot *kuwu* was aangesteld, te overleggen, opdat hij Zijne Majesteit zou helpen de lieden oostelijk en noordoostelijk van Trung te verzamelen. Allen waren het hiermede eens, en na het invallen van den nacht ging Zijne Majesteit over Kulawan, uit vrees door den vijand, die zeer talrijk was, achterhaald te worden. Te Kulawan stuitte hij weder op vijanden; hij werd door hen vervolgd, maar onttrok zich aan hen door noordwaarts te gaan, om als het kon naar Kĕmbang çrî te ontkomen. Ook daar vond hij weer vijanden, die hem vervolgden, en toen vluchtte hij met allen, die bij hem waren, zoo spoedig zij konden, zwemmende, noordwaarts de groote rivier over. Daarbij kwamen er velen om, anderen werden door den vijand achterhaald en met de lans afgemaakt, en die hun leven redden, raakten overalheen verspreid. Er bleven er slechts twaalf ter bescherming van Zijne Majesteit.

Met het aanbreken van den dag kwam Zijne Majesteit hongerig, vermoeid,

verdrietig en bedroefd, en wanhopende aan zijn leven, bij het volk van Kudadu. De ramp, die Zijne Majesteit trof, was buitengemeen groot, maar toen hij bij het dorpshoofd vau Kudadu kwam, was dat dorpshoofd zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst, zooals bleek uit het aandragen van eten en drinken en van rijst, en hij gaf Zijne Majesteit een schuilplaats, er op uit Zijner Majesteits doel te bereiken, dat deze niet gevonden mocht worden, als de vijand hem zou zoeken, terwijl hij hem ten slotte den weg wees en begeleidde tot aan het gebied van Rĕmbang, opdat Zijne Majesteit, zooals hij wenschte, (van daar) naar Maḍura zou ontkomen.

Zoo werd Zijne Majesteit indertijd, in ongelegenheid, naar Kudadu gebracht, en gedroeg zich het dorpshoofd van daar zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst van den vorst, en dit heeft Zijne Majesteit zeer dankbaar gestemd.

Zijne Majesteit is (daarna) koning geworden en dus...... en de beschermer der wereld, en hij moet dus noodzakelijk (het ondervondene) vergelden, en een genoegen doen aan hem, die hem eens aangenaam stemde, en daarom dan ook ontvangt het dorpshoofd van Kudadu van Zijne Majesteit een schoon genadeblijk: (Kudadu) zij van wege Zijne Majesteit, zoo uitgestrekt als het is, met al zijne hooge en lage velden, bergen en dalen, tot een zelfstandig vrij rechtsgebied, met een beeld, verklaard, ten bate van het dorpshoofd van Kudadu, erfelijk (ook) te genieten door zijne kinderen en kindskinderen, tot in lengte van dagen; men begrijpe het wel, het gehucht Kudadu houdt op een deel uit te maken van het heilige rechtsgebied van Klĕme, voortaan mag dit er zich niet meer mede bemoeien, want Zijne Majesteit heeft het tot een zelfstandig rechtsgebied gemaakt, met een beeld er op.

En wat het nu betreft dat Zijne Majesteit zich verstout een deel te ontnemen aan het heilige rechtsgebied van Klĕme, nl. het gehucht Kudadu, ten voordeele van het dorpshoofd van Kudadu, (wete men), dat Zijne Majesteit Jaya katyĕng, toen hij Zijne Majesteit Kĕrtanagara gedood had, in vertrouwen op zijn rijk Daha, gezegd heeft, zooals algemeen over geheel het eiland Yawa bekend is geworden,..... (Het vervolg ontbreekt.)

Het is wel niet te veel gezegd, als men beweert, dat hetgeen deze oorkonde, tegen wier echtheid bezwaarlijk argumenten in het midden zullen kunnen worden gebracht, ons verhaalt, aan dit en het vorige hoofdstuk van de Pararaton, ten minste gedeeltelijk, een heel relief geeft. Bij alle op te merken verschil treedt de overeenkomst zoo op den voorgrond, dat er niet aan getwijfeld worden kan of beiden, èn de oorkonde èn de Pararaton, geven een verslag van dezelfde feiten, en reeds dit dwingt ons tegelijkertijd te erkennen, dat er in de Pararaton iets meer wordt aangetroffen dan vertelseltjes alleen.

Gaat men het in bijzonderheden na, dan ziet men in de eerste plaats, dat Raden Wijaya inderdaad gehuwd is geweest met de dochter of dochters [1]) van

1) Volgens Nâg. 45:2 en 46:1 waren het er vier.

Kĕrtanagara, die vorst van Tumapĕl was, en dat dat rijk niet lang vóór 1216 Çaka door Jaya katong van Daha veroverd werd. Men vindt er de verklaring van Kĕrtanagara's anderen naam Çiwabuddha. Het blijkt ook, dat Raden Wijaya (in de oorkonde Narârya Sanggramawijaya) Jaya katong weer versloeg, en daarna koning werd, terwijl ook hier de term *prabhu* is. En er is nog meer. In de loftuitingen (de titels) aan Raden Wijaya, als koning, gegeven, wordt niet vergeten te vermelden, dat hij van een met Narasingha, of een Narasingha, in verband staand geslacht voortsproot, wat in herinnering brengt hetgeen Hoofdstuk IV en V van de Pararaton reeds mededeelden, nl. dat Raden Wijaya een zoon was van Mahiṣa Campaka, die ook Bhaṭâra Narasingha heette [1]). Men vindt er Wîrarâja terug, en in een positie, als hem ook volgens de Pararaton toekomen zou, zelfs geprezen op eene wijze, die ons als van zelf zijne verrichtingen en handelwijze voor den geest roepen, zooals deze in dat boek beschreven zijn.

Vergelijkt men het verslag van Raden Wijaya's zwerftocht in de oorkonde, met hetgeen er in den tekst hierboven van staat, dan ziet men dat dit laatste slechts een flauwe weerspiegeling is van het in het officieele stuk medegedeelde. Het heet er, dat hij van Talaga pagĕr naar Paṇḍakan gaat, daar door den *buyut* geholpen wordt, en van daar over Ḍatar het strand weet te bereiken, om naar Sungĕnĕb te ontkomen. In de oorkonde vindt men achtereenvolgens de namen Jasun wungkal, Tumapĕl, Kĕḍung plut, Lĕmbah, Batang, Kapulungan, Rabut carat, Hañiru, nogmaals Kapulungan en Rabut carat, Pamwatan apajĕg (?), Trung (waar hij niet komt), Kulawan, Kĕmbang çrî, de Bangawan, Kudadu op het gebied van Klĕme, en Rĕmbang (nl. het Pasuruhansche) [2]).

Evenmin vindt men in de oorkonde de andere persoonsnamen van de Pararaton terug, dan de reeds genoemden, doch hier kan geenszins tevens worden gezegd, dat de verder nog voorhandenen althans niet gedeeltelijk dezelfde personen aanduiden. Geeft de Pararaton nog: Raganâtha, Kĕbo tĕngah = Aragani, Bañak kapuk, Rangga lawe, Pĕḍang, Sora, Dangdi, Gajah pagon, Nambi (zoon van Wîrarâja), Pĕtĕng, Wirot, en Macan kuping, in de oorkonde zijn genoemd: *dyah* Pamasi, *dyah* Singlar, *dyah* Palisir, Prâṇarâja [3]), Nayapati, Arya Adikâra, een *kanuruhan*, een *dĕmang* (= *dĕmung*), een *patih*, Paragata, Anggarakṣa, Rudra, Kĕrtanagara (een ander dan de vorst van dien naam), Agraja, Ginântaka, Wuru agraja, en het dorpshoofd van Kudadu [4]). Dit zegt echter niets. De in de

---

1) De juiste verhouding blijkt uit Nâg. 46:2 en 47:1. Narasinghamûrti had tot zoon Lĕmbu Tal, bijgezet te Mirĕng en daar als Buddhistisch beeld voorgesteld, en deze Lĕmbu Tal was de vader van Wijaya.

2) Enkele dezer plaatsen worden ook in den Nâg. vermeld, naar aanleiding van Hayam Wuruk's reis door den Oosthoek; Pagĕr Talaga, Pâṇḍakan, Kapulungan en Kĕḍung pĕluk (het gedicht geeft *pĕluk* en niet *pĕlut* en klaarblijkelijk is die eerste vorm de juiste, daar de plaats nog thans zoo heet). Vgl. p. 271 en 282 der editie.

3) Prâṇarâja heet in de Pararaton de *patih* onder Tohjaya, zie Hoofdstuk III.

4) Op blad 8*a* en 11*a* vindt men deze namen gedeeltelijk nog eens, nl. 8*a* Prâṇarâja,

oorkonde voorkomende namen zijn, behalve de drie eerste, wat men zou kunnen noemen titel-namen, namen gekregen bij het innemen van een zekeren rang, en die andere zijn kindernamen of zulke, als waaronder de personen in de wandeling bekend waren. Zonder twijfel behooren die der oorkonde gedeeltelijk aan andere personen toe, maar het is tevens hoogstwaarschijnlijk, al is het niet uit te maken hoe, dat in weer anderen juist eenige der personen schuilen, die in de Pararaton als Raden Wijaya's gezellen worden vermeld.

De vergelijking verder voort te zetten is niet noodig, slechts zij er nog op gewezen, dat de oorkonde alleen, een zoon van Jaya katong noemt, Ardharâja, die evenals Raden Wijaya met een dochter van Kĕrtanagara was gehuwd.

In de tweede plaats moet hier even stilgestaan worden bij de Chineesche expeditie van 1293 A. D. (= 1215 Çaka).

In dit opzicht komt de eer geheel toe aan den Heer W. P. Groeneveldt, al kende hij de Pararaton niet. Maar hij was het die, terwijl anderen vóór hem de hier van belang zijnde Chineesche berichten althans gedeeltelijk reeds kenden, zie de bovenopgegeven literatuur, reeds in 1876, in zijn boven reeds eenmaal tot staving van de juistheid van het een en ander in Hoofdstuk V, aangehaalde Notes [1]), wees op de zakelijke eenheid van verschillende bijzonderheden in hetgeen men vindt in Raffles' History of Java, bl. 108 (in de 2de editie van 1830), als „a different account of the first establishment of the Majapahit empire", zooals dat wordt gegeven „in a manuscript recently obtained from Bali", en de overeenkomstige in de Chineesche berichten, welke handelen over de expeditie naar Java onder Kublai Khan in de jaren 1292 en 1293 A. D., d. i. Çaka 1214 enz. Ook wees hij tevens op het voorkomen van dezelfde traditie, als bij Raffles, in Friederich's Verslag, zie daar onder Rangga lawe [2]), en in wezen had hij het dus ook voor de Pararaton reeds uitgemaakt, daar toch Raffles' mededeeling moet berusten op de Rangga lawe, en dit boek weder op de Pararaton, waarvoor men de aanteekening boven bij de inleiding en die inleiding zelf zie.

De bedoelde stukken, waarover hier een verkort, samenvattend referaat volgt, vindt men in de genoemde Notes op bl. 20 (146) — 30 (155). Zij bestaan uit een algemeen verslag en drie berichten, resp. over het leven en de krijgsbedrijven der drie aan het hoofd dier expeditie geplaatste officieren: Shih-pi, Kau Hsing en Ike Mese.

Boven, bij Hoofdstuk V, werd de aanleiding tot de expeditie reeds aangegeven. Een der gezanten van Kublai Khan (1280—1295 A. D.) [3]), was door den

---

Nayapati, Aryâdikâra, Arya Wiraràja en Kĕrtanagara, en 11a Prâṇaràja, Nayapati, en Arya Wi(ra)râja. Over deze laatste plaats zie men bij Hoofdstuk VIII.

1) Notes, bl. 31 (156).

2) Voorloopig verslag van het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. XXIII, 1850, bl. 21.

3) Die deze in het begin zijner regeering, zegt de Heer Groeneveldt in zijn Notes bl. 31 (157), dus in 1280 A. D. of iets daarna, naar verschillende streken moet hebben gezonden, om

koning van Java zwaar beleedigd, en wel op eene wijze, dat die beleediging ook den keizer zelf gold, en daarom zond deze in den aanvang van het jaar 1292 (= Çaka 1214) eene expeditie van 20.000 man onder de drie reeds genoemde bevelhebbers naar het eiland om die beleediging te wreken.

Wat er verder bericht wordt, is het navolgende.

Zij kregen bevel duidelijk te laten uitkomen, dat zij gezonden waren om de Javanen voor het gebeurde te straffen, en bereikten Java in het begin van 1293 (= Çaka 1215). Hoe de reis gemaakt werd, doet niets ter zake. Bij het eiland Kolan (Belitung) [1]) gekomen, maakten zij hun krijgsplan op. Ike Mese ging met 500 man en 10 schepen vooruit, doch werd later door de overige troepen, die over Karimon (Karimon Java) [2]) naar Tupingtsuh (Tuban) [3]) stevenden, bij de laatste plaats weer ingehaald, of had hen daar afgewacht. Men kwam toen tot een ander plan. Er werd nader besloten, dat de eene helft den tocht nog oostelijker over zee zou voortzetten, en de andere direct landen. Nu ging Shih-pi over zee, tot aan den mond van de rivier Sugalu (Sĕdayu) [4]), en Ike Mese met Kau Hsing aan den wal. Van Sugalu uit zond Shih-pi drie hoofdofficieren naar de „floating bridge" van Majapahit [5]), om de boodschap van den keizer over te brengen, en met het bevel om zich, na zich van hun taak gekweten te hebben, weer bij de troepen te voegen, die onderwijl zouden voorttrekken naar de kleine rivier Pa-tsieh (Kali mas) [6]), waarheen over land ook de andere helft van de expeditie, bereden troepen en voetvolk, zou tijgen.

De vooruitgezonden officieren komen spoedig bij Shih-pi terug, met het bericht, dat de schoonzoon van den vorst van Java, Tuhan Pijaya, zich wilde onderwerpen, maar zijn leger niet verlaten kon, omdat hij in oorlog was met den

---

kennis van zijn optreden te geven; men zie echter nog beneden, en vergl. over de quaestie van het begin zijner regeering, behalve de noot op bl. 21 (147) der Notes, von Fries, Abriss der Geschichte China's seit seiner Entstehung, 1884, bl. 240. — Blijkens de door Kramp in Album Kern (1903) p. 359 bekend gemaakte gegevens, begonnen de gezantschappen inderdaad in 1280 (Ç. 1202), en moet de zending van Meng K'i in ongeveer 1289 (Ç. 1211) gesteld worden.

1) In plaats van Kolan te lezen: 枸 闌 Keou-lan; transcriptie van het Mongoolsche tijdperk *Gu-lan = Gĕlam. Bedoeld is het eiland van dien naam, gelegen nabij Tg. Sambar, Z.-W.-Borneo. Voor deze identificatie verg. Rockhill, Notes on the relations and trade of China enz., T'oung Pao 16 (1915) p. 261. Aanteekening van M. Gabriel Ferrand.

2) 吉 利 門 Ki-li-men (*Gi-ri-men = Karimon Java). F.

3) 杜 並 足 Tu-piṅ tsu, lett. de voet van Tu-piṅ (*Du-biṅ), onregelmatige transcriptie van Tuban. F.

4) De Chineesche tekst heeft 戌 牙 路 Su-ya-lu, foutieve lezing voor 戎 牙 路 Joṅ-ya-lu, d. i. Jĕngala. Het Sĕdayu van Groeneveldt is een zeer gewaagde gissing. F.

5) De naam duidelijk, ook elders in deze vier stukken, genoemd.

6) In den Chineeschen tekst Pa-tsieh kan, door den Heer Groeneveldt geidentificeerd met Pacĕkan (Patjekan) bezuiden Surabaya, dat voorkomt in het Aardrijksk. en Stat. Wdb. (1869). Ook de overige hier tusschen haakjes voorkomende gelijkstellingen zijn van hem afkomstig. — 八 節 澗 Pa-tsie kan, de stroom van Pa-tsie (*Ba dzie). F.

vorst van Kalang, Haji Katang [1]), die den door de Chineezen gezochten vorst van Java, Haji Ka-ta-na-ka-la [2]), welke al dood en Tuhan Pijaya's schoonvader bleek te zijn, kort te voren gedood had [3]). Tuhan Pijaya was met Haji Katang een oorlog begonnen, doch had hem nog niet kunnen overwinnen, en daarom had hij zich nu naar Majapahit teruggetrokken. Hij zond een verslag over de rivieren en zeehavens van zijn land, en een kaart van Kalang [4]), en berichtte, dat in zijne plaats zijn eerste minister [5]) Sih-la-nan-da-cha-ya [6]) en veertien anderen zouden komen. Er werd daarom bevel gegeven deze personen te gaan halen. In dien tusschentijd hadden zich alle Chineesche troepen op de afgesproken plaats verzameld. Dat punt was zeer goed gekozen, want het kon den toegang geven tot (geheel) Java; als men de rivier, aan de monding waarvan men zich bevond, opvoer, zou men van zelf het paleis van den vorst van Tumapan (Tumapĕl) [7]) bereiken. Het bleek evenwel, dat men besloten had die plaats tegen de Chineezen te verdedigen, en daarom was het dan ook, dat de eerste minister [8]) der Javanen, Hiningkuan [9]), die zich op een vaartuig bevond, om te zien hoe het gevecht af zou loopen, zelfs na een herhaalde sommatie niet voor den dag kwam. Er werd daar een versterkt campement gemaakt, en nu trok men gedeeltelijk te water, op vaartuigen, en gedeeltelijk, de cavalerie en de infanterie, langs den oever, vooruit.

Dit gezien hebbende, ging Hiningkuan van het schip, waarop hij was, af, en vluchtte dien nacht nog weg. Men maakte meer dan 100 groote schepen buit, met *bhûta*-koppen op de voorplecht. Na eene bezetting in Patsieh, de thans bezette en versterkte plaats, te hebben gelegd, ging men verder voort. Nu kwamen er gezanten van Tuhan Pijaya, om te vertellen, dat de koning van Kalang, Tuhan Pijaya's tegenstander, dezen tot bij Majapahit had nagezet, en dat hij daarom om hulp vroeg. Ike Mese ging dadelijk tot hem, en een afdeeling der troepen volgde

---

1) In de oorkonde Çri Jaya katyĕng (= katọng) van Gĕlang-gĕlang, zie 3*b*. Haji is het Javaansche (Polynesische) woord voor vorst.

2) Zie Hoofdstuk V.

3) Er staat: At that time Java carried on an old feud with the neighbouring country, Kalang, and the king of Java, (om dezen te straffen was men gekomen), Haji Ka-ta-na-ka-la, had already been killed by the prince of Kalang, called Haji Katang. — Zie hierboven p. 82.

4) Al deze bijzonderheden uit het bericht omtrent Shih-pi, bl. 26 (151).

5) Zie hieronder noot 8.

6) *Sira ḍang âcârya?* — Niet geheel exact. Er staat 昔刺難荅吒耶 Si-la nan-da-č'a-ye, wat zou overeenkomen met *Sira nandacaya* of *nandajaya*. F.

7) 杜馬班 Tu-ma-pan (*Du-ma-ban) = Tumapĕl. F.

8) Deze term is hier, zooals de Heer Groeneveldt mij inlichtte, in den Chineeschen tekst met andere woorden uitgedrukt dan boven, waar in de vertaling dezelfde uitdrukking staat.

9) 希寧官 Hi-niṅ kuan, letterlijk: de mandarijn (kuan) van Hi-niṅ. Deze plaatsnaam komt voor bij Chau Ju-kua (ed. Hirth-Rockhill, 1912) p. 83 in een andere schrijfwijze, doch fonetisch gelijkwaardig, als 禧甯; en wordt weergegeven met 希苓 Hi-liṅ in de Tao yi če lio van Waṅ Ta-yüan uit 1349. Verg. Rockhill, Notes enz. in T'oung Pao 1915 p. 238. In verband met het bovenstaande kan Brandes' voorstel om dezen naam gelijk te stellen met *hinweng Koripan* niet aanvaard worden. F.

dien bevelhebber als reserve tot Changku [1]). Ook Kau Hsing trekt naar Majapahit, maar blijft daar niet. Hij gaat weer naar Patsieh terug, als hij verneemt, dat men niet weet, of de troepen van Kalang nog ver weg, dan wel reeds dicht bij zijn, doch hij krijgt straks van Ike Mese weer bevel om toch weer naar Majapahit te komen, daar men den vijand dien nacht kon verwachten. Spoedig daarop naderen de troepen van Kalang van drie zijden, en den daarop volgenden dag verslaat Kau Hsing de colonne, die haar aanval deed uit het zuidoosten, en daarna ook nog die welke uit het zuidwesten kwamen, maar door Ike Mese te vergeefs gezocht waren. Acht dagen later trekt men, na zich in drie corpsen verdeeld te hebben, tegen Kalang op, met de afspraak om op den vierden dag daarna elkander te Taha (Daha) [2]) te vinden, en dan gelijktijdig op een afgesproken sein, den aanval te doen. Een gedeelte der troepen volgde den loop der rivier. Ike Mese trok om de oost en Kau Hsing om de west, terwijl Tuhan Pijaya hen met zijne troepen in den rug volgde. Na een hardnekkige verdediging wordt op den bepaalden dag Taha genomen, de *kraton*, waarin de vorst, Haji Katang, zich teruggetrokken had, omsingeld, en deze gemaand om zich over te geven, hetgeen geschiedt. Een veertien dagen daarna overvalt Tuhan Pijaya een escorte, dat hem naar Majapahit brengen zou, om daar de schatting in ontvangst te nemen, na zijnen begeleiders eerst steels ontgaan te zijn, en weer een drie weken later verlaat de expeditie Java weer, medevoerende, zooals er staat, de kinderen en officieren van Haji Katang [3]), meer dan 100 personen, een kaart van het land en een bevolkingsstaat [4]), en een met gouden letters geschreven brief, die door den koning was aangeboden. Tuhan Pijaya had nl. ook van andere gelegenheden gebruik gemaakt om de Chineesche troepen nog verder te overvallen; zoo kon hij ze van elkander scheiden en leden zij groote verliezen [5]).

---

1) Door den Heer Groeneveldt vereenzelvigd met Cangkir, zie de noot op bl. 48 (174) der Notes. Dat het het Canggu van den Javaanschen tekst moet zijn is duidelijk, men zie nog beneden. — 章孤 Čań-ku (J̌ań-ku, J̌ań-ko). F.

2) 荅哈 Ta-ha (*Da-ha). F.

3) Een zoon van dezen, Silah-pat-ti-Sih-lah-tan-puh-hah geheeten, en Haji Katang zelf werden volgens het bericht over Kau Hsing, door de Chineezen voor hun vertrek gedood, bl. 28 (153). De Heer Groeneveldt merkte mij op, dat het *lah* in Si-lah-pat-ti bezwaarlijk aan *na* in 't Jav. zou kunnen beantwoorden. *Senapati* kan er dus niet in schuilen. Mogelijk zou het kunnen zijn *sirâpatih* (?). Omtrent Sih-lah-tan-puh-hah durf ik nog geen gissing te wagen. — Er staat 昔剌八的昔剌丹不合 Si-la pa-ti si-la tan-pu-ha. Mogelijk zijn er twee zoons bedoeld, Si-la pa-ti (*Sira badi = sira patih) en Si-la tan-pu-ha (*Sira dan-bu-ha). Dit laatste is de naam van den gevangen genomen prins; is het één en dezelfde, dan moet Si-la pa-ti diens titel zijn. F.

4) Deze kaart en deze staat zouden die kunnen zijn, welke, zie boven, volgens het bericht over Shih-pi, Tuhan Pijaya aan dien bevelhebber had gezonden.

5) Zie het bericht over Shih-pi, bl. 26 (152). Elders in de Notes, op bl. 47 (172 volgg.), vindt men als een bijzonderheid omtrent deze expeditie nog het navolgende medegedeeld, dat niet voorkomt in de hier weergegeven verslagen. Men leest daar: Tuban is the native name of a place with somewhat more than a thousand families, all under one chief;..... On the seashore is a small pond with fresh, potable water, which is called the Holy water. It is

Ook hier wederom kan men na het lezen van deze ons van een geheel onafhankelijke zijde toegekomen mededeelingen, slechts komen tot een zelfde gevolgtrekking als boven reeds gemaakt moest worden: billijke twijfel aan de juistheid en den historischen achtergrond van de hoofdzaken, die men in Hoofdstuk V en VI van de Pararaton aantreft, is niet mogelijk.

Zonder twijfel verdienen de Chineesche berichten op verschillende punten meer geloof dan het Javaansche, zooals bijv. ten opzichte van de opgegeven reden der komst van die Chineesche troepen, hoewel het volstrekt niet onmogelijk is, dat die beide prinsessen, bijv. aan de bevelhebbers, toch toegezegd zijn, en het verraad aan het escorte gepleegd zeer wel kan hebben plaats gehad op de in de Pararaton beschreven wijze, doch het is niet noodig zich daarin verder te verdiepen.

Alleen dien ik er hier op te wijzen, dat ik in een zeker opzicht met den Heer Groeneveldt meen te moeten verschillen in de opvatting van de uitdrukking Javanen, die men ook in het hier gegeven referaat aantreft in het gedeelte, waar men zich tegen de landing der expeditie verzetten wil. Blijkens bl. 33 (159) der Notes is het zijne overtuiging, dat men er troepen van Kalang of andere Javanen, die zich aan hen hadden onderworpen, in zien moet; op mij maakt het den indruk, dat zulks de bedoeling niet kan zijn. Met opzet intusschen heb ik hierboven het betrokken gedeelte der Notes zoo weer gegeven, dat de onzekerheid ook hier in dat referaat niet is weggenomen. Maar er dient opgemerkt te worden, dat hier in deze Chineesche teksten met Java blijkbaar bedoeld is het oude Tumapěl, en met Tumapan dus ook Java. Er wordt uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tusschen Java en Kalang. Eenmaal heet het: Java en de daar dichtbij gelegen streek Kalang, en dan weer, als Java zich met Kalang verbindt, zie bl. 26 (151) en 26 (152). Als de Chineezen reeds tot Majapahit zijn voortgetrokken en zij zich daar bevinden, komen de troepen van Haji (Jaya) katong van Kalang pas uit het zuidoosten, het zuidwesten, en uit het ?, en vóór hun komst wist men niet waar zij waren, terwijl Tuhan Pijaya een boodschap zond, die toch hierop neerkomt, dat zijn vijand hem reeds tot in Majapahit zou hebben gezocht. Aan te nemen, dat deze gelegerd was tusschen deze plaats en die waar de Chineezen hun kamp hadden gemaakt, gaat moeielijk, en als dit juist is, dan kunnen de Javanen, die de landing wilden beletten, ook weer geen lieden van Daha (Kalang) zijn geweest. Wel is waar wordt er in de Chineesche teksten niet uitdrukkelijk gewaagd van verraad door Tuhan Pijaya gepleegd in het begin der expeditie,

told that in the time of the Yüan dynasty the imperial generals Shih-pi and Kau Hsing having come to attack Java, they were a month without obtaining any advantage; the water on board the ships was exhausted and the army was in a precarious state; the two generals then prayed to Heaven, saying: „We have received the imperial command to subdue the barbarians, if Heaven is with us may a well spring up and if not, let there be no water." Having finished this prayer they thrust their spears with force into the seashore and immediately water sprang up from the place where the spears had struck; the water was good for drinking, all drank of it and were saved by this assistance from Heaven. The well exists up to the present day.

doch die drie gezonden hoofdofficieren waren toch naar Majapahit, en niet naar Kalang gedirigeerd geweest [1]). Ook brachten zij een antwoord van dáár, en niet van Haji (Jaya) katong, van wiens bestaan, zulk een indruk maakt het althans op mij, zij eerst later kennis kregen. Ook is het niet wel te denken, dat de aan de monding der bedoelde rivier gelegerde Javanen, zoo dit lieden van Haji (Jaya) katong waren geweest, die drie officieren dáár, waar zij toch passeeren moesten om de plaats hunner bestemming te bereiken, zouden hebben doorgelaten, om zich tot Tuhan Pijaya te begeven. Nu blijft nog wel de mogelijkheid open, dat lieden van Haji Katang die plaats zouden hebben bezet, nadat de vooruitgezonden officieren hun, duidelijkheidshalve zegge men eerste, bezoek aan Tuhan Pijaya hadden gebracht, doch alsdan is hetgeen er verder wordt verhaald evenzeer niet goed te begrijpen, want Tuhan Pijaya meldt daarop, dat men hem nu, terwijl dit toch niet waar was, want, toen men in Majapahit kwam, was er nog geen vijand te zien, tot in Majapahit teruggejaagd had (er staat vervolgd had), en daarop komen dan nog later Haji Katang's troepen, men zie boven, vooral uit het zuiden. In het verslag staat van d r i e zijden, maar opmerking verdient het, dat er verder slechts sprake is van het verslaan van een vijand in het zuidoosten en het zuidwesten, en men moet aannemen dat, ook al waren de Javanen, die bij het landen tegenstand hadden geboden, eigenlijk tegenstanders ook van Tuhan Pijaya geweest, op dat oogenblik de streek om de noord toch vrij was. Dat de handelwijze van Tuhan Pijaya, als mijne opvatting van de toedracht en den loop der zaken de juiste is, typisch Javaansch zou kunnen heeten, behoeft niet nader aangetoond te worden; men leze bijv. slechts de Babad tanah Djawi.

De persoons- en de plaatsnamen in deze Chineesche berichten voorkomende geven òf zeer weinig moeite òf zijn vooralsnog raadsels. Zooals men zelf zag, of door den Heer Groeneveldt reeds opgemerkt werd, is Tuhan Pijaya = Raden Wijaya, Katanakala = Kĕrtanagara, Haji Katang = Haji Katong (of beter Haji Jaya katong, in de oorkonde Jaya katyĕng), Tumapan = Tumapĕl, Kalang = Gĕlang (in de oorkonde Gĕlanggĕlang), Taha = Daha, en Majapahit de bekende plaats van dien naam. Ten opzichte van Patsieh (of Patsieh kan) uitte de Heer Groeneveldt het vermoeden, dat het gelijk zou zijn aan Pacĕkan (zie noot 6 op p. 103), en Changku meent hij, zooals mede reeds in een noot (p. 105 noot 1) werd gereleveerd, in Cangkir terug te kunnen vinden.

---

1) Dit komt ons niet juist voor; de onderhandelaars (wel te onderscheiden van de naar de floating bridge gedirigeerde officieren) waren naar Java = Tumapĕl gezonden, welks val hun nog niet bekend was; ze zijn op weg daarheen met Wijaya in aanraking gekomen, maar waren niet naar hem toegestuurd. Ook in andere opzichten lijkt ons de door Brandes gegeven voorstelling niet geheel aannemelijk: de Chineezen vermelden niets van dit eerste verraad, ze zijn verder dadelijk bereid Wijaya te helpen, als hij hen later te hulp roept, en ten slotte had toch ook Wijaya voor zulk een verraderlijke houding vóór Jayakatwang's nederlaag geen de minste reden, integendeel alleen door middel van de Chineezen kon hij hopen, zich van zijn vijand te ontdoen. Alles bij elkaar genomen, achten wij de opvatting van Groeneveldt boven die van Brandes te verkiezen. Kr.

Omtrent Changku, dat zonder twijfel het Javaansche Canggu is, vindt men in de Notes, op bl. 47 (173) nog de volgende belangrijke mededeeling:

„Going eastward from Tuban [1]) for about half-a-day, one comes to Ts'e-ts'un [2]), of which the native name is Gĕrsik [3]).... Going southwards from these two villages, a distance of about 7 miles (twenty *li*), one comes to Surabaya [4]).... Going from Surabaya in a small boat, to a distance of 70 or 80 *li* (about 25 miles), one comes to a marketplace called Changku [5]); going ashore here and walking southward for a day and a half, one comes to Modjopait [6]), where the residence of the king is. In this place there are about 2 à 3 hundred native families, and seven or eight chiefs, who assist the king" [7]).

In de Pararaton treft men den naam driemaal aan: op bl. 18, reg. 8, waar gesproken wordt van een Canggu lor (noordelijk Canggu), waar Wiṣṇuwardhana (Rangga wuni) een versterking laat maken; op bl. 32, reg. 4, waar medegedeeld wordt dat er te Canggu iemand stierf; en op bl. 24, reg. 26, dus in dit hoofdstuk, waar sprake is van de *sohaning Canggu*, de haven van Canggu [8]). Van welke waarde de plaats werd geacht, leert een oorkonde uit 1318 Çaka, dus uit den Majapahitschen tijd, en zonder twijfel ook uit dat rijk zelf afkomstig, nl. Kawi-Oorkonde IV van Cohen Stuart, waarin men èn den naam Majapahit aantreft (1*a*, 2) èn het navolgende leest (2*b* 5): Zij vrij van de verplichting zout te maken, den weg op

---

1) 杜 板 Tu-pan (*Du-ban = Tuban). F.

2) 厠 村 ts'ö-tsun. Groeneveldt's interpretatie „the Dung-village" is vreemd; misschien bevat de tekst een fout. F.

3) 革 兒 昔 Ko-öl-ṅ (*Gä-r-si = Gĕrsi). F.

4) 蘇 盧 馬 益 Su-lu-ma-yi (*Su-ru-ma-yi = Surabaya). F.

5) 章 姑 Čaṅ-ku (*J̌aṅ-ku). F.

6) 滿 者 伯 夷 Man-čö-po-yi (*Man-ǰa-bai-yi = Majapait). F.

7) Het is onduidelijk of deze laatste zin op Changku, dan wel op Majapahit slaat.

8) Ook dit leidt er toe de juistheid van de veronderstelling door den Heer Groeneveldt ten opzichte van het Changku der Chineesche teksten gemaakt, te betwijfelen, doch waar de plaats dan wel zou hebben gelegen, is nog niet uit te wijzen (zie echter noot 2 op p. 109). De laatste uit de Pararaton aangetogen plaats dwingt aan een haven te denken, ook al lag deze niet vlak aan zee. In 't Bal. is *sowan* het gewone woord voor de uitwatering of monding eener rivier, zie van Eck's Eerste proeve van een Balineesch-Hollandsch woordenboek (1876). Hierbij zou men nu ook kunnen denken aan de plaats, waar een zijtak zich met de hoofdrivier vereenigt. In den tekst der Pararaton staat echter *tinut tĕkeng dunungane malayu maring sohaning Canggu*, dus zoover als zij maar vluchten konden, tot aan de monding van de Canggu, waarmede moeielijk iets anders kan zijn bedoeld dan dat zij naar hunne schepen vluchtten, welke men in de eerste plaats in de haven zoeken zal, al zouden er de rivier opgevaren kunnen zijn. Dit is ook de opvatting in de Rangga lawe. Deze plaats van de Pararaton, welk boek niet altijd en overal door den dichter van dat gedicht is misverstaan, luidt daar: *sâkṣana lumkas karo amrajaya sira wong Tatar lagi masane anaḍah kedkan kasulayah pjah sawaneh akanin çeṣaning pjah paḍa malakwinurip, dadi katawan tumût tang stri karaṇḍan tinûteng Canggu malih bahitra inañang kimuta tang bharaṇa ingoñjaleng Majapahit tikâlahanya siddhaneng sandisandi.* Na *a* in de Rangga lawe schier geregeld *eng* voor *ing.*

te hoogen, en Canggu in orde te houden, van alle soorten van heerendiensten, *luputing sosorohan garĕm, hurugurugan dalan, bĕbĕnĕran ing canggu, sakalwiraning râjakaryya putajenan* [1]). Het lijdt toch wel geen twijfel of ook daar is deze plaats bedoeld, die zooals hier blijkt in heerendienst onderhouden moest worden [2]).

Kwam het door het bij dit hoofdstuk reeds bijgebrachte aan het licht, dat de mededeelingen van de Pararaton inderdaad vertrouwen verdienen, — en het zal nog nader blijken dat zij dit ook elders doen, men zie bijv. bij Hoofdstuk XII, — er rest nog een belangrijk punt hier te behandelen, het bericht of de voorstelling hier gegeven van de stichting van Majapahit. Wat er in de Pararaton van verhaald wordt heeft de lezer gelezen, het is hier niet de quaestie uit te maken of de stichting van Majapahit door Raden Wijaya zich werkelijk zóó heeft toegedragen, als daar wordt verteld, wèl of Majapahit werd gesticht in den tijd, die er hier voor wordt aangegeven, dan wel niet.

Daarvoor lang stil te staan bij hetgeen de Javanen van Java omtrent den oorsprong dier plaats verhalen, is niet noodzakelijk, te minder omdat men reeds elders het noodige daarover gezegd vinden kan. In mijn opstel „Iets over een ouderen Dipanĕgara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaya", Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 375 en volgg., werd over de oude geschiedenis der Javanen, naar de traditie der Javanen van Java, men neme als grens het opkomen van Mataram, reeds gehandeld, en ik geloof met het weinige wat daar gezegd werd, reeds voldoende te hebben bijgebracht om te bewijzen, dat het eerste gedeelte van de *babad* maakwerk is. Men dient daarbij te weten dat alle *babad*'s, waarin over dit onderwerp iets gezegd wordt, hetzij zij uitvoerig zijn of beknopt, en al bestaan er kleine verschilpunten in de beschrijving, over de stichting van Majapahit altijd en altijd weer hetzelfde leveren, zoodat men zou kunnen zeggen, dat de voorstelling als het ware een kanonieke is geworden. Dit geldt zelfs van de *babad* in haar geheel, maar men heeft het vooral in het oog te houden bij het gedeelte, dat over de oudere geschiedenis loopt, en ik voor mij geloof, dat, als men dat niet vergeet, het gaandeweg gelukken zal in dat gedeelte een beter inzicht te verkrijgen, dan ons tot nog toe was gegeven, en dat men eenmaal in staat zal zijn het althans voor het grootste gedeelte naar de het samenstellende bestanddeelen uiteen te leggen. Waar het ten opzichte van Maja-

---

1) De hier genoemde zijn niet de eenige vrijstellingen, die in dat stuk gegeven worden; *putajenan* moet gelijk zijn aan het oudere *bwathajyan* = *râjakârya*, waarop Dr. Jonker reeds wees, zie Een Oud-Javaansch wetboek vergeleken met Indische rechtsbronnen (1885), bl. 232 (Aant. bij art. 262).

2) Het voorkomen van Canggu tusschen een aantal andere overzetplaatsen in een oorkonde van Pĕlĕm uit 1280 (Oudh. Versl. 1918, 3, p. 140) heeft Van Stein Callenfels een nader onderzoek naar de ligging doen instellen in Oudh. Versl. 1919, 2, p. 69—72. Zijn conclusie is, dat Canggu en Canggu-lor overeenkomen met de tegenwoordige desa's Pĕlabuhan-kidul en Pĕlabuhan-lor, ± 18 à 20 mijl N. van Majapahit aan een ouden Brantas-tak, in het onderdistrict Djĕtis, district Gĕḍek, der afd. Madjakĕrta.

pahit het meest op aankomt, den tijd waarin het gesticht werd, juist op dat stuk bestaat er slechts een zeer gering verschil, daar algemeen wordt erkend, dat Majapahit het laatste der groote rijken was vóór de invoering van de Islam op Java, en men den tijd van het ontstaan er van toch taliter qualiter steeds om en bij dien, welke de Pararaton ons verplicht daarvoor aan te nemen, wil gezocht hebben [1]).

Wanneer wij hier dan eerst ook nog even in 't kort verhalen, wat men door de Javanen over die stichting verteld vindt, dan is dit alleen om daardoor de aandacht te kunnen vestigen op eenige merkwaardige punten van overeenkomst, welke er tusschen die Javaansche traditie en die van de Pararaton bestaan.

Çri pamĕkas, d. w. z. Z. M. de laatste vorst (van Pajajaran), zoo verhalen de *babad*'s, had drie zonen: Arya Bangah, Raden Susuruh en een door een *ajar* op bovennatuurlijke wijze bij een *sĕlir* van den vorst in het leven geroepen zoon, die opgevoed wordt door een paar oude luidjes, die hem, nadat men hem de rivier had laten afdrijven, tot kind aannamen. Deze laatste heette eerst Siyung wanara, doch kreeg, nadat hij, groot geworden, weer bij zijnen vader terecht en in dienst was gekomen, den naam Bañak wiḍe. Arya Bangah werd koning in Galuh, en Raden Susuruh zou zijn vader opvolgen. Bañak wiḍe weet zijn vader evenwel gevangen te nemen, en verslaat Raden Susuruh, die dezen te hulp wil komen en verlossen. Raden Susuruh vlucht naar het oosten, en wel eerst naar Kali gunting. Daar vindt hij een onderkomen bij een weduwe, die hem tot kind aanneemt, en die drie zonen had: Ki Wiro, Ki Nambi, en Ki Bandar. Als Raden Susuruh gevlucht is, vaardigt Arya Bañak wiḍe een bevelschrift uit, dat niemand hem huisvesting mag verleenen, en wel onder bedreiging met de doodstraf. Als dit bekend wordt, gaat Raden Susuruh verder. De weduwe en hare zonen verlaten hem niet. Over den berg Kombang, waar aan Raden Susuruh voorspeld wordt, dat hij recht oostwaarts gaande een *maja*-boom vinden zal met bittere vruchten, en hij wordt aangespoord daar een stad te stichten, bereikt hij de plaats, waar hij Majapahit laat verrijzen. Daarna verjaagt Bañak wiḍe ook zijn broeder Arya Bangah uit zijn rijk. Raden Susuruh trekt nu tegen Pajajaran op. Er heeft een gevecht plaats, tusschen Raden Susuruh's en Bañak wiḍe's troepen, doch in het eind besluiten de beide prinsen, Raden Susuruh, die als vorst van Majapahit den naam Bra Wijaya had aangenomen, en Arya Bañak wiḍe (alias Siyung wanara), samen Java te deelen [2]).

---

1) Men zij slechts herinnerd aan de cijfers door Raffles medegedeeld in zijn Hist. of Java, II, bl. 85 (1301), bl. 86 (1158), bl. 87 (1221), alles in inlandsche jaartelling. Men zou hier nog andere jaartallen nevens kunnen plaatsen, doch het zou van geen nut zijn ze te verzamelen of ze te gaan zoeken. Over de geschiedenis van het rijk volgens de Javanen vindt men beneden nog eenige nieuwe mededeelingen.

2) In de door Meinsma uitgegeven proza-omwerking van een *babad* (1874), wordt slechts verteld, dat Raden Susuruh Pajajaran teniet doet. Voor hetgeen men hier in den tekst leest, zie men bijv. Raffles, Hist. of Java, II, bl. 108. Andere bijzonderheden kunnen hier onvermeld blijven.

Terwijl hier punten van overeenkomst als het vluchten van den toekomstigen stichter van Majapahit naar het oosten, of het op eenzelfde wijze verklaren van den naam Majapahit, veilig zeer onbeduidend of toevallig kunnen worden genoemd, daar Pajajaran in het westen, en Majapahit in het oosten lag, en de naam van dit laatste rijk, zelfs al zou hij een geheel anderen oorsprong hebben [1]), toch door een Javaan zoo zou worden opgevat, zijn er andere, die zóó merkwaardig zijn, dat één bron aan de beide tradities toch het leven moet hebben gegeven. De vader van Raden Susuruh, in de Pararaton de schoonvader, wordt gedood en hij daarna, terwijl hij den overweldiger toch nog te keer wil gaan, 't rijk uitgejaagd. Op zijne vlucht vindt hij een onderkomen, en dit is het eenige feit, dat er van vermeld wordt. Onder de lieden, die zich bij hem aansluiten, er worden er maar drie genoemd, is een Nambi en een Wiro [2]), en met een Bañak wiḍe [3]) maakt hij een afspraak Java te deelen. En mag men ten slotte niet vragen of hetgeen ongelukkig van de oorkonde van Çaka 1216 verloren ging, behalve meer, niet bevat moet hebben een zelfde proclamatie als in de babad Siyung wanara (Bañak wiḍe) uitvaardigt om te voorkomen, dat Raden Wijaya zich ergens zou kunnen verschuilen? Çrî Kërtarâjasa Jayawardhana, de Bra Wijaya van Majapahit, dorst, dit zegt hij zelf, een stout stuk bestaan met Kudadu, dat in vrijdom reeds aan een heiligdom toekwam, te verheffen tot een zelfstandig vrijgebied [4]), waardoor dat heiligdom toch schade leed, en hij handelde tegen hetgeen door den schenker indertijd was vastgesteld en moreel althans gedreigd. Hij moet wel een dringende reden gehad hebben te handelen als hij deed, en is het dan niet waarschijnlijk, dat in het ontbrekende vervolg iets moet hebben gestaan, als dat hij het dorpshoofd van Kudadu daarom zoo begenadigde, omdat deze, zelfs met den zekeren dood voor oogen, toch niet anders had meenen te mogen doen dan hij deed, d. w. z. dat het verloren gegane bevel van Çrî Jaya katong niet anders was dan wat in de *babad* Bañak wiḍe uitvaardigt, dat niemand aan Raden Wijaya huisvesting zou mogen verleenen, op straffe des doods?

Men ziet het, dat bij slot van rekening de westelijke en de oostelijke traditie van de stichting van Majapahit nog meer punten van overeenkomst bieden, dan men op het eerste gezicht zou kunnen hebben gezegd.

Stelt men hen beiden tegenover elkander, dan blijkt het, dit deed het immers reeds, dat er voor de oostelijke tot staving harer geloofwaardigheid (en dat, terwijl er niets in het voordeel van de westelijke kan worden bijgebracht), zooveel kan worden aangevoerd, dat twijfel aan de hoofdzaak eigenlijk geen reden

---

1) Hoe voorzichtig men bij het etymologiseeren vooral van plaatsnamen zijn moet, werd niet lang geleden nogmaals door mij in het licht gesteld in het opstel Yogyakarta, Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII (1894), bl. 415.

2) Deze laatste naam doet denken aan den Wirot van de Pararaton.

3) In de Pararaton de oude naam van Wirarâja.

4) Verg. hierover Schrieke, Iets over het Perdikan-instituut, Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918), bl. 400.

van bestaan heeft, en er zou aan die oostelijke traditie over de stichting van Majapahit, nu zij beter bekend is geworden, denkelijk dan ook niet getornd worden, ware het niet, dat er indertijd op gegevens, waarvan nu hier de waarde nog te onderzoeken is, geconcludeerd moest worden, dat Majapahit veel ouder was dan de Javanen van Java vertelden.

Hiermede is reeds in enkele woorden gezegd, dat de nu sedert de laatste twintig jaren reeds gangbare voorstelling van een zeer hoogen ouderdom van het rijk Majapahit, dat men aannam als reeds in de 9e eeuw bestaande, eene onhoudbare is. Zij is dat inderdaad, en het is niet moeilijk zulks aan te toonen, al zal eenige uitvoerigheid daarbij onvermijdelijk zijn.

De geheele voorstelling van een zeer hoogen ouderdom van Majapahit, van het bestaan er van reeds in de 9e eeuw van onze jaartelling, berust toch, nauwkeurig toegezien, slechts op het voorkomen van den naam op een koperen plaat, die deel uitmaakt van een stel, dat door Cohen Stuart als n°. II in zijn Kawi Oorkonden werd opgenomen.

Deze oorkonde geeft in het begin het jaartal 762 Çaka (840 A. D.) te lezen, en aan het slot vindt men er den naam Majhapahit.

Toen indertijd deze oorkonde voor het eerst bekend werd, ontbraken de middelen om haar te controleeren, en het is niet te verwonderen, dat men, vindende wat men daar vond, gekomen is tot het maken van de conclusie, die gemaakt werd. Toenmaals toch kon men niet weten, dat die oorkonde geheel voos is, en niemand was, zelfs nog jaren daarna, in het bezit van de gegevens om in te zien, dat zij dat is.

Hoever dat evenwel gaat, zij hier, wat de hoofdzaken aangaat, even in het licht gesteld.

Hoe een oude *praçâsti* in elkander moet zitten, werd elders reeds medegedeeld [1]). Zulk een stuk is, en zulks is begrijpelijk, daar het officieele acten zijn, geregeld; zulk een stuk draagt ook steeds de kenmerken van zijn tijd, en, ook dit werd elders reeds opgemerkt, iedere tijd heeft ook in dit opzicht zijn eigen kenmerken. De bedoelde oorkonde nu doet zich voor als een mengelmoes uit verschillende tijden, ook uit jongere dan de tijd, waaruit zij zou dagteekenen, en dat nog wel, terwijl zij ons een jaarcijfer geeft, dat op zeer weinige uitzonderingen na haast het oudste is dat men op Java aantrof.

Terwijl straks een overzicht over het stuk in zijn geheel zal volgen, dat zal kunnen doen zien op welk eene wijze het in elkander zit, hoe de onderdeelen er van op elkander volgen en welke deze zijn, eerst iets over eenige details.

Het stuk wemelt van fouten, die men (thans) dadelijk zien kan, en zonder twijfel bevat het er nog meer, die nu nog niet eens in het oog springen, omdat

---

1) Groeneveldt, Catalogus der Archeologische Verzameling van het Bat. Gen. van K. en W., 1887, bl. 365 en volgg.

men òf de bedoeling nog niet kan vatten òf stuit op onverstaanbare woorden. Onder die fouten bevinden er zich zeer vele, die wijzen op een vrij laten tijd, op een tijd van verval in de taal, en wel dien, waarin het oud-Javaansch reeds tot het nieuw-Javaansch overging of overgegaan was, naar het einde dus der Majapahitsche periode, naar de 14e Çaka-eeuw, naar een zes eeuwen later. Zie hier eenige voorbeelden.

Reeds de spelling trekt de aandacht. Men lette daarbij niet op het misspellen van Sanskrit woorden en het verzuimen of verkeerd aangeven der quantiteit.

De *h* heeft hare waarde niet meer. Men vindt haar, waar zij niet staan mag, en waar zij wezen moest, wordt zij gemist; *hanapuka* voor *anapuka*, *hurutan* voor *urutan*, *hawur*, *hanambangi* enz.; omgekeerd *umalung* in pl. van *humalung*, *ingan* voor *hingan*; zoowel het een als het ander ziet men in *her aji* voor *er haji*.

Een schrijfwijze als *marapwî* voor *marapuy* wijst op een uitspraak, waarin de *i* in den tweeklank reeds den boventoon heeft, *apuy*, *apwi*, *api*.

Een vorm als *lwar* voor *lor* is eerst mogelijk als oud *wa* = *o* is geworden, want eerst dan kan men *o* (= oud *a* + *u*) aan *wa* gaan gelijkstellen, *lor* (uit ouder *laur*) is reeds in 't oudste ons bekende Jav. *lor*. Ook een eigennaam als *colika* kan slechts onder dezelfde omstandigheden *cwalika* worden.

Lawasang voor *lawas sang*, *wkasang* voor *wkas sang*, *tlasinurat* voor *tlas sinurat*, *samgĕtirwan* voor *samgĕt tirwan* is een nieuwerwetsche spelling.

Vormen als *pararajĕg*, *pabĕbĕkĕl*, *palulumuh* zijn oudtijds onbestaanbaar.

Pinarĕngökĕn is oudtijds onmogelijk, evenzeer als een *pinarungwakĕn*. Het had moeten luiden *pinarĕngwakĕn*, en waar *rĕngö* tot *rungu* is geworden, is *pinarungokĕn* in eerste instantie het vereischte.

Jong is ook *lĕbokna*, *mangiseni*, *lumangghaṇani* (waarin ook *ṇ* een fout is).

Kaniṣṭhamaddhyamottama, voor *niṣṭhamaddhyamottama* is in een zoo ouden tijd evenmin mogelijk.

Raditya in plaats van *âditya*, dus ook *ra* in pl. van *â*, is slechts in jongeren tijd te verwachten, en wel zou het vreemd zijn, dat men den vorm reeds in zóó ouden tijd zou gekend hebben, om hem gedurende eenige eeuwen achter elkander niet weer te gebruiken.

De fouten tegen de grammatica zijn niet onbeduidend. Hier vindt men *pinarĕngökĕn ḍening pinggir siring*, en daar *pinarungwakĕn ring pinggir siring*, terwijl beide hetzelfde moeten beteekenen. Men vindt een *tka sang makudur*, wat wezen moet *tka ri sang makuḍur*; *sambĕrrĕn* (met 2 *r*'s) *ring glap* in plaats van *sambĕrĕning glap*; *sininghat i sapi*, in pl. van *ing sapi*; *simaning hulun ri campaga* naast *sima sang hyang dharmma ring campaga*; *pinarĕngökĕn ri pârasamya* onmiddellijk gevolgd door *ring kaniṣṭha* enz.; *rĕngö ta* in pl. van *at rengö*; *tan tama simanira* in pl. van *tan tama ri simanira*; *tan pârabyapara sang makilalâ* in pl. van *tan kapârabyapara de sang makilalâ*; *tumon angadoh aparö* in pl. van *tumon adoh aparö*; *mangsö ta sira* in pl. van *mangsöakĕn*; *hinanakĕnira denira* in pl.

van *hinanakĕn denira*. En over het algemeen kan men zeggen, dat de kortgevatte stijl, men zie bijv. het einde van de *praçâsti*, èn voor den ouden tijd èn voor het oud-Javaansch zeer vreemd is.

Fouten van een anderen aard zijn: *sungçang* voor *sungka*, *ḍara* voor *ḍâra*; *pangkur tirit* voor *pangkur tawan tirip*; *pati* voor *patih*; *cĕmpa* voor *campa*; *katangaran* voor *katanggaran*; *kĕpung* voor *tĕpung*; *wapâ* voor *wipati*; *adyun* voor *angdyun*; *kasamburat ing natar* voor *kasawur ing natar*; *mindah* voor *indah*; *jwah tasmat* voor *jah tasmat*; *karĕmaknanya* voor *karmaknanya*; *saddhâna* voor *sâdhana*.

De datum is n i e t in orde. De vollemaansdag aangeduid met *tithi pañcadaçi* trekt de aandacht, en deze *tithi* treft niet samen met een *karaṇa Bâlawa*, daar de eerste helft van dien dag *Wiṣṭi* en de tweede *Bawa* is. *Ra* moet zijn *â*, en de *wuku* was, in plaats van Manahil, Prangbakat [1]). *Parwwoṣa* moet zijn *parwweça*, en *bago* deugt niet, evenmin als *piwâçyâ* goed kan zijn. Ook bevat hij voor een zóó ouden tijd te veel termen, en daaronder die men in de opschriften eerst zooveel later gebruikt ziet [2]).

De datum is ook niet in overeenstemming met de in het stuk voorkomende vorstelijke namen.

In het begin van 't stuk wordt een andere, eigentlijk geen, koningsnaam gegeven dan in het eind. Vindt men achterin *çrî mahârâja Dharmmodaya Mahâsambhû*, vóórin heet het *çrî mahârâja çrî lokapala* (wat geen eigennaam [3]) is, ook al wil het stuk het ons iets later doen gelooven) *hariwangçotunggadewa*, d. i. Z. M. de koning, Z. M. de vorst, de oppervorst uit Hari's geslacht, en dit gevolgd door *nâmarâjâbhiṣeka*, onder dien n a a m tot koning gezalfd.

Niet minder fraai is de opsomming van de namen der hooge ambtenaren, die hier den vorst *dulur*. Vindt men, almede in het eind, *mwang mahâmantri dakṣotama, bahubajra, pratipakṣasangçaya*, wat zijn moet *mwang mahâmantri dakṣotamabahubajrapratipakṣakṣaya*, en de naam is van één persoon, die indertijd ook *mantri hino* (*mahâmantri i hino*) was [4]), vóórin vindt men dezen naam en dien titel in stukken geknipt en bij gedeelten als namen aan drie personen toegekend; men leest daar *mahâmantri katriṇi, rakryan mantri hino, dakṣotama* (één stuk), *rakryan mantri halu, pratipakṣasangçâya* (!) (derde stuk), *rakryan mantri sirikan, mahâmâhino* (een verknoeiing van *mahâmantri i hino*, stuk van 's mans titel). Het kan haast niet fraaier, althans niet als men daarbij in het oog heeft, dat de hier bedoelde personen Dharmodaya Mahâçambhu en Dakṣottamabâhubajrapratipakṣakṣaya, voorkomen in verschillende oorkonden, maar dan ook gaaf, die minstens een 60 à 70 jaren jonger zijn dan de hier behandelde zich voordoet [5]).

---

1) Hierop wees Cohen Stuart reeds.

2) Zie mijne opmerking in Groeneveldt's Catalogus.

3) Verg. echter Kern, Verspr. Geschr. VII (1917), bl. 92.

4) Het is voldoende hier te verwijzen naar het reeds opgemerkte in Groeneveldt's Catalogus, bl. 358 en 359.

5) Zie t. a. p.

De volgorde der onderdeelen van de oorkonde is absurd.

Datum; de koningsnaam (op de aangegeven wijze); naam van het vrijgebied, uitgedrukt met *lmah waharu kuṭi ngaranya*, wat beteekenen moet: „(het vrijgebied), dat Kuṭa heet, en gelegen is op den grond van Waharu", iets dat in ouder, men kan wel zeggen oud-Javaansch, op een andere wijze gezegd zou zijn; daarop worden de grenzen er van aangegeven [1]). Vervolgens worden er t w e e redenen opgegeven voor het maken van het vrijgebied; *nimitanyan sinuksuk dharmaśima swatantra ikang kuṭi hana ta* enz., zoo heet het eerst, en dadelijk daarop weer: *saddhânaning* (lees *sâdhananing*) *sinuk* (naast *sinuksuk*) *dharmasima ikang kuṭi hana tha*, terwijl het woord *nimita* vreemd gebruikt is. Hierop volgt nu, terwijl men tot den datum moet terugkeeren, want *mangkana ducaçanira* is het vervolg van dien *sambandha*, waarin n i e t verteld wordt, waarmede de begiftigden hun vrijgebied verdiend hadden, de reeds medegedeelde opsomming dier drie hooge ambtenaren, oogenblikkelijk weer gevolgd door *ikang ulihiranuk dharmasima ring kuṭi*, wat, als het hier zin hebben zou, had moeten luiden *ikang ulihira* (moet zijn *nira*) *sinuksukakĕn* of *sinukakĕn dharma* enz., òf *ulih* als hulpwoord bevat, iets wat, zoo er in oude stukken al eens een enkele maal een voorbeeld van voorkomt, een phenomeen is. Volgen de namen van eenige privilegies, waaronder verscheidene, die men elders slechts in stukken van jongere afkomst vindt, en waaronder men ook aantreft *kadyanggâning matyangipi, mati kalĕbu, mati tibâ, mati sininghati sapi, mati dinmaking macan, mati sinahuting ulâ, mati sinambĕring glap*, „sterft onder 't droomen, in een put gevallen, neergestort, door een rund gestooten, door een tijger besprongen, door een slang gestoken, door den bliksem getroffen", een stuk uit een eedformulier! De opsomming is in haar geheel genomen bespottelijk, en herhalingen ontbreken niet, doch het is niet noodig, dit hier in bijzonderheden aan te toonen. Daarna wordt er weer een vrijgebied genoemd, dat te Campaga, zonder dat het blijkt wat er mede geschied is of mede geschieden moet. De pericope wordt ingeleid met *muwah ana ta simaning hulun*, als oud-Jav. opgevat, „en er is een vrijgebied van een onderdaan"; 's mans naam wordt niet genoemd. Nog vreemder zou het zijn zoo hier *hulun* als voornaamwoord van de 1e persoon staat, aangezien het dan op den vorst zou slaan, en deze zich, zoo al, in oud-Jav. wel *mahulun*, maar geen *hulun* zou kunnen noemen. Na de vermelding der getuigengiften, waarin de soort der geschonken kleedij niet genoemd wordt, en het telwoord *sawiji* zeer opvalt, wordt er op nieuw een plaats genoemd, Hnî, al weer evenwel zonder dat blijkt wat er mede geschieden zal, daar dit eerst heel aan het einde der oorkonde aan den dag komt, waar vermeld wordt, dat zij aan een der geprivilegieerden vervalt. Een vrij lang, zeer afwijkend eedformulier volgt dan, en daarop wordt de acte afgesloten met eenige zinnetjes, die belangrijke verbeteringen vereischen vóór zij leesbaar zijn,

---

1) *Manikulalâwâ* zal wel gelijk zijn aan *maniku-lalawa*, maakt een vleermuishoek; voor den vorm *lalawa* in plaats van *lawalawa* zie men boven.

en waarachter iets prijkt wat men den titel van het stuk zou kunnen noemen, *iti prasasti ring kuṭi, parisamapta tlasinurat, ring majhapahit.*

Wie na deze uiteenzetting het stuk zelf nog eens beziet, zal tot de conclusie moeten komen, dat al werd er hier reeds op veel gewezen, nog geenszins alles is genoemd, wat in deze *praçâsti*, althans haar plaatsende in den tijd, waaruit zij naar hare eigen mededeeling moet dagteekenen, gisping zou verdienen. Het stuk is, zooals reeds werd gezegd, voos, tot in de hoogste mate, kan zooals het daar ligt, onmogelijk afkomstig zijn uit 762 Çaka, en dient dus als een onecht stuk gebrandmerkt te worden.

Terwijl dit hier dan ook nogmaals geschiedt [1]), kan het ter voorkoming van verkeerde opvattingen evenwel zijn nut hebben er op te wijzen, dat het mogelijk is, dat men bij het vervaardigen er van gebruik maakte van een of meer oudere oorkonden. Dit is zelfs zonder twijfel gebeurd, want hoe zou men anders aan die namen zijn gekomen, maar hetgeen er werd overgenomen, werd zoo verknoeid, dat men, als men niet wist wat er werkelijk staan moet, dat ook niet ontdekken zou. In de uiteenzetting werden daarvoor de voorbeelden reeds gegeven, maar er werd tevens ook reeds op gewezen, dat de vervaardiging er van moet hebben plaats gehad in het latere gedeelte van den Majapahitschen tijd, daaronder nl. verstaande wat ik als zoodanig reeds elders daarvoor aangaf, de periode van Çaka 1200—1400, doch als men de opgesomde reeks van fouten nagaat, en deze bijv. eens controleert met wat n⁰. IV van Cohen Stuart's Kawi Oorkonden (uit Çaka 1316, 1317 en 1318) te zien geeft, dan zal men moeten toegeven, dat, al is wat men daar ziet een geheel andere taal dan die van n⁰. II, het opgelezene, dat voorkomt in een kader, waarin het niet behoort [2]), juist passen zou in eene taal als die van n⁰. IV is, terwijl de fouten van anderen aard het weer duidelijk in 't licht stellen, dat n⁰. II niet is een oorkonde van oudere dagteekening, slechts in een zooveel lateren tijd gecopieerd, maar wel een soort van later maakwerk van de alleronbeholpenste soort.

Voor het doel, waarmede hier zoo uitvoerig reeds bij deze oorkonde werd stil gestaan, is het volstrekt niet noodig om ook een onderzoek in te stellen naar de reden, die tot de vervaardiging van het stuk aanleiding zou kunnen hebben gegeven. Ook al zou het nooit blijken uit wat drijfveer men er toe gekomen is het stuk te maken, (en het is zeer waarschijnlijk dat dat nooit gelukken zal), met het aantoonen van de grove onwaarheid, die in het stuk schuilt, en de tevens mogelijk gebleken bepaling van ongeveer den tijd waaruit het stuk wel kan zijn,

1) Men zie bijv. Not. Bat. Gen. XXIV (1886), bl. 43; Groeneveldt's Catalogus bl. 358, en mijn Jayapattra (Tijdschr. Bat. Gen. 32, 1889).

2) Wat het kader eenigszins had moeten zijn, kan men opmaken uit hetgeen in mijn Jayapattra opgemerkt werd over de taal der *praçâsti*'s van Mpu Siṇḍok; aan dezen vorst gingen Mpu Dakṣottamabâhubajrapratipakṣakṣaya en Mahâçambhu vooraf, en dan zou men, daar deze laatste ons reeds een goed eind in de 9e Çaka-eeuw voert, ongeveer nog een halve eeuw terug moeten gaan.

en zijn moet, valt er op den zin, waar het hier op aankomt, een geheel ander licht.

Die zin is de laatste van het stuk, boven reeds als de titel er van gequalificeerd.

Immers vervaardigd in een tijd, dat Majapahit werkelijk reeds bestond, kan het geen bevreemding wekken, dat men er dien naam, en dat wel zooals hij er voorkomt, in aantreft. Die laatste zin van het stuk, die met het stuk wel verband houdt, doch er geenszins mede samenhangt, en achterwege had kunnen blijven, is in werkelijkheid niets anders den de titel, de kolophon, zooals men dien gewoon was achter andere geschreven stukken, blijkens de inscripties zoo goed als nooit achter officieele, te plaatsen. Deze titel van het stuk verhaalt ons nu, als men goed toeziet, zelf, niet dat Majapahit zoo oud is, als de tijd, waaruit de *piagĕm* wordt voorgesteld te dagteekenen, zou aangeven, neen, omgekeerd vertelt hij ons, dat die schijnbaar zoo oude oorkonde een gewrocht is uit den tijd dat er een Majapahit was, dat zij geschreven (en gemaakt) werd, toen Majapahit, dat daaróm volstrekt niet oud behoeft te zijn, reeds bestond; hij vertelt ons, met andere woorden, niet dat Majapahit oud is, wèl dat de oorkonde jong is, en daarmede vervalt de eenige basis, waarop de stelling van Majapahit's hoogen ouderdom berust, maar wordt alweder iets bijgedragen, waardoor de historische waarde van de Pararaton in het licht treden kan [1]).

Bleek het nu reeds in het voorafgaande, dat dat geschrift vooral in dit gedeelte veel vertrouwen verdient, en kon dit worden aangetoond door een vergelijking van verschillende bijzonderheden er van met hetgeen men aantreft in de oorkonde van 1216 Çaka, en de gereleveerde Chineesche berichten, ook ten opzichte van den tijd der stichting der plaats in den tijd, dien het boek er voor aangeeft, leveren die Chineesche teksten nog het hunne ter bevestiging van de juistheid dier opgave.

Wie de Notes kĕnt, weet dat hier niets nieuws geopperd wordt. Er behoeft eigentlijk slechts verwezen te worden naar de noot op bladz. 33 (158) aldaar, waar de Heer Groeneveldt hetgeen ons de Chineesche teksten op dit stuk leeren, reeds als volgt formuleerde: „Modjopait must therefore have been founded between the visit of the Mongol envoy Mêng Ch'i, say 1280 (but probably later), and the arrival of the expedition in 1293" [2]).

---

1) Zooals men ziet, blijft er geen ruimte over voor een opvatting als zou de naam Majapahit in dit stuk eenig verband houden met het jaartal 762. Zelfs al ware de oorkonde, hoe dan ook, van origine er een van oudere dagteekening, ook dan nog kan men er voor Majapahit niets uit afleiden, men zie nog beneden.

2) Hierachter hebben wij een alinea uit de eerste editie doen vervallen, die een redeneering bouwde op de sedert onjuist gebleken opgave van 1197 Çaka = 1275 A.D. als sterfjaar van Kĕrtanagara. Ook de beschouwing van Kramp l.l. bl. 360 sq., die op denzelfden grond berust, moet als onjuist terzijde gelegd worden. Uit den Nâg. blijkt ten duidelijkste, dat de stichting van Majapahit moet hebben plaats gehad tusschen den overval van Tumapĕl in 1214 (A.D. 1292) en Wijaya's optreden als koning in 1216 (A.D. 1294), Zang 45:1.

Hoe de Heer Groeneveldt tot zijne conclusie, dat Majapahit pas kort vóór het komen der expeditie in 1293 A. D. gesticht was, is gekomen, is duidelijk. Geen der oudere Chineesche berichten vermeldt den naam, en zou deze wel onvermeld zijn gebleven, zoo Majapahit reeds vroeger had bestaan, en beroemd was geweest? Wel is waar zou men tegen het juist gezegde in het midden kunnen brengen, dat het desniettemin mogelijk is, dat de plaats toch nog ouder was, dan ook die Chineesche berichten doen vermoeden; dat bijv. de Chineezen, in vroegere tijden, de streek, waar het lag, niet bezochten, en dat het slechts daardoor onvermeld bleef. Ten bate van deze veronderstelling zij hier zelfs aangevoerd, dat de eerste maal, dat de naam in die Chineesche berichten voorkomt, er van gesproken wordt op eene wijze, die eene vroegere bekendheid met de plaats zou doen veronderstellen, zie Notes, bl. 23 (148). Doch men vergete daarbij niet, dat die verslagen opgemaakt zijn geworden, nadat de expeditie weer terug was gekeerd, en dat hij hun toen zeker bekend was, en verder, en dat is de hoofdzaak, dat Majapahit, zelfs al bestond het reeds in zeer oude tijden, toch niet het Majapahit was, waarover hier gehandeld wordt, en dat men te zoeken heeft, zoolang als het nog niet het beroemde Majapahit is, wat het eerst wordt na den tijd, die door de Pararaton en de Chineesche berichten ons als den vermoedelijken stichtingstijd er van wordt aangewezen.

Aan het voorafgaande dient nog iets toegevoegd te worden, minder evenwel omdat er nog iets op te merken valt dat ter zake dienen kan, als wel om hier ook te wijzen op nog een paar bijzonderheden, die het voor sommigen zouden kunnen doen schijnen, dat er toch sporen van een vroeger bestaan van Majapahit, dan volgens het bovenuiteengezette aanneembaar is, zouden kunnen worden vermeld. Ook bij deze is het daarom van belang hier nog een oogenblik stil te staan, terwijl er tevens uit blijken kan, dat zij, hoewel tot nog toe niet genoemd, toch geenszins voorbijgezien werden, waar het den schijn van zou kunnen hebben, als er niet even van werd gewaagd. Op zich zelf is het geenszins direct onmogelijk, dat, al weten wij het ook niet of niet bewijsbaar, er reeds in overoude tijden een Majapahit bestond. Het is bekend dat, waar zeker niemand van droomde, zelfs niet, waar uit Cohen Stuart's Kawi Oorkonde I, *parujar i tirip sang ṣtanggîl, anak banua i Mataram kamaṇikan watak kahulunan*, het bestaan van eene plaats of land Mataram, ergens in Midden-Java, in het midden der 9e Çaka-eeuw [1]), sedert 1875 reeds bekend was, het uit de oude opschriften onverwachts aan den dag is gekomen, hoe beroemd deze naam, Mataram, reeds in dien tijd was, — men denke aan de verscheidene malen voorkomende formule *sakwehta dewata prasiddha mangrakṣang kaḍatwan çrî mahârâja i mḍang i bhûmi mataram*, gij allen goden, die steeds het rijk van Z. M. den koning van Mĕḍang in het land van Mataram bewaakt [2]), — en, waar het met dezen eenen naam heeft kunnen

1) Cohen Stuart's Kawi Oorkonde I is uit 841 Çaka (919 A. D.).
2) Groeneveldt's Catalogus, bl. 361. — Verg. Nâg. 6 : 3 voor een Majapahitsch Mataram.

gebeuren, dat hij geheel vergeten werd, of men ten minste er niet dat meer van wist, wat er zeker het meest bijzondere van was, waarom zou dit dan ook niet met een anderen, met dien van Majapahit, geschied kunnen zijn? Zoolang niet alles wat toegankelijk is, of dat nog worden kan, ten deze grondig is onderzocht, en zelfs daarna voorzeker nog, blijft de mogelijkheid steeds open, dat het later nog eens blijken kan, hoe ook Majapahit, naast Mataram, dat wij tevoren slechts in een zoo veel lateren tijd kenden, maar bleek lang vóór Majapahit bestaan te hebben, zich glorieus op een zeer oude afkomst beroemen mag; maar zoolang evenwel, als de redeneering ten deze berusten moet op de ons bekende feiten, en zij daarbuiten niet behoeft te gaan, onthoude men zich ervan door een soortgelijk betoog te trachten staande te houden wat eenmaal schijnbaar juist geacht moest worden, doch dit zonder twijfel, zooals aan de hand van de toegankelijke gegevens bleek, niet is. Het onderzoek heeft zich gaandeweg kunnen uitbreiden, maar wat het ook opleverde, een nader bewijs, neen eenig bewijs, voor de stelling, dat Majapahit ouder zijn zou, dan de tijd, dien de Javanen daarvoor ongeveer opgeven, werd niet gevonden, wèl zoovele aanwijzingen voor het later bestaan er van, juist in den tijd, dat men het verwachten zou [1]).

Op een in vroegeren tijd reeds voorhanden zijn van Majapahit, zou men kunnen zeggen, wijst het te zamen als contemporair optreden van den vorst van dat rijk met die van Koripan, Daha, Gagĕlang en Singasari, zelfs met Mĕṇḍang Kamulan, bepaaldelijk in de zoogenaamde Pañji-verhalen. Zulke verhalen zijn er nl. voorhanden, en wat ten deze nog meer zou zeggen, men vindt het ook in de Maleische verhalen van deze soort, die zeker ouder zijn dan de ons bekende van deze categorie van Java. Immers, het is nu eenmaal bekend, dat hetgeen de Javanen van Java, en dezen hebben wij hier alleen op het oog, ons van de oudere geschiedenis verhalen, maakwerk is, en het zou dus geenszins ongepast zijn, ook in dit opzicht die Javaansche geschiedboeken onjuistheid van voorstelling te verwijten, al is nu hetgeen men leest in hunne Pañji-verhalen, die trouwens in den vorm, waarin wij ze kennen, ook al van jongere dagteekening zijn, schier altijd in overeenstemming met wat men in de geschiedboeken aantreft. Immers, zoo zou men nog verder kunnen redeneeren, men loopt gevaar al evenzeer geloochenstraft uit te komen, als wanneer men bijv. in die zelfde Maleische verhalen den vinger ging leggen op het daar ook aan te treffen Mataram, en nog andere namen, die ons elders worden voorgesteld als in Java's geschiedenis eerst in zooveel lateren tijd van waarde [2]). Edoch, en dit dient daar tegenover te worden gesteld, ook in de meeste der Maleische Pañji-verhalen ontmoet men van die voorstelling geen spoor, en het is mij ook niet bekend, dat men iets dergelijks zou kunnen aanwijzen in de vermoedelijk

1) Zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 394.

2) Zoo vindt men ook hier in de Pararaton, men zie slechts beneden, tijdens Majapahit prinsessen met den naam Bhre Pajang en Bhre Mataram, waaruit tegen de geloofwaardigheid van de berichten in dit geschrift toch ook geen wapen gesmeed kan worden.

weer oudere Javaansche verhalen van deze soort, die men bij de Balineezen terug vindt. En is dit laatste juist, dan weegt wat die enkele Maleische verhalen ons leeren al even weinig als bijv. het voorkomen van den naam van dat rijk, als contemporair met het oude Mĕṇḍang kamulan, in de door Cohen Stuart ongelukkig slechts gedeeltelijk bekend gemaakte redactie van de Jayalĕngkara [1]), een tekst die vervaardigd werd in 1758 A. J. = 1831 A. D. Toch past het daarnevens ook nog te wijzen op het feit, dat zulk één besluit nog niet van die afdoende waarde is als het zou moeten zijn, aangezien de kennis der Pañji-verhalen, laat staan dus de kritiek ervan, nog niet reeds zoo ver reikt, dat men nu al in staat wezen zou een degelijk gegrond oordeel over dezen cyclus te hebben.

Van een geheel anderen aard is het argument, dat men zou kunnen putten uit eene plaats in de كتاب عجايب الهند, een bundel verhalen uit de 10e eeuw van onze jaartelling, dien Prof. van der Lith, in vereeniging met den Heer Devic, in tekst, vertaling en aanteekeningen, in 1883—1886, uitgaf, men zie aldaar op bl. 150, en in de aanteekeningen bl. 231 en volgg. [2]). Levert de tekst daar in een verhaaltje van een zekeren Abu Thâhir van Bagdad, die een reis naar Zâbej (Java, òf Java niet) maakte, en een der steden op dat eiland bezocht, voor die stad den naam مرقوند, Prof. van der Lith wil daarvoor gelezen hebben مرفاويد = Majapawid, Majapahit, en ziet er dus dien naam in. In de gegeven tijdsomstandigheden was er voor deze hypothese, zooals de schrijver t. p. op bl. 232 ook opmerkt, juist aan te voeren, dat men „a déjà prouvé d'une manière qui ne laisse plus de place au doute, que d'après des documents trouvés à Java même, il y avait déjà en 840 un Outtongadéwa — roi suprême — à Madjapahit". Doch hoe nu, nu het aan den dag kwam, dat het eenige stuk waarop de veronderstelling gebouwd was, die oorkonde met het jaartal 762 Çaka, want een andere, waaruit het af te leiden is, is er niet, niet alleen is van een allooi waarop niets te bouwen is, maar zelfs maakwerk moet zijn uit den tijd, waarin ook de Javanen beweren, dat Majapahit reeds bestond? De basis voor de hypothese viel daardoor weg, de eenige steun, dien zij had en die een hechte scheen te zijn, ontbreekt haar nu, terwijl, in verband met andere feiten, er toch indirect weder een nieuw bewijs geleverd worden kon, nu niet voor de onjuistheid van de berichten der Javanen, wel voor het zeer aannemelijke van een onderdeel hunner traditiën, nl. dat hetwelk handelt over de stichting van Majapahit en den tijd, waarin deze moet hebben plaats gehad, en evenmin als men het voorheen geloofwaardig zou hebben

1) Bijdr. T. L. en Vk. van N. I., I (1853), bl. 44 en volgg., en II (1854), bl. 151 en volgg.; gestaakt, zooals de overlevering is, omdat men zulke referaten van minder belang achtte. In de Javaansche letterkunde bestaan er drie verschillende Jayalĕngkara's, die alle weer in verschillende redacties voorhanden zijn. Het zijn de Jayalĕngkara Pañji, de hier bedoelde tekst; de Jayalĕngkara wulang, een zedekundig geschrift; en de *pakĕm* (wetboek) Jayalĕngkara, alle drie door Raffles reeds genoemd, men zie zijn History of Java, II, bl. 439 volgg. — Vgl. Juynboll, Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek, II (1911), bl. 76, 123 en 442.

2) Ook in de werken van het Orientalisten-congres, in 1883 gehouden te Leiden.

gevonden, vóór de stelling der hoogere oudheid van Majapahit zich aan de beoefenaren der Javaansche letterkunde en geschiedenis moest opdringen, dat de tekst van de Merveilles de l'Inde t. a. p. ons den naam Majapahit te lezen geeft, zal men er zich thans, nu van die veronderstelling niet meer gesproken zal kunnen worden, mede kunnen vereenigen. Ook dan, wanneer men in het overgeleverde مرقاوند een bedorven Majapahit zien wil, is men verplicht tot het aanbrengen van verbeteringen, en wie zegt ons in dit geval, waar het juiste blijkbaar nog niet getroffen is, of wellicht niet juist de letters, die men wil vervangen, de goed gespaarde zijn en de fout in andere schuilt [1]). Houdt men daarbij in het oog hoeveel moeite niet alleen in de oude Arabische teksten, maar even goed in de Chineesche, de Portugeesche en zelfs de oude Hollandsche, ons de overgeleverde plaatsnamen in den Archipel, of men bepale zich tot Java alleen, van Java geven, en niet alleen het boek van Prof. van der Lith geeft daarvan voldoende voorbeelden, dan voelt men zich zonder twijfel, met schrijver dezes, huiverig om, zonder meer, alleen op het vóorkomen van dien plaatsnaam, in een toch zeker bedorven uiterlijk, in het genoemde boek, er met den Hoogleeraar in te zien, wat hij er begrijpelijkerwijs in zocht, ook dan, wanneer men daarbij tevens erkennen moet niet in staat te zijn tegenover of naast de zijne een andere hypothese te opperen, welke de waarschijnlijkheid meer voor zich hebben zou. Hoevele plaatsnamen zelfs in de oudere Javaansche geschriften, men neme bijv. die, welke in de Pararaton voorkomen, in de namen der daar genoemde leden van het Majapahitsche vorstenhuis (zie beneden en den geslachtsboom) zijn nu niet meer, of althans nog niet, terecht te brengen, en vreemd zou het zeker niet zijn, zoo men er onder de vooral in de oudere berichten vermelde aantrof, waarmede dit ook nooit gelukken zal [2]).

Na het verjagen der Chineezen keerden de naar de Maleische landen uitgezonden troepen, welke die waren, van wier vertrek in Hoofdstuk V werd gesproken, eerst terug. Deze moeten dus ook gedurende den geheelen duur van het interregnum van Jaya katong zijn uitgebleven, zoodat zij langer dan acht jaren van Java afwezig waren. Dit schijnt vreemd. Wat zij eigentlijk verrichtten, blijkt niet. Ook is het niet eens zeker wat hier met Malayu wordt bedoeld [3]).

---

1) Bij Ferrand, Relations de voyages enz. II (1914), bl. 585 is de transcriptie Marakāwand; vgl. d. t. pl. noot 2, en laatstelijk denzelfden auteur in Le K'ouen-louen (Journ. asiat. 11: XIII, 1919) bl. 303, noot 1.

2) Over de quaestie van Majapahit's vroeger bestaan deden Prof. Van der Lith en Prof. Kern zich ook nog hooren op het te Stockholm gehouden Orientalisten-congres, [zie Actes, IV (1892), Section V, bl. 10—13]. Het laatste ter zake is Van der Lith, Nederlandsch Oost-Indië, beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk, 2e druk, 1893, I, 401.

3) Over de resultaten der expeditie is meer licht verspreid door de vondst van een in 1208 Çaka gedateerd beschreven voetstuk te Sungai Lansat aan den boven-Batanghari, waaruit blijkt, dat daar ter plaatse, in het hart van Sumatra, toen ter tijd een gehinduïseerde vasalstaat onder Kĕrtanagara's oppergezag bestond. Zie het artikel: Een Sumatraansche inscriptie van koning Kṛtanagara, Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wet., Afd. Lett. 5de reeks II (1916), bl. 323—339. Op bl. 329 wordt gehandeld over den naam Malayu, oorspronkelijk wel Djambi, later het geheele eiland Sumatra.

In de aanteekening bij Hoofdstuk IX moet daarop teruggekomen worden.

Het in de namen der Maleische prinsessen voorkomende Dara (Dara pĕṭak, en Dara jingga) herinnert aan twee der opschriften van Sumatra, welk in 1889 en 1891 (zie Not. B. G., XXVII, bl. 28, en XXIX, bl. 83) bekend konden worden gemaakt, nl. Beschreven steenen Bat. Gen. n°. 53 en 85, waarvan het eene een Dara panu en het andere een Dara nayana vermeldt.

Deze opschriften, die van West-Sumatra [1]) afkomstig zijn, luiden voluit, n°. 53: *anumodanânda mahaçenâpati pamânan bhagi ibunda dara panu gharininda çrî ampuku kûlus, hangjaya su...* (bewijs van hulde van den Generaal Pamanan aan zijne moeder Dara panu, de gemalin van Z. H. Seigneur Kûlus (of Tûlus), overwinnende...) en n°. 85: *caitya bhagi dara nayana sampangkaçambuddhanâm bhawati* (*caitya* voor Dara Nayana... die tot inzicht is gekomen?). Een derde soortgelijk opschrift (Beschr. steenen B. G., n°. 65) luidt: *anumodanânda mahâsenâpati pamânan ekalabira bhagi anakda prajñawardhanî* (bewijs van hulde van den Generaal Pamânan *ekala*, *bira* (?) aan zijne dochter Prajñawardhanî), en een vierde uit dezelfde streek (Beschr. steenen B. G. n°. 84), dat een jaartal levert: *swasti sakawarça atita* 1294 (of 1194, zie t. a. p. Not. XXIX, ook 't cijfer 4 is onzeker, daar het een 5 zou kunnen zijn) *bulan asuji çuklapakṣa trayodaçi manggala wara sana tatakala* (lees: *tatkala*) *caitya bhagi sira.....* (Heil, Çakajaren verloopen 1294 (of 1194), Asuji-maand, den 13en van de lichte helft van de maand, zevendaagschen weekdag Dinsdag, toen (daar) te dier tijde (is) de *caitya* voor..... (opgericht). De dubbele onzekerheid in het jaartal maakt het onmogelijk den datum door berekening vast te stellen. Is 1194 (of 1195) de juiste lezing, dan valt dit opschrift, en ook die andere (?), op een merkwaardige wijze geheel samen met de *pamalayu*, 1197—1215 Çaka.

Het in de vertaling onvertaald gelaten *dewa* zou een stuk van een naam kunnen zijn [2]), terwijl het Marmadewa, een der namen van den *ratu ring Malayu*, die ook Tuhan Janaka en Aji Mantrolot heette, en de zoon was van Dara Jingga, dwingt om te denken aan het *warma* in den koningsnaam (vermoedelijk beter -namen) van de andere inscripties van West-Sumatra [3]), die beneden, bij Hoofdstuk IX, nog eens in herinnering gebracht moeten worden.

---

1) Zie Voorloopige lijst van oudheden in de Buitenbezittingen, Oudh. Versl. 1914, 3, bl. 108.

2) Met deze opvatting vereenigt zich Ferrand, Journ. asiat. 11: XI (1918), bl. 482.

3) Ook de Sumatraansche onderkoning van Kĕrtanagara in de oorkonde van 1208 draagt den naam Mauliwarmadewa. Voluit noemt hij zich çrîmat Tribhuwanarâja Mauliwarmmadewa, hetgeen een groote overeenkomst vertoont met de titulatuur van koning Trailokyarâjamaulibhûṣaṇawarmadewa, wiens mahâsenâpati een Buddha-beeld met Kambojaansche inscriptie wijdde in het land Grahi, tegenwoordig Jaiya in Zuid-Siam. Deze inscriptie is besproken door Coedès, Le royaume de Çrîvijaya, Bull. Ec. fr. d'Extr. Or. VIII, 6, (1918) bl. 33—36; het zou een Palembangsche koning zijn, die hier het gezag uitoefende. De overeenkomst met bovenbedoelde Sumatraansche oorkonde maakt deze onderstelling hoogst aannemelijk en geeft aanleiding het in 1208 aan Kĕrtanagara onderworpen rijk van Malayu in verband te brengen met het rijk Palembang = Çrîwijaya, waaromtrent Coedès l.l. de gegevens heeft bijeengebracht.

De *kidung*, die Jaya katong tijdens zijn gevangenschap gedicht heet te hebben, de Wukir polaman, schijnt verloren te zijn gegaan. Men ziet, dat ten opzichte van zijn uiteinde de Chineesche berichten en de Pararaton verschillen, Notes, bl. 28 (153), en Pararaton, bl. 24, reg. 32. Met de plaats, die genoemd wordt als die waar hij gevangen zat, Junggaluh, is wellicht dezelfde bedoeld als door mij, zooals elders werd medegedeeld, Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 394, in een opschrift werd aangetroffen, en door Dr. R. D. M. Verbeek, Not. B. G. XXVII (1889), bl. 10, onder voorbehoud, vereenzelvigd is met Mĕgaluh, aan de Brantas-rivier, op de grens van Kĕdiri, tegenover de uitmonding der rivier Beng in de Brantas.

HOOFDSTUK VII.

Raden Wijaya, als koning Kĕrtarâjasa. Çaka 1216—12.. (1231).

Toen werd Raden Wijaya koning (*prabhu*), in 1216.

Later kreeg hij bij Raden Dara pĕṭak een zoon, wiens *kṣatriya*-naam Raden Kala gĕmĕt was. De beide dochters van Bhaṭâra Çiwabuddha, met wie de Tatar's om den tuin geleid waren [1]), nam hij beiden tot gemalin; de oudste woonde [2]) te Kahuripan, en de jongste te Daha.

Als koning heette Raden Wijaya [25] Çrî Kĕrtarâjasa. Zijne regeering duurde ? jaar. Zijn ziekte....... (?) [3]). Na zijn dood werd hij bijgezet te Antapura. Hij overleed in Çaka 1257 [lees 1231].

AANTEEKENING.

Uit de oorkonde van 1216 Çaka bleek boven reeds wat Raden Wijaya's koningsnaam was. Hij is hier dus goed opgegeven, met dien verstande evenwel, dat hij langer was, en voluit luidde Çrî Kĕrtarâjasa Jayawardhana. Zijn andere naam is voluit Narârya Sanggramawijaya, een titelnaam, die door de *mantrî hino* (een prinses) tijdens Erlangga, ± 950 Çaka, reeds gevoerd werd, zie Cohen Stuart, Kawi Oorkonden n°. V, *rakryan mahâmantrî hino çrî sanggrâmawijaya dharmaprasâdottunggadewî* [4]).

Ik heb naast het jaar van den tekst, 1257, tusschen haakjes: lees 1217 [thans verbeterd in 1231] geplaatst. Als men den tekst vergelijkt, zal men zien,

---

1) In 't Jav. *cinayakĕn*. — J. denkelijk: bemachtigd; *kacaya* bij V. d. Tuuk = *añjuru*. Vert.: gebezigd om er mede te misleiden, ten opzichte van de Chineezen? Vgl. Bal.

2) J.: resideerde, regeerde.

3) In 't Jav. *orĕmira awihĕn*. — P.: Gedurende zijn regeering was de rust volkomen Zie nader Tijdschr. B. G. 56 (1914) bl. 144 noot 4. — J. Gedurende de jaren zijner regeering leed hij aan een kwijnende ziekte. V. d. T. *urĕm awihĕn*; *urĕm* of *orĕm* (desnoods van *a urĕm*) kwijnen, zie V. d. T. s. v. *orĕm*, *kuris*, *girih*. *Awihĕn* = *abuhĕn*, waterzuchtig? (V. d. T. lijder aan een ziekte, welke?).

4) De namen Narâryya en Kĕrtarâjasa Jayawardhana worden ook Nâg. 45:1 vermeld.

dat hier de *sĕngkala*, die te beginnen met het einde van het vorige hoofdstuk schier geregeld gegeven wordt, wordt gemist, zoodat het niet doenlijk is na te gaan, of 1257 werkelijk bedoeld is. Dat het gegeven jaartal niet juist kan zijn, blijkt reeds dadelijk uit het vervolg, het begin van het volgende hoofdstuk [1]. Men zie verder ook nog de aanteekening bij het volgende hoofdstuk.

Nog andere fouten in de jaartallen in de Pararaton zijn: *tahun* 14, bl. 18, reg. 11, boven (bl. 78) reeds besproken; bl. 31, reg. 18: 1343, wat 1333 moet zijn; bl. 31, reg. 29: 1363, wat te verbeteren is in 1353; en bl. 32, reg. 3: 1362, waarvoor te lezen is 1372, ook al geven de *sĕngkala*-woorden wat men in den tekst ziet staan. Men lette er slechts op tusschen welke getallen deze hier als foutief aangewezene voorkomen, daarbij in het oog houdende, dat alle andere geregeld opklimmen, waarbij het 137 . (?) van bl. 32, reg. 8 nog tot 1373 kan worden aangevuld [2].

Op bladz. 31, reg. 17 en 19 zijn de getallen daarentegen in orde, maar is de omgeving, waarin zij staan, geschonden; men zie de noten bij de vertaling t. a. p., en de aanteekening bij Hoofdstuk XIII.

In welk jaar de prinsessen Bhre Kahuripan en Bhre Daha, en zoo ook Dara pĕṭak, overleden zijn, wordt ook in het vervolg niet aangegeven [3]. Daarop zij reeds hier de aandacht gevestigd, voor zoover de beide eerste personen betreft onder verwijzing naar de aanteekening bij Hoofdstuk IX [4].

1) Hierachter is een passage uit de eerste editie weggelaten, waarin beredeneerd werd, dat in plaats van het door den tekst gegeven 1257 vermoedelijk 1217 het sterfjaar des konings was. Sedert heeft Poerbatjaraka in zijn opstel „De dood van Raden Wijaya, den eersten koning en stichter van Majapahit", Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) bl. 143—148, uit een tot dusver niet bevredigend verklaarde Nâg.-plaats (47 : 3) bewezen, dat Kĕrtarâjasa in 1231 overleden is. Opmerkelijk is, dat, zooals op bl. 32 bleek, een der handschriften zijn regeering op 14 jaar stelt; misschien is dat klakkeloos overgenomen van de overeenkomstige passage bl. 18 reg. 11, maar het komt voor een regeering van 1216 tot 1231 vrijwel uit.

2) Het eveneens door Brandes als fout aangemerkte *rong tahun*, bl. 25, reg. 27 en 28, is gebleken geen verbetering te behoeven; daarentegen moeten bij de foutieve jaartallen nog gevoegd worden: bl. 25, r. 15: 1217, te lezen 1231; en bl. 25, r. 23: 1222, te lezen 1233. Zie het volgend Hoofdstuk.

3) Of de beide eerstgenoemde prinsessen inderdaad die titels gedragen hebben, is zeer de vraag; mogelijk zijn zij verward met 's konings beide dochters, die inderdaad de aangegeven titels voerden. Van Dara Pĕṭak blijkt in Nâg. 47 : 2 nog, dat haar officieele naam Indreçwari was. Volgens Westenenk (Tijdschr. Bat. Gen. 57, 1916, bl. 261 n.) zou Pĕṭak samenhangen met *puti* (= *putri*, doch door de Javanen opgevat als *putih*, blank).

4) De Nâg. vermeldt nog (47 : 3), dat de koning als Buddhistisch beeld te Antahpura, als Çiwaïtisch te Simping werd bijgezet. Dit laatste heiligdom is, naar Bosch in Oudh. Versl. 1916, 2, bl. 51—55 aannemelijk heeft gemaakt, de tegenwoordige Tjaṇḍi Sumbĕrdjati bij Blitar. Het vandaar afkomstige beeld van Çiwa als Harihara zou dan een portretbeeld van Kĕrtarâjasa zijn. Zie Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) bl. 529—532, en verg. Tijdschr. Bat. Gen. 54 (1912) bl. 470—485 en Inl. t. d. Hind. Jav. kunst (1920), II bl. 88—94.

HOOFDSTUK VIII.

Kala gĕmĕt, als vorst Jayanagara. Çaka 1217 (1231)—1250.

Hem volgde als koning Raden Kala gĕmĕt op, onder den naam Bhaṭâra Jayanagara.

Çrî Çiwabuddha werd bijgezet te Tumapel, waar het vrije heiligdom den naam Pûrwapatapan kreeg. Tusschen de oprichting van dat vrije heiligdom en den opstand van Rangga lawe verliepen zeventien jaar.

Rangga lawe verlangde [1]) tot *patih* aangesteld te worden, doch dit geschiedde niet, (en) daarom ging hij naar Tuban en stond hij op [2]), vele gezellen verleidende [3]). De Tubanners van de noord lieten zich medeslepen, en volgden Rangga lawe [4]). De namen van hen, die hem volgden, zijn Pañji Marajaya, Jaran waha, Arya Siddhi, Lintang, Tosan, Galaṭik en Taṭi; zij stonden met Rangga lawe op. Hij verliet Majapahit, omdat hij een hoogeren rang ambieerde. Mahâpati wist hem in verdenking te brengen, en gebruikte [5]) daarvoor de uiting van Rangga lawe: „Praat er maar niet verder van, ook in het Pârthayajña [6]) is er een plaats voor lafhartigen". Men vernam te Majapahit, dat Rangga lawe opgestaan was; Mahâpati bracht het aan. Aji Jayanagara hinderde het zeer. Die met Rangga lawe [7]) waren opgestaan, kwamen allen om, behalve Galaṭik, die op bevel van Mahâpati weer afviel. De opstand van Rangga lawe had plaats in 1217 [lees 1231] [8]).

Wîrarâja vroeg verlof terug te gaan [9]) naar Lamajang tigang juru [10]), immers Raden Wijaya had beloofd Jawa (met hem) te zullen deelen. Hij kreeg het gewest Lamajang, noord en zuid, en de drie *juru*'s. Geruimen tijd had Wîrarâja er genot van. Nambi bleef als *apatih* (te Majapahit); Sora was *dĕmung* en Tipar *tumĕnggung*. Toenmaals was *tumĕnggung* minder dan *dĕmung*. Wîrarâja kwam niet weer te Majapahit terug, niet van zins in de achtste (moeson-)maand op audientie te gaan [11]), (zooals dat anders de gewoonte was).

Drie jaren na den opstand van Rangga lawe had de geschiedenis met Sora

---

1) P. en J.: zou tot *patih* aangesteld worden.

2) J. *andaga*, afvallen.

3) J.: aan zich bindende.

4) J.: Nadat hij de Tubanners van den Noordberg aan zich gebonden had, volgden zij Rangga lawe.

5) J.: De reden, dat hij Majapahit verliet om een hoogeren rang te krijgen, was dat Mahâpati hem door laster ten val had gebracht, daarvoor gebruikende ..... enz. *daṇḍan* = *tali daṇḍan*, middel (touw) om te geleiden.

6) Een *kĕkawin*. — Een inhoudsopgave door Poerbatjaraka is te vinden in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918), p. 380—390.

7) J.: Rangga lawe en zijn gezellen.

8) Verbetering van Poerbatjaraka.

9) Te gaan waar hij thuis behoorde, omdat het hem geschonken was, of: vroeg verlof er bezit van te gaan nemen.

10) J.: en de *tigang juru*. V. d. T. *sajuru sabĕkĕlan*.

11) J. Volgens V. d. T. een zeker godsdienstig feest vieren.

plaats. Mahâpati klaagde [1]) Sora aan. Hij werd door Kĕbo anabrang uit den weg geruimd in 1222 [lees 1233] [2]).

(Ook) Nambi werd door Mahâpati in verdenking gebracht, maar hij liet het niet blijken, dat hij het tegen hem had [3]); toen hij een goede gelegenheid vond, vroeg (Nambi) verlof Wîraràja (zijn vader) [4]), die ziek was, te gaan bezoeken. Çrî Jayanàgara vond het goed, maar stond hem niet toe lang weg te blijven, doch Nambi kwam niet terug; hij bleef te Lĕmbah, waar hij een *kuṭa* maakte, en een leger formeerde. Wîraràja sterft dan [5]). Aji Jayanagara was (toen) twee jaar [6]) koning (*prabhu*).

Bergstorting in de Lungge (?) [7]), in Çaka 1233.

Daarop de gebeurtenis met den *juru dĕmung*, twee jaar [8]) na die met Sora.

De dood van den *juru dĕmung* had plaats in Çaka 1235.

Daarop (volgde) de gebeurtenis met Gajah biru, in Çaka 1236.

Vervolgens die te Manḍana. Aji Jayanagara ging zelf [9]) mede om de lieden van Manḍana tenonder te brengen, in de tweede (moeson-)maand.

Vervolgens trok hij naar het oosten, om Nambi onschadelijk te maken. Men vertelde aan Nambi, dat de *juru dĕmung*, de *patih ĕmban*, *tumĕnggung* Jaran lĕjong en de *mantri* Parakrama (?) [10]), allen reeds gesneuveld waren. Nambi zeide: „Samara [11]), Dĕrpana, Tĕguh, oom Jaran bangkal, Wirot, Windan, en Jangkung, als men (het westen met het oosten) vergelijkt, dan doen de lieden van het oosten hier niet onder; het herstelt [12]) zich weer, als het ten onder is gegaan; (en) wie zijn de hartaders [13]) van het westen [26]: Jabung terewes, Lĕmbu pĕtĕng, Ikalikalan bang; (goed, maar) ik ben niet bang, al zet men er 10000 (van zulke menschen) vóór mij en achter mij, laat het maar zoo ver komen [14]), ik vecht als te Bubat" [15]).

---

1) J.: belasterde, bracht in verdenking.

2) Verbetering van Poerbatjaraka. *baba* is Oud-Jav. *wâ-wâ*, d. i. vonk-vonk, dus 33.

3) P.: dat Nambi ook meegevochten had. — J.: N. liet niet blijken, dat hij zou strijden.

4) Zie bl. 19, r. 11.

5) Hier begint het verhaal hoe langer hoe abrupter te worden.

6) Brandes' verandering *rolas tahun* in pl. van *rong tahun* is onnoodig. — P.: A. J. was twee jaar koning, toen de ..... in 1233 plaats had. — J. vereenigt zich hiermee.

7) Of: bergstorting en de Lungge-episode. — P.: uitbarsting van den berg Lungge. *Guntur* is gewoon Oost-Jav. voor uitbarsting. — V. d. T. *guntur* = *bañjir*; van een berg = *ĕmbad*, storten. *Palungge* is in de *wuku Lungge*, verg. *Pamaḍasiha*, 29 : 35.

8) Het door Brandes voorgestelde *rolas tahun* in pl. van *rong tahun* ook hier onnoodig.

9) In 't Jav. *angawaki*.

10) Behoeft geen eigennaam te zijn, en is dat hier vermoedelijk ook niet. — J.: dappere mantri's. — In een oorkonde van Jayanagara (O. J. O. LXXXIII) is het ambtstitel.

11) J.: Broeder Samara.

12) J. *mali* van *maluy*?

13) J. V. d. T. *galih*, beenderen.

14) J.: ik zal op hen afgaan. — P. zij zullen voor mij vluchten. *Kongsi* is niet Nieuw-Jav. *kongsi*, tot aan, maar Oud-Jav. *ka-ungsi*, aangevallen, vervolgd worden. Dus: zij zullen door mij toch nagezet worden.

15) Over Bubat als plaats van worstel- en andere wedstrijden, zie Nâg. Zang 86 en 87.

De lieden van Majapahit kwamen. Nambi trekt [1]) naar het zuiden; Gaṇḍing wordt vernield; de *praçâsti* wordt ingetrokken; Nambi wordt hardnekkig [2]) nagezet; Dĕrpana, Samara, Wirot, Made, Windan, Jangkung, en Tĕguh strijden, met Arya Nambi voorop; de Majapahiters worden op de vlucht geslagen [3]), en kunnen zich niet herstellen. Jabung terewes, Lĕmbu pĕtĕng, Ikalikalan bang vechten met [4]) Nambi; hij (?) sneuvelt, (en) alle gezellen van Nambi vallen in den strijd [5]); Rabut buhaya abang wordt vernield [6]); de troepen van het oosten slaan op de vlucht, en Lamajang valt in Çaka 1238 (weer in handen van Majapahit).

De gebeurtenis van Wagal viel samen met die van Maṇḍana.

Drie jaar na de eerste geschiedde die te Lasĕm. Sĕmi werd onder een wilden *kapok*-boom gedood, in Çaka 1240.

Daarop volgde de geschiedenis met Kuṭi [7]). Er waren *dharmaputra*'s [8]) van den vorst, *pangalasan*'s aan wie iets veroorloofd was [9]), een zevental, Kuṭi, (Sĕmi) [10]) Pangça, Wĕdĕng, Yuyu, Tañca, (en) Bañak; Kuṭi en Sĕmi werden uit den weg geruimd, door Mahâpati valschelijk aangeklaagd. Daardoor kwam het aan het licht, dat Mahâpati intrigeerde. Hij werd gepakt, en gedood met *celeng*'s [11]); hij werd schuldig verklaard aan twiststokerij door valsche beschuldigingen. Toen Kuṭi nog niet gedood was, wilde de vorst zelf [12]) naar Baḍaṇḍĕr gaan. Hij ging 's nachts weg zonder dat iemand het wist; slechts de Bhayangkara's, die juist de wacht hadden, toen de vorst heenging, gingen met hem, een vijftien man. Gajah mada was toen *bĕkĕl* bij de Bhayangkara's [13]); het was juist zijne wacht, daarom ging hij mede, toen de vorst wegging. Toen hij eenigen tijd te Baḍaṇḍĕr was, vroeg een der *pangalasan*'s om terug te mogen keeren, maar Gajah mada stond

---

1) J.: Toen de lieden van Majapahit kwamen, trok Nambi.

2) In 't Jav. *sinĕlĕsĕk*. — J.: op de hielen gevolgd. V. d. T. *sĕksĕk*, *jĕjĕl* (grondwoord *sĕsĕk*).

3) J. *dahut* = *dahut payung*.

4) P.: vallen aan. — J. id.

5) J.: hij sneuvelt met alle gezellen.

6) J. *tikĕl* van een plaats? Waarschijnlijk is geen plaatsnaam bedoeld.

7) Hetgeen volgt is in de war, en de vertaling, hier dus in 't bijzonder, slechts met voorzichtigheid te aanvaarden.

8) J. V. d. T.: aangenomen kind.

9) In 't Jav. *wineh suka*. — J. Mogelijk titel; *suka* kan de beteekenis geschenk hebben, *wineh suka* = begunstigd.

10) Er moeten er zeven zijn; het is dus waarschijnlijk dat Sĕmi overgeslagen is. Uit het vervolg zou men evenwel opmaken dat Kuṭi, die toch de voornaamste onder deze lieden was, eigentlijk alleen *dharmaputra* was; vandaar is de interpunctie in den Jav. tekst, die een andere vertaling zou vereischen, hier door de gegevene vervangen, ook om op de moeielijkheid te wijzen.

11) In 't Jav. *mati cinelengceleng*. — P.: als ware hij een wild varken. — J. eerder: door wilde varkens. Ontbreekt bij V. d. T.

12) In 't Jav. *angawakĕn*. — J. Kan onmogelijk; de lezing van C. *anghawakĕn* (*hawâ*, *rusak*?). Doch V. d. T. *angawakna*, zou van *awak* kunnen zijn. Mogelijk *awa* = Bal. *aba* in *ngaba dewek* = Mal. *mĕmbawa diri ake* reflex. (als in *nguwatake*); het werkw moet intransitief zijn blijkens het volgende subject zonder *de*.

13) Te lezen *ambĕkĕl ing wong Bhayangkara*.

het hem niet toe, omdat er maar weinig volgelingen waren, doch de man stond er op [1]). Gajah mada stak hem overhoop, in het oog houdende, dat (zoo) iemand het wel eens zou kunnen vertellen, dat de *abhaṭâra* bij den *buyut* van Baḍaṇḍĕr in huis was, en zoo Kuṭi dat te weten zou kunnen komen. Na een *pasar*-week vroeg Gajah mada (zelf) naar Majapahit te mogen gaan. Te Majapahit vroeg hem de *amañcanagara*, waar de *bhatâra* was; hij vertelde hem, dat deze door de gezellen van Kuṭi gedood was [2]). Allen die het vernamen, (bleken daarover) bedroefd te zijn. Gajah mada zeide (toen): „Houdt u maar bedaard; gij wilt dus Kuṭi niet tot uw heer hebben?" De toegesprokenen antwoordden: „Wat bedoelt gij daarmee, hij is onze heer toch niet". Toen vertelde Gajah mada eindelijk, dat de *abhaṭâra* te Baḍaṇḍĕr was. Gajah mada zocht daarop bescherming [3]) bij de *mantri*'s en zij beloofden Kuṭi te dooden, (en) Kuṭi werd gedood. De *abhaṭâra* keerde van Baḍaṇḍĕr terug, de *buyut* bleef er achter, en *sub* (?) [4]) op den langen duur. Nadat de *bhaṭâra* teruggekeerd was, werd Gajah mada uit zijn betrekking van *bĕkĕl* bij de Bhayangkara's ontslagen, twee maanden at hij (nu) *palapa* [5]), en daarop werd hij aangesteld tot *apatih* van Kahuripan, wat hij twee jaar was; en toen Arya Tilam, de *patih* van Daha, stierf, werd hij in diens plaats daar aangesteld; te dier tijde was Arya Taḍah *patih amangkubhumi*; deze ondersteunde [6]) het dat Gajah mada *patih* van Daha werd.

[27] Aji Jayanagara had twee halve zusters, die hij niet wilde, dat met een ander huwden, daar hij ze zelf wilde nemen. Daarom vermeden de *kṣatriya*'s Majapahit; die er gezien werd, werd gedood; hij mocht soms een zijner zusters willen hebben. De *kṣatriya*'s verstaken zich [7]). De huisvrouw van Tañca verspreidde het gerucht [8]), dat de vorst haar kwaad had gedaan. Tañca werd daarop door Gajah mada in rechten betrokken [9]). Toevallig had Jayanagara een *bubuh* (gezwel), waardoor hij verplicht was binnen te blijven. Tañca kreeg bevel het (hem) op zijn bed te gaan snijden [10]). Hij sneed er één-tweemaal in zonder gevolg.

1) In 't Jav. *polahing kawula angiring akĕḍik amaksakĕn mulih*, „(wat) een handelwijze van een dienaar, als er maar weinig volgelingen zijn, om er op te staan terug te mogen keeren" (?) — J. Vgl. het gebruik van *polah*, Z. v. a. de reden.

2) J.: in de macht was.

3) In 't Jav. *ayom*. — J. van *ahom*, zie ook V. d. T. — P. is het Oud-Jav. *ahŏm*, beraadslagen. Vert.: had een afspraak gemaakt met de *mantri*'s om Kuṭi te dooden.

4) Wat *sub* hier beduiden moet, is mij niet duidelijk; *kasub*, beroemd, is voldoende bekend.

5) P.: van de opbrengst van zijn apanage genieten; van *alap*, nemen. — J. Zie V. d. T. onder *lapa*, zijn ontslag nemen? of onder *palapa*, uit *phalapa* (van *phala*?), bet. vrucht en voordeel; dus: rust nemen?

6) J.: toen hem werd opgelegd *patih* van Daha te worden, was daarmede A. T. het eens, die het ondersteunde enz. — P.: hij was bevriend met A. T., die het ondersteunde enz.

7) In 't Jav. *angĕkĕb ahĕtĕtan*. — J. = *ahĕthĕtan*.

8) In 't Jav. *aparungon*. — J. Ontbr. bij V. d. T.; kan goed zijn.

9) J. *adukan*, Mal. maar van een zaak; *ngadu* Jav. ook: verhooren. Oud-Jav. *angadwakĕn*; *ngalokang*, *mañjurakang* = aanhitsen? Bal. Van Eck *aduang* ook: loochenen, bestrijden. De variant *ngaḍokakĕn*, vgl. V. d. T. *mangadokang* = *adu*.

10) J.: prikken. Ontbreekt bij V. d. T.

Hij verzocht den vorst zijn *kĕmitan* [1]) af te leggen. Dit deed deze, het naast zijn bed leggende. Nu sneed Tañca (nog eens), en het ging goed, maar tevens [2]) doorstak hij den vorst, zoodat deze in zijn bed stierf. Tañca werd daarop dadelijk door Gajah mada van kant gemaakt. Tusschen de geschiedenis met Kuṭi en die met Tañca liggen negen jaar; (de laatste had plaats) in Çaka 1250.

Hij (Aji Jayanagara) werd bijgezet te Kapopongan, dat den naam Çṛnggapura kreeg, in de maand (Was)anta (?) [3]).

Daarna betraden de *kṣatriya*'s Majapahit weder. Raden Cakradhara was de keuze van Bhreng Kahuripan bij haar *swayambara*, en werd haar man. Raden Kuda mĕrta huwde met Bhreng Daha. Raden Kuda mĕrta stond te Wĕngkĕr, (en is dezelfde als) Bhreng Pramiçwara van Pamotan, die ook Çrî Wijayarâjasa heette. Een zoon van Raden Cakradhara, Çrî Kĕrtawardhana, stond te Tumapĕl [4]).

AANTEEKENING.

[De Aanteekening op dit hoofdstuk opende in de eerste editie met een beschouwing over de troonsopvolging door Jayanagara als zeer klein kind in 1217. Er werd daarbij de aandacht gevestigd op het vreemde feit, dat men van hem reeds dadelijk gesproken vindt als van een regeerend, zelfbewust optredend vorst. Het geval heeft niets bevreemdends meer, sinds men door Poerbatjaraka's bovenaangehaald opstel in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) bl. 143—148 weet, dat Kĕrtarâjasa eerst in 1231 overleden is, en Jayanagara dus de regeering aanvaardde op vijftienjarigen leeftijd. Ook de in het begin van het hoofdstuk vermelde opstand van Rangga Lawe moet in 1231 hebben plaats gevonden [5]); het tijdstip onmiddellijk na Kĕrtarâjasa's dood lag daarvoor ook het meest voor de hand. Wij zien verder, dat blijkens de sĕngkala het jaartal 1222 van de geschiedenis met Sora (bl. 25, reg. 23) 1233 moet zijn (zie noot 2 op bl. 126). Verder staat opgeteekend, dat de uitbarsting van (den) Lungge in 1233 plaats had, toen Jayanagara twee jaar koning was, en dat de geschiedenis met den *juru dĕmung* in 1235 twee jaar later viel dan die met Sora. Dat alles klopt precies; het is niet noodig om die t w e e jaar met Brandes telkens in t w a a l f jaar te veranderen, en het jaartal 1231 als dat van Jayanagara's regeeringsaanvaarding wordt er door bevestigd.

In verband met dit verhelderd inzicht in den gang der gebeurtenissen zou Brandes' beschouwing terzijde gelaten hebben kunnen worden. Hetgeen hij echter mededeelt, vooreerst om te bewijzen, dat Jayanagara in 1217 nog zeer jong was [6]),

1) Veiligheidskleed? — J.: amulet (V. d. T.). — P.: talisman (jimat).

2) J.: daarenboven.

3) Dr. H. Djajadiningrat (stelling proefschrift, 1913) vert.: gelegen te Antawulan.

4) Kern, Nâg. bl. 32, verbetert: Raden Cakradhara kreeg een kind, terwijl hij te Tumapĕl met den bijnaam Z. M. Kĕrtawardhana resideerde.

5) De 17 jaar tusschen dien opstand en Çiwabuddha's bijzetting (bl. 25, reg. 5) worden door Poerbatjaraka verklaard, door die bijzetting in 's vorsten doodsjaar, dus 1214, te stellen.

6) Uit Nâg. 47 : 2 blijkt, dat Jayanagara juist in 1217 den titel ontving van vorst

en in de tweede plaats als voorbeeld van het optreden van een kind als vorst in lateren tijd, is op zichzelf belangrijk genoeg om het te doen behouden, ook al kan dan het tweede geval niet meer als parallel voor de regeering van den zuigeling Jayanagara dienen.]

Zooals men zich herinnert, had de expeditie van de Chineezen, waarover boven reeds gehandeld is, plaats in 1293 A. D., verliet zij Java weer in het einde van Mei van dat jaar, en kwamen daarop de troepen, die naar Malayu waren geweest, terug. Eerst na dien tijd kon Raden Wijaya van de eene der Maleische prinsessen, Dara pĕṭak, een *bini haji* maken, en het is volmaakt in orde, als de Pararaton, zooals het boek dat doet, zegt dat hij bij haar eerst een zoon heeft gekregen, na zijne troonsbestijging in 1216 Çaka (1294 A. D.). Die zoon was Kala gĕmĕt, dien wij nu hier, reeds in 1217, vinden als zijn opvolger, nadat Kĕrtarâjasa in dat jaar overleed.

Kala gĕmĕt of Jayanagara was dus hoogstens nog pas een zeer klein kind, toen hij zijn vader opvolgde. Ook hier kan weder gewezen worden op een zekere en opmerkelijke juistheid van de berichten der Pararaton, ook omtrent dezen vorst, terwijl daarbij een zeer merkwaardige tegenhanger van het hier aangetroffene, als kind reeds optreden van een vorst, uit de geschiedenis van Java, zij het dan ook uit lateren tijd en uit een ander gedeelte van het eiland, in herinnering kan worden gebracht.

Voor het eerste is het slechts noodig hier nog een gedeelte uit de oorkonde van 1216 Çaka te citeeren (plaat 10*b*, de laatste woorden en het vervolg), en daarbij even stil te staan.

Men vindt daar: *haywa tan kumaya* (11a) *tnakĕn turunyanugraha pâduka çrî mahârâja amagĕhakĕn ri kaswatantranikang sîma ri kudadu, irikang kâlu manghaturakĕn ta samasanak ri kudadu ri çrî mahârâja pasĕk pagĕh* [1]), *mâ sû*, 10, *wḍihan râjayogya, rakryan bini haji, mâ sû*, 8, *kinapatanira, çrî jayanagara, mâ sû*, 4, *mwang sang mantrî katriṇi, rakryân mantrî hino, mâ sû ma* 4, *rakryân mantri sirikan, mâ sû mâ* 4, *rakryân mantrî halu, mâ sû ma* 4, *umingsor i paramantri ring pakirakiran, sang prâṇarâja, ma sû mâ* 4, *sang nayapati, mâ sû mâ* 4, *makapramuka sang aryyâ wirâja, wineh pasĕk, mâ sû* 1 (?) *mâ* 4, *mwang sang wyawahâra* [*wyâ*] *w(i)cchedaka, samgĕt (t)irwan, mâ* 10, *samgĕt jamb(i), mâ* 10, *samgĕt* (11b) *pamwatan, mâ* 10, *pungkwi padlĕgan, ma* 10, *mwang râma tpi siring, ri tlasning maweh pasakṣi, ri taṇḍa rakryan makabehan, mwang râma tpi siring, somilu ri kasusukanikang* [2]) *sîma ri kudadu, pinaruṇah teka saji sangakudur* [3]) *kadyangganing hayâm, hantiga sasiringnya sawidhiwidhânaning man(u)s(u)k sima*

---

van Kaḍiri; waarschijnlijk werd hij op die wijze als troonopvolger aangewezen (verg. editie bl. 122 en 280).

1) Er staat *pasĕk pasĕk.*

2) Er staat °*nitan.*

3) In de uitgave O. J. O. LXXXI staat *sang akurug.*

ring lagi, ngkâne sorning witâna, munggwi [*ni*]*ng pasabhan, mamâjâ ta sang wiku sahopakara ring dikwidik, mangglar bhûtabali, mwang yajñâ ring dewatâ, ri huwusning mamâjâ maṇḍiri ta sang makudur mwang samgĕt ryyayyam tyas, huwus motarasanggha* [1]), *makalambi sangke harĕp, amukamukan bandhana, mandĕlan pâda* [2]), *kinarĕpakning mangheyakurug ânak thâni ngkâne sorning turumbukan, lumka* (12a) *s tekang makurug manguyutuyut, mantĕk guluning hayam mamantingakĕn hantiga humarĕp ring krodhadeça, angutu manapathani, amângmâng sumambat ri sang minangmang ring dangu, makaprayojana ri kapratisubaddhanikanang sîma ri kudadu, tan hananing amungkilmu(ngki)lângruddhamarawaçamariksirṇnakna mne hlĕm, tka ri dlâhani dlâha, nihan lingnya* enz., d. i.: „Zij moeten niet aflaten te waken voor het afgekomen genadeblijk van Z. M. den koning, bevestigende den vrijdom van het gebied van Kudadu. Bij die gelegenheid boden de lieden van Kudadu Z. M. den koning als *pasĕk payĕh* (men zou thans *bukti* zeggen), 10 *suwarṇa*'s en een den koning passend kleed aan; aan de *rakryân sĕlir* (*bini haji* staat er) 8 *suwarṇa*'s; aan Çrî Jayanagara, zijn (of haar) *kinapatan*, 4 *suwarṇa*'s; en aan de 3 *mantri*'s, enz.

Het trekt hier reeds dadelijk de aandacht, dat bijeen en in de allereerste plaats genoemd worden de vorst, Kĕrtarâjasa, diens *bini haji* en een zekere Jayanagara, dien men onwillekeurig met hen beiden in verband brengt, en in welken men, na kennis genomen te hebben van hetgeen de Pararaton vertelt, dan ook direct den daar genoemden Jayanagara, d. i. Kala gĕmĕt, den zoon van Kĕrtarâjasa, en Kĕrtarâjasa's *bini haji*, terugvindt.

In hoeverre dit mogelijk is, en of dat werkelijk zoo is, daarvoor geve *kinapatan* den sleutel.

Zooals men reeds weet, is de oorkonde, waaraan ook dit laatste citaat ontleend werd, uit 1216 Çaka = 1294 A. D., en wel uitgereikt op den 11en September van dat jaar. Voorts is het boven gebleken, dat Dara pĕṭak eerst in Juni 1293 op Java kan zijn gebracht, en eerst daarna door Raden Wijaya gehuwd. Lang had hun huwelijk dus nog niet geduurd, en het zou dus niets vreemds zijn, zoo hier ter plaatse gesproken werd van haar eerste kind, en wel juist van dat, waarvan ook de Pararaton gewaagt. *Kinapatan* nu doet zich duidelijk voor als een afleiding van *kapat*; *kapat* is de „vierde", en als zoodanig zelfs voornamelijk de vierde maand van het jaar; *kinapatan* iets of iemand, waarvoor of voor wien de vierde maand reeds verloopen is, of nog loopt, òf, als men er een technischen term in zien wil, bijv. iemand voor wien het offer van de vierde maand reeds verricht is [3]). Zonder twijfel zullen velen hier dadelijk denken aan het bekende offer, dat ook in die maand van de eerste zwangerschap der Javaansche vrouwen

---

1) Er staat *motaratasanga*.

2) Er staat *pâna*.

3) Volgens Poerbatjaraka beteekent *kinapatan* de vier gezamenlijke voogden van Jayanagara (lett. „bevierd"); verg. *panakawan* van *sakawan* (= vier).

wordt gebracht, doch het is geenszins zeker, dat dit het juiste is. Men zou hier voor het bijzondere feit staan, dat een kind reeds voor zijn geboorte, en dat vrij lang daarvoor, al een naam zou hebben ontvangen, en beschouwd zou zijn als een belangrijk persoon, en het is daarom waarschijnlijker om vooralsnog er iets anders, in een zelfden trant, in te zien, en wel dat het jongetje reeds vier maanden oud was, en, toen reeds beschouwd als toekomstige troonsopvolger, en dan ook om die reden, deelde in de eerbewijzen den vorst en zijne familie, en den verder genoemden hoogen ambtenaren bij die plechtigheid bewezen. Doch middelerwijl kwam dan toch aan het licht, dat werkelijk omstreeks den tijd, dien de Pararaton daarvoor aangeeft, Raden Wijaya, toenmaals reeds Kĕrtarâjasa, uit een *bini haji* een zoon geboren was, die, en daarop komt het hier wel aan, ook den naam van Jayanagara heeft gedragen.

Wat het tweede betreft zij de lezer herinnerd aan wat er in Bantĕn heeft plaats gehad, omstreeks den tijd dat de Hollanders voor het eerst deze gewesten bezochten. Het voorbeeld, hier aan te halen, is dubbel merkwaardig, omdat in het genoemde rijk, onmiddellijk achter elkander, twee kinderen aan de regeering zijn gekomen, het eene volgens het verhaal op negenjarigen leeftijd, en het andere als een pasgeboren zuigeling.

Hieronder volgt in 't kort wat men over de kroning dier beide bedoelde Bantĕnsche vorsten aantreft in de (grootere) *sajarah* of *babad* Bantĕn [1]).

Als *Molana* Yusup gestorven is, volgt hem *Molana* Muhamad op. Deze brengt in niets wat door zijn vader ingesteld was, verandering. Hij bevordert het geloof (den *islam*) zeer, door boeken te laten afschrijven, en deze tot *wakap* te maken, en gaat in de leer bij Pangeran Kasunyatan, waarbij hij zijn rang van vorst geheel op zij zet, zoodat dit te Surasowan spreekwoordelijk wordt. Ondertusschen bloeit het rijk Bantĕn zeer.

(XXIII) Nu vraagt Sandisastra aan Sandirasmi [2]) of de *molana* (Muhamad)

---

1) Over deze *babad* Bantĕn zie men de noot op bl. 426, in mijn opstel Yogyakarta, in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII (1894). Deze *babad* is een hoogst merkwaardig boek. Behalve de bijzonderheden, waarop ik t. a. p. reeds wees, zij hier nog even aangestipt, dat men er de genealogie der vorsten van Mataram, en de opkomst van dat rijk, met eenige eigenaardige afwijkingen, in beschreven vindt op een zelfde wijze als in de Babad tanah Djawi. Daar het boek naar alle waarschijnlijkheid in 1662/63 A. D. geschreven werd, leert men er dus ook uit, dat dat gedeelte van die laatste *babad* toenmaals reeds een vasten vorm had aangenomen, iets wat met het oog op de vraag in welken tijd het eerste gedeelte van de Babad tanah Jawi zijn beslag gekregen heeft, van zeer veel gewicht is. Zoo is ook de beschrijving van het gezantschap naar Mekka, dat voor Bantĕn den eersten sultanstitel haalt, zeer lezenswaardig, al ware het alleen om de naiveteit, waarmede het verhaal wordt gedaan. De cijfers hier ter aanduiding van de zangen gebruikt, gelden niet voor alle exemplaren, omdat de verdeeling in 't begin van het boek niet in alle exemplaren dezelfde is. — Deze *babad* heeft sedert het onderwerp gevormd eener „Critische beschouwing van de sadjarah Bantĕn", door Dr. H. Djajadiningrat (1913). De passage in kwestie wordt besproken op bl. 36—43. Alleen van de belangrijke afwijkingen wordt hieronder melding gemaakt.

2) Sandiraçmi heet in het boek gewoonlijk Sandimaya, en vertelt, als 't ware in korte schetsen, aan Sandisastra de geschiedenis van Bantĕn.

dan werkelijk indertijd zelf naar Palembang ten strijde was getogen. Deze belooft aan Sandisastra het thuis in de *primbon* na te zien, daar hij zich niet alles even goed herinnert, en 't dan voor te lezen. Hiermede begint hij in den volgenden zang (XXIV), de geschiedenis echter weer iets hooger ophalende [1]).

Toen Yusup, zoo verhaalt hij, — er wordt slechts gesproken van *molana gusti*, — op sterven lag, voerde de *mangkubumi* het opperbewind, en nu hoorde *pangeran* Japara (een jongere broeder van Yusup, die zich te Japara bevond) van handelslieden, dat zijn oudere broeder (de vorst van Bantĕn) zwaar ziek was. Hij gaat daarom met een groot gewapend gevolg naar Bantĕn, waar men hem in Pagĕbangan [2]) een verblijf aanwijst. Spoedig daarop sterft Yusup, zoodat Muhamad, de *pangeran ratu* (de toekomstige troonopvolger), als een klein kind door zijn vader wordt achtergelaten. Diens voogden waren de *kali* van Surasaji (= Surasowan), *senapati* Poṇṭang, *dipati* Jayanagara, Wadyaji en Wijamanggala; men handelt eenstemmig en alles gaat goed, daar men naar den *patih mangkupraja* (den *mangkubumi*) luistert. Nu stelt echter deze voor *pangeran* Japara tot *ratu* aan te stellen, doch als dit aan den *kali* ter oore komt, informeert deze daarnaar, en het blijkt hem, dat het zoo is. Dadelijk schrijft hij den *mangkubumi* zóó, dat deze begrijpen moet, dat hij er van weet, en tevens denken moet dat ook hij toegeeft [3]). Nu zendt de *mangkubumi* aan *pangeran* Japara een olifant, opdat deze zich dadelijk tot koning zal laten uitroepen. Maar buiten verscheneu met *dĕmang* Laksamana [4]) en den *mangkubumi*, en reeds tot voor de Darparagi [5]) gekomen, die aan de overzijde van een rivier lag, laat de *mangkubumi* hem daar een oogenblik achter, om (tegen zijne verwachting [6])) den *kali*, met den kleinen Muhamad op zijn schoot gezeten, daar reeds te vinden, in gezelschap van de vier

---

1) Dr. H. Djajadiningrat l.l. bl. 37 geeft een afwijkende inhoudsopgave: Sandisastra vraagt telkens, waarom de *Molana* indertijd zelf naar Palembang ten strijde was getrokken. Sandimaya zeide, dat hij die geschiedenis van zijn leermeester had gehoord en opgeschreven. Een geheelen nacht had hij er in zitten lezen zonder slaap te krijgen: zoo bekoord werd hij door de geschiedenis van Pangeran Muhamad. Sandisastra verzoekt hem dan uit dat geschrift voor te lezen. Sandimaya doet het, omringd door zijne verwanten. Sommigen kijken mee in, anderen luisteren slechts toe.

2) Naar Rouffaer opmerkt, is het beter van de Pagĕbangan te spreken, de *dalĕm* van Pangeran Gĕbang in Oud-Bantĕn, die nog in 1596 aanwezig was, zie den rugkant van Plaat 11 in de heruitgave van Lodewycksz' Eerste Boeck (1915), bl. 104.

3) Dr. H. Djajadiningrat (bl. 38) vat deze passage aldus op: Toen de *kali* dat vernomen had, liet hij zijn vier medevoogden bij zich komen. Nadat hij zich van hun trouw jegens hun jeugdigen heer had overtuigd, schreef hij aan den *mangkubumi* een brief, waarin hij de hoop uitsprak, dat deze zijn heer trouw en genegen zou blijven. Deze begreep de zinspeling. Hij belegde weer een vergadering, zonder dat de lieden van Japara het wisten en stelde thans voor om den onmondigen knaap op den troon te plaatsen. Men vond dit ook goed.

4) Zijn eerste dienaar.

5) De naam van de *alun-alun* of een gedeelte daarvan; men vond er de *waringin kurung*, en de *dasapton* werden er gehouden.

6) Volgens Dr. Djajadiningrat natuurlijk n i e t tegen zijn verwachting.

andere voogden, en inziende dat er nu niets meer aan te doen is [1]), bericht hij Pangeran Japara dat zijn zoon (d. w. z. zijn neef, Muhamad, de daardoor eigentlijk reeds geinstalleerde nieuwe vorst) hem verbiedt een stap nader te komen op straffe des doods, en hem beveelt naar Japara terug te keeren, waarvoor drie schepen in gereedheid zijn gebracht. Daarop ontbrandt er een gevecht, waarbij *dĕmang* Laksamana sneuvelt, en Pangeran Japara overhaast wegvlucht, scheep gaat, en wegzeilt, waarna de kroning van Muhamad tot *ratu* Surasowan voltooid wordt, terwijl de *kali* de voogdijschap verder aan den *mangkubumi* overdraagt.

Nadat er nu vervolgens verhaald is, dat er een Frankenschip (Pĕrnggi) op de reede van Bantĕn gekomen was, en dit was afgeloopen [2]), wordt er verder (XXV) medegedeeld, dat een verwant van den *sultan* van Dĕmak, Pangeran mas, een vroom man, die veel van reizen hield [3]), te Surasowan komt. Bij hem gaat Bantĕn's vorst in de leer (*aguguru*). Bij een zekere gelegenheid vraagt deze aan zijnen leermeester, hem op het afloopen van dat schip wijzende, waar hij den heiligen krijg zou kunnen gaan voeren, daar hij dat gaarne zou wenschen te doen. Pangeran mas wijst hem op Palembang [4]), waar hij op zijn reizen een *abdan*, Soro, had achtergelaten, dien hij hem schenkt, en die hem daar helpen zal [5]). Muhamad laat een vloot klaar maken, en gaat, hoezeer de *mangkubumi* het hem ook afraadt, er heen, vergezeld van Pangeran mas en den *mangkubumi*, terwijl de *kali* met het bestuur belast wordt. Bij zijn vertrek liet Muhamad eene zijner vrouwen, de *putri adi mulya*, een prinses van Bumi gĕhi, vijf maanden zwanger achter [6]). Men bereikt Palembang, na de *punggawa*'s van de Lampung's, Tulangbawang, Putih en Sĕmangka, opgeroepen te hebben, om Palembang over land aan te vallen. Men vaart de rivier op. De Palembangers hebben een vierdubbele *benteng* van *tambĕsu*-hout gemaakt. Daarnaast werpen de Bantĕners er een op. Er wordt hevig gevochten, doch onder het gevecht komt de tijd voor het avondgebed (*magrib*). Muhamad laat een sein geven het gevecht te staken; men zal het gebed doen. De vorst is met zijn gevolg op een *papanggungan* geklommen. Niemand durft *imam* te zijn, en daarom is hij 't zelf. Daarna *dikir*'t men. Onderwijl vuren de Palembangers steeds, en vooral op het schip van den vorst,

---

1) Ook dit is volgens Dr. Djajadiningrat een onjuiste opvatting; als hij aan den overkant geweest is, keert hij terug en brengt zijn bericht, geheel volgens plan. De rol van den *mangkubumi* is door Dr. Brandes misverstaan.

2) Men maakte hierbij kanonnen buit, waarvan er een den naam Kalantaka en een ander dien van Urang ayu kreeg. De voorstelling is, dat het afloopen van dat schip een voeren van den heiligen krijg is.

3) Dit is de bekende Pangeran Dĕmak, dien de Hollanders bij hun eerste verblijf in Bantĕn daar aantroffen; de Jonge, Opkomst enz., II (1864), bl. 196.

4) Palembang was dus toenmaals nog niet tot den *islam* overgegaan.

5) Volgens Dr. Djajadiningrat (bl. 39) wordt juist de afvalligheid van Soro als voorwendsel aangegeven om Palembang aan te vallen, en is er geen sprake van diens hulp.

6) Hier is iets weggelaten, over een eveneens zwangere *sĕlir*, uit welke later Wangsadipa geboren wordt en die door den sultan aan Kĕntot Dalit was geschonken.

de Indrajaya, op de *papanggungan* mikkende. Een kogel ketst tegen het lansenrek, en wondt den koning en nog een ander. De *mangkubumi* vliegt op hem toe, neemt hem op, en brengt hem in zijn salon, waarna hij zich in de deur daarvan zet. Hij verlaat die plaats niet, maar geeft na drie dagen uit naam van zijn heer bevel huiswaarts te stevenen, terwijl Pangeran mas met de troepen blijven zal. Te Bantĕn gekomen, wordt er bericht naar den wal gezonden. Ondertusschen is de *mangkubumi* steeds op zijn post gebleven. Dáar zendt de *kali* de boodschap, dat er een zoon is geboren uit de *putri* van Bumi gĕhi. De *mangkubumi* laat hem zeggen, dat hij 't lijk naar de *surambi* van de groote moskee zal brengen, en verzoekt hem daar ook het kind te brengen, uitgedost met alle rijksinsigniën, en zoo wordt dat bij het lijk, als het ware door zijn vader zelf, oogenblikkelijk tot koning uitgeroepen. Voogd over het kind wordt Jayanagara [1]. Het overlijden had plaats (*kang mantuk ing rahmatingsih*) in *prabu-lĕpas-tataning-prang* [2]. Muhamad was 25 jaar oud, toen hij overleed, en daarvan was hij 16 jaar koning geweest. Na zijnen dood heette hij Pangeran seda ing Palembang. Dit is wat er van bekend is.

Daarop volgt nu in Zang XXVI tot en met XXVIII wat met den naam *pailir* wordt aangeduid.

Eerst wordt er nog iets verhaald van Pangeran Abdullah Kadir [3]. Njai Ĕmban Rangkung was zijn gouvernante, *amongmong*, de *patih amangkubumi* zorgde voor de bestuurszaken, en de *gusti* kreeg les in het *ngaji* van den *kali*. Toen de prins (*gusti*) wat ouder was geworden, overleed de *mangkubumi*. Dit gaf een groote stoornis en nu kwam het bestuur in handen van Njai gĕḍe Wanagiri. Zoo ging het een tijd goed, tot men haar den raad gaf te huwen, waarbij men het eens was, dat de *dipati mangkubumi* [4] haar man moest worden. Nu zorgde ook deze voor den prins. Hij deed dit op een voortreffelijke wijze, nooit liet hij hem alleen, en hij liet hem alle eer geschieden, die hem toekwam, zelfs werden de *sĕtonan* (*sasapton*) gehouden, waarbij de *mangkubumi* dan 't kind vóór zich op het paard nam. Het schijnt echter dat dit op den duur bij de edelen niet in den smaak viel, daar zoo doende ook aan den *mangkubumi* herhaaldelijk vorstelijke eer bewezen werd. Het kwam tot eene samenzwering, aan het hoofd waarvan *pangeran* Manggala en *pangeran* Mandura stonden, en waarin men ook den *kali* haalt, doch op stuk van zaken verricht men uit medelijden met den jongen

---

1) Ook hier is iets weggelaten over die zelfde *sĕlir*. — Volgens Dr. Djajadiningrat (bl. 40) is de opvatting van Jayanagara als voogd gevolg van een foutieven versregel, en wordt ten rechte de *mangkubumi* weder met de voogdij belast.

2) 1501 (?), wat wezen zou 1581 A. D. Zooals men weet, heeft het feit in 1596 A. D. = 1527 plaats gehad, Veth, Java, 1ste ed. II (1878), bl. 271; 2de ed. I (1896), bl. 318. De strophe luidt in haar geheel: *kang mantuk ing rahmating sih prabu lĕpas tataning prang, kang kapanggih ing sastrane kawula darma ninilad, sampun dening kaku lamang, kang titi kang kaḍuwur, wus raharja jaman ika.*

3) De jeugdige vorst.

4) Er moet dus inmiddels een nieuwe *mangkubumi* gekozen zijn.

prins (die op den *mangkubumi* zeer gesteld was) niets. Ten slotte neemt *dipati* Yudanĕgara het op zich den *mangkubumi* te dooden, op voorwaarde, dat men hem straks tegen den prins, die zeker verwoed zijn zal, in bescherming zal nemen. Hij sticht nu brand in de *kraton*, waardoor de *mangkubumi* alleen naar buiten komt, en daarop afgemaakt wordt, zijn toevlucht eerst nog tot den *kali* genomen hebbende, welke zegt zich, omdat hij een *wòng pakir* is, buiten alles te moeten houden. Den jeugdigen prins tracht men te sussen, en men geeft hem toe, dat de schuldige te straffen is. Pangeran Kulon, Pangeran Singaraja, Ratu bagus Kidul en Ratu bagus Prabangsa leggen zich daar niet bij neder. Yudanĕgara vlucht tot hen, en bij hen sluiten zich ook nog aan Rangga Loleta, Andamohi Kalang, Diramanggala, Singajaya, Kyai Sabandar, Tumĕnggung Anggabaya en Pañji Jayeng tilam, die allen zich naar het lagergelegen land begeven, *milir* [1]), nl. naar *pasar* Kapalembangan. Alles wat benedenstrooms van de moskee woonde, roept met hen Pangeran Kilen tot vorst (*ratu*) uit. Pangeran Arya pĕpatih en Pangeran (Rana)manggala trekken tegen hen uit. (XXVII) Nu had Wijamanggala zich bij de opstandelingen, hoewel in de *ilir* wonende, juist niet aangesloten. Hij tracht naar Saruni te ontkomen. Bij Pulo Ḍaḍapan wordt hij door Yudanĕgara achterhaald en gedood, terwijl lieden van Batawi [2]) den buit rooven. Dan trekt men tegen Bantĕn op. (XXVIII) Pangeran Ranamanggala en de jeugdige vorst zien het gevecht van boven de bolwerken aan. De aanval wordt afgeslagen. Daarna komt de *pangeran* van Jakĕtra te Surasaji. Hij weet den twist bij te leggen. Alle edelen, die zich niet willen schikken, zal hij naar Sulakĕrta (= Jakĕtra) medenemen. Pangeran Kilen, Pangeran Singaraja en Tubagus Prabangsa volgen hem daarom naar Batawi. Vier jaren blijven zij daar, dan keeren zij naar Bantĕn terug. De *pailir* had plaats in *tampa-guna-tataning-prang* [3]); zoo kwam Bantĕn tot rust en kwam het weer bij.

(XXIX) Eenigen tijd daarna wil men nog eens tegen Palembang optrekken. Het gaat evenwel niet door, omdat de vorst nog zoo jong is. Sumĕnĕpers, die naar Bantĕn waren komen vluchten, toen Mataram Madura veroverd had, zendt Pangeran Ranamanggala enz., om geen ongenoegen met Mataram te krijgen, weer weg; in Mataram worden zij verbrand. Pangeran Pajajaran, en evenzoo Pangeran Pringgalaya, en hun volk, krijgen echter wel verlof in Bantĕn te blijven, als zij daar om een zelfde reden hun toevlucht zoeken, daar zij in familierelatie tot het vorstelijke huis stonden. De laatste gaat inwonen bij Dipati Ponṭang. Enz. [4]).

Beschouwt men hetgeen er uit de regeering van Jayanagara verhaald wordt,

---

1) Vandaar de naam Pailir.

2) Een reeks namen van opstandelingen is hier overgeslagen; evenzoo de beschrijving van het gevecht, dat volgt, en van inlandsch standpunt belangrijk is. Batawi wordt hier anachronistisch gebruikt. — Deze „lieden van Batawi" hebben volgens Dr. Djajadiningrat (bl. 42) hun ontstaan slechts te danken aan een verkeerde lezing *batawi* in plaats van *banawi*.

3) 1530, *wus tinĕngĕran duk lagya pĕrang pailir tampaguna tataning prang*.

4) Het vervolg handelt over de komst van Koen en de gevolgen daarvan.

opmerkzaam, dan zijn er verschillende zaken op te merken, die het waarschijnlijk maken, dat er met hem een kind [1]) op den troon was gekomen. De een voor, de ander na, stuk voor stuk, staat men tegen hem op, en het is een tijd van hevige onrust. Toch geldt wel beschouwd het herhaalde verzet niet zijn persoon, maar is het meestal gekeerd tegen Mahâpati, die intusschen met vaste hand weet te regeeren, en zich tot 1241 Çaka staande houdt, zie bl. 26, reg. 14.

De eerste opstand, waarvan gewaagd wordt, is die van Rangga lawe, die *patih* had willen worden, doch wien dit niet gelukte. Deze opstand schijnt wel niet de belangrijkste te zijn geweest, maar heeft voor ons een bijzonder belang, omdat hij door den dichter van de Rangga lawe vooral met voorkeur behandeld is, in het geschrift, dat naar dezen held genoemd pleegt te worden, maar ook den titel Pañji Wijayakrama voert [2]). Zooals boven, in de Inleiding, echter reeds is gezegd, heeft de maker er van de Pararaton veelvuldig niet begrepen. Een der belangrijkste fouten, die hij gemaakt heeft, is dan ook wel, dat hij den opstand laat plaats grijpen onder Kĕrtarâjasa, zoodat, hoewel de lectuur van het geschrift om zijne literaire waarde, welke zeer groot is [3]), ter lezing kan worden aanbevolen, er toch tevens een waarschuwing bijgevoegd dient te worden, dat het òf niet òf uiterst voorzichtig als bron voor Java's geschiedenis te gebruiken is, iets waarvan na het uitgeven van de Pararaton, waarop het boek berust, wel geen sprake meer wezen zal [4]).

In dit hoofdstuk verkrijgt Bañak Wiḍe (= Wîrarâja) hetgeen hem volgens de (oude) afspraak, die hij met Raden Wijaya maakte, van Java toekwam. Ongelukkig is het niet uit te maken, wat er bedoeld is met de *tigang juru* [5]). Onwillekeurig vraagt men zich af of het onder Wîrarâja gekomen gedeelte van Java niet iets moet zijn geweest als overeenkomen zou met het rijk van Balambangan, zooals men zich dat gewoonlijk, en niet ten onrechte, voorstelt, al zijn de grenzen er van niet altijd dezelfde geweest [6]).

Over de daaropvolgende opstanden kan niets in het bijzonder worden opgemerkt. Die van Kuṭi, — mag men hier, al is dit hier een persoonsnaam, de plaatsnaam Kuṭi van de geïncrimineerde oorkonde n⁰. II mede in verband brengen? —

---

1) Dit gaat ook op voor een nog jeugdigen prins (bl. 129), al was het dan geen klein kind.

2) Deze titel is ontleend aan Zang VII, str. 152: *kaprâçitaha pañji Wijayakrama, sâmpun ingastren malih, denira sang dwijâ„ uni caturaçrama, siddhângastutyakĕna ring, amangku jawa, sumĕngkeng Majapahit„ wastitya tan enucap panĕngranira, çri mârâja apañji„ Wijayamottama, tinûteng sanâgara, tkeng pranûṣântarering, sami kâwaça, sira añakrawarti.* De inhoud van de Rangga lawe berust op hetgeen men in de Pararaton aantreft in Hoofdstuk V, VI, VII en het begin van VIII.

3) Het boek staat als zoodanig zeer hoog, maar is veelvuldig zeer zwaar te verstaan.

4) Eene vergelijking zou nog verschillende zaken van het gehalte als het juist in den tekst genoemde aan het licht kunnen brengen.

5) Het gebied der drie *juru*'s (Rouffaer).

6) Volgens Nâg. 48:2 werd in 1238 Nambi in „Lamajang" verdelgd; diens hoofdplaats blijkt daarbij Pajarakan te zijn. Het centrum lag dus Westelijker dan men voor een rijk als dat latere van Balambangan zou mogen aannemen. Het bij denzelfden krijgstocht vernielde Ganḍing kan het nog thans zoo heetende, in Nâg. 34:2 vermelde Gĕnḍing zijn.

schijnt verreweg de gevaarlijkste te zijn geweest, en moet aan Gajah mada de gelegenheid hebben gegeven meer op den voorgrond te komen. In het vervolg treedt hij steeds meer en meer vooruit. De beroemde naam, dien hij ook nu nog bij de Javanen heeft, was blijkens hetgeen er in de Pararaton van hem verteld wordt, niet onverdiend. Achtereenvolgens fungeert hij onder den vorst van dit hoofdstuk, diens opvolgster, en haren zoon, tot hij in 1286 Çaka [1]), dus op een zeer rijpen leeftijd, door den dood wordt weggerukt, doch men zie hierover verder bij Hoofdstuk IX en XIII.

Jayanagara, die van zins was zijn beide zusters (halve zusters) te huwen [2]), komt om, tengevolge van een derde liefdesgeschiedenis [3]), tenminste als de opvatting in de vertaling van hetgeen er in het Jav. staat, de goede is [4]).

Het laatste gedeelte van dit hoofdstuk zal in de aanteekening bij het volgende, waar opnieuw de juistheid van het door de Pararaton geleverde getoetst kan worden, weer blijken van zeer veel belang te zijn.

Gelet op het wederverschijnen der *kṣatriya*'s te Majapahit, en de voorafgaande mededeeling omtrent de verhouding van Jayanagara tot zijne beide halve zusters, schijnt het meer aanbeveling te verdienen in de Bhreng Kahuripan en de Bhreng Daha, die in dit slot genoemd worden, die twee halve zusters te zien, dan Jayanagara's stiefmoeders, de beide weduwen van Kĕrtarâjasa, die de dochters van Kĕrtanagara waren, en zoo heetten, vergl. Hoofdstuk VI en VII [5]).

Van de eene, Bhreng Kahuripan, wordt er verhaald, dat zij huwt met Raden Cakradhara, die een zoon had Kĕrtawardhana geheeten [6]) en van de andere, Bhreng Daha, dat zij in het huwelijk treedt met Wijayarâjasa; immers Raden Kudamĕrta [7]), die te Wĕngkĕr stond, is tevens de Pramiçwara (d. i. Parameçwara) van Pamotan, die dien naam droeg. Op een andere wijze is de tekst, bl. 27 reg. 15, moeielijk te verstaan, en het zal blijken, dat het juist is.

1) Het juiste jaartal is eerst uit Nâg. 71 : 1 gebleken; de Par. geeft 1290. Zie Hoofdstuk X. Gajah mada's verhouding tot Taḍah is besproken in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) bl. 252—256. Uit de inscripties en Nâg. blijkt, dat de Pararaton een niet geheel juiste voorstelling van den gang van zaken geeft. Wel komt het uit, dat Gajah mada, vóór hij in 1253 als rijksbestierder optrad, patih van Daha was.

2) Zie hierbij hetgeen voorkomt in Hoofdstuk X, en de aanteekening daarbij.

3) In verband met den daarbij genoemden Tañca wijst Brandes in Not. Bat. Gen. 1899 bl. 171 sq. op een zekeren Kañca, *buyut* van Pugĕran, die voorkomt op een ongeveer gelijktijdige inscriptie.

4) Van de bijzetplaats Antawulan oppert Poerbatjaraka de mogelijkheid eener gelijkstelling met Trawulan; vermoedelijk hetzelfde heiligdom heet in Nâg. 73 : 3 Antaraçaçî. Çrĕnggapura is wellicht dezelfde naam als Çrî Ranggapura van Nâg. 74 : 1 (bl. 296 der editie). 's Konings in Nâg. 48 : 3 opgesomde bijzetplaatsen zijn drie Wiṣṇuïtische, in den *dalĕm*, te Bubat en te Çilâ-Pĕṭak, en een Buddhistische te Sukalila.

5) De Nâg. bevestigt, dat inderdaad de zusters bedoeld zijn.

6) Uit Nâg. Zang 3 blijkt, dat Kĕrtawardhana de wijdingsnaam van Cakradhara zelf was; Kern's vertaling van den laatsten zin van het Hoofdstuk (zie bl. 129 noot 4) is dus de juiste. De oorkonde van Pĕlĕm (Oudh. Versl. 1918, 3, bl. 108) noemt hem Cakreçwara.

7) Als raden Kuda is deze vorst ook aangetroffen op een oorkonde van Biluluk, zie Oudh. Versl. 1918, 4, bl. 144 en 1919, 2, bl. 62.

Tot op bl. 30, reg. 5 is er van geen anderen Pramiçwara (of Parameçwara) sprake, en de daargenoemde heet dan nog Hyang Parameçwara (op bl. 31, reg. 8, 10 en 35 evenwel Parameçwara zonder meer), zoodat met Prameçwareng Wĕngkĕr, bl. 28, reg. 35; Prameçwara, bl. 29, reg. 8 (zoo hier te lezen in plaats van Parameçwara), en Prameçwara, den vader van Pâduka Çori, bl. 29, reg. 8, één en dezelfde persoon bedoeld is, wiens overlijden in 1310 Çaka op bl. 30, reg. 19 wordt bericht, met de woorden Bhra Prameçwara Pamotan *mokta*. In dit laatste ontmoet men het Pamotan van bl. 27, reg. 16 weer, evenals men het Wĕngkĕr van ibid. reg. 15 reeds weerom vond in het Prameçwareng Wĕngkĕr van bl. 28, reg. 35. Louter toevallig kan het zijn, maar het verdient toch de aandacht, dat behoudens op die ééne plaats, bl. 29, reg. 8, de eerste dezer beide laatste personen (= Raden Kudamĕrta) steeds aangeduid is met Prameçwara (of Pramiçwara) en de tweede met (Hyang) Parameçwara [1]).

HOOFDSTUK IX.

Bhreng Kahuripan. Çaka 1250—1272.

Bhreng Kahuripan, eene vrouw, werd koning (*prabhu*) in Çaka 1250.

Zij had drie kinderen, Bhaṭâra prabhu, ook geheeten Çrî Hayam wuruk en Raden Tetep; bijnamen van hem waren, als hij *wayang* speelde [2]) *ḍalang* Tritaraju, tegenover vrouwen (?) [3]) Pagĕr antimun, bij de scherts-*wayang* Gagak katawang, als çiwaiet Mpu Janeçwara, als koning bij zijn kroning Çrî Râjasanagara, doch als koning ook Bhra sang hyang Wĕkasing sukha; op dezen volgde een meisje, dat met Raden Larang huwde, die Bhreng Matahun heette, kinderen had deze niet; de jongste was Bhreng Pajang, die huwde met Raden Sumana, alias Bhreng Paguhan, een neef van Bhreng Kahuripan, de vrouw van [4]) Bhra Guṇḍal, die te Sajabung werd bijgezet, dat als *dharma* Bajrajinâparimitapura heette.

Daarna had de geschiedenis te Saḍeng plaats. Taḍah, de *patih amangkubhumi*, was ziek en kon nu en dan [5]) niet op audientie gaan; hij verzocht [6]) Hare

---

1) Dat dit inderdaad slechts toeval is, volgt uit twee inscripties van Biluluk, waar juist de eerste als Parameçwara voorkomt. Hij heet op de in de vorige noot bedoelde oorkonde Parameçwara, Pamotan, op de andere çrî Parameçwara *sira sang mokta ring* Wiṣṇubhawana. Zie Oudh. Versl. l.l., benevens 1917, 4, bl. 118 en 1918, 4, bl. 176.

2) In 't Jav. *anapuk*. — J. Ontbr. V. d. T. Vgl. v. d. T. *anapuk kulkulan*, alarmblok. Dus bespelen van een instrument? Of teeken geven in de muziek?

3) In 't Jav. *amadoni*, in C *amadonani*. — J. Als vrouw, in vrouwenrollen. Ontbr. bij V. d. T. — Kern Nâg. p. 15: mededingende met anderen.

4) Het is geenszins zeker dat de vertaling hier goed, evenmin als dat de opvatting van het vooraf gaande de juiste zou zijn. — J. *stri* bij *Bhr. Kahuripan*; 't volgende de naam?

5) J.: een poos.

6) In 't Jav. *anguswakĕn*. — J. Vgl. V. d. T. s.v. *kusu*; uiten?

Majesteit hem als *mangkubhumi* te ontslaan [1]), wat niet werd aangenomen. Hij keerde daarop naar huis terug, riep Gajah mada, en zij hadden een gesprek in de *pĕṇḍapa*. Hij beval Gajah mada *patih* [2]) te Majapahit te worden, doch nog geen *mangkubhumi*: „Ik zal u steunen bij alles wat u lastig wezen zal" [3]). Gajah mada zeide: „Ik wil nu nog geen *patih* worden. Als ik van Saḍeng terug zal zijn, dan wil ik het wel; als het mij vergeven zal zijn, dat ik ongeluk heb [4]) gehad, dan zal ik het kunnen doen". „Goed, mijn jongen, ik zal u steunen in alles wat u moeite geeft of lastig wezen zal". Toen, toen hij Arya Taḍah's belofte hoorde, herleefde Gajah mada's moed weer. Hij vertrok daarop [28] naar Saḍeng [5]). Den *mantri*'s *araraman*, en ook den *apatih amangkubhumi*, werd [6]) wijs gemaakt [7]), dat Kĕmbar het eerst voor Saḍeng had gelegen [8]). De *amangkubhumi* werd boos, hij zond er buiten-*mantri*'s (op uit); er gingen vijf *bĕkĕl*'s [9]), ieder met vijf man. Zij vonden Kĕmbar in het woud dwars [10]) op een omgevallen boom zitten [11]), als zat hij te paard, en hij sloeg met [12]) zijn karwats naar hen, die in opdracht hadden op hem te gaan zitten (?) [13]). De *mantri*'s en de *kaki gusti*, de *apatih* [14]) *amangkubhumi*, hadden de opdracht gegeven op hem te gaan zitten (?) [15]), omdat hij het eerst de lieden van Saḍeng omsingeld had. Een der gezondenen, die hij in het gezicht wilde slaan, ontkwam achter een boom. Kĕmbar zeide: „Ik onderwerp mij niet, ik vecht liever dan dat ik mij aan uwen heer onderwerp" [16]). Zij gingen daarop heen, en berichtten, wat Kĕmbar gezegd had.

Gajah mada zweeg, omdat men hem voor geweest was, en de lieden van Saḍeng al omsingeld waren (?) [17]).

Tuhan Wuruju was een *dewa-putra* van Pamĕlĕkahan [18]); als deze met zijn

---

1) In 't Jav. *asaha*, te lezen *asalaha*?

2) Lees *apatiha*.

3) In 't Jav. *sadudunira*.

4) J.: te kort schiet.

5) Een meer uitgebreide lezing van de nu volgende passage is in de handschriften D, E en I voor den dag gekomen. Zie de critische aanteekening bij den tekst, hierboven bl. 35.

6) J.: was.

7) In 't Jav. *pinadaya*. — J. Ontbr. V. d. T.; is mogelijk.

8) J.: Saḍeng had omsingeld.

9) J.: menschen van vijf *bĕkĕl*-schappen.

10) In 't Jav. *angaṇḍulaṇḍul*. — P.: wippende. — J. leg. *angandulandul*, op en neer wippen.

11) J.: staan.

12) In 't Jav. *anglimbekĕn*. — J.: zwaaide met.

13) In 't Jav. *amalinggiha*. — P.: om hem terug (naar huis) te laten gaan; lett. te doen zitten. — J. Onmogelijk, geen prefix *pa*. Het is V. d. T. *amalungguh*, iemand verwijtend toespreken, hem vragen, waarom hij zich aan iets ongeoorloofds heeft schuldig gemaakt, vgl. Jav. *milungguh*, zich beklagen over iets bij iemand.

14) J.: De *mantri*'s en de Heer *apatih*.

15) Zie noot 13. J. *punarĕke* = *pun* + *rĕke*?

16) J.: in het gevecht onderwerp ik mij niet aan enz.

17) In 't Jav. *tĕka winahonan kinĕpang wong Saḍeng*. — P.: om de lieden van S. te omsingelen. — J. *amahoni*, herhalen (V. d. T.) of in orde maken. Toen hij kwam, werd S. weder belegerd.

18) Volgens Rouffaer: Malaka-land.

zweep klapte, dan hoorde men het overal, en schrikte men er te Majapahit van.

Een korten tijd later kwam Zijne Majesteit [1]) (zelf) Saḍeng ten onder brengen. Drie jaren na de gebeurtenis met Tañca had die met Saḍeng plaats, in 1253.

Daarop had er een aardstorting [2]), die van de Bañupinḍah, plaats, in 1256.

Van Saḍeng gekomen, werd Kĕmbar *bĕkĕl* van de *mantri*'s *araraman*, en Gajah mada *angabehi*; Jaran bhaya, Jalu, *dĕmang* Bucang, Gagak minge, Jĕnar en Arya Rahu kregen allen een betrekking; Lĕmbu pĕtĕng werd *tumĕnggung*.

Gajah mada, de *apatih amangkubhumi*, wilde geen *palapa* eten [3]): „Als (de) *nusantara* (de archipel?) [4]) onderworpen zullen zijn, als Gurun, Seran, Tañjung pura, Haru, Pahang, Ḍompo, Bali, Sunḍa, Palembang en Tumasik onderworpen zullen zijn, dan (eerst) eet ik *palapa*". De *mantri*'s zaten (toen hij dat zeide, er) allen (bij) op de *paseban*. Kĕmbar gaf zijn ongeloof aan ('t succes van) Gajah mada te kennen, hij werd uitgescholden [5]), Bañak smaadde [6]) hem ook, al mede zijn ongeloof betuigende [7]) en Jabung terewes en Lĕmbu pĕtĕng lachtten. Gajah mada verliet daarop de *paseban*, en vertelde het aan de *bhaṭâra* van Koripan; hij was verdrietig, dat hij door Arya Taḍah dus gesmaad was (?) [8]). Kĕmbar had al veel misdaan; Warak werd uit den weg geruimd, en Kĕmbar evenzoo.

AANTEEKENING.

Was het bij de vorige hoofdstukken mogelijk de juistheid van verschillende bijzonderheden, ook in hun onderling verband, aan te toonen door middel van een belangrijk oud stuk, ook bij dit hoofdstuk, dat de regeering van de eerste vrouwelijke regent onder de Majapahitsche vorsten, de eerste koningin onder de koningen van dat rijk, omvat, staat ons gelukkig iets dergelijks ten dienste. Het stuk, dat bedoeld is en hier aangehaald moet worden, is het helaas slechts bij fragmenten voor ons bewaard gebleven opschrift op den beschreven steen n°. 38 van het Bataviaasch Genootschap. Voor zoover het hier noodig is, wordt hier daarom zoo dadelijk een gedeelte daarvan medegedeeld, dat, hetgeen van te voren reeds moet worden opgemerkt, ongelukkig ook nog vol gapingen zit. Uit het stuk steen, waarvan het boven- en het ondereinde verdwenen zijn, is ook nog

---

1) Zie bl. 147 bovenaan.

2) P.: uitbarsting.

3) Vgl. boven bl. 128, noot 5.

4) J.: vreemde landen.

5) J.: *apamĕleh* van *mĕleh*, terechtwijzen, logenstraffen, verkeerdheid onder het oog brengen. Vgl. *apangarah* = *ngarah*, 28 : 36.

6) In 't Jav. *amuluhi*; de vertaling is geheel op de gis. — J.: die hem had overgehaald? V. d. T. geeft *muluh*, *uluhi*, overhalen.

7) J.: vervolgens werd hem (K.) dat verweten? Ook uitschelden. Of Bañak subject?

8) In 't Jav. *kataḍahan kabuluhan*; ook hier is het verband weer meer dan onduidelijk. — J. V. d. T. geeft *asĕmu kataḍahan*, van een verhoorde, voorts *kataḍahan runtik* (zonder vertaling). Zijn portie gekregen hebbende; nadat hem 't was aangeraden?

een hoek over het voorvlak weggeslagen, juist in het gedeelte, dat hier vooral van belang is [1]).

Voor het stuk hier echter gegeven wordt, dient de lezer nog even gewezen te worden op het einde van het vorige hoofdstuk. Wat daar te vinden is, dient men er bij in het oog te houden, de reden dan ook, dat in het slot van de aanteekening bij dat hoofdstuk, de daar aangetroffen bijzonderheden reeds opzettelijk werden gereleveerd. Verder zij er de aandacht op gevestigd, dat in het begin van dit hoofdstuk wordt medegedeeld wie de kinderen waren van de Bhreng Kahuripan, die in 1250 Çaka aan de regeering kwam; daaronder vindt men in de eerste plaats genoemd Hayam Wuruk, ook met diens *bhiṣeka* Râjasanagara [2]).

Het begin van het genoemde fragment-opschrift luidt alsvolgt:

(1) *ṇa, tularâçi, irika diwaçanyâjñâ pâduka çrî mahârâja çrî w(i)ṣṇuwa(r)ddha* ..... (2) *garamahârâjadohitrâ, çrî kṛtarâjasajayawarddhanamahârâjaputrikâ, ma* .... *ninditajagadi* (3) *çwarâ, sakalayawamaṇḍalabalyâdiparadwipekacchâtra, atiçayadharmmajñâna* .... *yyâçeṣakṣa* .... (4) .... *tribhuwano* (5) *ttunggadewî jayawiṣṇuwarddhanînâmarâjabhiṣekâ, çrî bhaṭâra kṛtawarddhanamahâr*- .... *sahawarata*, (6) *mwang âjñâ çrî mahâlakṣmyawatâra, dahanagaryyadhiṣṭitânantawikramott* .... *ârarupanṛttâ* (7) *di* .. *mâ* . *ikâ, sajjanahṛdayakumudaçaçangkasadṛçâ, dyah wiyat, çrî* .... *winâmarâjâ* (8) *bhiṣekâ, bhaṭâra çrî wijayarâja(sa)mahârâjabharttasahitâ, iniring denyâjñâ* .... *mara, ajanma* (9) *çuddhabhuwaneçwara, jiwanarâjyapratiṣṭita,, dyah hayam wuruk, bhaṭâra çrî râ* .... *âmarâjâbhi* (10) *ṣekâ, makamanggalyâjñâ bhaṭâra kṛtarâjasapatni, buddhamarggânusari tina* .... *ntri katriṇi* (11) *rake mantri hino, ri kahuripan, dyah soṇḍer, rake mantri sirikan dya* .... *çeçwara, ra* (12) *ke mantri halu, dyah ipoh, nadabitai katriṇi, kapwa suçilasurûpa, umi* .. *i taṇḍa rakrya* (13) *n makabehan, sang wṛddhamantri, sang âryyadewarâja, pw aditya, sang âryya dhirarâja*, ... *nârâyana* (14), *rake mapatih ring majhapahit, pu gajah mada, rake mapatih ring kahuripan, pu* ..., *rake dmang* (15), *pw âlus, rake kanuruhan, pu bajil, rake rangga, pu ba* .., *mang* . *ri* ., *ra* .. *ming* ., *pu ḷ* (16) *mbu nala dharmmâdhyakṣa ring* .... „(op den *kara)ṇa* (dag?), en onder de Weegschaal [3]), op dien dag is er een bevel gegeven door Hare doorluchtige Majesteit de koningin, de..... van Z. M. W(i)ṣṇuwardhana, de kleindochter van ..... gara, de dochter van Z. M. Kĕrtarâjasa Jayawardhana, de ..... makellooze wereldheerscheres, die onder één *payung* heel het land Yawa, Bali en vele andere eilanden houdt, de in de kennis van wat recht en plicht is zeer ....., de .... overschot vernielende, ..., ..., de ... hoog verheven koningin der drie werelden, die tot koningin werd

---

1) Over deze oorkonde (O. J. O. nº. LXXXIV) en het later weergevonden onderstuk zie men: De inscriptie van Nglawang, Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) bl. 411—434, en De inscriptie van Prapañcasârapura, Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) bl. 484—489.

2) Wat dezen naam betreft zie men ook bij het volgende hoofdstuk.

3) Vermoedelijk dus in October.

gezalfd onder den naam Jayawiṣṇuwardhanî, en tot Z. M. Heer Kĕrtawardhana (in eene betrekking staat) als tot haren ...., (?), alsmede door Hare Majesteit de menschwording van de groote Lakṣmî, die gesteld is over het rijk Daha, de hoog verheven eindeloos machtige (vorstin), ... (?), die vergeleken worden kan met de maan der hartebloemen der rechtschapenen, *dyah* Wiyat, Hare Majesteit, die tot koningin gezalfd is onder den naam, ... wi, en met Z. M. Wijayarâja(sa) in het huwelijk vereenigd is, welke beide bevelen gepaard gingen (met een derde, van een persoon van een iets minderen zang) nl. van ...., den heerscher der bovennatuurlijke reine wereld, die over het rijk Jîwana staat, *dyah* Hayam Wuruk, als koning gezalfd onder den naam Heer Z. M. Râ ....., doch voorafgegaan waren door een bevel van Mevrouw de gemalin van Kĕrtarâjasa, een volgster van de leer van Buddha, alle welke bevelen eerbiedig aanvaard werden door de drie *mantri*'s, *rake mantri hino*, van Kahuripan *dyah* Soṇḍer, *rake mantri sirikan dyah* .... çeçwara, *rake mantri halu dyah* Ipoh, drie .... (?), die allen even schoon en deugdzaam zijn, en van hen kwamen tot de *rakryan* ambtenaren, den oudsten mantri, Arya Dewarâja, *pu* Aditya, Arya Adhirâja, *pu* Nârâyaṇa, *rake* de *patih* van Majapahit, *pu* Gajah mada, *rake* de *patih* van Kahuripan, *pu* .. [1]), *rake* de *dĕmang*, *pu* Alus, rake de *kanuruhan*, *pu* Bajil, *rake* de *rangga*, *pu* Ba.., ... enz.

Vier, van verschillende personen afkomstige, bevelen werden er genoemd, drie van drie dames, van ieder één, en een van een mannelijk persoon. Die dames zijn, zooals men ziet, de over Java, in een zekeren tijd, regeerende vorstin, een regentes over Daha en eene gemâlin van Kĕrtarâjasa, terwijl de prins, die genoemd wordt, regent heet van Jîwana [2]).

Gaat men in het bijzonder na wat van ieder dezer personen wordt gezegd, dan verkrijgt men het navolgende.

De regeerende vorstin, Tribhuwanottunggadewî Jayawiṣṇuwardhanî geheeten, een naam die in de Pararaton niet voorkomt [3]), was een dochter van Kĕrtarâjasa Jayawardhana, d. i. den vroegeren vorst, voorts was zij een kleindochter (*dohitrâ*) van een vorst wiens naam op °*gara* eindigde, en nog iets anders van een vorst wiens naam zonder twijfel Wiṣṇuwardhana was. De laatste naam is die van Rangga wuni als *ratu*, 1172—1190 Çaka. Rangga wuni was de vader van Kĕrtanagara, en met een of beide dochters [4]) van dezen, zie de oorkonde van

1) Volgens Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) bl. 167 zal hier waarschijnlijk de naam van Taṇḍing gestaan hebben.

2) Daar Jiwana hier naast Kahuripan voorkomt, veronderstelde ik indertijd, dat er Juwana mede bedoeld zou zijn, Maandschrift voor de huiselijke opvoeding en het schoolwezen in Nederlandsch-Indië, I, bl. 492; dit blijft nog mogelijk, doch op zich zelf zou het ook een vertaling van Kahuripan kunnen wezen. — Dat dit laatste inderdaad het geval is, blijkt overvloedig uit den Nâg. en de sedert gevonden inscripties.

3) Wel in den Nâg. (met een kleine variant, 2:2; 63:2) en verscheiden oorkonden.

4) Zelfs met vier; Nâg. 46:1.

1216, was Raden Wijaya = Kĕrtarâjasa gehuwd. De eerste gaping in het stuk moet dus iets bevat hebben, waarin deze verhoudingen werden aangegeven in 't Hollandsch: Wiṣṇuwardhana's achterkleindochter, Kĕrtanagara's kleindochter, enz. En aangezien hare moeder, als zijnde een dochter van Kĕrtanagara, niet was de Maleische prinses Dara pĕṭak, was de in het opschrift aangetroffen vorstin inderdaad een der beide halfzusters van Jayanagara. Ook is duidelijk welke. Zij was iemand die in betrekking stond tot Kĕrtawardhana [1]), en kan dus niemand anders geweest zijn dan de Bhreng Kahuripan, die volgens de Pararaton in 1250 *prabhu* werd, en dus hier opnieuw, en van een andere zijde, blijkt niet te zijn geweest de weduwe van Kĕrtarâjasa, Kĕrtanagara's dochter, die dien naam ook droeg, maar zijne dochter, zie bl. 24, reg. 37 [2]).

De tweede dame, die genoemd is, staat over Daha en zou dus Bhreng Daha kunnen wezen. Ook de naam van haren gemaal wordt genoemd, Wijayarâja(sa), dat is Pramiçwara ring Pamotan, d. i. raden Kudamĕrta, d. i. ook in de Pararaṭon de gemaal van die Bhreng Daha, welke in één adem te noemen is met de Bhreng Kahuripan (die ons dit opschrift deed weten, dat Jayawiṣṇuwardhanî heette), dus de tweede halve zuster van Jayanagara, en weer niet zijn stiefmoeder van dien naam [3]).

De derde vrouwelijke persoon heet slechts de gemalin van Kĕrtarâjasa. Daar het niet wel te denken is, dat, zoo deze dame de moeder was van een der beide voorafgaande vorstinnen, dit er niet bij vermeld zou zijn, te meer daar althans de moeder van Jayawiṣṇuwardhanî een dochter van Kĕrtanagara was, zoo ligt het voor de hand er de ons reeds bekende *bini haji* in te zien, die de moeder was van den voorafgaanden vorst Jayanagara, den halfbroeder van de thans regeerende vorstin [4]).

En ten vierde, is het na het voorafgaande duidelijk, dat de gaping in het gedeelte, waarin men Hayam wuruk's naam aantreft, aangevuld moet worden tot *bhaṭâra çrî râ(jasanagaran)âmarâjâbhiṣeka.*

Trouwens nauwkeurig toegezien vertelt ook de oorkonde, dat deze vier personen tot elkander in een familierelatie staan, als door de Pararaton is aangegeven.

De twee eerste dames toch komen er voor als hadden zij gelijke rechten en als waren zij gelijkgradig (zusters), zij geven beiden onafhankelijk van elkander

1) Deze was haar echtgenoot, zoodat Kern (Nâg. bl. 31 sq.) de lacune aanvult met *Mahârâjñî sahacarita.*

2) Sedert is ook uit een tweetal inscripties de „kleine naam" dezer vorstin gebleken; zij heette Gitârjjâ. Zie Oudh. Versl. 1917, 2, bl. 48 en 1918, 3, bl. 108.

3) Haar vorstennaam blijkt volgens Nâg. 4:1 Râjadewî te zijn, zoodat deze naam ook in de lacune hersteld moet worden, zie Kern l.l. bl. 33.

4) Dit is onjuist gebleken; de vorstin in kwestie is de beroemde Râjapatni, jongste der met Kĕrtarâjasa gehuwde dochters van Kĕrtanagara. Deze regelde bij Jayanagara's dood de troonsopvolging, daarbij de regeering, die zij als Buddhistische non zelf niet uit kon oefenen, overdragende op haar dochter. Zie over haar Nâg.-aant. bl. 246—249.

tegelijkertijd het bevel; Râjasanagara (Hayam wuruk) bekleedt een mindere plaats, en staat dus met hen niet op een zelfde lijn, maar lager, en kan dus ook van een jonger geslacht zijn (*iniring*), terwijl aan de derde dame, hoewel in de laatste plaats genoemd, toch door de regeerende vorstin de noodige eerbied wordt bewezen (*makamanggalya*), omdat zij zooveel ouder, haar stiefmoeder [1]), is.

Met de gegevens door de Pararaton hier en in het volgende hoofdstuk ons aan de hand gedaan, en deze in verband gebracht met hetgeen het bekende opschrift op het Mañjuçrî-beeld aan het licht bracht [2]), is het thans niet meer moeielijk den tijd, waaruit het aangehaalde opschrift dagteekent, iets nader te bepalen [3]). De beide grenzen, waartusschen het valt, kunnen nu veel nader worden aangegeven, en als men, wat na al het voorafgaande wel door niemand meer als iets ondoordachts of onvoorzichtigs zal worden beschouwd, daarbij ook rekening houdt met bijzonderheden door de Pararaton verteld, dan kan dit zelfs tusschen vrij enge grenzen geschieden.

Hoewel het uit de Pararaton niet blijkt, wanneer de opvolger van deze vorstin, die zelf in 1250 Çaka aan het bewind kwam, in hare plaats de regeering aanvaardde [4]), is het toch uit het volgende hoofdstuk duidelijk, dat hij in 1279 Çaka reeds koning was. Ook schijnt men te mogen besluiten dat Bali, dat in het opschrift genoemd wordt als een onderhoorigheid van Java, in 1256 Çaka,

---

1) Ten rechte: moeder. Zie Nâg. 48:1.

2) Het opschrift op het Mañjuçrî-beeld, dat Dr. Verbeek in zijne Oudheden van Java, onder n°. 563, bl. 275, gist dat van Panataran afkomstig zou zijn, werd behandeld door Friederich, in Zeitschrift der D.M.G., XVIII (1864), bl. 494 en door Prof. Kern in Not. B.G. XVIII (1880), bl. 106 en volgg. De door den laatste gegeven vertaling luidt: „De oppervorst uit Arya-stam heeft (het beeld van) Mañjuçrî en règle opgericht in het jaar vijf-zes-twee-een (d.i. 1265 Çaka) tot vermeerdering van de *dharma* (wet en geloof in Buddh. zin) in den Jinâlaya (of in Jinâlaya)"; en „Ook heeft hij Adityawarman, in 't rijk beheerd door H.M. de opperkoningin, (hij) uit haar geslacht afstammende, met zuiveren zin (d.i. vroom), (begaafd) met uitstekende eigenschappen, zeer voornaam staatsdienaar, op Javaanschen bodem in de stad van den Buddha-tempel, een verwonderlijk schoonen tempel gebouwd, met het doel om zijne ouders en verwanten uit het ondermaansch bestaan (d.i. uit de kwalen dezer wereld) te voeren tot de vreugde van het Nirwâṇa", „in het Çaka jaar 1265". Dit opschrift is door Prof. Kern in verband gebracht met die van Batu bĕragung en van Pagar ruyung. Te zamen leeren zij dat er in dien tijd in het Mĕnangkabau'sche een Javaansche vorst heerschte van dien naam en verwant aan het Majapahitsche vorstenhuis. Over deze laatste opschriften, zie men Friederich's Over inscriptiën van Java en Sumatra voor het eerst ontcijferd, Verh. Bat. Gen. XXVI (1857), maar vooral Kern en Cohen Stuart in Bijdr. T. L. en Vk. v. N. I., 3: VII (1872), bl. 289; VIII (1873), bl. 16; en 4: I (1877), bl. 159 [Verspr. Geschr. VI (1917), bl. 249—275]. Het „beheerd door H.M. de opperkoningin" luidt in 't Mañjuçrî-opschrift *çriwararâjapatniwijite[h]*; dit zou ook vertaald kunnen worden „veroverd door de gemalin van Z.M. den oppervorst", hetgeen een anderen indruk geeft. In de opvatting sluit ik mij bij Prof. Kern aan. — Over dit, waarschijnlijk van Tj. Djago afkomstige beeld, zie men Rouffaer in de Singasari-monografie (1909) bl. 99—116. Vgl. nog Versl. Med. Kon. Acad. v. Wet. Afd. Lett. 5: II (1916) bl. 335—337; de „Opperkoningin" is de in noot 4 op de vorige bladzijde bedoelde Râjapatni.

3) Dit met het oog op hetgeen er reeds gezegd werd in Groeneveldt's Catalogus, bl. 368.

4) Blijkens Nâg. Zang 2 was dit in 1272, het jaar van het overlijden zijner grootmoeder, de Râjapatni.

zie bl. 28, reg. 16, zulks nog niet was [1]). Eerst na de vermelding van het in dat jaar plaats hebbende feit, spreekt de Pararaton van de door Gajah mada afgelegde gelofte Gurun, Seran, Tañjungpura, Haru, Pahang, Ḍompo, Bali, Suṇḍa, Palembang en Tumasik te zullen onderwerpen. Hierover moet toch weer eenige tijd verloopen zijn, ook al zou het Bali alleen betreffen, en zoo blijkt het dat ook dit opschrift, afkomstig van dezelfde vorstin, als op het Mañjuçrî-beeld, doch daar niet met name vermeld, ook uit ongeveer denzelfden tijd, Çaka 1265, moet dagteekenen [2]).

Waar het Saḍeng, waarvan de tekst spreekt, gezocht moet worden, blijkt niet. Mogelijk is het, dat de plaats thans zelf niet meer bestaat. Daar alles in de Pararaton op Oost-Java schijnt te spelen, zou men er het Saḍeng in de residentie Pasuruhan, district Rĕdjasa, of wellicht nog liever de (Gunung) Saḍeng, in de residentie Bĕsuki, district Pugĕr, voor in aanmerking kunnen brengen [3]). Er dient daarbij gewezen te worden op het feit, dat in de omgeving van dien berg restanten van bouwwerken zijn gevonden, men denke slechts aan Tjaṇḍi Kĕḍaton, Kuṭa Bara, Kuṭa Kĕḍawung [4]), Kuṭa Krañdjingan, Tjora manis, Poṇṭang en Kuṭa Blaṭer, zie Verbeek, Oudheden van Java, nos 647, 648, 649, 653, 654, 652 en 651 (bl. 321 en 322), op twee waarvan de jaartallen 1260 en 1292 Çaka (Poṇṭang en Tjaṇḍi Kĕḍaton) zijn aangetroffen, die van het jaar der Pasaḍeng, 1253 Çaka, niet zoo heel veel verschillen. Deze jaarcijfers wijzen het uit, dat althans eenige dier bouwwerken, welke gedeeltelijk van jongere dagteekening kunnen zijn, uit de tweede helft der 13e Çaka-eeuw dagteekenen, en dat in het zuidwestelijk en zuidelijk gedeelte van de residentie Bĕsuki in dien tijd iets meer te doen moet zijn geweest, dan bijv. in vroegere dagen daar het geval was. Het kleinste dezer jaartallen valt in de regeering van Jayawiṣṇuwardhanî, en, hoewel men zich daarmede waagt op het gebied van zuiver gissen, want hier weet men, met de toegankelijke gegevens, goed gezien, toch eigentlijk niets positief, onwillekeurig is men geneigd om tusschen het genoemde eenig verband te ontdekken, zelfs waar de Pararaton leert, dat de Pasaḍeng gunstig voor Majapahit afliep, doordat

1) Nâg. 42:1 vermeldt een onderwerping in 1206, doch blijkens 49:4 was in 1265 opnieuw een expeditie noodig.

2) Dat Suṇḍa, Ḍompo en Palembang in den tijd, dat de belofte van Gajah mada door hem volgens de Pararaton geuit werd, inderdaad nog niet veroverd waren, zal beneden nader blijken, zie de aanteekening bij Hoofdstuk X. — In elk geval is de oorkonde van vóór 1272, zie Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) bl. 419 sq.

3) Over Saḍeng zie men nog Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) bl. 167 sq. en Nâg. 49:3, door welke plaats het jaartal 1253 bevestigd wordt. Het in dit Hoofdstuk genoemde Sajabung is klaarblijkelijk de tegenwoordige Tjaṇḍi Djabung (vgl. Brandes in Rapp. Oudh. Comm. 1903 bl. 41); wellicht is ditzelfde heiligdom het in den Nâg. 31:1—5 vermelde Kalayu, waar in een Buddhistischen tempel een verwant des konings was bijgezet. Zie „Hayam Wuruk en de Tjandi Djaboeng", Tijdschr. Aardr. Gen. 2: 30 (1913) bl. 652 sq.

4) Voor Kuṭa Kĕḍawung in verband met het latere rijk van Balambangan, zie men het Verslag over een babad Balambangan, in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII (1894), bl. 333 noot 4; terwijl hier tevens nog eens verwezen wordt naar de Babad Bandawasa, zang XIV, in Not. Bat. Gen. XXXI (1893), Bijlage VIII.

de *sinuhun* (vermoedelijk de gemaal van de vorstin, Cakradhara) Saḍeng ten onder bracht, bl. 28, reg. 14 [1]).

De zooeven reeds gereleveerde gelofte van Gajah mada doet ons weten, dat op dat oogenblik de er in opgesomde landen nog niet door Majapahit ten onder waren gebracht [2]). De tijdsomstandigheden, zooals zij in het voorafgaande geschetst werden, hadden de gelegenheid daartoe benomen, en van een herwinnen van verloren terrein wordt in den tekst niet gesproken, want van een opstand tegen den suzerein wordt niet gewaagd, wat toch zeker wel gebeurd zou zijn, als er een zoo omvangrijke opstand had plaats gehad, dat te gelijkertijd al die genoemde gewesten in verzet zouden zijn geweest.

Slechts enkele der namen zijn bepaald onduidelijk. Seran, Haru, Pahang, Ḍompo, Bali, Suṇḍa en Palembang geven geen moeite; ook Gurun doet dat vermoedelijk niet.

Met Haru wordt bedoeld het oude rijk van dien naam op Sumatra's oostkust, aan den mond van de Rokan [3]). Pahang ligt op de oostkust van het schiereiland van Malaka [4]) en met Ḍompo wordt men verplaatst naar Sumbawa [5]). Bali, Suṇḍa en Palembang zijn te bekend dan dat het noodig is er bij stil te staan, en zulks is ook met Seran, het eiland (Ceram) in de Molukken, het geval, in de nabijheid waarvan men vermoedelijk het Gurun heeft te zoeken in de Goram-eilanden, welker inlandsche naam in werkelijkheid Gorong is [6]).

Zoo resten slechts Tañjung pura en Tumasik, die men, zooals het verband doet zien, ook buiten Java te zoeken heeft, maar niet geïdentificeerd konden worden.

Veelvuldig komt de laatste naam voor in oudere Javaansche en in de Maleische Pañji-verhalen. Wat bedoeld is, en waar men het rijk of de plaats van dien naam te zoeken heeft, kan slechts gegist worden. Nergens werd hij door mij nog zoo aangetroffen, dat de tekst een voldoende vingerwijzing gaf. Hier zij het vermoeden uitgesproken, dat er wellicht de inlandsche naam (Tumasik van

---

1) De in 1256 vermelde uitbarsting *pabañupiṇḍah* is dezelfde, die in Nâg. 1:4 als uitbarsting van den Kâmpud in datzelfde jaar wordt beschreven. Van Stein Callenfels heeft in Oudh. Versl. 1919, 1, bl. 10—12 aangetoond, dat hiermede de Kĕlut bedoeld is.

2) Over de buitenbezittingen van Majapahit zijn wij thans door den Nâg. uitvoerig ingelicht. Zie Zang 13 en 14, en bl. 257—262 der editie, met de daar aangehaalde litteratuur.

3) Zie de aanteekening in het Aardr. en Stat. wdb. van Ned. Indië (1869), artikel Sumatra, III bl. 718, waar er aan herinnerd wordt, dat men den naam nog aantreft op de kaart van Valentijn.

4) In den Nâg. is het waarschijnlijk verzamelnaam voor de onderhoorigheden op het Maleische schiereiland, gelijk Gurun voor den Grooten Oost. Vermelding verdient ook nog, dat volgens 42:2 aan Kĕrtanagara onderworpen waren: Pahang, Malayu, Gurun, Bakulapura, Suṇḍa en Maḍura. Met de vier eerstgenoemde zijn vermoedelijk het Mal. schiereiland, Sumatra, het oosten van den Archipel, en Borneo bedoeld. Vgl. bl. 276 der editie.

5) Over Hindu-oudheden, gevonden op het eiland Sumbawa, zie men Tijdschr. Bat. Gen. X (1861), bl. 374 en XI (1862), bl. 157. — Vgl. ook Oudh. Versl. 1914, 3, bl. 176 sq. De expeditie naar Ḍompo wordt nog eens afzonderlijk Nâg. 72:3 vermeld.

6) Zie Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886), Hoofdstuk IX. — Vgl. noot 4 hierboven.

tasik) in terug te vinden is van het oude Samudra op Sumatra's oostkust; de laatste naam toch, die later op het geheele eiland (Samudra, Samatra, Sumatra) overging, zou de fraaiere, de versanskritiseerde benaming van de plaats kunnen zijn, daar *samudra* gelijk is aan *tasik* [1]). Toch dient daarnevens nog op iets anders gewezen te worden, en wel op het feit, dat in de Silalatassalatin [2]), in Hoofdstuk III, verhaald wordt dat Sang Nila utama, als hij op Bintan gehuwd en achtergebleven is, op een zekeren tijd zin krijgt Tañjung bĕmban te gaan bezoeken en daar gekomen, op een grooten steen geklommen, aan den overkant een schoon wit strand ziet, hetwelk men hem inlicht, dat de kust is van het uitgestrekte تماسك. De schoonheid van het landschap trekt hem zoo aan, dat hij er zich met zijn gevolg dadelijk heen begeeft, wat niet zonder ongelukken gebeurt, zoodat Nila utama zelfs zijn diadeem aan de zee moet prijsgeven, maar geland vestigt hij er zich dadelijk voor goed, de streek den naam Singhapura gevende [3]).

Ook Tañjung pura is zeer moeielijk te localiseeren, en wel om dezelfde reden [4]). Wel doet hier het noemen van Tañjung pura naast Haru, aan Sumatra's oostkust denken, waar men een plaats van dien naam benoorden Deli vindt, maar omgekeerd dwingt een gedeelte van Hoofdstuk II der zelfde Maleische kroniek, als waarnaar zooeven reeds verwezen werd, ons het elders te zoeken, daar het daar voorkomende (en dus beroemde) Tañjung pura zuidelijk van Palembang moet hebben gelegen, tusschen Palembang en een zeker gedeelte van Java (er wordt van Majapahit gesproken), en van Palembang uit slechts over zee te bereiken was [5]).

1) Uit den Nâg. (14:2) blijkt, dat Tumasik op het Mal. schiereiland lag. Zie Kern op bl. 12 der editie.

2) Dat is de bekende Sajarah Malayu, uitgegeven te Singapore in 1830 (?); een herdruk, bezorgd door den Heer Klinkert, verscheen te Leiden in 1884; inmiddels gaf in 1856 (zie Aardr. en Stat. Wdb. van N. I., deel III, bl. 784) Dulaurier nog een nieuwe uitgave van het begin, met varianten, in zijn Collection des principales chroniques malayes; vertaald werd de tekst, zoover als hij uitgegeven is, door Leyden, na wiens dood Raffles in 1821 die vertaling in 't licht gaf (Malay Annals); en aanteekeningen op deze vertaling, die hier en daar gewijzigd, niet verbeterd werd, leverde Braddell in 't Journal of the Indian Archipelago, Vol. V en VI (1851 en 1852); voorts zie men over 't boek ook nog Roorda van Eysinga's Ontwikkeling van het Maleische werk سلالة السلاطين enz. in Tijdschr. van Ned. Ind., 6e Jg., III, 1843, bl. 244. — Nieuwere uitgaven zijn die van Shellabear uit 1896 (in Arabisch karakter) en 1898 (in transcriptie, met 2de druk in 1910); een vertaling van Marre uit 1900.

3) Over Tumasik = Singhapura zie men een studie van Rouffaer in een der volgende afl. Bijdr. Tl. Lnd. Vlkk. v. N. I.

4) Blijkens den Nâg. is het zonder eenigen twijfel Borneo, gelijk ook reeds door Rouffaer in Bijdr. Tl. Lnd. Vlkk. v. N. I. 6: VI (1899) bl. 113 vermoed was.

5) *Satĕlah kaluwar dari kuwala Palembang lalu bĕrlayar mĕnuju sĕlatan ĕnam hari ĕnam malam jatuh ka Tañjung pura maka raja Tañjung pura pon kaluwar mĕngalaw²kan bagenda dĕngan sarba kabĕsaran dan kamuliyaan dibawaña masok ka nagĕri didudukkaña, diyatas singgasana karajaan dihormatiña dĕngan sapĕrtiña, satĕlah kadĕngaran ka Majapahit bahuwa raja turun dari bukit Sĕgantung itu ada di-Tañjung pura maka batara Majapahit pon bĕrangkat hĕndak bĕrtĕmu dĕngan sang Sapurba* (سفورب). — In plaats van *Sĕgantung* leze men *Siguntang*. Zie Westenenk in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) bl. 251.

Het Tañjung pura in Palembang zelf kan hiermede niet bedoeld zijn, en evenmin, naar het schijnt, dat, hetwelk men vindt in Lais (Benkulen), doch ook tusschen het op Borneo (in Matan, Westkust) en op Java (in Krawang) gelegene is het moeielijk een bepaalde keus te doen, daar eensdeels voor het eerste pleiten zou, dat het een Maleisch staatje zou vertegenwoordigen, maar naar het tweede de opgegeven koers (*sĕlatan*, zuid) weer wijst [1]).

Onder de voorkomende namen, die schijnen te verhalen, dat noch de oostkust van Sumatra of de streken, die men in de nabijheid daarvan aantreft (Tumasik (?), Haru, Palembang, Pahang op het schiereiland, Tañjung pura (?)), noch het oostelijk gedeelte van den Archipel (Bali, Ḍompo, Gurun, Seran) op dat oogenblik onder Majapahit's opperbewind gebracht was, mist men den naam Malayu, waarheen, zooals Hoofdstuk V vertelde, reeds in 1197 Çaka eene expeditie was uitgezonden, die eerst in 1215 Çaka van daar terugkeerde, zie het einde van Hoofdstuk VI, en zooals men vermoeden moet, niet geheel onverrichter zake. In het tegengestelde geval zou men dien naam ook hier verwacht hebben, waar hij nu niet voorkomt. Reeds om die reden voelt men zich geneigd de streek, die in het bijzonder den naam Malayu zou hebben gedragen, ook elders op te sporen, dan daar waar men hem met de ons bekende gegevens het eerst zou zoeken, d. w. z. niet op de oostkust van Sumatra of in de daar dichtbij gelegen eilandenwereld, of op het schiereiland, maar op de westkust van het eiland [2]). Daartoe bestaat ook van een andere zijde eene gegronde aanleiding, want het bleek, zooals boven reeds in herinnering moest worden gebracht, dat op de westkust, in de Mĕnangkabau'sche landen, omstreeks het jaar 1265 Çaka een vorst regeerde, die aan de Majapahitsche *prabhu istri* I verwant was, en Adityawarmadewa heette [3]). Toch stuit men ook hier weder op bezwaren, en van de weinige gegevens, die ter beschikking zijn, mag er geen veronachtzaamd of verwaarloosd worden.

Zooals bekend is, leveren ook de Maleische kronieken nog het een en ander over Majapahit's veroveringen. Ten dien opzichte dient er vooral gelet te worden op de حكاية راج٢ فاسى en de سلالة السلاطين, de kroniek van Pasay [4]) en de Sajarah Malayu [5]).

---

1) In de Hang Tuwah maakt men de reis van Malaka naar Majapahit steeds over Palembang, Jayakĕtra en Tuban, en omgekeerd. Toch is het zeer de vraag of men hieruit iets in het voordeel van het Tañjung pura in Krawang mag afleiden, want omgekeerd zou de traditie van den oorsprong van het vorstenhuis van Sukadana, uit het Majapahitsche, weer eerder naar Borneo's westkust wijzen.

2) Malayu is, naar sedert bleek, oorspronkelijk wel de naam van Djambi, later die van geheel Sumatra; zie bl. 121, noot 3.

3) Wellicht wijst ook de naam der prinsessen, die uit Malayu kwamen, met hun Dara, op die streek, zie boven bij Hoofdstuk VI.

4) De Hikayat raja-raja Pasay werd naar een handschrift uit de Raffles-verzameling in 1848 uitgegeven door Dulaurier in zijn Collection des principales chroniques malayes.

5) De overige mij bekende, de Hikayat raja Bañjar dan raja Kotaringin, de Salasilah raja Sambas, en de Salasilah Kutay, gaven niets van belang. Voor de eerste zij men ver-

In het eerste boek wordt vrij uitvoerig en zeer geregeld over Majapahit's veroveringen gesproken. De schrijver komt er toe, doordat hij de verovering, en zoo den val, van Pasay door de lieden van Majapahit te verhalen heeft. Als de aanleiding daartoe wordt het volgende opgegeven. Als Marah Silu Samudra gesticht heeft, sticht hij, na de geboorte van zijn zoon Malik-al-Thahir, ook Pasay, waar die zoon koning wordt, zijn vader intusschen later ook te Samudra opvolgende [1]). Van de zonen van dezen, Malik-al-Mahmud en Malik-al-Mansur, draagt de eerste de regeering over aan Ahmad, zijn zoon, als hij zijn broeder Malik-al-Mansur onttroond en verbannen heeft, en deze Ahmad nu doodt dan later zijne beide zoons, Sibrahim bapa en Abdaljalil, den laatste, omdat eene prinses van Majapahit op hem verliefd geworden was, en hij haar hem misgunde [2]). De prinses, die eerst niet had willen huwen, had overal portretten van de schoone prinsen laten maken, en op het zien van dat van Abdaljalil, dezen dadelijk uitverkoren. Op haar aandringen had de vorst van Majapahit [3]) haar laten gaan, om hem te gaan huwen, maar het doel van hare reis ten naastebij bereikt hebbende, verneemt zij, dat haar geliefde door zijn vader is gedood, en verdrinkt zij zich met heel het schip, waarop zij zich bevond. De vloot, die haar begeleidde, keert naar Majapahit terug; dadelijk wordt daar tot een expeditie besloten, die, hoewel na een hevigen strijd, Pasay inneemt en vernielt (bl. 95). Daarna verhaalt de kroniek verder, dat de troepen op den terugtocht Djambi en Palembang aandoen, en dat deze gewesten zich goedschiks onderwerpen (bl. 96), en vervolgens (bl. 98), dat de vorst van Majapahit besluit tot een veldtocht tegen het gebied van den koning van Hujung tanah (جاجاڤن راج هوجڠ تانه) [4]). Ook deze tocht wordt met een

wezen naar de aanteekening op Hoofdstuk I, waar de passage, die in aanmerking zou kunnen worden gebracht, in haar geheel op bl. 68 werd overgenomen; men vindt er zelfs gesproken van Aceh, en de schrijver is zeer anachronistisch. In de Kroniek van Sambas, waarover men zie Netscher in Tijdschr. Bat. Gen. I (1853), bl. 1, vindt men slechts: *Katurunan yang akan jadi raja bĕsar-bĕsar didalam silsalah ini yaitu asalña daripada sang ratu Majapahit, maka adapon sang ratu Majapahit itu bĕranakkan Brawijaya, maka itulah yang pĕrgi kanĕgĕri Sukadana* (سوكدانا) *duduk di Banuwa lama maka iyalah yang mĕnjadi raja disitu, maka iya bĕranakkan raja Porong* (ڤوروڠ), enz., wat niets van beteekenis bevat voor hetgeen hier in den tekst voorkomt, doch van gewicht is met het oog op hetgeen men vindt in de Jaran sari Jaran purnama, zie Not. B. G. XXXI (1893), bl. 44, en vgl. ook Veth, Borneo's Westerafdeeling, I (1854), bl. 186 volgg. De Salasilah Kutay is een boek van zeer jonge dagteekening, althans in 't exemplaar van den Heer Tromp, dat mij door Dr. Snouck Hurgronje ten gebruike werd afgestaan. Het Javaansch, dat er in voorkomt, is dat van den jongsten tijd. De lange pericopen, die daar ook Majapahit ten tooneele brengen, leveren niets dat hier een opzettelijke vermelding zou verdienen. Over deze Salasilah zie men Tromp in Bijdr. T. L. en Vk. van N. I., 5: III (1888), bl. 1, en Snouck Hurgronje, *ibid.* bl. 109.

1) Het was deze vorst die daar aan de regeering was, toen in 1345 óf 1346 A. D. Ibn Bathutha daar landde. 1345 A. D. = 1267 Çaka. — Verg. Moquette in Rapp. Oudh. Dienst 1913, bl. 9—12, en Ferrand in Journ. asiat. 11: IX (1918), bl. 475.

2) *Jakalaw si Abdaljalil tiyada ku-bunuh karajaanku jangan kĕkal dan putri Gĕmĕrĕncing pon jangan ku-pĕroleh.*

3) De *patih* van Majapahit heet hier Gajah mada.

4) Het schiereiland van Malaka, kaap Roumania.

gunstig resultaat bekroond, daar de onderhoorigheden zich alle onderwerpen: Timbalan, Sia(n)tan, Jĕmaja, Bunguran, Sĕrasan, Subi, Pulaw laut, Tiyoman, Pulaw tinggi, Pĕmanggilan, Karimata, Bĕlitung, Bangka, Lingga, Riyaw, Bintan en Bulang [1]). Dit behaalde succes had de gezondenen blijkbaar geprikkeld. Nadat men zoover gekomen was, begaf men zich naar het vasteland (*tanah darat*, Borneo), en onderwierp daar Sambas, Mĕmpawah, Sukadana, waarop men verder trok naar Kuta waringin, naar Bañjar masin, naar Pasir, naar Kutay en naar Bĕraw, welke staten zich alle al evenzeer onderwierpen, en tengevolge waarvan een twee jaar (موسم اڠين) later die zelfde vloot ook nog veroveringen in het oosten van den archipel ging maken, en Bandan, Seran en Larantuka onderwierp, om op de terugreis ook Bima, Sumbawa, Selaparang, Bali en Balambangan te vermeesteren, en met zeer veel buit thuis te keeren [2]).

Waren nu deze beide expedities, die tegen Pasay, welke de onderwerping van Djambi en Palembang in haren nasleep had, en de veroveringstocht naar de landen van den vorst van Hujung tanah, die weer verliep in een algemeene veroveringsrondreis door den Archipel, zooals men het zou kunnen uitdrukken, gelukkig afgeloopen, met een derde expeditie door Majapahit naar de buitenbezittingen, bepaaldelijk Sumatra, gezonden, ging het niet zoo voorspoedig. Na al die veroveringen gemaakt te hebben, meent Majapahit's vorst zich ook meester te moeten maken van ڤولو ڤرچه (*pulaw pĕrcah*), — welke streek bedoeld is, blijkt dadelijk [3]), — maar ziet tevens in, dat dit met wapengeweld niet zal gelukken en er dus een list te baat moet worden genomen, die daarin bestaan zal, dat hij er, met een leger, een buitengewoon grooten *kĕrbaw* (een wonder-*kĕrbaw*), dien hij bezat, heen zenden zal, om ter plaatse een wedstrijd te voeren (bl. 101) [4]). Men begeeft zich nu naar Djambi, trekt het land in naar de bovenlanden van Djambi (*hulu* Jambi) en bereikt zoo Priyangan, waar *patih* Siwatang [5]) de troepen laat inhalen,

1) De identificaties alle volgens Veth, Java, 1ste ed. II (1878), bl. 133, noot; 2de ed. I (1896), bl. 222 noot.

2) Over deze lijst van Majapahit's onderhoorigheden, zie men de volgende literatuur (thans naar opgave van den Heer Rouffaer aangevuld): Dulaurier, Journal asiatique, 4: VII, 1846, bl. 544; Pynappel, *ibid.*, 4: VIII, 1846, bl. 544; Logan, Journal of the Indian Archipelago, II, 1848, bl. 604, noot; Dulaurier, Journal asiatique, 4: XIII, 1849, bl. 523; Dulaurier, Collection des principales chroniques malayes, I, 1849, bl. 98; Lassen, Indische Alterthumskunde IV, 1861, bl. 494; Dr. A. W. de Klerck, Lassen's Geschiedenis van den Indischen Archipel, 1862, bl. 114 volgg.; Van der Tuuk, in *ibid.*, de aant.; Veth, De onderhoorigheden van Madjapahit, in Tijdschr. v. N. I., 1867, I, bl. 88 en 293, II, bl. 96; Meinsma, Tijdschr. N. I. 1867, II, bl. 96; Marre, Histoire des Rois de Pasey, 1874, bl. 97 en 105; Veth, Java, 1ste ed., II, 1878, bl. 133 noot, 2de ed., I, 1896, bl. 222 noot; Van Eerde, Tijdschr. Aardr. Gen. 2: XXVIII, 1911, bl. 219.

3) Wat dezen naam aangaat, lette men er op, dat hij hier niet voorkomt, als een algemeene naam van het eiland Sumatra, maar slechts een gedeelte er van, en een zeer bepaald, aanwijst.

4) *Satĕlah bĕbĕrapa lamaña maka pikir sang nata samuwaña nĕgĕri habis taalok mĕlainkan Pulaw pĕrcah juga yang bĕlom lagi taalok baiklah aku mĕñuruh Pulaw pĕrcah dĕngan sasuwatu hikmat ku-suruh mĕngadu kĕrbaw.*

5) ڤاتيه سواتڠ, elders Datu Pĕrpatih Sĕbatang.

maar straks, zijn list stellende tegenover de hunne, met den buffel van Majapahit een uitgehongerd buffelkalf laat vechten, dat den buffel voor een buffelkoe aanziet en hem door zijn wijze van doen den strijd doet verliezen. Dan van alle kanten, na door *patih* Siwatang en *patih* Katumĕnggungan op een feestmaal te zijn genoodigd, overvallen, worden de Javanen op de vlucht geslagen, en gaan zij huiswaarts, waarna het landschap den naam Mĕnang kĕrbaw, „de buffel werd overwonnen", krijgt [1]).

Vergelijkt men deze mededeeling met de beide berichten in de Pararaton, dan zou men juist tot een gedeeltelijk althans tegenovergestelde gevolgtrekking komen. Want bevestigt zij eensdeels, dat de eigentlijke veroveringen nog plaats moesten hebben na 1267 Çaka, en zelfs eenige jaren daarna, daar zij eerst een aanvang namen, toen de kleinzoon van Thahir te Pasay den troon reeds bestegen had, onder de nog te veroveren gewesten ook vermeldende die, welke ook de Pararaton als zoodanig noemt, anderdeels spreekt zij het tegen, dat Sumatra's westkust, de Mĕnangkabau'sche landen, door Majapahit reeds vóór dien tijd veroverd zouden zijn. Integendeel zij worden eerst het laatst vermeld, en men slaagt er niet [2]).

Tot een zelfde besluit, nl. dat men in het Malayu van de Pamalayu der Pararaton de oostkust niet zoeken mag, maar men er Maleiers ter westkust of in de nabijheid daarvan in ontmoet, voeren ook de eerste berichten omtrent de Javanen in de Sajarah Malayu. Terwijl Java in dat boek reeds in den eersten aanvang met den naam van Majapahit wordt aangeduid, zie de plaats boven reeds vermeld bij de behandeling van de mogelijke ligging van het Tañjung pura der Pararaton, en dus daar het bestaan van dat rijk reeds in de elfde Çaka-eeuw verondersteld wordt [3]), geeft het boek eenige zeer opmerkelijke berichten over krijgstochten door Java (Majapahit) ondernomen tegen de Maleiers in den Riaw-lingga archipel

1) Dit zelfde verhaal vindt men in een eenigszins afwijkenden vorm, doch niet op Majapahit toegepast, in Netscher's Verzameling van overleveringen van het rijk van Mănangkăbau, uit het oorspronkelijk Maleisch vertaald, in Indisch Archief, III (1851), bl. 53. — Zie nog Westenenk in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) bl. 256—258.

2) Zooals hierboven in 't licht werd gesteld, is de opsomming in de Hikayat raja-raja Pasay niet alleen een geographisch ordelijke, maar er ook eene, die de veroveringen in chronologische volgorde opsomt. Er dient hier tevens gewezen te worden op de moeielijkheid den ouderdom van die kroniek te bepalen. Aan het slot wordt als het jaartal der voltooiing Hijrah 1235, Ja, opgegeven. Wat bedoeld is, de voltooiing van het boek of van het handschrift, wordt niet duidelijk gezegd. Hijrah 1235 is te verbeteren in Hijrah 1230, dit jaar een jaar Ja zijnde, terwijl 1235 een jaar Alip was. Dit laatste zou ook beantwoorden aan 1819 A.D., toen Raffles, in wiens verzameling Dulaurier het boek aantrof, Indië reeds verlaten had. 1230 Hijrah = 1814 A.D. Op een vrij laten tijd van vervaardiging wijst, niettegenstaande het afbreken van het verhaal reeds bij het punt tot waartoe de schrijver gekomen was, en waarna Pasay's geschiedenis nog een heel eind zou kunnen worden voortgezet, ook het vele Javaansch dat men in den tekst aantreft, en de vorm waarin het optreedt, welke die is van het Javaansch in de Maleische *wayang*-verhalen en Pañji-legenden.

3) Men houde hierbij echter in het oog, dat, zooals de inleiding van den schrijver bij de Sajarah Malayu vertelt, dit boek in 1021 Hijrah = 1612 n. Chr., vervaardigd werd.

woonachtig, welke niet minder in een tijd vallen, dat Majapahit, volgens het bij Hoofdstuk VI boven verkregen resultaat, nog niet bestond. In Hoofdstuk IV en X nl. van de Sarajah Malayu is sprake van twee tochten, door krijgslegers van Majapahit ondernomen tegen Singhapura, de eene met een kwaden en de andere met een goeden uitslag.

Ook hier is het noodig de geschiedenis voor een duidelijke uiteenzetting iets hooger op te halen.

Nadat in Hoofdstuk II het verslag over de tochten van Sang Sapurba ten einde is gebracht, met het verhaal dat hij, na zijne ontmoeting met den vorst van Majapahit te Tañjung pura, zich naar Lingga, straat Sambor, begeeft en, van daar door de koningin van Bintan naar Bintan geïnviteerd, op deze plaats zijn zoon Nila utama, die onderwijl met de dochter dier koningin, Wan Sri bini [1]), in het huwelijk was getreden, achterlaat, als hij zelf zijn tocht voortzet naar de bovenlanden van de Kwantanrivier, welke hij over Ruku en Tañjung balang bereikt en zoo koning van Mĕnangkabau, en voorvader der vorsten van Pagar ruyung wordt, bericht Hoofdstuk III de stichting van Singhapura, daar waar vroeger Tĕmasik (?) te vinden was, door Sang Nila utama, die nu den naam Sri Tribuwana gaat voeren [2]), en Hoofdstuk IV den dood van dezen vorst, die door zijnen zoon Raja kĕcil bĕsar, onder den titel van Paduka Sri Wikramawira wordt opgevolgd. Singhapura is intusschen tot hoogen bloei gekomen, en dit komt (Hoofdstuk V) den vorst van Majapahit ter oore. Gevoelig er over, dat de vorst van Singhapura, die toch familie van hem, zijn neef, was, hem geen hulde bewijst, maakt hij hem daarop eerst minzaam opmerkzaam, maar vindt in het antwoord een reden tot het dadelijk uitzenden van een expeditie, die echter eindigde met een gedwongen terugkeeren van den Javaanschen vijand naar zijn land.

Maar nadat nu Sri Wikramawira opgevolgd is door Sri Ramawikrama (einde Hoofdstuk V), en deze weder door diens zoon Paduka Sri Maharaja (Dasya raja, einde Hoofdstuk VI), volgt er opnieuw een overval van Singhapura door troepen van Majapahit (einde van Hoofdstuk X), die, gekomen op de roepstem van een *bandahari* van den zoon van Sri Maharaja, Raja Sĕkandar Shah, welke zijnen vader weer had opgevolgd, en de dochter van dien dienaar van hem een zware beleediging had aangedaan, Singhapura veroveren en Sĕkandar Shah van daar jagen, wat nu de stichting van Malaka op den vasten wal, door dezen vorst, tengevolge had [3]).

---

1) Zijne moeder was Wan Sundari, de dochter van Dĕmang Lebar daun.

2) Dat de namen سفرب en نيلا اوتم ontleend zijn aan die van de beide widadari's Suprabhâ en Tilottamâ, evenals منياك, zie beneden, aan dien van Menakâ, merkte Van der Tuuk reeds op, in Bataksch leesboek, IV, 1862, bl. 114.

3) Over de stichting van Malaka zie men Ferrand, Malaka, Le Malâyu et Malâyur, Journ. asiat., 11: IX en X (1918), en de bestrijding daarvan door Rouffaer is het op bl. 148, noot 6 bedoelde artikel.

Brengt men de hier gememoreerde feiten in jaartallen, waarvoor hier die worden genomen welke Dr. de Hollander in zijn Kort overzicht van de geschiedenis der Maleiers [1]) geeft, dan zou de eerste tocht hebben plaats gehad tusschen 1208—1223 A. D. en de tweede kort voor 1252 van diezelfde jaartelling [2]), of tot Çaka-jaren herleid tusschen 1130—1145 en vóór 1174, en het is dus zeer de vraag, of men zich niet gedwongen moet gevoelen, tenminste in dien tweeden tocht tegen Singhapura de *pamalayu* van de Pararaton te zien, Çaka 1197—1215, en mogelijk is het, dat bij eene nieuwe berekening der cijfers van de Hollander, die t. a. p. zelf reeds varianten opgeeft, de gissing wel eens juist zou kunnen blijken te zijn [3]).

Zoodat, zooals men ziet, andere berichten weer voeren tot een geheel ander besluit, en het wel het veiligste is, voorshands in deze moeielijke kwestie niet verder te beslissen dan het stellen van Majapahit's groote veroveringen in een lateren tijd na 1265 Çaka, zooals boven reeds werd aangenomen, en met het oog hierop kan dan voorts nog gewezen worden, zoowel op hetgeen de Sajarah Malayu ons omtrent die veroveringen, zij 't dan ook slechts indirect, nog verder bericht, in Hoofdstuk XIV, als op hetgeen daaromtrent door de Javanen van Java wordt medegedeeld [4]).

---

1) In zijn Handleiding bij de beoefening der Maleische taal- en letterkunde, 5e druk (1882), 2e deel, Hoofdstuk I, zie bl. 278 en 279.

2) De Hollander geeft:

Sri Tribuwana,	? —1208,
Sri Wikramawira,	1208—1223,
Sri Ramawikrama,	1223—1236,
Sri Maharaja,	1236—1249,
Sri Sĕkandar Shah,	1249—1274.

De inname van Singhapura zou plaats gehad hebben in 't 3e jaar der regeering van den laatste, en daarna Malaka in 1252 (= Çaka 1174) gesticht zijn. De Singapore-editie van de Sarajah Malayu spreekt echter van een verblijf van Sĕkandar Shah te Singhapura van *tiga puluh duwa tahun*, wat tot 1281 (= Çaka 1203) leiden zou. — Naar Rouffaer opmerkt, heeft De Hollander deze lijst letterlijk overgenomen uit Valentijn V, 1 (1726) fol. 352, slechts met verbetering van de schrijfwijze en weglating van 1160 als begin der regeering van Sri Tribhuwana. Valentijn's bron is de „Voorreden" van Ds. Petrus van der Vorm „voor het herdrukt Dictionarium van D. Gueynier", verschenen in 1708 in Deel II der Collectanea Malaica Vocabularia of Maleische Woord-boek-sameling. Volgens de daar opgegeven regeeringsduur der verschillende vorsten heeft Valentijn de jaartallen uitgerekend, beginnende met den laatsten, doch klaarblijkelijk was de opgave niet juist. Volgens Rouffaer kan men van geen vorst van Singhapura-Tumasik iets zekers zeggen; de periode-Tumasik moet ongeveer 1300—1400 A. D. geduurd hebben. Den hierboven als laatsten vorst genoemden Sri Sĕkandar Shah vindt men dan/van ca. 1390—1414 te Malaka, als Pĕrmaisura of Raja Iskandar Shah. Zie verder bij Hoofdstuk XII.

3) De lezer zij hier verwezen naar de in de vorige noot reeds medegedeelde afwijkende lezing van den Singapore-tekst, die, aangenomen dat het jaar 1249 correct is, leidt tot 1203 Çaka voor de stichting van Malaka, terwijl de gebeurtenissen op Oost-Java volgens de Pararaton te dien tijde en in de jaren daarna voorgevallen, een verklaring zouden kunnen geven van het feit, dat in den eersten tijd na die *pamalayu* men zich op Java minder met buitenlandsche zaken bezig hield, door binnenlandsche onlusten meer op zich zelf aangewezen.

4) De ligging van Malayu op de oostkust van Sumatra is in verband met andere gegevens, laatstelijk behandeld door Prof. Van der Lith, in zijn Livre des merveilles de l'Inde, enz., 1883—1886, bl. 247 en volgg., zeker wel de meest waarschijnlijke. Men ziet hier

Daar die berichten echter uitdrukkelijk wijzen naar een lateren tijd dan die, waarover het hoofdstuk der Pararaton loopt, waarbij de hier gegeven toelichtingen noodig waren, vinde het verdere hierover eerst beneden zijne plaats.

Zooals reeds gezegd werd, geeft de Pararaton niet aan, wanneer deze vorstin door haren opvolger vervangen werd. Wekt dit reeds bevreemding, een nauwkeuriger toezien brengt het verder nog aan den dag, dat ook andere feiten, welker vermelding evenzeer te verwachten was, gepasseerd zijn. Naar het kader van het boek toch hadden er in dit hoofdstuk, tenzij op een opmerkelijke wijze van den gewonen regel is afgeweken, verschillende zaken bericht moeten zijn, die men nu mist. Zoo vindt men bijv. ook niet opgegeven, wanneer Arya Taḍah, de *patih amangkubhumi*, 't zij door den dood, 't zij door zich geheel terug te trekken, van het tooneel verdwijnt. Evenmin wordt er bericht wat het jaar was van het overlijden der beide dochters van Kĕrtanagara, de weduwen van Kĕrtarâjasa, die in het voorafgaande zulk eene hoewel passieve, toch belangrijke rol speelden.

Dit leidt er toe te veronderstellen, dat tusschen het slot van dit hoofdstuk en het begin van het volgende, een lacune moet bestaan. In dat opzicht zijn dan de beide handschriften, welke voor dit gedeelte toegankelijk waren (B en C), op een zelfde wijze gebrekkig, en die lacune zou er dus reeds eene van vrij oude dagteekening moeten zijn, daar B en C, ten minste de teksten waarop B en C berusten, betrekkelijk oud zijn, en zij toch niet uit elkander kunnen zijn ontstaan. Dit laatste volgt toch direct daaruit, dat in beide teksten op verschillende plaatsen groote stukken worden aangetroffen, die omgekeerd in het andere hds. worden gemist. Eensdeels herinnere men zich dat bl. 24, reg. 9 — bl. 25, reg. 11 alleen voorkomt in C, dat uit Çaka 1522 is, maar gemist wordt in B, een hds. waarvan de legger van 1535 dateert, en anderdeels, dat iets lager bl. 27, reg. 26 — bl. 28, reg. 8 slechts uit B kon worden gegeven, daar dat gedeelte in C niet voorkomt. Dat de verschillende handschriften dus belangrijke leemten bevatten, is duidelijk, en het is aannemelijk zulks ook hier te veronderstellen, zelfs nu de beide handschriften op dit punt uniform zijn [1]).

---

intusschen opnieuw hoe netelig de quaesties der plaatsbepalingen van deze soort zijn, en het „tegen" dient evenzeer goed onder de oogen te worden gezien als het „voor". Uit de Hikayat raja-raja Pasay zou men desnoods nog kunnen opmaken, dat in de Pamalayu van de Pararaton toch de Mĕnangkabausche landen staken, maar veroverd door een troepenmacht, die op de oostkust was geland, doch èn de chronologische volgorde in dat boek èn de daar berichte afloop schijnen het te verbieden aan hetzelfde feit te denken. De verklaring van dezen volks- of landnaam door Van der Tuuk, als voortgesproten uit het omhelzen van den Islam door de Maleiers, is tegenover de Chineesche berichten, waarin men hem reeds aantreft in de 7e eeuw van onze jaartelling (Beal, I-tsing, zie de op bl. 81 sq. opgegeven literatuur) onhoudbaar. De gissing zelf heeft wel haar oorsprong in hetgeen men vindt op bl. 24 der uitgave van de Hikayat raja-raja Pasay door Dulaurier. Men leest daar: *adapon dicĕritĕrakan oleh orang yang ampuña cĕritĕra ada suwatu kaum orang dalam nĕgĕri itu tiyada iya mau masok igama islam maka iya lari ka hulu sungay pasangan maka karĕna itulah dinamai orang dalam nĕgĕri itu gayu hingga datang sĕkarang ini.*

1) Verg. bl. 140, noot 5, en de critische aanteekening op bl. 35.

De dood van de vorstin van dit hoofdstuk kan slechts op bl. 29, reg. 32, in Hoofdstuk X, vermeld zijn, waar men leest, dat er tusschen 1293 en 1298 Çaka een Bhre Kahuripan zoowel als een Bhre Daha overleed.

Behoudens van de echtgenooten van Kĕrtarâjasa (Raden Wijaya) werd het afsterven der personen van het geslacht, dat voorafgaat aan dat van Jayanagara en diens halfzusters, in het voorafgaande behoorlijk geboekstaafd. Om die reden zou bij de eerste vermelding van den dood van een Bhreng Kahuripan en een Bhreng Daha het eerst aan die weduwen moeten worden gedacht, terwijl het mogelijk zou kunnen zijn, dat die van Dara pĕṭak, als zijnde een *bini haji*, maar niet vermeld was geworden. Toch gaat het niet aan op de genoemde plaats in die beide dames nog Kĕrtanagara's dochters te zien. Immers Tumapĕl was in 1197 Çaka gevallen, en op dat oogenblik moet men stellen, waren deze beiden toch minstens reeds meisjes van een jaar of tien, om maar een cijfer te noemen. Zij zouden dus in 1293 Çaka beiden reeds meer dan honderd jaren oud zijn geweest, maar hoezeer het ook mogelijk zou kunnen zijn, is het toch zeker niet zeer waarschijnlijk, dat zij, en dat nog al beiden, dien hoogen leeftijd bereikt zullen hebben [1]).

Na deze beide personen, de gemalinnen van Kĕrtarâjasa, komen zijne dochters voor die plaats in aanmerking. Ten opzichte van dezen, kan men slechts vaststellen dat zij om en bij 1217 Çaka het levenslicht moeten hebben aanschouwd; eerder is mogelijk, later echter niet [2]). Nu wordt, als men den tekst verder volgt, na de beide sterfgevallen op bl. 29, reg. 31 en 32, van het afsterven van een Bhre Kahuripan eerder niet weer gewaagd dan in 1323 Çaka, bl. 30, reg. 37, terwijl een Bhre Daha als gestorven pas weer voorkomt in 1338 Çaka, bl. 31, reg. 21. De verhouding zou in dit geval nog ongunstiger zijn dan bij het in de vorige alinea gestelde. Bhre Kahuripan zou minstens 106 jaren en Bhre Daha volgens dezelfde uitrekening 121 of meer jaren oud zijn geworden.

Er rest dus geen andere conclusie dan in de Bhre Kahuripan van bl. 29, reg. 32 werkelijk de eerste *prabhu stri* te zien, en in de Bhre Daha hare zuster. Ook zoo zouden deze beide personen toch nog vrij oud geworden zijn, meer dan 76—81 jaar, doch het is moeielijk er nog andere personen van den zelfden naam in te ontdekken, zooals bij het volgende hoofdstuk blijken zal [3]). Bevreemding wekt het intusschen, dat er bij Bhre Kahuripan's overlijden niet vermeld staat, dat zij de *prabhu istri* was, evenzeer als men, waar het die Bhre Daha geldt, ook

1) Hoewel de val van Tumapĕl eerst in 1214 heeft plaats gehad, is Brandes' conclusie niet minder juist gebleken.

2) Ook dit gaat niet meer op, daar wij thans weten (bl. 124, noot 1), dat de vader der prinsessen eerst in 1231 overleed. Ook dan echter zouden zij bij een eventueelen dood in 1323 en 1338 een onwaarschijnlijk hoogen ouderdom hebben bereikt.

3) De ouderdom kan overeenkomstig de vorige noot met 14 jaar verminderd worden. Beide vorstinnen leefden, toen in 1287 de Nâgarakrĕtâgama verscheen, en waren klaarblijkelijk ongeveer tien jaar later overleden.

ongaarne de nadere aanduiding mist, dat zij de zuster van deze of een dochter van Kĕrtarâjasa was.

Bhre Kahuripan moet zich, zooals nu uit het voorafgaande volgt, uit de regeering hebben teruggetrokken. Na haren dood t. a. p. wordt toch niet gezegd, dat daarmede voor een nieuwen vorst eene plaats was open gekomen, of dat iemand haar opvolgt. Ook dit bevestigt hetgeen boven reeds omtrent een vermoedelijkte leemte in den tekst, op bl. 28, werd opgemerkt [1]).

HOOFDSTUK X.

Hayam Wuruk, als koning Râjasanagara en Sang hyang Wĕkasing sukha. Çaka 1272—1311.

Daarop volgde de gebeurtenis met de Suṇḍaërs te Bubat. Zijne Majesteit de koning (*prabhu*) [2]) begeerde eene prinses van Suṇḍa. Patih Maḍu werd gezonden om de Suṇḍaërs uit te noodigen (er zich mede te vereenigen); zij stemden toe, dat zij huwen zouden [3]). De koning (*ratu*) van Suṇḍa, Mahârâja, kwam (zelf) naar Majapahit, doch zonder [4]) prinses. De Suṇḍaërs wilde nu in ieder geval *awiramena, tingkah ing jurungĕn* [5]). De *patih* van Majapahit wilde niet, dat de vorst haar huwde, omdat de prinses *makaturatura* [6]). De Suṇḍaërs stonden dat niet toe. Gajah mada vertelde toen, hoe zij zich gedroegen. Bhra Prameçwara van Wĕngkĕr nam het op zich: „Wees niet ongerust, broeder koning, ik zal ze staan in den strijd”. [Gajah mada vertelde toen, hoe de Suṇḍaërs zich gedroegen]. Daarop maakte men te

---

1) Zooals wij op bl. 144 noot 4 reeds opmerkten, kan uit den Nâg. afgeleid worden, dat de *prabhu istri* slechts regeerde als plaatsvervangster van de Râjapatni. Bij den dood dier laatste in 1272 volgde Hayam Wuruk op; het overlijden zijner moeder bracht dus later geen wijziging meer in de uitoefening van het koninklijk gezag.

2) Hiermede moet Hayam Wuruk bedoeld zijn.

3) In 't Jav. *awawarangana*. — P.: huwen met plechtigheid; de prinses moest voornaamste gemalin worden.

4) J.: bood niet aan. — P.: hij wilde de prinses niet geven (zonder de vereischte voorwaarden).

5) Wat deze woorden moeten beteekenen, weet ik zelfs niet te gissen. — P.: dat het huwelijk feestelijk voltrokken zou worden. — J. *awiramen* van *wirami*, kr. v. *wirama*. Ook zich verlustigen, feestvieren. *tingkah ing jurungĕn*; leg. *ajurungan*? (op de wijze van hen, die het samen goedvinden). Misschien toch *jurungĕn* goed; vergelijk het volgende *wiwahanĕn*: op de wijze van eene, die toe te staan is. — Pleyte, Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) bl. 166 leest *awirang mĕnang*, en vertaalt: „Toen de vorst van Soenda te Madjapahit aangekomen was, gaf Z. M. Maharadja de prinses niet af. De Soendaneezen hadden wel reden om zich te ergeren aan de handelwijze van den gezant, den patih van Madjapahit, die niet wilde dat hij (de vorst) haar huwde, omdat de prinses zoo trots was”. Deze gissing wordt bestreden door Dr. H. Djajadiningrat, Sadjarah Bantĕn (1913), bl. 141.

6) Zie de vorige aanteekening. — J.: als 't ware strekte tot *atur*². — P.: als het ware cijns (van de S. landen) was.

Majapahit het plan [1]), de Suṇḍaërs te omsingelen. Dezen [2]) wilden de prinses geven, [29] maar de *menak*'s stonden dat niet toe, en zeiden te Bubat te zullen sterven, zich niet te zullen bukken, mocht het al tot bloedstorting komen [3]). De gelofte van de *menak*'s verwekte grooten krijgslust [4]), de Suṇḍa'sche hoofden (?) [5]) verlangden den strijd, Larang agung, Tuhan Sohan, Tuhan Gĕmpong, Pañji Mĕlong, de lieden van Tobong barang, Rangga cahot, Tuhan Usus, Tuhan Sohan, Urang pangulu, Urang saya, Rangga kaweni, Urang siring, Satrajali, Jagatsaya, alle Suṇḍaërs hieven tegelijk een krijgsgeschreeuw aan; versterkt [6]) door het klinken der *reyong*'s [7]) klonk het krijgsgeschreeuw als een aardstorting [8]). Koning Mahârâja sneuvelde het eerst, hij stierf met Tuhan Usus. Bhra Prameçwara begaf zich naar Bubat, niet wetende, dat er nog veel Suṇḍaërs over waren en dat de voornaamste [9]) *menak*'s in het gevecht waren. De Suṇḍaërs maakten een zuidwaartsche beweging, de Majapahiters verloren het. De aanval werd echter weer afgeslagen en de troepen werden weer tot stand gebracht door Arya Sĕṇṭong, *patih* Gowi, *patih* Marga lĕwih, *patih* Tĕtĕg, en Jaran bhaya. De *mantri*'s *araraman* vochten te paard, (daarop) verloren de Suṇḍaërs het, zij deden (nog) een aanval naar het zuidwesten juist daar, waar Gajah mada was, maar iedere Suṇḍanees, die voor zijn wagen kwam, kwam om. Als een zee van bloed (was 't slagveld), er lag een berg van lijken, alle Suṇḍaërs werden zonder uitzondering afgemaakt, in Çaka 1279.

De tocht naar Ḍompo viel samen [10]) met de bestrijding der Suṇḍaërs. Daarna gebruikte Gajah maḍa (weer) *palapa* [11]). Elf jaar was hij *amangkubhumi*.

Na den dood van de prinses van Suṇḍa huwde de koning (*prabhu*) met de dochter van Bhra Prameçwara, Pâduka Çori, en kreeg bij haar een dochter, Bhre Lasĕm, de schoone; bij een *sĕlir* (*rabihaji*) had hij een zoon, Bhre Wîrabhûmi, die door Bhre Daha tot zoon werd aangenomen.

Bhre Pajang [12]) kreeg drie kinderen: Bhra Hyang wiçeṣa, wiens *kṣatriya*-naam Raden Gagak sali was, en die als *ratu* Aji Wikrama heette, deze huwde met Bhre Lasĕm, de schoone, en kreeg bij haar een zoon, Bhra Hyang Wĕkasing sukha; het tweede kind was een meisje, Bhre Lasĕm, de dikke, die met Bhra Wîrabhûmi huwde; het derde eene dochter, Bhre Kahuripan.

---

1) J. *apangarah* op 31 (bis): strijders oproepen.
2) J.: nl. het volk.
3) In 't Jav. *manggĕtoha gĕtih*. — J. *mangĕtoha*, al zouden zij op het spel zetten. — P.: en wilden hun bloed inzetten.
4) J.: *agawe pangrus*, om te vechten (*pangrus* = strijd).
5) In 't Jav. *adi*.
6) In 't Jav. *pinagut*. — J.: gestooten, samentreffende met.
7) J.: bekkens.
8) P.: uitbarsting.
9) Ook hier *adi*.
10) Lees *tunggal lan*.
11) Zie bl. 128, noot 5.
12) Zie boven, bl. 139.

Bhre Tumapĕl had een zoon, die als *kṣatriya* Raden Soṭor heette, *hino* van Koripan was, daarna *hino* van Daha, en daarna *hino* van Majapahit werd; hij had een zoon, Raden Sumirat, die Bhre Kahuripan huwde, en Bhre Paṇḍan salas werd.

Daarop had het groote *çrâddha*-offer [1]) plaats in 1284.

De *apatih* Gajah mada overleed [2]) in 1290 [lees 1286]. Gedurende drie jaren werd er niemand in zijn plaats als *apatih* aangesteld. Gajah ĕnggon werd (eerst) *apatih* in Çaka 1293.

Bhre Daha sterft en wordt bijgezet te Adilangu, dat als *dharma* de Pûrwawiçeṣa-berg heet.

Bhre Kahuripan sterft en wordt bijgezet te Panggih, dat als *dharma* de Pântarapûrwa-berg heet.

Daarop ontstond er een nieuwe berg, in Çaka 1298.

Daarop had in (de *wuku*) Maḍa(ng)siha een bergstorting plaats, in Çaka 1307.

[**30**] Bhre Tumapĕl, nl. die te Çûnyâlaya stierf, stierf in Çaka 1308; hij werd bijgezet in Japan, dat als *dharma* den naam Sarwajñapura kreeg.

Bhra Hyang wiçeṣa had tot kinderen: (1) Bhre Tumapĕl; (2) eene dochter Bhre *prabhu istri* (de tweede koningin van Majapahit, die zelf regeerde), als koningin Dewî Suhitâ; en (3) een zoon, zijn jongste kind, Bhre Tumapĕl Çrî Kĕrtawijaya.

Bhre Paṇḍan salas had tot kinderen: (1) Bhre Koripan, d. i. Bhra Hyang Parameçwara, Aji Ratnapangkaja volgens zijn koningsnaam, die met de *prabhu istri* huwde, doch geen kinderen had; (2) een dochter Bhre Lasĕm, die huwde met Bhre Tumapĕl, (3) nog een dochter Bhre Daha, die huwde met Bhre Tumapĕl, die het jongste kind was evenals zij.

Bhre Wîrabhûmi had (1) een zoon Bhre Pakĕmbangan, die op de jacht stierf, (2) een dochter Bhre Mataram, die huwde met Bhra Hyang wiçeṣa, (3) een dochter Bhre Lasĕm, die huwde met Bhre Tumapĕl, (4) een dochter Bhre Matahun [3]).

Bhre Tumapĕl had (1) een zoon, die te Wĕngkĕr stond, en met Bhre Matahun huwde; (2) Bhre Paguhan; (3) bij een tweede vrouw een dochter Bhre Jagaraga, die huwde met Bhra Parameçwara, maar kinderloos bleef; (4) Bhre Tañjungpura, die huwde met Bhre Paguhan, doch evenzoo kinderloos bleef; (5) Bhre Pajang, die evenzoo de vrouw van Bhre Paguhan werd, maar evenzoo kinderloos bleef.

Bhre Kĕling nam Bhre Kĕmbang jĕnar tot vrouw.

Bhre Wĕngkĕr's zoon was Bhre Kabalan.

---

1) *Paçraddhan*, van *çrâddha*, het offer aan de gestorven familieleden.

2) In 't Jav. *atĕlasan*. — J. Ook verder steeds van een *patih*, een einde hebben. Ontbr. in deze beteekenis bij Van der Tuuk.

3) In de eerste editie is Bhre Lasĕm uitgevallen, en staat abusievelijk Mataram in plaats van Matahun.

Bhre Paguhan had bij een *kṣatriya*-vrouw een dochter Bhre Singhapura, die huwde met Bhre Paṇḍan salas.

Bhre Prameçwara van Pamotan stierf in Çaka 1310; hij werd bijgezet te Mañar, dat als *dharma* den naam Wiṣṇubhawanapura droeg.

Bhra Matahun werd na zijn dood te Tigawangi bijgezet, dat als *dharma* Kusumapura heette.

Pâduka Çori sterft.

Bhreng Pajang wordt na haar overlijden bijgezet te Ěmbul, als *dharma* Girîndrapura geheeten.

Bhre Paguhan sterft en wordt bijgezet te Lo bĕñcal, als *dharma* Parwatigapura geheeten.

Bhra Hyang wĕkasing sukha sterft, in Çaka 1311.

AANTEEKENING.

Met *tumuli pasuṇḍa-bubat* moet er een nieuw hoofdstuk begonnen worden. De *bhre prabhu*, die daarop wordt genoemd, moet een man zijn geweest, wat de in het voorafgaande aan het bewind zijnde persoon niet was; en waarom het voorafgaande nog tot de regeering van deze, Jayawiṣṇuwardhanî, werd getrokken, werd in de aanteekening bij het vorige hoofdstuk reeds in het licht gesteld [1]).

In het begin van dat hoofdstuk ook, vindt men den naam of beter nog de namen van den vorst, die haar moet hebben opgevolgd, en nu hier plotseling aan het bestuur gevonden wordt. Het is niemand anders dan de ons, ook uit de Babad tanah Djawi, bekende Hayam wuruk, wiens namen, voor zoover zij hier noodig zijn, zooals t. a. p. blijkt, o. a. waren: Bhaṭâra prabhu, Hayam wuruk, Râjasanagara en Sang hyang Wĕkasing sukha.

Daar het niet noodzakelijk was, werd er bij het VIIIste hoofdstuk niet in het bijzonder op gewezen, dat daar Jayanagara, als hij niet met name wordt genoemd, hoewel hij *prabhu* was, wordt aangeduid met *abhaṭâra* of na een *a* met *bhaṭâra*, zonder meer, zie bl. 26. Om hier het belang van Hayam wuruk's eersten naam in het oog te doen springen, verdient dat echter de aandacht wel, aangezien in dit hoofdstuk de eenige malen dat er van den regeerenden vorst gesproken wordt, behalve daar, waar zijn dood wordt vermeld, ook een vaste uitdrukking, een andere, gebezigd is, nl. *bhre prabhu* of *bhaṭâra prabhu*, bl. 28, reg. 29; 29, reg. 18. Dit mag louter toevallig schijnen, in werkelijkheid is het dat niet, want het zal straks aan den dag komen, dat Hayam wuruk juist bij dezen naam (titel) aan de Chineezen van zijn tijd bekend was.

Met zijne namen Hayam wuruk en Râjasanagara vindt men dezen vorst genoemd in de bij het vorige hoofdstuk reeds besproken oorkonde, waarin van

1) Ten overvloede zij hier nog gewezen op de uitdrukking *sira Gajah mada matur ing talampakan bhaṭâra ring Koripan*, bl. 28, reg. 26.

den naam Râjasanagara evenwel niet meer gespaard was dan de eerste lettergreep. Toch behoeft hier niet getwijfeld te worden. Vulden wij daar de gaping in het opschrift aan door middel van den tekst van de Pararaton, hier dient deze bevestigd te worden door nog een andere oude oorkonde, die uit 1295 Çaka dagteekent, en met een stuk dat door dezen vorst geïtereerd is geworden, reeds in 1880, door den Heer K. F. Holle in facsimile en transcriptie is uitgegeven [1]), wat nog in hetzelfde jaar aan Prof. Kern aanleiding gaf die beide *piagĕm*'s nogmaals te transcribeeren en voor het grootste gedeelte te vertalen [2]).

De oorkonde uit Çaka 1295 noemt Z. M. Râjasanagara, Dyah Hayam wuruk, als regeerend vorst, op de navolgende wijze: (12a) ... *yatika nimitta dyah parîh pranamya bhakti pâduka bhaṭâra çrî râjasanagara, dyah hayam wuruk, mang* (12b) *hyang ri waluyânikang bungur muliha dharmasîmânuta sarasaning praçâsti ring puhun malama; ndâ tan tinĕngĕt de pâduka bhaṭâra çrî hayâṃ wuruk, makakaraṇa deni kaḍṛḍabhaktin dyah parih, mwang kawidagdan rasika maṛki pâduka bhaṭâra çrî râjasawarddhanî, mwang yugalanira çrî raṇamanggala, apan çrî râjasawarddhanî duhitâ sangkeng sânak pamungsu de çrî hayâm wuruk, muang çrî raṇamanggala putra sangkeng sânak agraja de çrî mahârâja*, „naar aanleiding hiervan dan heeft Vrouwe Parih zich onderdanig buigende voor Z. M. Râjasanagara, Dyah Hayam wuruk, gesmeekt, dat Bungur op nieuw een (vrij) rechtsgebied mocht worden, overeenkomstig den inhoud van de in vroegeren tijd uitgevaardigde acte, en Z. M. Hayam wuruk heeft zulks ingewilligd, uit consideratie van de onwankelbare onderdanigheid van Vrouwe Parih en van de bekwaamheid, waarmede zij H. H. Râjasawardhanî en haren partner Z. H. Raṇamanggala heeft opgepast; nu is H. H. Râjasawardhanî eene dochter van den jongsten broeder (of zuster) van Z. M. Hayam wuruk, terwijl Z. H. Raṇamanggala een zoon is van den ouderen broeder (of zuster) des konings" [3]), maar levert zoo tevens weder de gelegenheid om aan te toonen, dat in het Hyang Wekasing sukha in de vierde strophe van de Arjunawijaya zijn persoon schuilt [4]), die, zooals uit de Pararaton blijkt, ook dien naam droeg.

Naast Râjasanagara vindt men er toch een neef van hem genoemd, die Raṇamanggala heette, een naam, dien men zoowel in de Sutasoma als in het juist genoemde gedicht aantreft als dien van den fautor van Mpu Tantular, den maker dezer beide *kakawin*'s. Ziehier de gedeelten dezer beide gedichten, die ter zake van belang zijn.

---

1) Verh. Bat. Gen., XXXIX.

2) Versl. en Meded. Kon. Ak. van Wetenschappen, afd. Letterk., 2: X (1881), bl. 77—115. — Herdruk in Verspr. Geschr. VII (1917), bl. 17—53.

3) Mijne vertaling hier wijkt uit een open reden, bepaaldelijk in de eigennamen, van die van Prof. Kern eenigszins af.

4) Hierop werd reeds gewezen in De koperen platen van Sĕmbiran (Boeleleng, Bali), oorkonden in het oud-Javaansch en het oud-Balineesch, in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII (1890), bl. 30, noot.

Terwijl uit zang LXXIII (den voorlaatsten zang) van de Arjunawijaya [1]) blijkt, dat het gedicht door Mpu Tantular vervaardigd werd, want men leest daar in de eerste strophe:

nâhan juga walĕrikanang kathâbuka daçâsyacaritan inikĕt,
ndân arjunawijaya ngaranya rakwa karĕngö titir inujarakĕn,
antuk rasika sang aparab mpu tantular amarṇa kakawin alangö,
ndâ tan tular ika ri gatinya tan wruh i rusitning aji milu lĕngöng // [2])

luidt het begin van dit gedicht:

oṃ çrî parwatarâjadewa huriping sarwa pramâṇeng jagat,
sang sâkṣât paramârthabuddha kinĕñĕp sang siddhayogîçwara,
sang lwir tîrtha kiteng mahârdhika wiṣâmbĕkteng mahâdurjana,
nirwighnopama sûryawimba tumibeng wway çânta ring rât kabeh //
donkwangastuti jöng bhaṭâra huningan sĕmbahning anggöng langö,
siddhâning makasang wulung ya palahungkwâchanda bhâṣeng karas,
mwang swasthânira sang yawendra sahaputra mwang suputrîniwö,
dîrghâyuh sira mukya sang pamĕkasing tuṣṭâpagöheng pura //
lâwan kâraṇaning huluñ cumaṭakâmrih mangdawâkĕn kathâ,
wintangwintanga donya rakwa ya tĕkap sang lwir çaçângkeng langö,
panggil rakwa wĕnang panuddha rĕṇa sih sang nâtha mangkweng langö,
nghing sang çrî raṇamanggaleki sira sang çṛddhân parĕkninghulun //
ndan bhrâtrâtmaja rakwa tanggĕhira de sang hyang wĕkasning suka,
tĕkwan mantu sakeng arîki wĕkasan de çrî narendrâdhipa,
ndah yogyan sira manggalangku mikĕtang parwâtĕmah pâdika,
sang sâkṣât paçarîraning masa kapat tapwan madoh ring mangö // [3])

Ook hier vindt men Raṇamanggala, en al evenzeer als een broederszoon van den regeerenden vorst van Java, *Yawendra*, die vermeld wordt onder verwijzing tevens naar zijn zoon en zijn dochter (neef en nicht), terwijl van Raṇamanggala nog gezegd wordt dat hij ook de schoonzoon van den jongeren broeder (of de jongere zuster) van zijn oom was, die hier, waar hij met name wordt genoemd, aangeduid is met Saṅ hyang Wĕkasing sukha.

Een andere combinatie, hoewel niet zoo uitvoerig wat de familierelatie betreft, levert het slot van de Sutasoma.

nâhan hantyanikang kathâtiçaya boddhacaritanginikĕt,
de sang kawyaparab mpu tantular amarṇa kakawin alangö,

---

1) Men vindt deze verzen met geringe afwijkingen eveneens afgedrukt in Brandes' Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, I (1901) bl. 104 sq.; die uit de Sutasoma ibid. III (1915) bl. 154.

2) De maat is die van Zang XXIII en XXXII van de Arjunawiwâha.

3) De maat is de Çârdûlawikriḍita (Wṛttasañcaya, ed. Kern, 1875, en Verspr. Geschr. IX, 1920, nº. 88).

kyâtingrât purusâdaçânta pangaranya katuturakĕna,
dîrghâyuh sira sang rumĕngwa tuwi sang mamaca manulisa ||
bhrâṣṭang durjana çûnyakâya kumĕtĕr mawĕdi girigirin,
de çrî râjasarâjya bhûpati sang angḍiri ratu ri jawa,
çuddhâmbĕk sang asewa tan salah ulah pawarahira tinût,
sĕk wirâdhika mewu yeka magawe rĕsaning ari tĕka ||
râmyang sâgaraparwateki sakapunpunani sira langö,
mwang tang râjya ri wilwatikta pakarâjyaniran anupama,
kîrṇekang kawigîta lambang atuhânwam umarĕk i haji,
lwir sang hyang çaçi rakwa pûrṇa pangapusniran anuluh i rât ||
bheda mwang damĕling hulun kadi patanggan umibĕr i lĕmah,
ndan dûran maḍane kapan wwang atimûḍa kumawihalangö,
lwir bhrântâgati dharmaning kawi turung wruh ing aji sakathâ,
nghing sang çrî raṇamanggaleki sira sang titir anganumata || [1])

waarin men den naam van den dichter, Mpu Tantular; den titel van het gedicht „Puruṣâdạ tot kalmte gebracht"; den naam van den vorst van Java, hier Jawa en niet Yawa, Râjasarâjya = Râjasanagara; den naam van het rijk, Wilwatikta = Majapahit; en Raṇamanggala als den fautor aantreft [2]).

Bleek het nu op deze wijze reeds, dat ook ten opzichte van Hayam wuruk aan de gegevens ons door de Pararaton aan de hand gedaan, het vertrouwen niet mag worden ontzegd [3]), bevestigd als zij werden door gedeelten van oude oorkonden op steen of op koper, en een paar literaire producten uit zijnen tijd, het is hier verder ook nog van belang na te gaan, wat de door den Heer Groeneveldt uitgegeven Chineesche berichten over zijnen tijd mededeelen.

Men heeft daarvoor te raadplegen wat deze ons verhalen als voorgevallen in de jaren 1357—1389 A. D., aangezien dit tijdsverloop beantwoordt aan 1279—1311 Çaka, het eerste jaarcijfer, dat men in de Pararaton aantreft als vallende onder zijne regeering, en het jaar van zijn dood, zie bl. 30, reg. 24.

Slaat men de Notes weer op, dan vindt men op bladz. 35 (161):

„In the 9th month of the same year (1370 = Çaka 1292) the king Sri Pah-ta-la-pô (d. i. *çrî bhaṭâra prabhu*) [4]) sent envoys with a letter written on a

---

1) De maat is die van Arjunawiwâha XXXVI.

2) In Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) bl. 164—166 wordt betoogd, dat Raṇamanggala de persoon is, die in de Pararaton raden Sumirat, alias Bhre Paṇḍan salas I, heet en inderdaad zoon van 's konings halfbroeder was; Râjasawardhanî is de Bhre Kahuripan III van onzen tekst, dochter van de jongere zuster des konings.

3) Een ander geval betreft het groote çrâddha van 1284; de mededeeling daaromtrent wordt bevestigd door den Nâg., die in Zang 63—67 een uitgebreide beschrijving van deze plechtigheid geeft. Zij blijkt te hebben plaats gehad voor de 12 jaar te voren overleden Râjapatni.

4) 昔里八達剌蒲 Si-li pa-ta-la p'u (*Siri badara p'u). Het eerste deel is stellig = Sĕri bhatara, dialectische vorm van Çri bhaṭâra. Echter schijnt p'u niet de eindlettergreep van *prabhu* te zijn. Bij Chau Ju-kua (ed. Hirth-Rockhill, 1912) bl. 60 staat

sheet of gold and products of the country as tribute. The envoys were treated according to the prescribed forms.

„In the year 1372 (= Çaka 1294), when the imperial envoy, Ch'ang K'o-ching, came back to China, the king of this country sent an envoy with tribute along with him, bringing back three imperial decrees which they had received from the Yüan dynasty.

„In the year 1375 (= Çaka 1297) they sent tribute again.

„In the year 1377 (= Çaka 1299) the king Pa-ta-na-pa-na-bu (d. i. *Bhaṭâra prabhu*) [1]) sent envoys with tribute to the imperial court.

„In this country there is a western king and an eastern king, the latter is called Bogindo Bong-kit [2]) and the former Bu-la-po-bu (d. i. *Bhra prabhu*) [3]); both of them sent envoys with tribute, but as their politeness was not sincere, the Emperor ordered them to be detained, and it was only after some time that they were allowed to return.

„In the year 1379 (= Çaka 1301) the king Pa-ta-na-pa-na-bu (d. i. *Bhaṭâra prabhu*) [4]) sent envoys with tribute, which was repeated next year. Some time before imperial envoys had been sent to carry a seal to the king of eastern Sumatra (San-fo-ts'i) [5]), and those of Java deluded and killed them; the Emperor was highly incensed and detained their envoys more that a month, with the intention to punish them, but ultimately they were sent back with a letter to their king, in which he was reproved for what he had done [6]).

„In the year 1381 (= Çaka 1303) they sent envoys, who brought as tribute 300 black slaves and products of the country. The next year they brought again black slaves, men and women, to the number of a hundred, eight large pearls and 75.000 catties of pepper."

Bhaṭâra prabhu dus ook in de Chineesche teksten, als quasi-naam, voor den

---

aangaande San-fo-ts'i (Palembang): „A large proportion of the people of this country are surnamed 蒲 p'u". Volgens de vertalers zou dit *p'u* = *bû*, afkorting van Arab. *abû* (vader) zijn. Veeleer is het Indonesische *pu*, *mpu* (Čam *pŏ*) gemeend en zoo ook hebben wij hier te doen met een titel *çri bhaṭâra pu*, waarachter de naam zou moeten volgen. Aanteekening van M. Gabriel Ferrand.

1) 八達那巴那務 Pa-ta-na pa-na-wu (*Ba-da-na ba-na-wu = *Ba-da-ra ba-ra-wu, *bhaṭâra prabhu*). F.

2) 勿院勞網結 Wu-yüan-lao-wań-kie. Het tweede karakter schijnt abusievelijk te zijn toegevoegd. Leest men Wu-lao-wań-kie, dan zou dit kunnen beantwoorden aan *Bu-rao-wań-kie = *Bhra Wań-ye. F.

3) 勿勞波務 Wu-lao-po-wu (*Bu-rao ba-wu = *Bhra prabhu*). F.

4) Zie noot 1.

5) San-bo-tsai [in de eerste editie, verg. bl. 166, noot 9]. De oude naam voor Palembang, het Samboja der Javaansche teksten, dat iets anders is dan Kamboja. — 佛齊 San-fo-ts'i (*Sam-buẓ-ts'ai, *Sambujayᵃ). F.

6) Over deze alinea zie beneden.

vorst, die gedurende die jaren geregeerd moet hebben, belangrijk vooral daarom, omdat men die uitdrukking ook in de Notes niet verder aanwijzen kan, daar de vorst er anders steeds òf met een anderen titel òf met een zijner namen wordt aangeduid [1]).

Te betreuren is dat het *Bogindo Bongkit* niet is te identificeeren, daar zonder twijfel, indien dit kon gelukken, de overeenkomst nog wel nader in 't licht kon worden gesteld.

De alinea over het jaar 1379 (= Çaka 1301) verschaft echter, door hetgeen zij mededeelt, te zamen met nog een ander bericht, weer de gelegenheid de juistheid van een gedeelte der passage over de te ondernemen veroveringen door Gajah mada, in Hoofdstuk IX, bl. 28, reg. 20 en volgg., behoorlijk te toetsen.

In die alinea toch wordt, zooals zoo dadelijk uitvoeriger hier nog eens in herinnering zal moeten worden gebracht [2]), gezinspeeld op de verovering van Palembang door de Javanen in 1377 (= 1299 Çaka), een verovering, die dus inderdaad eerst zooveel later plaats had, dan in de Pararaton, t. a. p. Hoofdstuk IX, Gajah mada belooft dat en andere gewesten te zullen gaan onderwerpen.

In verband met die gelofte staat zonder twijfel ook het geheele gedrag van Gajah mada in de Pasuṇḍa [3]); hij toch is op dat oogenblik de *patih* van Majapahit, bl. 28, reg. 32. Suṇḍa was een der landen geweest, die hij aan Majapahit ondergeschikt maken zou, maar wanneer dat huwelijk tot stand gekomen was, dan zou althans een gedeelte van de belofte door hem onmogelijk kunnen zijn volbracht, daar de verhoudingen tusschen de beide rijken van zulk een aard zouden zijn geworden, dat er aan veroveren niet meer gedacht zou kunnen zijn. Welk een indruk zijne gelofte maakte op de omgeving, bleek uit het slot van Hoofdstuk IX duidelijk genoeg. Zooals men het geval daar beschreven vindt, was het voor Gajah mada inderdaad een eerezaak geworden zijn woord gestand te doen. En was het hem, zooals in de aanteekening bij het vorige hoofdstuk aan den dag kwam, reeds met Bali gelukt, de gelegenheid hem gegeven door het vriendschappelijk betreden van het gebied van Majapahit door den vorst van Suṇḍa met zijn gevolg, was voor hem een te schoone, dan dat hij haar voorbij kon laten gaan. Zoo viel na Bali, en nog andere gewesten, welke weten wij niet, Suṇḍa, en, zooals de tekst oogenblikkelijk daarop laat volgen, Ḍompo (Sumbawa) in 1279 Çaka (= 1357 A. D.) [4]). Doch toch mocht het Gajah mada niet ten volle gelukken reeds bij zijn leven Majapahit de uitbreiding te zien krijgen, die hij aan het rijk had toegewenscht en beloofd te verschaffen. Hij overleed in 1290 Çaka (= 1368 A. D.),

---

1) Een uitzondering hierop is, het „de koning Pa-la-bu" in „In the year 1452 (= Çaka 1374) the king Prabu sent envoys to court with tribute", van bl. 39 (165).

2) In de Notes wees de Heer Groeneveldt hier reeds op.

3) Over deze episode zie men nader Pleyte. Het jaartal op den Batoe-toelis nabij Buitenzorg, Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) bl. 165—167, en Dr. H. Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn (1913), bl. 141—143.

4) Blijkens Nâg. 72 : 3 was de verovering van Ḍompo het werk van den krijgsheld Nâla.

bl. 29, reg. 28 [1]), en in dat jaar stond bijv. Palembang nog niet onder Majapahit's souvereiniteit, daar het eerst in 1299 Çaka (= 1377 A. D.) veroverd werd [2]).

Van Palembang's verovering zelf wordt in de Pararaton niets bericht. Het viel intusschen nog tijdens de regeering van Hayam wuruk, zooals reeds gezegd werd, 1377 A. D. (= Çaka 1299).

Volkomen duidelijk is daaromtrent het Chineesche bericht over Palembang of San-bo-tsai, bl. 69 (193) der Notes, dat tevens in 't licht stelt, waarom de Chineesche keizer er zich eigentlijk van onthield op Zuid-Sumatra tegen Java op te treden, nl. omdat het behoorde tot de onderhoorigheden van Java.

„In the year 1373, — zoo leest men er, — the king Tan-ma-sa-na-ho [3]) sent envoys to bring tribute, with a separate letter of congratulation for the next new year.

„At that time there were three kings in this country [4]).

„In 1374 the king Ma-na-ha-pau-lin-pang [5]) sent envoys to bring tribute, which was repeated in the first month of the next year.

„In the 9th month of the year 1375 a king called Sêng-ka-liet-yü-lan [6]) sent envoys to present tribute; these envoys came to court following an imperial envoy who returned from a mission to another country.

„In the year 1376 the king Tan-ma-sa-na-ho [7]) died and his son, Ma-la-cha Wuli [8]) succeeded him; the next year the latter sent a tribute of rhinoceros-horns, ... The envoys said that the son dared not ascend the throne on his own authority, and therefore asked the permission of the Imperial court. The Emperor praised his sense of duty and ordered envoys to bring him a seal and a commission as king of San-fo-ts'i [9]).

---

1) Dit is onjuist. Nâg. 71 : 1 vermeldt, dat hij in 1253 aan het bewind kwam en in 1286 overleed. Zijn rijksbestierderschap duurde dus ook heel wat langer dan de elf jaar van de Pararaton (bl. 29, reg. 16).

2) Toch noemt Nâg. 13 : 1 het onder de buitenbezittingen. Wellicht had Palembang reeds eerder het oppergezag van Java erkend, en had in 1299 Ç. een tuchtigingsexpeditie den definitieven val van het rijk ten gevolge.

3) Groeneveldt heeft hier een karakter vergeten. Er staat (Geschiedenis der Ming, k. 324, p. 10 verso: 怛麻沙那阿者 Ta-ma-ša-na-a-čö (*Da-ma-ša-na-ǰe). Verg. Pelliot, Deux itinéraires enz., Bull. Ec. fr. d'Extr. Or. 4 (1904) bl. 346 sq. Deze vreemde transcriptie lijkt foutief te zijn. F.

4) Het volgende maakt deze alinea duidelijk. Men had nl., zooals de Heer Groeneveldt reeds opmerkte, op de kust vlak bij elkander drie vorsten, die van Djambi, die van San-fo-ts'i en die van eigenlijk Palembang.

5) 馬那哈寶林邦 Ma-na-ha pao-lin-pań, d. i. de Mahârâja (van) Palembang. F.

6) 僧伽烈宇蘭 Seń-k'ie-lie-yu-lan (*Sen-ge-re-u-ran). F.

7) Zie hierboven noot 3.

8) 麻那者巫里 Ma-na-čö Wu-li (*Ma-na-ǰe Wu-li of Wu-ri = Mahârâja Wuli, Wuri of Wuni). F.

9) San-bo-tsai van de oorspronkelijke uitgave is overal vervangen door San-fo-ts'i. Verg. bl. 164, noot 5.

„At that time however San-fo-ts'i had already been conquered by Java, and the king of this country, hearing that the Emperor had appointed a king over San-fo-ts'i, became very angry and sent men who waylaid and killed the imperial envoys. The Emperor did not think it right to punish him on this account.

„After this occurrence San-fo-ts'i became gradually poorer and no tribute was brought from this country any more.

„In 1397 . . . . [1]).

„At that time Java had completely conquered San-fo-ts'i and changed its name to Kukang [2]) . . . .

„ . . . . [3]).

„The country has changed its old capital for Kukang (Palembang); formerly it was a rich country, but since the conquest by Java it has gradually become poorer and few trading-vessels go there . . . ."

Daar spoedig na den dood van Râjasanagara er onderlinge oneenigheden op Java ontstaan, die wel de voorboden van het latere verval waren, mag men in verband met die veroveringen vermoedelijk vaststellen, dat met de regeering van dezen vorst Majapahit het toppunt van zijn macht en zijn glorie bereikt had, en wellicht is het daaraan te wijten, dat, behalve de naam van den stichter van het rijk, in de traditie ook der Javanen van Java, zijn naam, Hayam wuruk, en die van zijn *patih*, Gajah mada, nog zijn blijven leven.

In dit hoofdstuk komen verreweg de meeste opgaven van genealogischen aard voor. Het is zaak er ergens in het algemeen de aandacht aan te wijden. De meest geschikte plaats schijnt dus wel deze aanteekening. Bij de behandeling dient er evenwel iets terug te worden gegaan, evenzeer als er straks ook gegrepen zal moeten worden naar gegevens, eerst voorkomende in de volgende hoofdstukken, bepaaldelijk tot en met Hoofdstuk XIV, waarbij intusschen nu reeds dient te worden opgemerkt, dat men te beginnen met Hoofdstuk XIII den draad geheel verliest, met dien verstande, dat nog enkele gegevens in Hoofdstuk XIII en XIV kunnen dienen tot afspinning van het opgezette getouw, in casu den geslachtsboom van het vorstenhuis van Majapahit, dien men met Hoofdstuk XII, ongelukkig genoeg, moet afbreken.

Heel hoog op terug te gaan is niet noodig. Tot en met Hoofdstuk VIII, de regeering van Jayanagara, is alles duidelijk. Eerst met zijne beide halve zusters begint er eenige moeielijkheid, die intusschen reeds, in de aanteekening

1) Het weggelaten gedeelte handelt over een schrijven van den Keizer aan Siam om Java aan te sporen San-fo-ts'i tot zijn plichten tegenover China te roepen. In dat gedeelte komt uit 's keizers mond ook de erkenning voor van Java's recht op Palembang, „I understand that this San-fo-ts'i is originally a country belonging to Java". Dit ziet op een vroegere verovering van Palembang door een vorst van Java, in 992 A. D. (= 914 Çaka), waarover men licht vindt in dezelfde Notes, bl. 18 (144) en 65 (189).

2) 舊港 kieu-kiañ, „le vieil estuaire", d.w.z. de oude haven. F.

3) Overgeslagen als hier ter zake van geen beteekenis.

bij het vorige hoofdstuk, uit den weg kon worden geruimd. Daarom kan het geslacht van Jayawiṣṇuwardhanî, Bhre Kahuripan II (19), de eerste *prabhu istri*, het punt van uitgang zijn [1]).

Leerde nu Hoofdstuk VIII, dat haar halve broeder Jayanagara (18) kinderloos stierf, er wordt namelijk van geen kroost gewaagd, dat zelfde hoofdstuk verhaalde aan het einde, dat de twee prinsessen, Bhre Kahuripan (de *prabhu istri*) (19) en Bhre Daha (20), beiden huwden, de eerste met een gemaal, die haar vroeger of later een stiefzoon schonk [2]), terwijl het begin van Hoofdstuk IX deed weten, dat zij zelf drie kinderen kreeg, een zoon en twee dochters, bl. 27, reg. 16 en 19 en volgg. Voorts bleek het, dat de beide laatsten huwden, hetgeen in dit hoofdstuk, bl. 29, reg. 18, ook met haren zoon het geval was. In het geheel dus heeft men om te beginnen rekening te houden met tien personen, van welke er vier haar eigen geslacht uitmaken, en de zes jongeren een jonger geslacht vertegenwoordigen.

Deze tien personen waren:

Bhreng Kahuripan II (de *prabhu istri* I), Jayawiṣṇuwardhanî, dochter van Kĕrtarâjasa (19);

Raden Cakradhara, [Kĕrtawardhana van Tumapĕl [3])] haar gemaal (A);

Bhreng Daha II, hare zuster (20); en

Raden Kudamĕrta, Bhre Wĕngkĕr I, Prameçwara I van Pamotan, Wijayarâjasa, de gemaal van deze (B);

Bhreng Kahuripan's zoon, Hayam Wuruk, Bhaṭâra prabhu, Râjasanagara, Hyang Wĕkasing sukha I (21);

Pâduka Çori, diens gemalin (25), die bl. 29, reg. 18 de dochter blijkt te zijn van Prameçwara I, d.i. den gemaal van Bhreng Daha II, zie boven; [4])

een dochter van haar, wier naam niet genoemd is (22); [5]) en

Raden Larang, Bhreng Matahun I, de man van deze (C); [6])

Bhreng Pajang I, hare tweede en jongste dochter (23); en

Raden Sumana, Breng Paguhan I, de gemaal van deze (D) [7]).

---

1) Duidelijkheidshalve zullen van hier te beginnen ter onderscheiding van de gelijknamige personen Romeinsche volgcijfers worden gebruikt, terwijl tevens tusschen haakjes het Arabische cijfer of de hoofdletter zal worden aangegeven, waarmede de te noemen personen in den hier elders te vinden geslachtsboom, ten gerieve van den lezer, voorzien zijn.

2) Brandes' opvatting is onjuist gebleken; zie bl. 129 noot 4 en bl. 138 noot 6. Wij hebben in het vervolg dien stiefzoon (24) geschrapt en de daardoor noodzakelijke kleine wijzigingen in deze Aanteekening aangebracht. Ten rechte is Raden Soṭor (31) de zoon van Cakradhara.

3) Dit is dus Bhreng Tumapĕl I; niet, zooals Brandes dacht, zijn hypothetische zoon.

4) Nâg. 7 : 3 bevestigd dit.

5) Volgens Nâg. 5 : 1 Indudewi, vorstin van Lasĕm; wij moeten deze dus Bhreng Lasĕm I noemen. De prinses was ten rechte de dochter van Bhreng Daha II en Wijayarâjasa, en dus Hayam Wuruk's nichtje, terwijl Bhreng Pajang I diens eigen zuster was.

6) Zijn vorstennaam is blijkens Nâg. 6 : 1 Râjasawardhana; die van Bhreng Paguhan I blijkens 6 : 2 Singhawardhana.

7) Er wordt bl. 27 reg. 26 nog gesproken van een Bhre Guṇḍal. Over dezen persoon zie men beneden.

Moest nu in de aanteekening bij het vorige hoofdstuk reeds stil worden gestaan bij het overlijden van Bhreng Kahuripan II [1]) en Bhreng Daha II, in dit hoofdstuk vermeld bl. 29, reg. 31 en volgg., hier moet reeds dadelijk worden geconstateerd, dat de dood van de eerste niet met name genoemde dochter (22) nergens gemeld wordt [2]), zoodat hier resten Bhreng Tumapĕl I (A), Parameçwara I van Pamotan (B), Hyang Wĕkasing sukha I (21), Pâduka Çori (25), Bhreng Matahun I (C), Bhreng Pajang I (23) en Bhreng Paguhan I (Ḍ), waar er quaestie van zijn kan ook den dood dezer personen vast te stellen. Volgt men nu daarbij een regel, die voor de hand ligt, en ook hier tot naar het schijnt niet te verwerpen uitkomsten leidt, nl. dat iemand van een voorafgaand geslacht eerder van het tooneel verdwijnt dan die behooren tot een volgend, dan vindt men den dood van deze personen aangegeven:

Bhreng Tumapĕl I (A), † 1308, bl. 30, reg. 1; [3])
Prameçwara I van Pamotan (B), † 1310, bl. 30, reg. 19;
Hyang Wĕkasing sukha I (21), † 1311, bl. 30, reg. 24; [4])
Pâduka Çori (25), † 1311, bl. 30, reg. 22;
Bhreng Matahun I (C), † 1311, bl. 30, reg. 21; [5])
Bhreng Pajang I (23), † 1311, bl. 30, reg. 22; en
Bhreng Paguhan I (D), † 1311, bl. 30, reg. 22;

waarmede men reeds dit resultaat heeft bereikt, dat er tot een volgend geslacht zou kunnen worden overgegaan.

In de opsomming van zooeven werd evenwel niet vermeld de Bhre Guṇḍal, genoemd op bl. 27, reg. 26. Dit geschiedde daarom niet, omdat het verband t. a. p. alleszins onduidelijk is. In de vertaling werd aangenomen, dat er een man bedoeld is, en daarmede tevens dat er van een nog niet genoemde Bhreng Kahuripan wordt gesproken. Dit laätste is echter geenszins aannemelijk, doch het was ondoenlijk de voorkomende woorden zoo te vertalen, dat zij in 't Hollandsch even onduidelijk zouden zijn als in den tekst, welke mogelijk een fout bevat, of een leemte heeft, die niet te verbeteren of aan te vullen is, terwijl het onmogelijk is uit te wijzen of hier werkelijk van een man, dan wel van een dame wordt gewaagd. In het wilde gissende, zou men er de ongenoemde zuster van Hayam

---

1) Het Panggih, waar zij is bijgezet, is teruggevonden ten Noorden van Majapahit; zie Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) bl. 317 sq. Een zich daar bevindend voetstuk draagt het jaartal 1294, vermoedelijk dat der bijzetting. Verg. Inl. t. d. Hindoe-Jav. kunst (1920), II bl. 147 sq.

2) Nu uit den Nâg. gebleken is, dat de titel dezer prinses Bhreng Lasĕm was, moet de mogelijkheid openblijven, dat het deze vorstin was, die in 1323 (bl. 30, reg. 36) overleed. Dit late jaartal maakt het echter waarschijnlijk, dat haar nichtje Bhre Lasĕm II, de Schoone, bedoeld is, dus overeenkomstig Brandes' opvatting.

3) Diens bijzetplaats lag te Japan, de oude naam voor Madjakĕrta (Nâg. bl. 264).

4) Over diens (niet vermelde) bijzetplaats verg. Bijdr. Tl. Lnd. Vk. N. I. 75 (1919) bl. 25—27.

5) Diens bijzetplaats Tigawangi is ongetwijfeld de tempel van dien naam bij Paree in Kĕdiri. Zie Inl. t. d. Hindoe-Jav. kunst, II bl. 133—138.

Wuruk in kunnen zoeken, wier dood dan wel vermeld zou zijn [1]). Veiliger is het evenwel de zaak in het midden te laten, te meer daar zulks niet direct schade schijnt te doen, en daarom dan ook bleef deze persoon onvermeld.

Uit het laatste geslacht, dat behandeld werd, sproot slechts een vijftal kinderen [2]).

Râjasanagara (Hayam wuruk) had eene dochter en een zoon: de „schoone"
Bhre Lasĕm II (d.) (26) [3]), en
Bhre Wîrabhûmi (27), bl. 29, reg. 18 en 19; [4])

Bhre Pajang I (en Bhre Paguhan I) hadden drie kinderen:
Hyang Wiçeṣa (28) [5]); de „dikke"
Bhre Lasĕm III (d.) (29) [6]), en
Bhre Kahuripan III (d.) (30). [7])

Van dezen huwden de vier eersten over en weer met elkander, zoodat Bhre Lasĕm II, de schoone (26), de vrouw werd van Hyang Wiçeṣa (28) en Bhre Wîrabhûmi (27) Bhre Lasĕm III, de dikke (29), tot vrouw kreeg, zie bl. 29, reg. 21 en 23, terwijl Bhre Kahuripan III (30) in het huwelijk trad met Raden Sumirat, Bhre Paṇḍan salas I (40), bl. 29, reg. 26 [8]), den zoon van Raden Soṭor (den zoon van Cakradhara, alias Bhreng Tumapĕl I) die hier reeds dadelijk te noemen is, om geregeld voort te kunnen gaan, en uit deze drie huwelijken werden weer verscheidene kinderen geboren.

Uit dat van Hyang Wiçeṣa (28), het is voldoende alleen den man te noemen, ontsproten:

Hyang Wĕkasing sukha II (36), bl. 29, reg. 22;
Bhre Tumapĕl II (*a*) (37), bl. 30, reg. 3;
Dewî Suhitâ, *prabhu istri* II (d.) (38), bl. 30, reg. 4, en
Bhre Tumapĕl III (*b*) (39), bl. 30, reg. 5; [9]) —

---

1) Zooals boven (bl. 168, noot 5) bleek, is deze gissing onhoudbaar. Nâg. 31 : 2 spreekt (indien wij deze plaats op Bhre Guṇḍal mogen doen slaan, zie noot 3 op bl. 146) van een verwant(e) des konings, die er reeds lang geleden was bijgezet.

2) Over de familie van Hayam Wuruk is een en ander geschreven, waarvan men titels en samenvatting vermeld vindt op bl. 249—253 der Nâg.-editie.

3) Deze heette blijkens Nâg. 7 : 4 Kusumawardhanî en was vorstin van Kabalan, dus Bhre Kabalan I. Is zij in de oorkonde, uitgegeven Oudh. Versl. 1918, 4, bl. 170, bedoeld, dan was haar „kleine naam" Sâwitrî.

4) In Nâg. 6 : 3 heeft juist zijn (latere) echtgenoote den titel vorstin van Wîrabhûmi. Hij heeft dien klaarblijkelijk zelf eerst door zijn huwelijk gekregen.

5) Blijkens Nâg. l. l. Wikramawardhana, vorst van Mataram; dus Bhre Mataram I.

6) Volgens Nâg. l. l. Nâgarawardhanî, vorstin van Wirabhûmi (zie noot 4).

7) De bovengenoemde Râjasawardhanî (bl. 163, noot 2); of wel de in Nâg. 6 : 4 genoemde Surawardhanî, vorstin van Pawwanawwan. Mogelijk is dat dezelfde persoon.

8) De Raṇamanggala der oorkonde van 1295 en de fautor van Tantular. Zie bl. 163, noot 2.

9) Volgens de in noot 3 geciteerde oorkonde was zijn „kleine naam" Suraprabhâwa, en zijn wijdingsnaam Singhawikramawardhana.

Bhre Wîrabhûmi's (27) kroost was:

Bhre Pakĕmbangan (32), bl. 30, reg. 9;

Bhre Mataram II (d.) (33), bl. 30, reg. 10;

Bhre Lasĕm IV (d.) (34), bl. 30, reg. 11; en

Bhre Matahun II (d.) (35), bl. 30, reg. 11; —

dat van Bhre Paṇḍan salas I (40) was:

Bhre Koripan IV, Bhra Hyang Parameçwara II (47), bl. 30, reg. 5;

Bhre Lasĕm V (d.) (48), bl. 30, reg. 7; en

Bhre Daha III (d.) (49), bl. 30, reg. 8.

Terwijl dit jongere geslacht weer grootendeels met elkander in het huwelijk treedt, en daaruit weer een nieuwe generatie voortspruit, blijkt het dat deze laatste zoo goed als kinderloos is, want er worden ten minste slechts een paar kinderen genoemd, en men mag dus zeggen, dat in het vijfde geslacht na Kĕrtarâjasa (Raden Wijaya) het machtige stamhuis van Majapahit reeds aan het uitsterven is, vooral, omdat er van een huwelijk door spruiten van dat geslacht, en van door dezen verwekte kinderen niet meer wordt gewaagd.

Nù kan ten deze wel worden aangenomen, dat de Pararaton in dit opzicht gebrekkig is, en dat het geslacht zich wel verder heeft voortgezet, maar men dient daarbij dan toch in het oog te houden, dat de mededeelingen in het boek gedaan, zich in den tijd verder uitstrekken dan het leven gereikt heeft der reeds vermelde nakomelingen van Raden Wijaya, van welken hier straks ook de anderen nog zullen worden genoemd, en dat zich daarbij het eigenaardige verschijnsel voordoet, dat het sterfjaar, althans de dood, van haast allen wèl wordt gemeld, zooals hier reeds dadelijk, alvorens verder te gaan, in het licht gesteld zal worden voor die personen, welke hier met name al genoemd werden.

Onder dezen is Raden Soṭor (31), de zoon van Bhre Tumapĕl I (A) en de vader van Raden Sumirat, Bhre Paṇḍan salas I (40), voorbijgegaan. Van zijnen dood vindt men geen melding gemaakt, ook niet onder een anderen naam, doch die der overigen wordt, behoudens van één persoon, Bhre Lasĕm V (48), geconstateerd. In de volgorde, waarin zij hier achter elkander werden genoemd, vindt men dat aangegeven van

Bhre Lasĕm II, „de schoone" (26), † 1323, bl. 30, reg. 36; wel is waar wordt daar ter plaatse hare bijnaam niet vermeld, doch als men ziet wie ongeveer gelijktijdig met de daar genoemde persoon overlijden, en in aanmerking neemt, dat zij elders niet genoemd wordt, dan ligt het voor de hand te veronderstellen, dat zij en geen ander bedoeld is; [1])

Bhre Wîrabhûmi (27), † 1328, bl. 31, reg. 13;

Hyang Wiçeṣa (28), † 1351, bl. 31, reg. 26; [2])

---

1) Verg. bl. 169, noot 2.

2) Bijgezet te Lalangon, dat den naam Paramawiçeṣapura kreeg. Dit is dan, gelijk Kern opmerkt (Nâg. bl. 164) hetzelfde heiligdom, dat onder den naam Wiçeṣapura gewijd

Bhre Lasĕm III (29), † 1323, bl. 30, reg. 37;

Bhre Kahuripan III (30), † 1323, bl. 30, reg. 37;

Bhre Paṇḍan salas I (40), † 1323, bl. 31, reg. 1 [1]). Vervolgens is vermeld het overlijden van

Hyang wĕkasing sukha II (46), † 1321, bl. 30, reg. 31;

Bhre Tumapĕl II (*a*) (37), en wel jong, immers een jongere broeder van hem, Bhre Tumapĕl III (*b*) (39), draagt denzelfden naam als hij, bl. 30, reg. 3 en 4;

Dewî Suhitâ, *prabhu istri* II, (38), † 1351 [2]), bl. 31, reg. 28;

Bhre Tumapĕl III (*b*) [3]) (39), † 1349 [4]), bl. 31, reg. 24;

Bhre Pakĕmbangan (32), bl. 30, reg. 9, hij sterft op de jacht;

Bhre Mataram II (33), † 1338, bl. 31, reg. 21;

Bhre Lasĕm IV (34), † 1355, bl. 31, reg. 31;

Bhre Matahun II (35), † 1338, bl. 31, reg. 21;

Bhre Koripan IV, Hyang Parameçwara II (47), † 1368, bl. 31, reg. 35;

Bhre Lasĕm V (48), nergens; en dat van

Bhre Daha III (49), † 1338, bl. 31, reg. 21.

Bij het nagaan van de huwelijken der laatste personen, te beginnen met Hyang Wĕkasing sukha II (36), kan de na dezen genoemde Bhre Tumapĕl II (*a*) (37), (hoewel het niet zeker is, dat het ten onrechte geschiedt, zie beneden bij Hoofdstuk XIV) buiten beschouwing worden gelaten, omdat hij jong stierf, en er verder slechts kinderen van één Bhre Tumapĕl worden opgegeven, bl. 30, reg. 12—16. Wat de anderen betreft, van dezen bleef

Hyang Wĕkasing sukha II (36) ongehuwd; huwde

Dewî Suhitâ, *prabhu istri* II (38), met Bhre Koripan IV, Hyang Parameçwara II (47), bl. 30, reg. 6;

Bhre Tumapĕl III (*b*) (39), zooals verondersteld mag worden met Bhre Lasĕm IV (34), bl. 30, reg. 11 [5]); Bhre Lasĕm V (48), bl. 30, reg. 7, en, wat zeker is, met Bhre Daha III (49), *sama pamungsu*, bl. 30, reg. 8; bleef

Bhre Pakĕmbangan (32) ongehuwd; doch huwde

Bhre Mataram II (33) weer met Hyang Wiçeṣa (28), bl. 30, reg. 10 [6]); werd

---

werd te Bhayâlangö (Nâg. 69 : 2). Het was reeds de laatste rustplaats van de Râjapatni, Hyang Wiçeṣa's overgrootmoeder. Van Stein Callenfels heeft het in Oudh. Versl. 1916, 4, bl. 149—155 geïdentificeerd met de overblijfselen te Bayalangu bij Tulung-agung. Verg. Inl. t. d. Hindoe-Jav. kunst, II bl. 125 sq.

1) Zijn bijzetplaats Jinggan is waarschijnlijk het tegenwoordige Ngidjingan, O. van Madjasari. Verg. Niermeyer, De rondreis van een koning van Madjapahit door Java's Oosthoek, Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 30 (1913) bl. 323.

2) Waarschijnlijk niet juist en ten rechte 1369; zie de Aanteekening op Hoofdstuk XIII.

3) Deze *b* werd aan zijn naam nog toegevoegd om hem dadelijk te kunnen onderscheiden van zijn ouderen broeder, die met *a* is aangeduid.

4) Over dit sterfjaar zie men ook de aanteekening bij Hoofdstuk XIII en XIV.

5) Anders was de gemaal dezer prinses Bhre Tumapĕl II (*a*) (37).

6) Door dit huwelijk was het mogelijk, dat Bhre Tumapĕl III (*b*) (39) op de oorkonde van Trawulan, Oudh. Versl. 1918, 4, bl. 170, jongste zoon des konings (nl. van Hyang Wiçeṣa)

Bhre Lasĕm IV (34) zooeven reeds genoemd als een der vrouwen van Bhre Tumapĕl III (*b*) (39); huwde

Bhre Matahun II (35) met een Bhre Wĕngkĕr II (41), die nog niet genoemd werd, maar straks te noemen is; en werden de drie laatsten mede reeds vermeld,

Bhre Kahuripan IV, Hyang Parameçwara II (47), als de gemaal van Dewî Suhitâ, *prabhu istri* II (38), en

Bhre Lasĕm V (48) en

Bhre Daha III (49), als vrouwen van Bhre Tumapĕl III (*b*) (39).

Slechts het huwelijk van Bhre Tumapĕl III (*b*) (39) werd met kinderen gezegend, bl. 30, reg. 12—16. Achtereenvolgens verwekt hij Bhre Wĕngkĕr II (41) en Bhre Paguhan II (42), en bij een *rabi anom* Bhre Jagaraga I (d.) (43), Bhre Tañjungpura (d.) (44), Bhre Pajang II (d.) (45), en Bhre Kĕling (46), die allen in het huwelijk treden, en wel, zooals reeds van den eersten verteld moest worden,

Bhre Wĕngkĕr II (41) met Bhre Matahun II (35), de dochter van Bhre Wîrabhûmi (27), bl. 30, reg. 12;

Bhre Paguhan II (42) met twee zijner halfzusters, Bhre Tañjungpura (44) en Bhre Pajang II (45), bl. 30, reg. 14 en 15;

Bhre Jagaraga I (43) met den boven reeds genoemden Bhre Kahuripan IV, Hyang Parameçwara II (47), bl. 30, reg. 13;

Bhre Tañjungpura (44), en

Bhre Pajang II (45), met hunnen halfbroeder, zooals reeds werd gezegd; en

Bhre Kĕling (46) met een zekere, hier voor het eerst en het laatst genoemde Bhre Kĕmbang jĕnar (E), bl. 30, reg. 16; alle welke huwelijken evenwel behoudens het eerste, dat van Bhre Wĕngkĕr II (41) met Bhre Matahun II (35) kinderloos bleven, want uit dit huwelijk alleen sproot nog voort

Bhre Kabalan II (d.?) (50), bl. 30, reg. 17, terwijl Bhre Paguhan II (42), zooals er bericht wordt, nog een dochter had bij een *kṣatriya*-vrouw,

Bhre Singhapura (d.) (51), bl. 30, reg. 17 [1]).

Is hiermede de opsomming voltooid, er is nog iets op te merken vóór men in staat is er gevolgtrekkingen tegenover het eind van het boek uit af te leiden, en ook nog eene bijzonderheid, die voorbij werd gegaan, onder een behoorlijk licht te plaatsen. Er dient nl. ook nog aangegeven te worden of en waar nu ook van deze laatste personen in het geschrift de dood vermeld wordt. Zulks is

---

en tegelijk afstammeling van de oudere zuster der koningin heet. Zijn (echte of fictieve) moeder Bhre Mataram II (33) was immers de dochter van Bhre Lasĕm III (29), de oudere zuster (eig. nichtje) van de koningin, Bhre Lasĕm II (26).

1) Een andere Bhre Singhapura is klaarblijkelijk de in de oorkonde van Trawulan (zie vorige noot) vermelde prinses, Çripurâ, met den wijdingsnaam Râjasawardhanadewî, vorstin van Singhapura, en echtgenoote van Bhre Tumapĕl III (*b*) (39). Mogelijk is het een van diens bovengenoemde gemalinnen, Bhre Lasĕm IV (34), V (48) of Bhre Daha III (49); zulke titels hebben, naar uit de oorkonden blijkt, gewisseld, d. w. z. men kon van een lageren tot een hoogeren opklimmen. Onbekend is ook de t. a. p. voorkomende Wijayaparâkrama, vorst van Matahun.

noodig om aan te toonen, dat met het XIIe, XIIIe en XIVe Hoofdstuk de geslachtsboom inderdaad ten einde loopt, en dat de verder genoemde personen daarmede geen verband houden, dit althans op geenerlei wijze blijkt. Door zulk een opgave slechts zal men in staat zijn het reeds gezegde te controleeren. Zij moet als volgt uitvallen:

De dood van Bhre Wĕngkĕr II (41), † 1351, wordt geconstateerd, bl. 31, reg. 25, en zoo vervolgens die van

Bhre Paguhan II (42), † 1373, bl. 32, reg. 4;
Bhre Jagaraga I (43), † 1373, bl. 32, reg. 4;
Bhre Tañjungpura (44), nergens;
Bhre Pajang II (45), † 1372, bl. 32, reg. 6;
Bhre Kĕling (46), † 1369, bl. 31, reg. 36;
Bhre Kĕmbang jĕnar (E), nergens;
Bhre Kabalan II (50), † 1373, bl. 32, reg. 5, en van
Bhre Singhapura (51), nergens.

Wie zich met behulp van deze uiteenzetting de moeite geven wil den tekst geregeld na te gaan, zal zien dat alle meer op den voorgrond tredende personen [1]) in Hoofdstuk X—XII, behalve een zekere Raden Gajah, bl. 31, reg. 12 en 32, die van vorstelijken bloede moet zijn geweest, *raden*, terecht konden worden gebracht [2]), en verder dat Hoofdstuk XIII en XIV nieuwe personen leveren, die wel namen dragen als anderen in het voorafgaande droegen, maar die toch niet dezelfden kunnen zijn, daar zij, die die namen voerden, reeds overleden waren: Bhre Paṇḍan salas, bl. 31, reg. 31 [3]); Bhre Daha, bl. 31, reg. 34; Bhre Tumapĕl, bl. 32, reg. 1, en Bhra Hyang, bl. 32, reg. 5.

Nu is het mogelijk, dat wat hier als richtsnoer bij de beoordeeling, welke personen er telkens bedoeld werden, aangenomen is, instede van op den rechten weg te voeren, juist geleid heeft tot verkeerde gevolgtrekkingen, en dat juist de later genoemden van denzelfden naam de bedoelden zijn en niet de daarvoor gekozenen. Men heeft intusschen gezien tot welk een resultaat de methode heeft geleid, en het blijft een ieder vrij, ten minste wat het laatste gedeelte der voorafgaande uiteenzetting betreft, van een andere meening te zijn, dan uit het toepassen dier methode moest voortvloeien. Toch mag er hierbij wel op gewezen worden, dat in het laatste gedeelte alle nadere aanduidingen omtrent de eigentlijke persoonlijkheid van de genoemden ontbreken, en dat men zonder zich op de een of andere wijze, te recht of ten onrechte, een norm te stellen, uit den doolhof niet geraken kan. Voorshands althans schijnt er geen literatuur voorhanden te zijn, die,

1) Hiertoe behooren, in het verband hier, niet Kĕmbar, Tuhan Wuruju, en anderen, die op bladzijde 28 en 29 voorkomen.

2) Over de *patih*'s vindt men iets bij Hoofdstuk XIII.

3) Raden Jagulu is hier overgeslagen, omdat hij dezelfde persoon zou kunnen zijn als Paṇḍan salas t. a. p.

waar het hier op aankomen zou, eenig licht zou kunnen verspreiden over het laatste gedeelte van de Pararaton, en men neme de uiteenzetting dan ook voor niet meer dan waarvoor zij gegeven wordt, een poging om den weg te vinden of te wijzen, waar men het voetspoor zoo gemakkelijk bijster worden kan.

De bijzonderheid in dit hoofdstuk, waarop nog de aandacht moet worden gevestigd, en die tot nog toe voorbij werd gegaan, is deze, dat Bhre Wîrabhûmi, Râjasanagara's (Hayam wuruk's) zoon uit een *rabi haji*, als kind werd aangenomen door een Bhre Daha. Het zou voor het inzicht in Hoofdstuk XII van zeer veel belang zijn te weten, wie daarmede bedoeld is. Zooals uit de uiteenzetting boven blijkt, waren er tot in 1338 Çaka drie Bhre Daha's, die althans genoemd werden:

Bhre Daha I, de gemalin van Kĕrtarâjasa,

Bhre Daha II, diens dochter, de zuster van de eerste *prabhu istri*, en

Bhre Daha III, de achterkleindochter van den echtgenoot van deze vorstin.

Dat het de laatste wezen zou, die Bhre Wîrabhûmi tot zoon had aangenomen, is volslagen ondenkbaar, daar zij, van moederszijde gelijkgradig met een dochter van hem, ook van vaderszijde als een zijner kinderen [1]) te beschouwen is. Evenmin is het te denken, dat het Bhre Daha I, zijne overgrootmoeder, was, en zoo rest er dus, wat ook de gedachte is, die zich het eerste opdringt, slechts Bhre Daha II. Dit laatste zou ook in overeenstemming zijn met het feit, dat haar dood, zie boven, eerst later wordt vermeld, tusschen 1293 en 1298, en de omstandigheid, dat zij zijn jongere grootmoeder zou kunnen heeten, is, hoewel er in zulk eene adoptatie iets vreemds zou liggen, vooral bij de Javanen, die de geslachten zoo sterk uiteen plegen te houden, toch niet voldoende om de mogelijkheid er van geheel te ontkennen. Hoe dit intusschen ook zij, zooals men bij Hoofdstuk XII en XIII zien zal, waar op deze zaak terug zal dienen te worden gekomen, ook zoo zijn de bezwaren nog geenszins uit den weg geruimd.

HOOFDSTUK XI.

Bhra Hyang Wiçeṣa, als koning Aji Wikrama. Çaka 1311—1322.

Bhra Hyang Wiçeṣa wordt koning (*prabhu*).

Daarop heeft er een bergstorting [2]) plaats in de *wuku* Prang bakat, in Çaka 1317.

Vervolgens sterft Gajah ĕnggon, in Çaka 1320, na zevenentwintig jaar *apatih*

---

1) In de eerste editie stond: kleinkinderen, hetgeen het betoog klemmender maakte, doch gebleken is onjuist te zijn, als berustend op de opvatting van Bhre Tumapĕl I als stiefzoon (en niet als echtgenoot) van de *prabhu istri*; verg. bl. 168, noot 2 en 3. Het blijft echter waar, dat Bhre Wîrabhûmi een graad hooger staat dan Bhre Daha III, en dus een adoptie door die laatste zeer onwaarschijnlijk is.

2) P.: uitbarsting.

te zijn geweest. Bhra Hyang Wĕkasing sukha zegt, dat Gajah manguri *apatih* moet worden.

Bhra Hyang Wĕkasing sukha, nl. die welke stierf te Indrabhawana en bijgezet werd te Tajung, dat ook de *dharma* te Paramasukhapura heet, stierf in Çaka 1321.

Bhra Hyang Wiçeṣa wordt kluizenaar (onttrekt zich aan de staatszaken), in Çaka 1322.

AANTEEKENING.

Na den dood van den vorst, die bij ons het meeste, of al, bekend was als Hayam wuruk, en onder wiens bewind Majapahit zijn hoogsten luister schijnt bereikt te hebben, werd Bhra Hyang Wiçeṣa vorst, onder den naam Aji Wikrama, zooals men in het vorige hoofdstuk reeds vermeld vond [1]).

Zijn recht op den troon schijnt hij, die geen zoon van Hayam wuruk was, maar slechts de oudste spruit van diens jongere zuster, voornamelijk ontleend te hebben aan zijn huwelijk met Bhre Lasĕm II, de schoone (26), die geboortig uit Pâduka Çori, ons als de aangewezen troonopvolgster moet toeschijnen, waar Bhre Wîrabhûmi zijn vader na diens dood niet vervangt, zooals Jayanagara, die toch ook uit een *bini haji* (= *rabi haji*) geboren was, Kĕrtarâjasa (Raden Wijaya) had opgevolgd [2]). Toch schijnt hij geen heer te zijn geworden over het geheele rijk. Zooals het volgende hoofdstuk kan doen zien, was er een oostelijk rijk ontstaan naast een westelijk, en was over dit eerste Bhre Wîrabhûmi, Hayam wuruk's zoon, koning geworden. Men moet dus aannemen, dat na den dood van den grootsten vorst van Majahapit, en misschien wel door zijne beschikkingen, waarbij hij, zonder zijne dochter geheel achteraf te zetten, toch ook aan zijn zoon een deel van het door hem bestuurde groote complex wilde nalaten, een gedeelte van het rijk aan Bhre Wîrabhûmi gekomen was, die daardoor, naast Hyang Wiçeṣa, den vorst over het westelijke gedeelte van Hayam wuruk's nalatenschap, het bestuur was gaan voeren over een oostelijker gedeelte van Java, Oost-Java, Balambangan, doch hiervoor zie men bij het volgende hoofdstuk.

Hyang Wiçeṣa had spoedig na het aanvaarden der regeering den dood van zijn zoon te betreuren, dien hij verwekt had bij de „schoone" Bhre Lasĕm, de dochter van Hayam wuruk, nl. Bhra Hyang Wĕkasing sukha II, die dus juist

1) De officieele naam is blijkens Nâg. en oorkonden Wikramawardhana.

2) De verhouding schijnt evenwel niet dezelfde te zijn geweest. Bhre Kahuripan II en Bhre Daha II waren de jongere zusters van Jayanagara, zie bl. 27, reg. 3; Bhre Lasĕm II daarentegen was vermoedelijk de oudere zuster van Bhre Wirabhûmi, want zij wordt eerder genoemd, zie bl. 29, reg. 19. — Verg. nog Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916), bl. 24. Jayanagara's moeder, de Maleische prinses, is waarschijnlijk ook van hooger rang geweest dan de bijvrouw zonder meer, die Bhre Wirabhûmi het leven schonk.

heette als ook een der namen van den vorigen vorst, zijn grootvader van moederszijde, was. Blijkbaar had het jonge mensch reeds een aandeel gekregen in de regeering, daar hij, en niet zijn vader, den nieuwen *patih* schijnt te benoemen.

In het jaar na zijns zoons dood trekt Bhra Hyang Wiçeṣa zich uit de regeering terug, haar, zooals zoo dadelijk blijken zal, overlatende aan zijne dochter Dewî Suhitâ, doch naar het schijnt niet voor goed, men zie het volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK XII.

Dewî Suhiṭâ, als koningin Bhaṭâra istri, tezamen met Hyang Wiçeṣa.
Çaka 1322—1351.

Bhaṭâra istri [1]) wordt koning (*prabhu*).

Bhre Lasĕm sterft in de Kawidyadharen, en wordt bijgezet te Pabangan, dat als *dharma* Lakṣmîpura heet.

Bhre Kahuripan sterft.

Bhre Lasĕm, de dikke, [**31**] sterft.

Bhre Paṇḍan salas sterft, en wordt bijgezet te Jinggan, als *dharma* Çrî Wiṣṇupura geheeten.

Bhra Hyang Wiçeṣa had onaangenaamheden met Bhre Wîrabhûmi, ... (?) [2]).

Drie jaar daarna had er weder een krijg [3]) plaats.

Beiden maakten zij zich tot den strijd gereed [4]); aan Bhre Tumapĕl en Bhra Hyang Parameçwara zonden zij beiden bericht: „Wien zal ik helpen?" (zeiden dezen). Toen het tot den strijd kwam, verloor het westelijk rijk het, (en had dus) Bhra Hyang Wiçeṣa tegenspoed [5]). Hij trok zich dat aan en wilde zich terugtrekken. Dit werd aan Bhre Tumapĕl en Bhra Parameçwara bericht. (Dezen zeiden toen): „Laat hij niet te spoedig zich terugtrekken, ik zal hem (zijn vijand) weerstaan". Dit gaf Bhra Hyang Wiçeṣa weer moed. Hij trok weer op, en herstelde het verlorene weer met de hulp van Bhre Tumapĕl en Bhra Parameçwara. Het oostelijke rijk verloor het. Bhre Daha werd door Bhra Hyang Wiçeṣa geschaakt, en naar het westen gevoerd. Bhre Wîrabhûmi toog in den nacht weg, besteeg [6]) een schip, maar werd gevolgd door Raden Gajah, die tot *ratu angabhaya*, onder den naam

---

1) Dewî Suhitâ, zie boven.

2) In 't Jav. *dadi deniradampul, abĕlah mati siraḍampul i Çaka 1323.* In de gewone beteekenis geeft *ḍampul* hier geen zin. — J. *siraḍampul*, leg. *ndampul*? Vert.: Wat hij beproefde te stoppen spleet; hij stierf, beproevende te stoppen.

3) In 't Jav. *parĕgrĕg.* — J. V. d. T. zonder beteekenis; verg. Jav. *rĕgĕjĕg*, twist?

4) J. eigenlijk: oproepen.

5) J. *kapĕsan prang*, overwonnen worden.

6) In 't Jav. *tumulumpak.*

Bhra Narapati gezalfd was (of werd). Hij werd aan boord achterhaald, gedood [1]) en onthoofd [2]) en (zijn hoofd) naar Majapahit gebracht. Hij werd bijgezet te Lunġ, dat als *dharma* Gorîçapura heette, in Çaka 1328; (in hetzelfde jaar) had deze groote krijg plaats.

Vier jaren daarna overleed [3]) Gajah manguri, in Çaka 1332. Twaalf jaar was hij *patih*. Gajah lĕmbana volgt hem als *patih* op [4]).

Daarop had in de *wuku* Julung-pujut een bergstorting [5]) plaats, in Çaka 1333 [6]).

Gajah lĕmbana stierf [7]) in Çaka 1335. Drie jaar was hij *patih*. Tuhan Kanaka volgt hem als *patih* op [8]).

Bhre Daha sterft, Bhre Matahun sterft, Bhre Mataram sterft.

Daarop had de groote *lantaran* (?) plaats, in Çaka 1338.

En de groote hongersnood in Çaka 1348.

Bhre Tumapĕl sterft in Çaka 1349, hij wordt bijgezet in Lo-kĕrĕp, dat als *dharma* Amarasabhâ heette.

Bhre Wĕngkĕr sterft en wordt bijgezet in Sumĕngka.

Bhra Hyang Wiçeṣa sterft en wordt bijgezet te Lalangon, dat als *dharma* Paramawiçeṣapura heette.

De *prabhu* [*istri*] sterft in 1351 [9]).

AANTEEKENING.

In de aanteekening bij het XIe hoofdstuk, dat de regeering van Bhra Hyang Wiçeṣa omvat, moest reeds opgemerkt worden, dat deze vorst, wel is waar op een gegeven oogenblik van de regeering afstand doet, en door zijne dochter wordt opgevolgd, maar dat dit, naar het zich laat aanzien, niet voor goed was. In dit hoofdstuk nl. treedt hij weder op het tooneel, en wel op zulk eene wijze, dat men haast zeggen zou, dat hij de regeering maar weer op nieuw had opgenomen, doch men zie hierover wat straks volgt.

Wie de *bhaṭâra istri* (*prabhu*) was, die na zijn *bhagawân* worden den troon besteeg, leerde het Xe hoofdstuk reeds, waar bericht werd, dat Bhra Hyang Wiçeṣa ook een dochter kreeg, de *bhre prabhu stri*, die Dewî Suhitâ heette. Het is deze, die bedoeld moet zijn [10]).

---

1) In 't Jav. *minoktan*.
2) In 't Jav. *pinŏk*.
3) In 't Jav. *atĕlasan*.
4) Lees: *ro wĕlas tahun apatih, gumanti sira Gajah lĕmbana apatih.*
5) P.: uitbarsting.
6) Zoo te lezen in plaats van 1343.
7) In 't Jav. *atĕlasan*.
8) Lees: *tigang tahun apatih, gumanti Tuhan Kanaka apatih.*
9) Voor het schrappen van *istri* zie men de Aanteekening bij het volgend Hoofdstuk.
10) De redenen, die geleid kunnen hebben tot de troonsbestijging juist van deze vorstin, en niet van een harer broeders, zijn ontwikkeld in een artikeltje „De troonsbestijging van Suhitâ", Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) bl. 23—29.

Maar al volgde zij haren vader toenmaals, in 1322, op, reeds in het volgende jaar, zoo wordt er bericht, heeft Bhra Hyang Wiçeṣa ongenoegen met Bhre Wîrabhûmi, en een drie jaren daarna, zegge een viertal jaren (*hĕlĕt tigang tahun*), dus in 1326 of 1327, heeft er een groote krijg plaats, tusschen een o o s t e l ij k en een w e s t e l ij k rijk. Er wordt bepaaldelijk gesproken van een *kaḍaton wetan* en een *kaḍaton kulon,* terwijl, waar het het laatste rijk is, dat bij den met afwisselend succes gevoerden oorlog het onderspit delft, Bhra Hyang Wiçeṣa in druk geraakt, en omgekeerd, zoodra het oostelijke rijk verliest, Bhre Wîrabhûmi de vlucht moet nemen.

Wie Bhre Wîrabhûmi was, bleek almede reeds uit het Xe hoofdstuk;

1⁰. wordt daar van hem verteld, dat hij een zoon was van Hayam wuruk bij een *sĕlir*, bl. 29, reg. 18, dus een halve broeder van de „schoone" Bhre Lasĕm, de vrouw van Bhra Hyang Wiçeṣa;

2⁰. dat hij huwde met de „dikke" Bhre Lasĕm, een zuster van Bhra Hyang Wiçeṣa, bl. 29, reg. 23, zoodat hij dus met dezen vorst op dubbele wijze verzwagerd was, eensdeels omdat hij een broeder was van diens vrouw, anderdeels omdat hij een zijner zusters tot vrouw had; en

3⁰. dat hij door Bhre Daha tot zoon was aangenomen, bl. 29, reg. 19.

Na hetgeen in de aanteekening bij Hoofdstuk XI reeds opgemerkt werd over een vermoedelijke splitsing van het rijk van Hayam wuruk, misschien wel door dezen zelf, is vooral dit laatste hier, behalve nog andere zaken, waarover dadelijk, daar het bovenal te doen moet zijn om de geloofwaardigheid van de Pararaton in het licht te stellen, van belang; immers uit dit laatste volgt direct dat Bhre Wîrabhûmi ook *putra ing Daha, putreng Daha*, zou kunnen heeten, of dat er, op een andere wijze het uitdrukkende, over het oostelijke rijk toen ter tijde een Putreng Daha stond.

Welke de beide rijken waren, behoeft eigentlijk geen toelichting. Bhra Hyang Wiçeṣa was in 1311 Çaka *prabhu* geworden, en daarmede wordt hier, in 't latere gedeelte van den tekst van de Pararaton, de vorst van Majapahit bedoeld. Het andere rijk moet oostelijker hebben gelegen, en het kan dus kwalijk iets anders zijn geweest dan wat reeds oudtijds het rijk van Balambangan [1]) werd genoemd. Dat komt zelfs nog nader uit.

Gaat men het bericht over dezen krijg nog verder in bijzonderheden na, dan ziet men, hoe er ook een vorst (of regent) van Tumapĕl een belangrijke rol in heeft gespeeld. Van weerszijden aangezocht door de beide tegenover elkander staande rijken, om zich bij hen aan te sluiten, aarzelt hij eerst, evenals de nevens hem genoemde Bhra Parameçwara, bij wien men evenzeer hulp zocht, maar besluit hij toch iets later om aan het westelijke rijk de hand te reiken, als hij

---

1) In de Pararaton komt deze naam niet voor. — Niet onmogelijk ook komt dit oostelijk rijk min of meer met het gebied van Nambi te Lamajang overeen, waarover men zie bl. 137, noot 6.

ziet, dat dit het aflegt [1]). Daardoor wordt hij van dit rijk de bondgenoot, en zóó, men zou kunnen zeggen, als 't ware één met Majapahit.

Maar hier blijkt tevens, dat met die *kaḍaton wetan* naast Majapahit (waarvan de residentie Surabaya de hoofdzetel was) ook Tumapĕl (= Singhasari = Pasuruhan) niet bedoeld kan zijn, en dat men dat oostelijke rijk verder, oostelijker, moet zoeken.

Door zich bij Bhra Hyang Wiçeṣa aan te sluiten wordt Tumapĕl, zoo werd er zoo even gezegd, als 't ware één met Majapahit.

Men zou dit ook op een andere wijze kunnen uitdrukken. Men zou zich bijv. eens kunnen afvragen welken indruk deze oorlog wel moet hebben gemaakt op een vreemdeling, die, met de plaatselijke omstandigheden nu eens niet bijzonder nauwkeurig bekend, hem beleven, hem bijwonen kon. Zou het den schijn niet hebben kunnen gehad, alsof hier in dezen krijg in werkelijkheid het rijk van Tumapĕl (Pasuruhan) als een westelijk rijk in oorlog was met een oostelijk (Prabalingga, Bĕsuki, Balambangan), alsof het de vorst van Tumapĕl was die oorlog voerde met een *putreng Daha*? Doch het is niet noodig zulks te vragen. Zonder meer kan hier, na de korte zooeven hier gegeven uiteenzetting, nogmaals een stuk worden afgeschreven uit de Notes on the Malay Archipelago and Malacca, door den Heer W. P. Groeneveldt uit verschillende Chineesche teksten saamgelezen. Men oordeele zelf of er sprake is van denzelfden krijg, in dezelfde streek, in denzelfden tijd, en met denzelfden afloop:

„When the emperor Ch'êng-tsu ascended the throne, — zoo leest men er, Verh. Bat. Gen., XXXIX, 1876, bl. 36 (162), — he sent information of it to this country (het oostelijk gedeelte van Java), and the next year, 1403 (= 1325 Çaka), he sent a vice-envoy and a messenger to present the king with silks and gauzes embroidered with gold. When the envoys had left, the western king, Tumapan [2]), sent envoys to congratulate the Emperor, who again sent an eunuch and others to bestow upon the king a silver seal inlaid with gold. The king sent envoys to present his thanks for this seal, and offered products of his country as tribute.

„The eastern king, Putling tahah [3]), also sent envoys to court for the purpose of bringing tribute and asking for a seal, and the Emperor sent an officer to bring it to him. From this time the two kings brought tribute both [4]).

---

1) Men houde in 't oog dat deze Bhre Tumapĕl, volgens de berekening bij Hoofdstuk X, slechts geweest kan zijn Bhre Tumapĕl II (37) of III (39), de zoon van Hyang Wiçeṣa, tevens de schoonzoon van Bhre Wîrabhûmi. Bhra Parameçwara was Hyang Parameçwara II (47), de zoon van Bhre Paṇḍan salas I (40), de gemaal van Dewî Suhitâ (de *prabhu istri*); dan tevens de schoonzoon van Hyang Wiçeṣa, wat hij ook van Bhre Tumapĕl III (*b*) (39) was, zie *ibid.*, en het slot van de aanteekening bij Hoofdstuk VIII. — Over de redenen tot aarzeling dezer vorsten zie het op bl. 178, noot 10 aangehaald artikel, bl. 28 sq.

2) 都馬板 Tu-ma-pan = Tumapĕl. Ferrand.

3) 孛令達哈 P'u-liñ ta-ha (*Bo-liñ Da-ha) = Bhreng Daha. F.

4) Volgens eene aanteekening zouden de Chineesche karakters, waarvan Putling tahah

„In the year 1405 (= 1327 Çaka) the eunuch Chêng Ho was sent as a messenger to this country and in the next year the two kings made war upon each other; the eastern king was defeated and his kingdom destroyed.

„At that time the imperial envoys were just in the country of the eastern king, and when the soldiers of the western king entered the market place, 170 of their followers were killed by these; on this the western king became afraid [1]) and sent envoys to ask pardon. The Emperor gave them an edict reproving him severely and ordered him to pay sixty thousand thails of gold as a fine". Enz. [2]).

Behalve het voorafgaande, waarmede gelukkiger en merkwaardiger wijze het historisch gehalte van de Pararaton ook wat een ander gedeelte van dit geschrift betreft, in het licht kon worden gesteld, moet er over de pericope, waarin men de mededeelingen aantreft over een krijg tusschen dat westelijke en dat oostelijke rijk, tusschen Majapahit en Balambangan, nog eene vraag gedaan worden, en wel deze: of het niet waarschijnlijk is, dat men daarin een schildering vindt van den krijg en het wapenfeit, die, gecombineerd met allerlei andere zaken (uit de folklore) het leven gaven aan den bij de Javanen zoo bekenden Damar Wulan roman, welke nu op deze wijze feitelijk op een historischen achtergrond zou blijken te berusten? De aanknoopingspunten zijn niet vele; doch is zulks wel noodig? In hoofdzaak, — het volgende toch wordt immers ook hier verteld, — dat er onder een vorstin van Majapahit, een groote oorlog gevoerd werd tusschen dat rijk en Balambangan, waarbij dit laatste het eerst won, maar later door onverwachte hulp de krijgskansen keerden, zoodat Balambangan te niet kon worden gedaan, en dat de vorst van dat rijk door een persoon, die hem opzocht, geveld werd en onthoofd, waarna deze zijn hoofd naar Majapahit bracht, is het raam van den roman en het beloop van dezen *parĕgrĕg* het zelfde. De held, die hier Bhre Wîrabhûmi (= Menak Jingga) ombrengt, heet hier wel anders: Raden Gajah, Ratu angabhaya, Bhra Narapati, en niet Damar Wulan, de vorstin geen Kĕñcana wungu, enz. enz., en men vindt in den roman allerlei verhaald, waarvan hier geen spoor te vinden is [3]), evenals omgekeerd ook de verdere bijzonderheden van den

de transcriptie is, ook P'iling daha kunnen worden uitgesproken. Dit zou kunnen beantwoorden aan Bhreng Daha; de zaak zou 't zelfde blijven, maar ook hier, als in 't westelijke rijk, de fautor van den vorst meer op den voorgrond zijn gedrongen. Wat Tumapĕl betreft, behoeft men zelfs niet eens zoover te gaan, daar deze naam bij de Chineezen, zooals uit die berichten blijkt, zoo goed als synoniem is met Java (Oost-Java).

1) Nl. voor de Chineezen. Men ziet het, het verhaal is zoo goed als van ooggetuigen.

2) Het vervolg doet hier minder ter zake. De western king betaalt slechts een gedeelte, doch krijgt de geheele boete daarop kwijt gescholden.

3) De Rangga lawe van den Damar wulan is natuurlijk dezelfde als die welke hier boven in Hoofdstuk V, VI en VIII voorkomt, ook al zijn hier zijne latere gedragingen lijnrecht tegenovergesteld aan wat hij in de Damar wulan doet. Op den smid van Lumbang, Mpu Gandring van Lumbang, in den Damar wulan (oudste redactie) Mpu Lumbang, werd reeds gewezen in de aanteekening bij Hoofdstuk I (bl. 66). Verder dient er hier nog gelet te worden, in verband met eene opmerking, die straks in den tekst iets lager voorkomt, dat Menak

oorlog hier andere zijn, ja, het zelfs met Raden Gajah, die Bhre Wîrabhûmi versloeg en onthoofdde, anders afloopt, daar hij, zooals het volgende hoofdstuk leert, wegens dien moord later van kant gemaakt wordt, doch dit alles kan de overeenkomst in die enkele, en zeer belangrijke hoofdlijnen niet te niet doen. Is het juist gezien, dat de Damar wulan roman in zijn opzet inderdaad berust op hetgeen er in die jaren is voorgevallen, dan is men, en zulks kan in zekeren zin een winst worden geacht, thans ook in staat om eenigszins de waarde van dat verhaal te schatten; en wellicht zal het ons straks gegeven zijn na te gaan, hoe het langzamerhand den vorm heeft gekregen, waarin wij het hebben leeren kennen. Dat men daarbij vooral het oog zal hebben te richten op de oudste der redactie's, welke er van bestaan, dus die, welke Roorda van Eysinga kende, en de dadelijke variaties daarvan, behoeft hier wel niet in herinnering te worden gebracht, waar het daarentegen weer wel van belang kan zijn er op te wijzen, dat Raden Gajah hier, behalve Bhra Narapati, ook *ratu angabhaya* wordt genoemd [1]).

Wat de waarde van dezen titel is, werd boven bij Hoofdstuk IV reeds gezegd, is niet met zekerheid uit te maken, doch zoowel hier als daar moet men vermoeden, dat de rang een vrij hooge was, èn om het gebruikte *ratu* èn vooral om de verhouding, waarin Rangga wuni (Wiṣṇuwardhana) en Mahiṣa campaka (Narasingha) tot elkander stonden [2]).

Jingga geschaakte prinsessen, Dewi Wahita en Dewi Puyĕngan, bij zich aan zijn hof had, en ook de vraag te worden gesteld of Wahita soms nog een reminiscens aan het Dewi Suhitâ van dit hoofdstuk zou kunnen zijn. In Menak koñcar zou Bhre Tumapĕl kunnen schuilen.

1) Narapati als titelnaam komt ook in den Nâg. (12:3; 66:1) voor; deze persoon is daar *patih* van Daha, en broeder van den vorst van Wĕngkĕr (= Prameçwara I van Pamotan, hierboven *B*). Over den *ratu angabhaya* zie bl. 77, noot 7.

2) Van het Damar wulan verhaal bestaan er verscheidene redacties, onder welke de tekst die aan Roorda van Eysinga bekend was, en die een andere is dan de door Winter gebruikte, zeker de oudste is, zooals reeds bekend werd gesteld in Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 594. Van het begin van deze redactie bezit het Bat. Gen. een exemplaar op palmblad, met oud-Javaansch schrift geschreven. De *sĕngkala* er in is *mantri-kuda-obah-ringrat*, 1673 = A. D. 1748. Wat Roorda van Eysinga van het boek zeide, in zijn Handboek, III, 2 (1832), bl. 30, „in het laatst der vorige eeuw is zij uit een Javaansch handschrift, dat in eene oudere Javaansche taal geschreven was, in een Javaansch dat aan het tegenwoordige gelijk staat overgebragt", is dus geenszins zoo onjuist als men wel gemeend heeft, tenzij men hier bepaald wil vallen over taal in plaats van schrift, die beide, ook nu nog, zoo menigwerf met elkander verward worden. De Hollander was onnauwkeurig, toen hij in zijn Handleiding bij de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde (1848), bl. 228 (A, nº. 47) „oud-Javaansch" in de plaats stelde van wat men bij Roorda van Eysinga vindt. Van dezen tekst bestaan verscheidene variaties, welke vooral in het naspel, de lotgevallen van Damar wulan als hij koning geworden is, onderling sterk afwijken. In de verzameling te Leiden wordt deze redactie vertegenwoordigd door nº. CXIX (Cod. 1845) en CXX (Cod. 1838) van den Catalogus van Prof. Vreede (1892). Een tweede is die, welke Winter in proza overbracht, zie Tijdschr. Bat. Gen. IV (1855), bl. 199, en Verh. Bat. Gen. XXX (1863), en waarvan de Hollander, in zijn Handleiding van 1848, op bl. 158 en volgg., het begin uitgaf. Hier luidt de sĕngkala *wil-obah-nunggang-jalma*, 1765; te Leiden CXIV (Cod. 1797), CXVII (Cod. 2117)? en CXV (Cod. 2152), de proza-bewerking. Ten derde vindt men de redactie, welke door de firma van

Wie nu die Bhre Daha was, die door Bhra Hyang Wiçeṣa naar het Westen werd medegevoerd, en of zij de persooon was, welke Bhre Wîrabhûmi tot zoon had aangenomen, is eene zaak die moeielijk is uit te wijzen. De gebezigde uitdrukking, *ingĕmban*, wijst zonder twijfel op een dame, en in de aanteekening bij Hoofdstuk X werd het reeds beredeneerd, dat moeielijk iemand anders dan Bhre Daha II Bhre Wîrabhûmi kan hebben aangenomen. Nu kan men gissen, dat de Bhre Daha, welke bij Bhre Wîrabhûmi werd aangetroffen, de dochter was van Paṇḍan salas I (40), Bhre Daha III (49), de echtgenoote van Bhre Tumapĕl III (*b*) (39), of de latere echtgenoote van deze, door Bhre Wîrabhûmi bijv. geschaakt, te meer daar Bhre Daha II (20), volgens de berekening boven, reeds tusschen 1293 en 1298 overleden was. Maar terwijl dit op zich zelf reeds slechts een gissing is, zijn daarmede de moeielijkheden omtrent deze persoon toch nog niet uit den weg geruimd, daar, terwijl volgens dezelfde berekeningen ook de dood van deze Bhre Daha, Bhre Daha III (49), ons straks in ditzelfde hoofdstuk, bl. 31, reg. 21 wordt bericht, † 1338, er in 't volgende hoofdstuk weder een Bhre Daha ten tooneele treedt, in wier persoon, want ook daar moet een vrouw bedoeld zijn [1]), men onwillekeurig weder iemand ziet, die tot Bhre Wîrabhûmi in een nauwere betrekking stond, en dus òf de persoon was die door Hyang Wiçeṣa uit het oostelijke rijk gehaald werd, òf wel die welke hem als kind aannam. Doch hierover zie men wederom verder bij het volgende hoofdstuk.

Zooals men gezien heeft, werd hier, omdat de Pararaton het niet uitdrukkelijk zegt, voorzichtigheidshalve geregeld slechts vermoedender wijze gesproken van een op nieuw aan het bewind treden van Hyang Wiçeṣa, nadat hij in 1322 Çaka *bhagawân* geworden was, maar het bleek ondertusschen uit het uit de Notes van den Heer Groeneveldt aangehaalde, dat wat er over de *parĕgrĕg* [2]) in de Pararaton voorkomt, ons feitelijk ook door de Chineezen wordt bericht. In het aangehaalde wordt de naam van Hyang Wiçeṣa, die er slechts wordt aangeduid met „the western king, Tumapan", niet genoemd. Daarom is het van belang bij dit hoofdstuk nogmaals naar die Notes te verwijzen, omdat men daar iets lager nog deze mededeeling aantreft: „In the year 1415 (= Çaka 1337) the king adopted the name Yang Wi-si-sa, and sent envoys to thank the Emperor for his

---

Dorp te Sĕmarang onder toezicht van Raden Pañji Jayasubrata werd uitgegeven, en zeker nog jonger is. Deze werd, volgens eene aanteekening van Raden Mas Ismangun Danuwinata, vervaardigd door Raden Rangga Prawiradirja, weleer *wĕdana mañcanĕgara* te Maospati); te Leiden n⁰. CXVI (Cov. 1866(2)) en CXVIII (Cod. 2192)?. Behalve deze bestaan er nog andere redactie's, althans fragmenten daarvan, die van minder beteekenis schijnen te zijn. Van veel belang daarentegen zou wel eens kunnen blijken te zijn, wat men aantreft in een Sĕrat kaṇḍa, en hier beneden achter Hoofdstuk XVIII, in een extract uit dat boek, dient medegedeeld te worden. Een Damar wulan in *lakon*-vorm vindt men in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVIII (1895), bl. 457; op het einde van deze wordt hier, in verband met wat de Pararaton omtrent de latere lotgevallen van Raden Gajah verhaalt, nog eens de aandacht gevestigd.

1) Zooals nader zal blijken, achten wij voor deze opvatting van Brandes geen voldoenden grond aanwezig. Ook de gevolgtrekking, dat deze Bhre Daha IV in nauwere betrekking tot Bhre Wîrabhûmi zou hebben gestaan, moet o. i. vervallen.

2) *Rĕgrĕg* = *rĕrĕg* = *rurug* = *lurug* N. Jav. en ook *uug* in 't Bal. — Verg. bl. 177, noot 3.

kindness, and to bring as tribute products of the land". In dit gedeelte toch vindt men èn den naam van den vorst zelf, èn schijnt het al evenzeer, dat Hyang Wiçeṣa ook in een lateren tijd nog de teugels van het bewind in handen had. Het jaar 1415 (= Çaka 1337) valt lang vóór zijn dood, want Hyang Wiçeṣa, die dus inderdaad op nieuw de regeering in handen schijnt te hebben genomen, sterft, volgens de opgave, bl. 31, reg. 26, eerst ruim twintig jaren na de *parĕgrĕg*, in 1350 of 1351 Çaka, terwijl zijne dochter, de *prabhu istri* II, hem slechts kort overleeft, daar haar dood onmiddellijk na den zijnen wordt bericht [1]).

Hoewel in deze aanteekeningen overigens het doel slechts is den tekst van de Pararaton zooveel mogelijk toe te lichten, ook om hare zeker niet geringe geloofwaardigheid in het licht te stellen, schijnt het hier echter niet ongepast nog iets verder te gaan, en op nog een paar bijzonderheden te wijzen, die onder de periode 1311—1351 Çaka vallen, maar in de Pararaton niet vermeld zijn, en slechts in de Notes worden aangetroffen.

Uit die Notes blijkt nl. op bl. 110 (231) en 112 (233) dat een zeker gedeelte van Borneo's westkust, dat met den naam Puni [2]) wordt aangeduid en niet geïdentificeerd kon worden [3]), aan Java tijdens Hayam wuruk tribuutplichtig is geweest en dat nog in dezen tijd was.

Naar dat Puni zond de Chineesche keizer in 1370 (= Çaka 1292) een gezantschap. Er heerschte daar een hooghartige koning, maar deze werd terecht gewezen. Het land was toen juist geplunderd door lieden van Sulu, en de koning vroeg daarom vrijstelling van belasting voor drie jaar, doch men deed hem weten, dat dit niet ging. „Now, — zoo staat er verder, — this country had hitherto belonged to Java, and the people of the latter country tried to prevent him (in de betaling van het tribuut aan China); the king was wavering in his decision, but the envoy remonstrated with him, saying: „Java has already a long time acknowledged itself a subject and brought tribute; why do you only fear Java, and not the Celestial Court?" The king then appointed envoys to bring a letter", enz.

In 1405 en 1408 (= Çaka 1330) was daar een koning, die met den Chineeschen keizer zeer bevriend, en bij hem zeer in gratie was, doch in 't laatstgenoemde jaar reeds overleed.

„The Emperor issued an edict to console his son, Hia-wang, [4]) who was ordered to succeed his father and appointed king of the country. Hia-wang and his uncle reported that their country had to give Java forty caties camphor baros

---

1) Ook deze meening van Brandes berust, hoewel op den tekst steunend, o. i. op een misverstand; zie de in de tweede editie gewijzigde Aanteekening bij het volgend hoofdstuk. Slechts de vader overleed in 1351, de dochter regeerde tot 1369.

2) 浡泥 P'o-ni. Dit zou een plaatsnaam als Bṛni kunnen vertegenwoordigen. F.

3) Later is het met Brunai gelijkgesteld; verg. Rouffaer in Bijdr. Tl. Lnd. Vk. v. N.I. 74 (1918), bl. 139.

4) 遐旺 Hia-wañ (*Ha-wañ). F.

every year and begged an imperial order to Java that this annual tribute should be stopped, in order that it might be sent instead to the Imperial court; they further said that, as they were going home now [1]), they asked for the Emperor's orders and for permission to remain at home a year in order to satisfy the wishes of the people; at last they requested that the time for bringing tribute and the number of persons who were to accompany it, might be fixed. The Emperor acceded to all these wishes; he ordered that tribute should be sent once in three years and that the number of persons coming with it, should depend on the king's pleasure. He also gave an order te Java, telling them not to ask any more the annual tribute of this country", zonder dat er evenwel bij opgegeven wordt, of Java in overeenstemming met dat bevel ook heeft gehandeld.

Doch al blijkt hieromtrent niets, en al weten wij nu nog niet waar dat Puni eigentlijk lag, zelfs als het van Hiawang voor een gedeelte overgroote beleefdheid tegenover den Chineeschen keizer is geweest, die hem dat verzoek tot hem deed richten, waar zijn vader en hij zelf zulk eene goede ontvangst in China hadden ondervonden, er werd toch tegelijkertijd een grootere onafhankelijkheid en een zich afscheiden van Java mede beoogd, en, op zich zelf van weinig belang, is dit toch in verband met andere feiten van een zekere beteekenis. Want er zijn ook nog andere berichten, die er op wijzen, dat het rijk van Majapahit, dat, zooals uit dit hoofdstuk bleek, òf onderling verdeeld was òf zelfs op Java met vijanden te kampen had, toenmaals gedurende de regeering van Hyang Wiçeṣa en zijne dochter, reeds niet meer het machtige Majapahit genoemd kan worden, wat het onder de *prabhu istri* I en Hayam wuruk, laat ons zeggen onder het beheer van Gajah mada, geworden en geweest was. Ook elders worden er pogingen gedaan het uitgestrekte gebied van het rijk te verkleinen, en goedschiks of kwaadschiks schijnt dit gedeeltelijk ook gelukt te zijn.

Van belang is hier in dit opzicht zeker dat gedeelte van het Chineesche bericht over Java tijdens de Ming-dynastie, uit de jaren, die hier in aanmerking komen, dat boven werd overgeslagen. Als voorgevallen tusschen 1408 en 1415 (Çaka 1330 en 1337) vindt men *ll.*, bl. 37 (163) bericht: „At that time Palembang was under the domination of Java and the king of Malacca falsely pretended that he had an order from the Emperor to claim this possession. When the Emperor heard this, he gave an edict saying: When lately the eunuch Wu Pin came back, he reported that you (king of Java) had treated the imperial envoys in the most respectful way; now I have heard lately that the king of Malacca has claimed the country Palembang from you and that you have been very much astonished, fearing that this was my will; but I treat people in the most upright way and if I had allowed him to do so, I certainly would have sent an open order, therefore you have no reason to be afraid and if bad men make

1) Het sterfgeval had in China plaats, waarheen de koning zich met zijn familie persoonlijk had begeven.

use of false pretences, you must not lightly believe them", een positieve mededeeling van een poging door den koning van Malaka gedaan om aan Majapahit een gedeelte zijner onderhoorigheden afhandig te maken. Houdt men daarbij in het oog, dat in de genoemde jaren die vorst van Malaka niemand anders was dan Mansur Shah, die van 1374—1447 A. D. regeerde [1]), dan valt er door een gedeelte van de Sajarah Malayu op dit bericht een eigenaardig licht, evenals het op zijn beurt dat gedeelte van die kroniek van bijzonder belang maakt.

Behalve het boven reeds genoemde bevat de Sajarah Malayu nl. nog een ander verhaal over Majapahit, dat, een geheel hoofdstuk beslaande, het XIVe, in 't kort het navolgende is.

Toen de vorst [2]) van Majapahit overleed, liet hij slechts eene dochter na, Raden Galuh wi [3]) kusuma. Deze prinses werd nu, bij ontstentenis van een mannelijken troonsopvolger, door *patih* Gajah mada tot koningin gehuldigd. Zij was en bleef ongehuwd, tot men in de wandeling Gajah mada ging beschuldigen van de vorstin voor zich zelf bestemd te hebben, en hem dit door het toevallig afluisteren van een gesprek tusschen matrozen bekend was geworden. Zoo bespeurd hebbende dat men zelfs aan zijne integriteit is gaan twijfelen, begeeft hij zich tot haar om er haar op te wijzen, dat de tijd voor haar gekomen is om zich in het huwelijk te begeven. Zij vraagt hem een *sayĕmbara* (*swayamwara*) uit te schrijven, wat hij dadelijk doet. Een ieder, zelfs ouden van dagen, gering volk, mismaakten en gebrekkigen, komen op, om voor haar te defileeren, opdat zij hare keuze zal kunnen doen en daaronder ook, en wel in de allerlaatste plaats, een zekere Ki Mas jiwa, de aangenomen zoon van een *tuwak*-handelaar (*pañadap*, Jav. *panderes*). Op dezen viel de keuze, zoodat hij *ratu* van Majapahit werd, in welke hoedanigheid hij den naam en titel *sang aji* Jayaningrat voerde. Nu was dit jonge mensch, zooals in het voorafgaande reeds was medegedeeld, in werkelijkheid iemand van hooge afkomst, en had hij met zijn pleegvader een afspraak gemaakt dezen in Gajah mada's plaats *patih* te maken, als hij soms eens koning van Majapahit worden mocht. Hij was nl. de zoon van een vorst van Tañjung pura [4]), door een storm, tijdens een spelevaart, van zijn familie afgescheiden, bij Majapahit door dien *tuwak*-man opgevischt, en sedert bij hem gebleven, terwijl

---

1) Dit is onjuist; zie noot 1 op de volgende bladzijde.

2) Deze wordt hier in dit hoofdstuk, evenals elders in de Sajarah Malayu, haast geregeld *batara* genoemd.

3) Hier zonder twijfel een verkorting van *dewi*. Raden galuh is bijv. in de Pañjiverhalen gewoonlijk de oudste dochter uit het huwelijk van den vorst met de voornaamste gemalin.

4) Het citaat boven (bl. 148) uit de Sajajah Malayu, Hoofdstuk II, gewaagt van een vroeger contact van Majapahit met dit rijk. De vorst van Majapahit huwt bij die gelegenheid met Candradewi, een dochter van Sang Sapurba (Supraba), terwijl een zoon van deze, sang Maniyaka (verknoeiing van den naam eener andere *widadari*, nl. Menakâ, Van der Tuuk, Bataksch leesboek, IV, 1862, bl. 115), huwt met de dochter van den vorst van Tañjung pura, en door zijn vader in dat rijk tot koning wordt aangesteld. In dit hoofdstuk (XIV) wordt deze prins van Tañjung pura de *piyut* (achter-achter-kleinzoon) van dien Maniyaka genoemd.

zijn eigentlijke naam Kirana langu, قرن لاڠو, was. Zijn pleegvader komt hem na zijn troonsbestijging aan zijn belofte herinneren, en hij stelt er, zich tevens bekend makende, Gajah mada van op de hoogte, die de moeielijkheid weet op te lossen door den *tuwak*-man tot hoofd aan te stellen over allen, die dat vak nog verder beoefenden. Daarop verneemt men nu in Tañjung pura, wie eigentlijk de nieuwe vorst van Majapahit is. Zijn vader laat de juistheid van hetgeen hij verneemt onderzoeken, en als het nu ook van die zijde erkend is geworden, schikken zich alle vorsten van Java onder zijn bewind. Uit het huwelijk wordt een dochter geboren, die den naam krijgt van Raden Galuh Candrakirana, en wier schoonheid overal geroemd wordt. Dit komt ook ter oore aan den toenmaligen vorst van Malaka, Sultan Mansur Shah [1]), die besluit haar ten huwelijk te gaan vragen. Hij laat te Singapura en te Singaraya [2]) een groote vloot gereed brengen van 200 driemasters, stelt zijn rijk onder Paduka raja den *bandahara*, Sri Naradiraja en Sri Wijadiraja, kiest 40 edelknapen en 40 freules uit, wier chef Tun Bijasura wordt, en begeeft zich met dezen op weg naar Majapahit, ook vergezeld van den vorst van Indragiri, dien van Djambi, dien van Lingga en dien van Tungkal (تڠکل) [3]), die hij daartoe uitgenoodigd had. Als hij Majapahit bereikt, zijn daar ook de vorsten van Daha en van Tañjung pura. Hij wordt luisterrijk ontvangen en ziet zich zelfs de hoogste plaats onder allen toegewezen. Ook hem stelt nu de *batara* van Majapahit op de proef, op een zelfde wijze als hij dat die twee andere vorsten had gedaan, door hem, behalve een statie-kris, nog 40 andere krissen ten geschenke te geven,

---

1) Na Sĕkandar Shah, zie bl. 154, noot 2, volgen bij De Hollander:

Magat,	1274—1276,
Mohammad Shah,	1276—1333,
Abu Shaid,	1333—1334,
Modhafar Shah,	1334—1374,
Mansur Shah,	1374—1447.

Deze laatste vorst vertegenwoordigt het 9e geslacht gerekend van Tribuwana (Nila utama), die een broeder was van Maniyaka, uit wien de prins van Tañjung pura was gesproten. Daar deze van dien vorst een afstammeling is in 't 5e geslacht, zie de vorige aanteekening, was de prinses van Majapahit dus iemand uit 't 6e geslacht, wat een verschil van drie geslachten geeft. Bij de beoordeeling van het verhaal is het wellicht niet ongewenscht hier even op te letten. Candrakiraṇa is het meest bekend als de naam van de prinses van Daha, Raden Pañji Ino Kĕrtapati's verloofde. — (Vgl. Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919), bl. 478). — De Heer Rouffaer is zoo vriendelijk als resultaat zijner onderzoekingen mede te deelen, dat men thans voor de vorsten van Malaka het volgende lijstje kan opstellen:

1 Pĕrmaisura (= Raja Iskandar Shah)	ca. 1390—1414.
2 (of 2—2a?) Raja Mĕgat? (= Raja Bĕsar Muda?). .	1414—1424.
3 Maharaja (Sultan?) Mohammad Shah.	1424—1445 (of 1450?).
3a Abu Shaid Sultan?	1445—1450?
4 Sultan Mudhafar Shah	1450—1458.
5 Sultan Mansur Shah.	1458—1477.

2) Dit Singaraya moet zijn: Sungairaya, en deze „Groote Rivier", de Rio Formoso der Portugeezen, is de Sungai Batu Pahat, tusschen Muar en Malaka's Zuidpunt. Dit Sungairaya-gebied was het erfelijk apanage-gebied van Malaka's Laksamana (aanteekening van G. P. Rouffaer).

3) In Palembang.

van welke de scheeden gebroken waren, met het verzoek deze in orde te laten brengen. Had hij ze bij de beide anderen weer kunnen laten wegstelen, ditmaal gelukt het niet; de freules zijn den Javaanschen dieven te slim af. Zoo doen ook de jonkers dingen, die de verbazing wekken. Tun Bijasura jaagt een hond, die aan een gouden ketting lag, zulk een schrik aan, dat deze losbreekt, en wegloopt, en Hang Jĕbat en Hang Kasturi veroorloven zich de vrijheid in een anders slechts door den vorst alleen persoonlijk gebruikte *balay* te gaan zitten, zonder er zich vandaan te laten jagen, hoeveel moeite men er zich ook voor geeft, met dat gevolg dat de vorst van Majapahit hun dat nu verder dan ook maar toestaat. Maar onder al die jonkers, van wie met name ook nog genoemd worden Hang Lakir, Hang Lakiyu, Hang Ali, Hang Sĕkandar, Hang Hasan, Hang Husen [1]) en Hang Tuwah, was deze laatste de meest in het oog loopende persoon, bij de mannen gerespecteerd, door de vrouwen bewonderd en door de meisjes bemind; er werden zelfs liedjes op hem gemaakt, evenals dat ook geschiedde op een der krijgers van Daha, Sangkaningrat [2]). De vorst van Majapahit geeft dan ook straks zijne toestemming tot het huwelijk. Na groote feesten, gedurende welke Tun Bijasura nog een paar stukjes uithaalt [3]), heeft het plaats, en eenigen tijd daarna vraagt Sultan Mansur Shah aan zijn schoonvader verlof om met zijne vrouw, de prinses van Majapahit, Raden Galuh Candrakirana, naar Malaka terug te gaan. Als dit hem is toegestaan en hij gereed is om te vertrekken, zendt hij Tun Bijasura tot den *batara* om Indragiri voor hem te vragen. Het werd hem geschonken. Dan zendt hij nog Hang Tuwah om ook Siantan te verkrijgen [4]), wat evenmin geweigerd wordt, want zelfs Palembang zou er nog bij gegeven worden, zoo er om gevraagd werd. Mansur Shah schijnt echter reeds tevreden te zijn geweest, want hij vertrekt daarop naar Malaka, waar de Majapahitsche prinses later van een zoon, Raden Kĕling (كلڠ), bevalt [5]).

Al is hier de voorstelling een geheel andere, en ook de uitslag niet dezelfde, beide mededeelingen, èn de Chineesche èn de Maleische, doen ons weten, dat er tijdens het bewind van Mansur Shah door Malaka pogingen, met meer of minder

1) De laatste vier namen zijn een uitbreiding. Als de gezellen van Hang Tuwah worden gewoonlijk slechts Hang Jĕbat, Hang Kasturi, Hang Lakir en Hang Lakiyu genoemd.

2) De *pantun*'s worden medegedeeld, doch zij zijn niet terecht te brengen. Van Hang Tuwah's heldendaden wordt slechts iets te voren wat medegedeeld, nl. het geval met den Javaanschen *amok*-looper, dien hij overhoop steekt lang voordat men van Malaka vertrok; ook wordt zijn krijgskreet „geef mij een Laksamana (admiraal) om mede te vechten", vermeld, die hem den bijnaam van den Laksamana bezorgde.

3) Bij alles wat de Maleiers aan het hof van Majapahit doen zijn zij, bestudeerd, zoo onwellevend mogelijk.

4) Ook de vorm der vragen hier is zulks in hooge mate: *jakalaw dianugrahakan sabaikbaikña, jakalaw tiyadapon diambil juga.*

5) Het overige van dit hoofdstuk, dat over Hang Tuwah handelt, heeft met het oog op Majapahit geen beteekenis. Slechts dient er nog uit vermeld te worden, dat Mansur Shah den vorst van Indragiri, dien hij tot zijn schoonzoon maakt, niet naar zijn rijk terug laat gaan, blijkbaar omdat hij zich nu als zijn souverein beschouwt.

gunstigen uitslag, zijn aangewend om zich met een in de buurt van dat rijk te vinden gedeelte van Majapahit's onderhoorigheden te verrijken, terwijl uit beide tevens blijkt, dat ook Palembang ondertusschen, na den dood van Gajah mada, tot die onderhoorigheden is gaan behooren.

Wat er in werkelijkheid aan historische waarheid in het XIVe hoofdstuk van de Sajarah Malayu schuilt, is zeer moeielijk te bepalen. Hoewel het kwalijk aangaat aan te nemen, dat het geheel zonder historischen achtergrond zou zijn, is men bij gebrek aan gegevens van de Javaansche zijde, over hetgeen er in verhaald wordt, toch ook niet in staat er uit te schiften wat meer en wat minder vertrouwen verdienen zou, zelfs niet al zou men daarbij het eenvoudiger, maar zooveel breedsprakiger referaat over de verhouding van Malaka tot Majapahit in den Hang Tuwah-roman in de beschouwing opnemen. Hier laten wij dat dan daarom ook rusten, te eer nog omdat het hier de plaats niet is een uitvoerige en geregelde inhoudsopgave van dat geschrift, of een der redacties ervan, te leveren [1].

HOOFDSTUK XIII.

Dewî Suhitâ, alleen. Çaka 1351—1369 [2].

Tuhan Kanaka overlijdt [3] in Çaka 1352 [4]. Hij was 17 jaar *apatih*.

Bhre Lasĕm sterft te Jinggan.

Bhre Paṇḍan salas sterft.

Raden Jagulu.

Raden Gajah wordt uit den weg geruimd, omdat hij Bhre Wirabhûmi onthoofd had, in Çaka 1355.

Bhre Daha werd vorst [5] (*ratu*) in Çaka 1359.

---

1) Over den Hang Tuwah-roman leze men vooral wat Prof. Dr. G. K. Niemann mededeelde in zijne Bloemlezing uit Maleische geschriften, 1ste stuk (5de druk, 1906) groote uittreksels gevende. Het eerste uittreksel vindt men in transcriptie ook in de Hikajat Hang Tuwah tersalin soeratannja oleh R. Brons Middel, Leiden 1893. Met het oog op Gajah mada's plannen met Palembang, zie boven bij Hoofdstuk IX, leest men bij Niemann, bl. 8 (in den 1sten druk van 1870) — er zijn door Hang Tuwah, als jongen, krijgsgevangen gemaakten aan het woord, — *adapon kami sĕkaliyan ini musuh dari Siantan, sĕpuluh buwah pĕrahuña, dan nama pĕnghulukami itu Aṛya Nĕgara, dan dari Jĕmajapon sĕpuluh buwah juga hĕndak mĕrompak ka tanah Palembang. Adapon akan sĕkarang sĕgala kĕlangkapan satĕngahña sudah lalu, kami di bĕlakang ini karĕna patih Gajah mada, mantĕri ratu Mĕñjapahit, mĕñuruhkan sĕgala pĕnghulu anak sungay yang taalok ka Mĕñjapahit itu mĕrompak ka Palembang lalu naik ka darat ka bukit Siguntang, disuruhña rampas oleh patih Gajah mada itu, karĕna kami sĕkaliyan ini taalok ka Mĕñjapahit.* — Een latere editie is die van Shellabear (1908—9).

2) Koningsnaam en jaartallen wijken van de eerste editie af. Zie Aanteekening.

3) In 't Jav. *atĕlasan.*

4) Zoo te lezen in plaats van 1363.

5) In de eerste editie staat: koningin.

Bhra Parameçwara, nl. die te Wiṣṇubhawana stierf, sterft in Çaka 1368, en wordt bijgezet te Singhajaya.

Bhre Kĕling sterft, en wordt bijgezet te Apaapa.

Bhra *Prabhu istri* sterft in Çaka 1369, en wordt mede te Singhajaya bijgezet.

AANTEEKENING.

[Gelijk in het Voorbericht reeds werd medegedeeld, is dit Hoofdstuk het eenige, bij welks betiteling wij een andere opvatting in de plaats van die van Brandes hebben gesteld. Volgens dien laatste was er, na het aan het slot van het vorig Hoofdstuk vermelde overlijden van Suhitâ, koningloosheid tot 1359 en trad toen Bhre Daha IV op, terwijl uit haar aanduiding als *prabhu istri* bij haar dood in 1369, blijkt, dat wij ook hier met een vrouw te doen hebben. Brandes verzuimt niet, de aandacht te vestigen op de zonderlinge omstandigheid, dat bij het optreden in 1359 het woord *ratu* gebezigd wordt, terwijl de regeerende vorsten in dezen tijd anders geregeld *prabhu* genoemd worden. Behalve het niet vermelden van de koningloosheid (gelijk in Hoofdstuk XVI wel geschied is) is verder een bezwaar, dat de *prabhu istri* III in 1369 wordt bijgezet te Singhajaya, en dit juist de bijzetplaats van Bhra Parameçwara, den echtgenoot van Suhitâ is; Bhre Daha IV zou dus begraven zijn bij den man harer voorgangster [1]).

Daartegenover hebben wij in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) bl. 15—22 een andere opvatting ontwikkeld, daarop neerkomend (voor de bijzonderheden verwijzen wij naar het artikel zelf), dat de in 1369 bijgezette koningin ten rechte Suhitâ is, de reeds sinds 1322 regeerende *prabhu istri* II; er is dus geen koningloosheid geweest en de bijzettingskwestie levert geen moeielijkheid meer. Bhre Daha IV echter is in 1359 opgetreden niet als koningin (*prabhu*), maar in de lagere positie van een (in dezen tijd waarschijnlijk vrij onafhankelijk) *ratu* te Daha; er is geen reden om deze persoon voor een vrouw te houden. Hij kan dan verder geïdentificeerd worden met de Bhre Daha (V volgens Brandes), die blijkens bl. 32, reg. 18 in 1386 overleden is. De mededeeling aan het slot van Hoofdstuk XII, dat zoowel Hyang Wiçeṣa als de *prabhu istri* II in 1351 overleden zijn, vatten wij dan op als een dubbele vermelding van eenzelfde feit, den dood des konings; de schrijver van de Pararaton heeft het als twee gebeurtenissen beschouwd en ter verduidelijking het *istri* toegevoegd, hetwelk geschrapt dient te worden.

Tot goed begrip van de kwestie meenden wij deze opmerkingen een plaats te moeten geven. Men houde dus in het oog, dat onzes inziens de *prabhu istri* III, waarmede Brandes' thans volgende Aanteekening aanvangt, als zoodanig niet heeft bestaan.]

De *prabhu istri* III, die in 1359 Çaka koningin werd, heet Bhre Daha, bl. 31, reg. 34, en moet, als men ook haar met een volgcijfer wil aanduiden, Bhre

1) Zie over die bijzetting hieronder de Aanteekening van Brandes.

Daha IV worden, want de in 't voorafgaande voorkomende Bhre Daha I (Kĕrtarâjasa's gemalin), Bhre Daha II (Kĕrtarâjasa's dochter), en Bhre Daha III, de dochter van Bhre Paṇḍan salas I, waren allen, zooals aangenomen worden moest, reeds overleden, zie voor de laatste bl. 31, reg. 21.

Is dit intusschen, zoo goed en zoo kwaad als dat ging, vrijwel uitgemaakt, er doet zich hier een andere vraag voor, en wel deze, of deze Bhre Daha IV niet in een nader verbând stond tot Bhre Wîrabhûmi. Dit moet zonder twijfel worden aangenomen.

Zooals men gezien heeft, wordt in dit hoofdstuk, dus na den dood van Hyang Wiçeṣa en de *prabhu istri* II, in Çaka 1351, Raden Gajah, die in 1328 Bhre Wîrabhûmi versloeg en onthoofdde, juist om deze daad, in Çaka 1355, zelf van kant gemaakt, *ingilangakĕn pinadoṣa amĕki Bhre Wiṛabhumi.* Moet hij om die heldendaad tijdens de vorige regeering, van Hyang Wiçeṣa en de *prabhu istri* II, in tel en in eere zijn geweest, er moet daarna een andere factie aan de bovenhand zijn gekomen, en wel juist eene, die den aan Bhre Wîrabhûmi aangedanen dood, nu blijkbaar moord genoemd, niet billijkte, dus een partij, die het weer voor Bhre Wîrabhûmi opnam, ook al was zijn ondergang reeds iets van meer dan twintig jaren her. Het ligt dus inderdaad voor de hand te veronderstellen, dat de daarop in 1359 Çaka aan het bewind komende Bhre Daha IV iemand was, die tot Bhre Wîrabhûmi in relatie stond. Het zou toch zeer begrijpelijk zijn, dat zij het tot den troon had gebracht, juist gesteund door, misschien ook als hoofd van de partij, die, toen daartoe de gelegenheid zich ten laatste voordeed, gemeend heeft den dood van Bhre Wîrabhûmi te moeten wreken, door op hare beurt zijnen moordenaar geweldadig te dooden, en dit dwingt dan wederom om te vragen of in deze Bhre Daha IV wellicht niet tevens teruggevonden wordt de Bhre Daha, van wie sprake is in het gedeelte, dat over de *parĕgrĕg* handelt, en door Bhra Hyang Wiçeṣa uit Bhre Wîrabhûmi's oostelijk rijk werd weggevoerd, of misschien ook die, welke hem tot kind aannam, welke beiden ook wederom dezelfde persoon zouden kunnen zijn [1]).

Zooals boven beredeneerd werd, werd Bhre Wîrabhûmi tot zoon erkend door Bhre Daha II, de dochter van Kĕrtarâjasa, zie bij Hoofdstuk X. Het werd daar reeds toegegeven, dat er eenige bezwaren zijn, maar het bleek nog duidelijker dat Bhre Daha I en Bhre Daha III buiten rekening moesten worden gelaten. Eene mogelijkheid rest er nog, misschien was de pleegmoeder van Bhre Wîrabhûmi ook Bhre Daha II niet, doch een ander, over wie de Pararaton in het voorafgaande geen verder licht geeft.

Bij Hoofdstuk XII werd er verder stil gestaan bij de vraag, wie of wat de Bhre Daha, welke in de *parĕgrĕg* genoemd wordt, wel wezen kon. Het werd

1) Deze redeneering vervalt natuurlijk door het aanvaarden der in den aanhef dezer Aanteekening uiteengezette opvatting; Bhre Daha IV was dan geen vrouw en ook geen koning(in) van Majapahit.

daar reeds uitgemaakt dat zij niet was Bhre Daha II, terwijl de mogelijkheid verondersteld werd, dat men in haar Bhre Daha III te zien had, en tevens werd er een enkel woord gewijd aan de redenen, die Bhre Tumapĕl III *b* (39) en Bhra Parameçwara II (47) konden doen weifelen bij het partijkiezen òf voor Hyang Wiçeṣa òf voor Bhre Wîrabhûmi, zie noot 1 op bl. 180, waarin de familierelatie van deze beide personen tot de beide tegenover elkander staande vorsten nog eens uiteengezet werd, en het bleek daar niet, dat Hyang Parameçwara, tenzij hij als schoonzoon van Bhre Tumapĕl III *b* (39) zich geheel bij zijnen schoonvader aansloot, eenige reden gehad zou hebben de partij van Bhre Wîrabhûmi te kiezen [1]), iets wat met Bhre Tumapĕl wel het geval scheen, in zoo verre als deze, hoewel een zoon van Hyang Wiçeṣa, doch geenszins zijn aangewezen troonsopvolger, daar Dewî Suhitâ daarvoor in aanmerking kwam, ook de schoonzoon was van Bhre Wîrabhûmi.

In dit hoofdstuk ontmoet men aan het slot een in een zeker opzicht merkwaardige mededeeling. Wellicht dat deze iets verder kan brengen. Er dient toch op gewezen te worden. Dit geschiede in verband met het voorafgaande.

Er wordt daar medegedeeld, dat de *prabhu istri* III, een ander dan deze kan niet bedoeld zijn, men zie slechts bl. 31, reg. 28, waar de dood van de *prabhu istri* II (Dewî Suhitâ) reeds geconstateerd is [2]), begraven wordt in een heiligdom Singhajaya, waarin reeds iemand bijgezet was, *tunggal dhinarma*, bl. 31, reg. 37, terwijl het verder blijkt, dat in datzelfde heiligdom een jaar te voren in 1368 Çaka de asch van Bhra Parameçwara II was geplaatst, over wiens persoonlijkheid met de door de Pararaton verstrekte gegevens ook al niet getwijfeld worden kan. De vraag doet zich voor, in welke relatie stonden deze beide personen tot elkander, dat men hun asch na hun dood op zulk eene wijze, op één en dezelfde plaats, ter ruste bracht.

Toevalligerwijze geeft de Pararaton van zulk een plaatsen van de asch van twee personen in één heiligdom nog een paar voorbeelden. Men vindt het o. a. op bl. 32, reg. 4 en 6. Zoowel Bhre Paguhan als Bhre Pajang, wie deze personen waren bleek boven bij de uiteenzetting in de aanteekening op Hoofdstuk X, nl. Bhre Paguhan II (42) en Bhre Pajang II (45), worden begraven te Sabyantara, welk feit ook daar, waar het de laatste dezer beide personen betreft, uitdrukkelijk wordt aangeduid met dezelfde uitdrukking, *tunggal dhinarma*. Kon het nu worden uitgemaakt wie deze personen waren, het bleek tevens dat zij, hoewel halfbroeder en halfzuster, met elkander in het huwelijk waren getreden, en Sabyantara omsloot dus na hun dood de asch van man en vrouw.

Zou ditzelfde nu ook het geval hebben kunnen zijn in het heiligdom Singhajaya? Zulk eene veronderstelling ligt voor de hand en leidt ook tot eenige onverwachte uitkomsten. Aangenomen dat dit het geval was, dan volgt er uit

1) In Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916), bl. 28 wordt de mogelijkheid geopperd, dat Parameçwara wellicht zelf rechten kon doen gelden op den door zijn vrouw bezetten troon.

2) Vgl. echter het begin dezer Aanteekening.

dat Bhra Parameçwara II (47) de gemaal was van de *prabhu istri* III, en wellicht niet die van *prabhu istri* II (Dewî Suhitâ), en er werd dan ook reeds boven in de aanteekening bij Hoofdstuk X, waar aangenomen werd, dat deze laatste, de *prabhu istri* II, met Bhra Parameçwara II in het huwelijk trad, een vraagteeken bij dien echt geplaatst, aangezien de bewoordingen van bl. 30, reg. 3 en 7 er wel aanleiding toe geven te veronderstellen, dat zij beiden in het huwelijk traden, doch daartoe niet rechtstreeks dwingen. Men vindt daar toch niet anders dan *putrestri mijil bhre prabhu stri, bhiṣeka dewi Suhita* en *aputra mijil bhre Koripan, bhra Hyang Parameçwara siraji Ratnapangkaja bhisekanira, angalap bhra prabhu istri, tan apuputra sira*. Er wordt wel gezegd, dat hij huwde met een *prabhu istri*, doch niet met die, welke Dewî Suhitâ heette, en van Dewî Suhitâ wordt wel is waar niet aangeduid, dat zij ongehuwd bleef, doch ook weder evenmin geconstateerd, dat zij wel in het huwelijk trad. Doch zou het nu, na hetgeen er nog verder aan het licht kwam, hoe weinig zeggingskracht er ook in schuilen moge, niet aannemelijker zijn te veronderstellen [1]), dat men met Bhra Parameçwara zijne gade in één heiligdom heeft laten rusten, en dat ook in de *prabhu istri* van bl. 30, reg. 6 zijne gemalin te zoeken is, de vorstin die in 1369 Çaka overleed, d. i. dus de Bhre Daha, welke in 1359 Çaka *ratu* werd? [2]).

Kon op deze wijze hier als van zelf eenige kritiek gegeven worden op de ontworpen geslachtslijst, daar het aan den dag kwam, dat deze niet in alle onderdeelen een onvoorwaardelijk vertrouwen verdient, wat op zich zelf reeds van groot nut is, omdat men er door weerhouden worden zal er te absoluut op te bouwen, het bleek tevens dat er van verschillende gedeelten van den tekst ook verschillende opvattingen mogelijk zijn, en dat hoe correct de redeneeringen over de persoon van de Bhre Daha van bl. 31, reg. 10, die der *parĕgrĕg*, op zich zelf ook mochten zijn, wat aan den lezer ter beoordeeling wordt overgelaten, het toch zeer wel mogelijk is, dat zij juist niet Bhre Daha III was, en dat in haar juist gezocht moet worden de latere *prabhu istri* III, wellicht zelfs de Bhre Daha die Wîrabhûmi's pleegmoeder was, en op wie Bhra Parameçwara reeds toenmaals zijn oogen geslagen had. Hier verdiepen wij er ons niet verder in, doch achten het daarbij veroorloofd om er nog verder op te wijzen, dat de *prabhu istri* II,

---

1) Gelijk boven reeds bleek, is ook een andere oplossing dan die van Brandes mogelijk: Hij gaat er van uit, dat Parameçwara en de in 1369 gestorven vorstin een paar vormen; daar de laatste de *prabhu istri* III is, moet ook P. met deze vorstin, en niet met *prabhu istri* II, gehuwd zijn geweest. Men kan ook zeggen: daar P. de echtgenoot der *prabhu istri* II was, moet de in 1369 overleden koningin diezelfde II, dus Suhitâ zijn. De bewoordingen van het Pararaton-citaat, zoo juist aangehaald, waar Parameçwara echtgenoot der *prabhu istri* heet, en juist van te voren Suhitâ als *prabhu istri* aangeduid is, bevelen o. i. deze laatste redeneering aan.

2) Hoe twijfelachtig het intusschen is, blijkt uit een derde voorbeeld van het begraven in één heiligdom. Volgens bl. 31, reg. 25, en 32, reg. 6, ook hier *tunggal dhinarma*, werden Bhre Wĕngkĕr II (41) en Bhre Kabalan II (50) beiden te Sumĕngka bijgezet; deze personen waren vader en dochter. — Of vader en zoon? Zie de vertaling op bl. 159.

die tijdens de *parĕgrĕg* vorstin was, toenmaals dan nog ongehuwd was gebleven, en er in den titel *ratu angabhaya*, voor lieden van latere dagen, wel eens, ten onrechte, schijnbaar iets gescholen kan hebben, dat hen heeft doen vermoeden, dat Raden Gajah met Dewî Suhitâ, d. i. de *prabhu istri* II, in 't huwelijk is getreden [1]).

In dit hoofdstuk wordt het laatst een *patih* vermeld, Tuhan Kanaka, die in 1352 Çaka, zoo moet er in plaats van 1363 gelezen worden, overleed, nadat hij 17 jaar de functie had bekleed. Boven werd zoo goed als niet bij die *patih*'s stilgestaan. Dit geschiedde om daar meer uitsluitend de geloofwaardigheid van de Pararaton in het licht te stellen en zich te blijven bepalen bij de genealogie der voorkomende personen van vorstelijk geslacht. Ook is het beter alles wat er van hen gezegd wordt, die als hoogste rijksdienaren zeer op den voorgrond tredende personen waren, op een enkele plaats te vergaren en te bespreken, waarvoor dit hoofdstuk juist de plaats schijnt.

Met dit hoofdstuk toch begint de Pararaton, die in het laatste gedeelte van het voorafgaande al veel abrupter was dan in het begin, zoo kort en onduidelijk te worden, dat men zelfs niet meer kan ontdekken in welke verhouding de personen, die nog verder genoemd worden, in verband stonden tot die welke in het voorafgaande voorkwamen. Moest dit reeds opgemerkt worden omtrent de vorstin, die juist aan het bewind was gekomen, het geldt, zooals men zien zal, niet minder van de nog verder voorkomenden, behalve dan van die enkelen, wier afsterven hier of later nog vermeld wordt (Bhre Lasĕm, Bhra Parameçwara, Bhre Kĕling, Bhre Jagaraga, Bhre Kabalan en Bhre Pajang), en boven bij Hoofdstuk X reeds behandeld werd. Behoudens dezen, en dan nog Raden Gajah, van wien reeds gesproken werd, de regeerende vorstin, en deze nog slechts gissender wijze, en Tuhan Kanaka, vinden wij hier en in het vervolg, behoudens een twijfelachtige uitzondering, zie het volgende hoofdstuk, niemand meer terug, die reeds bekend was.

De eerste *patih*, die genoemd wordt, is Prâṇarâja, tijdens Tohjaya, zie Hoofdstuk III. Op het feit dat er blijkens de inscriptie van 1216 Çaka, aan het hof van Kĕrtarâjasa (Raden Wijaya) een zeer hooge ambtenaar was van dezen naam, werd reeds gewezen bij Hoofdstuk VI (bl. 101).

Tijdens Kĕrtanagara vindt men eerst Raganâtha, die zich terugtrekt, en daarna Kĕbo tĕngah = Pañji Aragani, zie Hoofdstuk V.

Wie *patih* was onder Kĕrtarâjasa, wordt in de Pararaton niet vermeld.

Daarna vindt men onder Jayanagara Mahâpati in deze functie. Hierover

---

1) Zooals reeds werd opgemerkt, is de waarde van den titel *ratu angabhaya* onzeker, zie de aanteekening bij het vorige hoofdstuk (bl. 182). In de *lakon* Damar wulan huwt de held van het verhaal met de vorstin, maar vindt hij het goed slechts *senapati* (veldoverste) te worden en vereenigd te blijven met Añjasmara (*wondening raden Damar wulan sampun trima dados senapati kimawon, lulus kĕpanggih kalih ni Añjasmara*), Tijdschr. Bat. Gen. XXXVIII (1895), bl. 465.

kan niet getwijfeld worden, al ziet men daarnaast bericht, dat Nambi, Wîrarâja's zoon, zie Hoofdstuk VIII, bl. 25, reg. 18, als zijn vader heengaat, als *apatih* achterblijft. Uit het vervolg toch blijkt het, dat die titel zelf, althans voor een tijd, een eenigszins mindere waarde heeft gehad, en dat wat vroeger en later uitsluitend *apatih* (of *patih*) heette, *amangkubhûmi* of *amañcanagara* werd genoemd. Dit laatste moet Mahâpati zijn geweest, en deze bleef dit tot aan zijnen dood, bl. 26, reg. 14, in 1241 Çaka, het jaar waarin de *pakuṭi* plaats had, die negen jaar voor de *patañca* (in 1250 Çaka, zie bl. 27, reg. 10) voorviel.

Na hem bekleedde Arya Taḍah die functie. Dit blijkt bl. 26, reg. 36, waar zijn naam genoemd wordt, nadat er eerst van den *amañcanagara* gesproken is, die niemand anders was dan de *amangkubhûmi* van dien naam, terwijl het tevens aan het licht komt, waardoor de titel *apatih* en décadence was geraakt [1]), nl. omdat deze ook in gebruik was in wat men de regentschappen, de vasalstaten van Majapahit zou kunnen noemen, van welke daar Daha wordt genoemd. Deze Arya Taḍah was de fautor van Gajah mada, die inmiddels *patih* van Daha was geworden. Als hij oud is geworden, verlangt hij, dat deze in zijne plaats treden zal, *apatiha ring Majapahit*, bl. 27, reg. 32, waartoe Gajah mada echter nog niet durft over te gaan.

Toch volgt deze hem op. Wanneer dat geschied is, is niet zeker [2]). Bl. 28, reg. 20 wordt hij *apatih amangkubhûmi* genoemd, terwijl bij bl. 28, reg. 7 daarmede nog niet bedoeld is, daar hij bl. 28, reg. 17 eerst nog *angabehi* wordt, welke uitdrukking in 't verband evenwel niet duidelijk is; ook schijnt intusschen Arya Taḍah, zie bl. 28, reg. 27, nog niet geheel uitgediend te hebben. De *patih ing Majapahit*, genoemd op bl. 28, reg. 32, is zonder twijfel weer Gajah mada, en ook dit wijst er op, dat er voor het *tumuli pasunḍabubat*, bl. 28, reg. 29, een lacune moet zijn, want feitelijk wordt noch van zijn aanvaarden van die betrekking, noch van het werkelijk aftreden of het overlijden van Arya Taḍah iets vermeld. Slechts vindt men op bl. 29, reg. 16, opgegeven, dat Gajah mada in 1279 Çaka sinds 11 jaren *amangkubhûmi* was. Hij moet het dus geworden zijn in 1268. In 1290 Çaka overlijdt hij, bl. 29, reg. 28 [3]).

Gedurende een drietal jaren wordt er geen nieuwe *patih* benoemd, alsof Gajah mada niet te vervangen is geweest [4]).

---

1) Uit den Nâg. en de oorkonden blijkt, dat Gajah mada's titel als rijksbestierder nog steeds *patih* van Majapahit was. Van décadence was dus geen sprake, misschien is dat het geval geweest, toen dit deel van de Pararaton geschreven werd, en heeft de auteur den toestand uit zijn eigen dagen naar een vroeger tijdperk verlegd.

2) Volgens Nâg. 71 : 1 in 1253. Daarmede komt overeen, wat de nieuw gevonden passage bovenaan blz. 28 vermeldt: *sira Gajah mada sinĕmbahakĕn patih ring Majhapahit*; in verband met de ook door de Pararaton in 1253 gestelde *pasaḍeng*.

3) Zoowel die elf jaar als het overlijden in 1290 zijn onjuist (ten rechte 1286). Zie bl. 138, noot 1, en bl. 166, noot 1. Is het jaartal 1293 van Gajah ĕnggon's optreden juist, dan duurde de periode zonder *patih* dus zeven in plaats van drie jaar.

4) Die motiveering wordt in Nâg. 71 : 3 dan ook gegeven.

Zonder twijfel was het een bijzonder man, en waren zijn verdiensten niet gering. In de Pararaton wordt er van zijne verdiensten als rechtskundige of als rechter niet gewaagd [1]). Als zoodanig is hij bij de Javanen van Java nog bekend [2]). Hier vindt men hem uitblinkende in andere hoedanigheden. Hij redt Jayanagara van den rand van den afgrond, weet, of weet dat niet, zulks is niet duidelijk, de rust te herstellen onder het bewind van de eerste *prabhu istri* van Majapahit, is de held van vele veroveringen door Majapahit gemaakt en waardoor het zich koloniën verschafte, en speelt ook eene groote rol tijdens de regeering van Hayam wuruk, daar hij zich blijkbaar verzet tegen het door den vorst gewenschte huwelijk met de Sundasche prinses, dat hem daarentegen, uit een politiek opzicht, juist niet gewenscht voorkwam.

Eerst in 1293 volgt hem Gajah ĕnggon als *patih* op, bl. 29, reg. 29. Deze bleef dit 27 jaar. Hij stierf in 1320 Çaka, zie bl. 30, reg. 28.

Daarop bekleedt Gajah manguri die functie van 1320—1332, zie bl. 30, reg. 29 en bl. 31, reg. 16, en hij was het dus 12 jaar. Duidelijk is het, dat in overeenstemming daarmede de tekst, bl. 31, reg. 17, verbeterd moet worden, zij dit nu al met, dan wel zonder invoeging van *gumanti*, men zie de aanteekening bij de vertaling (bl. 178).

Een zelfde fout vindt men op bl. 31, reg. 20, waar men vermeld vindt, dat Gajah lĕmbana, die, ibid. reg. 17, genoemd wordt als de opvolger van den in 1332 gestorven *patih*, in 1335 overlijdt. Hij had dus drie jaren die functie bekleed, en daarom is ook daar het volgende *tigang tahun*, tot verbetering van den tekst, bij het voorafgaande te trekken.

Dat blijkt ook uit het vervolg, daar zijn opvolger, Tuhan Kanaka, en daarmede zijn wij hier aan het eind der opsomming gekomen, na in 1335 *patih* te zijn geworden, bij zijn overlijden in 1352 (zóó te lezen voor 1363), gezegd wordt 17 jaar die betrekking bekleed te hebben, zie bl. 31, reg. 20 en 29. Dezen Tuhan Kanaka vindt men terug in het wetboek Adigama, geplaatst intusschen in zulk een omgeving (Bhra Çiwa en Ḍangḍang gĕṇḍis), dat men vermoeden moet dat dat wetboek eerst vrij lang na zijn dood ontstond of den ons bekenden vorm kreeg [3]).

1) Wel worden die in Nâg. 12 : 4 gehuldigd.

2) Zooals men bij Raffles, History of Java, II, bl. 441, vindt opgegeven, bestaat er een wetboek, dat zijnen naam draagt, „Gaja Muda, a similar work, supposed to have been written by Gaja Muda, the Pateh of the Great Browijaya of Majapahit". Vermoedelijk vindt men het in nº. 25 van zijne in de Royal Asiatic Society te Londen opgeborgen verzameling Javaansche handschriften, Bijdr. T. L. en Vk., II, 1854, bl. 343. Ook het Ned. Bijbelgenootschap te Amsterdam heeft er een exemplaar van, dat schuilt in nº. 56 van Engelmann's Catalogus, Tijdschr. van Ned. Ind. 1870, II, bl. 176. Het is maakwerk van een betrekkelijk zeer nieuwen tijd. — Zie nog Juynboll, Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek, II (1911), bl. 442.

3) In het begin van dit wetboek, dat in den kolophon Kuṭâramânawâdi of Kuṭâramânawa pleegt te heeten, doch de werkelijke Kuṭâramânawa niet is, daar dit het wetboek is dat door Dr. Jonker in zijn Een Oud-Javaansch wetboek vergeleken met Indische rechtsbronnen (1885) werd uitgegeven, komt een jaartal voor, [illegible], dat misschien met opzet

Omtrent de opvolgers van Gajah mada wordt, behoudens de jaren van hun aantreden en hun overlijden, niets medegedeeld en *patih* Maḍu wordt alleen slechts even genoemd op bl. 28, reg. 30.

HOOFDSTUK XIV.

Bhre Tumapĕl, als koning Kĕrtawijaya? Çaka 1369—1373.

[32] Daarop wordt in haar plaats Bhre Tumapĕl koning (*prabhu*).

Bhre Paguhan ruimt de lieden van Tidunggalating uit den weg; dit wordt naar Majapahit bericht.

Daarop een aardbeving in 1372 [1]).

Bhre Paguhan, nl. die te Canggu sterft, wordt bijgezet te Sabyantara.

[Bhra Hyang sterft, en wordt bijgezet in de Puri.]

Bhre Jagaraga sterft.

Bhre Kabalan sterft, en wordt bijgezet te Sumĕngka, waar reeds iemand bijgezet was.

Bhre Pajang sterft en wordt (als Bhre Paguhan) ook te Sabyantara bijgezet.

Daarop had er een bergstorting [2]) plaats in de *wuku* Kuningan, in 1373 [3]).

Bhra *prabhu* (de koning) sterft in Çaka 1373, (de plaats waar hij bijgezet werd) heette als *dharma* Kĕrtawijayapura.

AANTEEKENING.

Wie deze Bhre Tumapĕl was blijkt niet, evenmin als het van de verdere hier nog ten tooneele tredende, in het voorafgaande niet genoemde personen uit te maken is, wat niet verder behoeft te worden herhaald. Zij werden reeds opgesomd in de aanteekening bij Hoofdstuk X.

Wie de *wong* Tidunggalating, var. Tiḍung Kalati, waren, kon niet opgespoord worden.

Over Canggu werd reeds gehandeld bij het VIe Hoofdstuk (bl. 108 sq.).

Bhra Hyang mokta dhinarme Puri, Bhra Hyang sterft, en wordt bijgezet in de Puri, vermoed ik dat bij toeval in den tekst is ingelascht, en zijn ontstaan te danken heeft aan het *Bhra Hyang purwawiçesa mokta, dhinarma ring Puri*, dat men hieronder in Hoofdstuk XVII, bl. 32, reg. 18 ontmoet. Daardoor zou

---

in 't eeuwcijfer verknoeid is; 1323 Çaka toch, waaraan men het eerst denken zou, omdat men naar Majapahit verplaatst wordt, valt vóór 1335—1352 Çaka, de jaren van Tuhan Kanaka's bewind. — Verg. Juynboll l.l. bl. 185—187 en zie nog Tijdschr. Bat. Gen. 57, (1916), bl. 512 met noot 2.

1) Zoo te lezen in plaats van 1362.

2) P.: uitbarsting.

3) Zoo te lezen in plaats van 137., waarin de eenheid niet is uitgedrukt.

een der onbekende personen, Bhra Hyang, wegvallen. Men vindt het echter zoowel in C als in B.

Op het bijgezet worden van Bhre Paguhan II (42) en Bhre Pajang II (45) in één heiligdom, evenals op dat van Bhre Kabalan II (50) te Sumĕngka, waar Bhre Wĕngkĕr II (41) reeds geplaatst was, werd reeds gewezen in de aanteekening bij het vorige hoofdstuk (bl. 192 sq.).

De naam van het heiligdom Sabyantara doet denken aan Bintara, waar volgens de Javaansche babad Raden Patah zich vestigde en later Dĕmak verrees. Sabyantara toch moet tot Sabentara verloopen, en uit dit kan weder, met wegvallen van *sa*, een Bintara ontstaan [1]).

Uit den naam van het heiligdom, Kĕrtawijayapura, waar Bhre Tumapĕl, Bhra prabhu, begraven werd, werd opgemaakt, dat deze als vorst Kĕrtawijaya zou hebben geheeten. Of het juist is, is moeielijk uit te maken. Er wordt hier opzettelijk nog eens op gewezen, omdat het, zoo het dat is, wel eens mogelijk wezen kon, dat het jongere gedeelte van den ontworpen geslachtsboom op enkele punten er anders zou hebben moeten uitzien.

Aangenomen toch dat de Bhre Tumapĕl, welke regeerde van Çaka 1369—1373, dien naam droeg, dan vraagt men toch, of hij niet een en dezelfde persoon moet zijn geweest met de Bhre Tumapĕl III (*b*) (39), het jongste kind van Bhra Hyang Wiçeṣa, dat dien naam ook droeg, *manih putra pamungsu jalu Bhre Tumapĕl çrî Kĕrtawijaya*, en is dit juist, dan kan diens dood weer moeielijk op bl. 31, reg. 24 zijn aangeduid, maar moet daar bedoeld zijn zijn oudere broeder, Bhre Tumapĕl II (*a*) (37), van wien aangenomen werd, dat hij jong gestorven is, dat zijn dood niet opzettelijk is vermeld, en dat hij ook met het oog op de gesloten huwelijken buiten beschouwing kon worden gelaten, zie de aanteekening bij Hoofdstuk X.

De wijzigingen, die alsdan noodzakelijk zouden wezen, zouden hierop neerkomen, dat onder 37 en 39 van den geslachtsboom in plaats van hetgeen er thans wordt aangetroffen [2]), zou moeten staan:

37. Bhre Tumapĕl II (*a*) (bl. 30, reg. 3),
† 1349 (bl. 31, reg. 24),
begr. te Lokĕrĕp = Amarasabhâ (bl. 31, reg. 25); en

39. Bhre Tumapĕl III (*b*) (bl. 30, reg. 4),
prabhu van Majapahit,
gehuwd met Bhre Lasĕm IV (34)?; id. V (48)?; en Bhre Daha III (49),
1369 (bl. 32, reg. 1) — 1373 (bl. 32, reg. 9),
begr. te Kĕrtawijayapura,

---

1) Verg. Dr. H. Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn (1913) bl. 247.

2) Terwijl natuurlijk zekerheid niet te verkrijgen is, lijkt de hier gegeven voorstelling toch de meest waarschijnlijke, zoodat in deze tweede editie de stamboom dienovereenkomstig gewijzigd is.

waarbij in het oog gehouden moet worden, dat het onverschillig is met wien der beide broeders Bhre Lasĕm IV (34) en Bhre Lasĕm V (48) in het huwelijk traden, daar deze beiden aan geen kinderen het levenslicht schonken.

HOOFDSTUK XV.

Bhre Pamotan, als koning Râjasawardhana. Çaka 1373—1375.

Bhre Pamotan wordt koning (*prabhu*) [1]) te Kĕling, Kahuripan, onder den naam Çrî Râjasawardhana. Sinagara sterft en wordt bijgezet te Sĕpang, in Çaka 1375.

AANTEEKENING.

Uit de enkele woorden, waaruit het volgende hoofdstuk bestaat, is het duidelijk, dat ook Sinagara een andere naam is voor Râjasawardhana (Bhre Pamotan), die hier koning is geworden. In Hoofdstuk XVIII worden de namen genoemd van vier kinderen van hem.

HOOFDSTUK XVI.

Interregnum. Çaka 1375—1378.

Drie jaren lang was er geen koning (*prabhu*).

HOOFDSTUK XVII.

Bhre Wĕngkĕr, als vorst Bhra Hyang Pûrwawiçeṣa. Çaka 1378—1388.

Daarop wordt Bhre Wĕngkĕr koning (*prabhu*), onder den naam Bhra Hyang Pûrwawiçeṣa, in Çaka 1378.

Daarop had er een bergstorting [2]) plaats [in de *wuku* Laṇḍĕp, [3])] in Çaka 1384.

Bhre Daha sterft in Çaka 1386.

Bhra Hyang Pûrwawiçeṣa sterft, en wordt bijgezet in de Puri, in Çaka 1388.

Daarop sterft Bhre Jagaraga.

AANTEEKENING.

Bij Hoofdstuk XIV werd reeds opgemerkt, dat het *Bhra Hyang purwawiçeṣa mokta, dhinarma ring Puri* van dit hoofdstuk vermoedelijk de geboorte heeft

---

1) Het woord *prabhu* komt in den tekst niet voor, en is toevoeging van Brandes.
2) P.: uitbarsting.
3) Uitgevallen in de eerste editie.

gegeven aan het *Bhra Hyang mokta dhinarme* (of als in C *dhinarma ring*) *Puri* in dat voorafgaande.

[De in 1386 overleden Bhre Daha kan, overeenkomstig de aanteekening bij Hoofdstuk XIII (bl. 190), zeer goed de in 1359 opgetreden *ratu* zijn. In Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) bl. 20 sq. wordt hij gelijkgesteld met den vorst van Daha, voor wien blijkens de oorkonden van 1408 de toenmaals regeerende koning Raṇawijaya het *çrâddha* vierde. Is dit juist, dan zou zijn overlijden 12 jaar vóór dat *çrâddha*, dus in 1396 moeten worden gesteld.]

HOOFDSTUK XVIII.

Bhre Paṇḍan salas. Çaka 1388—1390 of 1400 (?).

Bhre Paṇḍan salas, te Tumapĕl, wordt daarop koning (*prabhu*), in Çaka 1388. Hij was twee [1]) jaren koning. Daarop verliet hij de *kraton*.

De kinderen van Sinagara waren Bhre Koripan, Bhre Mataram, Bhre Pamotan en [de jongste [2])] Bhra Kĕrtabhûmi, die een oom was van den koning, die gestorven is in de *kraton* in Çaka 1400.

Daarop had er een uitbarsting plaats [in de *wuku* Watu-gunung, [3])] in Çaka 1403.

AANTEEKENING.

De Sinagara van dit Hoofdstuk is zonder twijfel dezelfde als die van Hoofdstuk XV.

Wie de *prabhu sang mokta ring kaḍaton* was, is onduidelijk. Mag men in plaats van *rong tahun* lezen *rolas tahun*, dan zou het Bhre Paṇḍan salas III, de in dit hoofdstuk regeerende vorst, toch nog niet kunnen zijn, daar van dezen wordt gezegd, dat hij zijn *kraton* verlaat, *sah saking kaḍaton*. Ook is de verhouding, wie *paman* was en wie neef, niet uit te wijzen. In de vertaling moest òf het een òf het ander worden aangenomen; hierin te beslissen was geenszins de bedoeling.

Daar alle verdere aanwijzingen ontbreken, en er, te beginnen met het XIIIe hoofdstuk, van de voorkomende nieuwe personen niets hoegenaamd verteld wordt dan van enkelen, dat zij koning werden en overleden, is het ook niet gereedelijk na te gaan in hoeverre het einde van het rijk van Majapahit, zoo als het ons hier wordt geschetst, als dood loopend, als men ten minste deze opvatting hebben mag, verband houdt met de voorstelling van den val van dat rijk gegeven in de Javaansche *babad*, doch men zie nog beneden.

1) Lees: twaalf?
2) Uitgevallen in de eerste editie. Aanv. P.
3) Uitgevallen in de eerste editie.

TITEL.

Zoo luidt het Boek der koningen [1]).

Geschreven te Iccasada, te Çela pĕnĕk, in Çaka 1535. Toen kwam het schrijven gereed op Pahing Saneçcara (Zaterdag), Warigadyan, op den 2en van de donkere helft van de maand Karo. Dat de lezer niet nalate te verbeteren hetgeen er te weinig of te veel [2]) is aan slechte letters, zonder dat men zich keere aan het aantal [3]), want het is van iemand die zeer dom is en pas begint te leeren. Oṃ, lang leven zij er, zoo zij er, zij er, heil zij er, ook voor den afschrijver.

AANTEEKENING.

Pararaton of het Boek der koningen is de eigentlijke titel van het geschrift, die, zooals als bekend mag verondersteld worden, oudtijds, of nu nog, in ouden trant, op Hindu-wijze, geregeld aan het slot van een boek of een hoofdstuk werd geplaatst, evenals men ook den naam van de versmaat in het einde van den zang, waarin hij gebezigd was, pleegde te noemen [4]). In de wandeling is intusschen Arok of Angrok, Ken Arok of Ken Angrok meer gewoon, waarvoor het begin van het boek, zelfs reeds de eerste woorden: *nihan katuturanira ken Angrok*, „Als volgt luidt de overlevering omtrent Ken Angrok", de verklaring geven.

Iccasada is gelijk aan Sukasada, de naam van een plaats iets ten zuidoosten van Singaradja, de hoofdplaats van Buleleng.

De datum: Zaterdag-Pahing van de *wuku* Warigadyan (bij de Javanen Warigagung), de 2e *panglong* van de maand Karo, Çaka 1535, beantwoordt aan 3 Augustus 1613 A. D.

Na dezen kolophon vindt men in B [5]) nog de navolgende historische aanteekeningen:

Sumilih Cineng Baṇḍaring Bali, i çaka, rupa-wuku-rĕtu-janma, (1671), maçâ weçakâ en *Gusti Bâṇwâ amangun pasowan ring kali Buntil, i çaka, uti-rĕṣi-raṣa-bumi, (1673).*

---

1) Poerbatjaraka vertaalt: Boek der koningschappen, daar hij Pararaton opvat als *pa* + *raraton*; verg. *pasasangkalan* en *palĕliṇḍon*; Brandes, Beschrijving Handschr. V. d. Tuuk II (1903) bl. 244 en Van der Tuuk Wdb. s. v. *liṇḍu*.

2) Te lezen *de sang çuddhâmaca tunalĕwihing*; en voor *kṛṣṇapaṣa*: *kṛṣṇapakṣa*.

3) J. *durbhikṣa*, slecht, onduidelijk van een letter; *naça*, doorgehaald van een letter (V. d. T. met vraagteeken).

4) Bij het bezigen van de zoogenaamde groote maten plegen de Javanen van Java ook in de jongste tijden deze gewoonte nog te volgen, daarvoor zie men bijv. den Arjuna Sasrabahu-tekst van Jasadipoera I, waarin men aan het einde van iederen zang geregeld den naam van de maat aangegeven vindt, zie het hds. der Leidsche Rijksuniversiteits-bibliotheek 1855 (I); waar de zang overgaat, en dus de maat verandert, vermelden diezelfde Javanen ook veelvuldig in de groote *pada*, die het scheidteeken is, in cijfers, het aantal syllaben, waaruit iedere vierel der strophen van den daarop volgenden zang bestaan zal, het cijfer van de *lampah*, zooals dat heet.

5) Ook met een kleine afwijking in F; zie bl. 41.

Zij worden hier nog even medegedeeld, omdat er uit blijken kan, dat het handschrift, waarnaar B, het afschrift voor het Bataviaasch Genootschap, gereed gemaakt werd, minstens ongeveer 150 jaar jonger is dan de kolophon, dien men er in aantreft, zou doen vermoeden.

Werd boven bij Hoofdstuk VI de aandacht van den lezer reeds eenmaal gevestigd juist op punten van overeenkomst, te ontdekken tusschen de oostelijke overlevering omtrent Majapahit, die van Bali, en die der Javanen van Java, na met de behandeling van hetgeen de Pararaton ons bericht, zoover gevorderd te zijn als thans het geval is, is het niet onaardig nog eens even een blik te werpen op de traditie der Javanen omtrent het machtigste rijk, dat zij zich uit hun voortijd herinneren.

Een korte recapitulatie van hetgeen de Pararaton van dat rijk, sedert zijn stichting, vertelt, kan daarbij van groot nut zijn.

Majapahit werd, zoo verhaalt het boek, door Raden Wijaya gesticht, en hij was er de eerste vorst van. Na zijnen dood, die zeer spoedig volgt, wordt hij opgevolgd door zijn nog jeugdigen zoon, die een gewelddadigen dood sterft. Na deze komt diens zuster aan de regeering, wier opvolger is haar zoon, Hayam Wuruk, ook Hyang Wĕkasing sukha geheeten, en in diens plaats treedt dan daarna weder Hyang Wiçeṣa, zijn neef en schoonzoon. Hyang Wiçeṣa laat de regeering over aan zijne dochter Dewî Suhitâ, onder wier bewind de groote strijd met oost-Java plaats heeft, met Bhre Wîrabhûmi, die door Raden Gajah verslagen wordt. Daarna volgt er wederom een vorstin [1]), straks na haren dood door een Kĕrtawijaya (?) vervangen, van wien al even weinig wordt verteld als van zijn opvolgers, van welken de laatste in Çaka 1390 (?) de *kraton* van Majapahit verlaat, *sah saking kaḍaton.*

Nu is het bekend, dat de Javanen, hoe eenvormig zij over het algemeen Majapahit's geschiedenis ook mogen verhalen, dit toch niet altijd op volmaakt dezelfde wijze doen. Het is reeds voldoende hier daarvoor te verwijzen naar hetgeen men bij Raffles, in zijn History of Java, vol. II, aantreft.

Behoudens de naar waarschijnlijkheid buiten Raffles' schuld zeer mishandelde traditie omtrent de stichting van Majapahit volgens een bron van Bali, vindt men bij hem over Majapahit's geschiedenis verschillende mededeelingen, die zeker niet aan één bron zijn ontleend, en het is te betreuren, dat Raffles daarbij niet geregeld heeft aangegeven aan wat hij ontleende wat hij mededeelde of van wien hij het vernam, zelfs al moet men daarnevens erkennen, dat hij ook op dit punt weder een voor zijnen tijd althans bewonderenswaardige volledigheid heeft weten te bereiken.

---

1) Volgens den aanhef van de Aanteekening op Hoofdstuk XIII nog steeds Suhitâ.

Terwijl het op bladz. 85 (tweede editie, 1830), als aan een (*pralambang* van) Aji Jayabaya ontleende, behoudens de jaartallen, in wezen overeenkomt met hetgeen men op gezag van Kyai Adipati Adimanggala, gewezen regent van Dĕmak, vindt op bladz. 87:

(Majapahit)			(Majapahit)		
1301	(16)	Jaka sura [1]) or Browijaya 1st.	1221	(12)	Tanduran.
	(17)	Browijaya 2d.		(13)	Brokumara.
	(18)	Browijaya 3d.		(14)	Ardiwijaya.
	(19)	Browijaya 4th.		(15)	Mĕrtawijaya [2]).
1381	(20)	Browijaya 5th.		(16)	Anakawijaya [3]).

wijkt daarvan af het op bladz. 86 voorkomende, according to the manuscripts of the eastern parts of Java, Sumĕnap and Bali [4]), as collected by Natakusuma, the present Panambahan of Sumĕnap:

(Majapahit)

1158 (32) Jaka Susuruh or Bra Wijaya.
(33) Prabu anom.
(34) Udaningkung [5]).
(35) Prabu kĕnya, a princes married to Damar wulan.
(36) Lĕmbu Amisani.
(37) Bra matunggung [6]).
(38) Raden alit or Browijaya.

en daarvan weder het op bl. 105 en volgg. en 117 en volgg. medegedeelde.

Dit laatste komt in 't kort hier op neer.

In 1221 wordt Majapahit gesticht door Raden Tanduran, die door Bra Kumara of Browyaya (lees Browijaya) wordt opgevolgd. Daarop komt een niet met name genoemde vorst aan 't bewind, zie bl. 119 en 120, die slechts kort regeert. Alsdan volgt Ardiwijaya, wiens dood een billijke wraak is van den zoon van zijn *patih*, dien hij had laten ombrengen. De vijfde vorst heet Mĕrtawijaya, en de zesde òf Raden Alit (Alitwijaya), die een broeder van Mĕrtawijaya zou zijn geweest, òf Angkawijaya, van wien zoowel wordt verhaald, dat hij een zoon is van dezen laatste, nl. Mĕrtawijaya, als dat hij dat zijn zou van Raden Alit,

---

1) Lees Suruh.
2) Elders Kĕrtawijaya.
3) Lees Angkawijaya.
4) Bali had hier wel veilig geschrapt kunnen worden, maar er blijkt uit, en dat is in een zeker opzicht van belang, dat Natakusuma voor Raffles de zegsman moet geweest zijn bij de Balische zaken, die in zijn boek voorkomen, en dus ook voor de traditie omtrent de stichting van Majapahit, zooals men die op bl. 110 en volgg. verhaald vindt.
5) Lees Adaningkung.
6) Te lezen Bra Tañjung?

met dien verstande, dat hij in het eerste geval met Raden Alit een en dezelfde persoon zou zijn geweest [1]).

Een ieder zal moeten toegeven, dat bij alle overeenkomst hier toch verschil bestaat, en dat het moeielijk is in den doolhof een weg te vinden. Nog bezwaarlijker wordt het, als men daarbij ook nog gaat letten op de berichten bij anderen voorkomende, als Roorda van Eysinga en Hageman [2]), welke, althans die van Hageman, daarenboven ook al niet als zuivere referaten mogen worden beschouwd, aangezien men er berichten van verschillende zijden ontvangen, dooreen verwerkt in vindt [3]). Zoodoende is men aangewezen zich zelf een weg te banen door zelfstandig inlandsche bronnen te raadplegen en dat zou hier dán ook reeds dadelijk zijn geschied, ware het niet, dat men bij Raffles ook op dit punt verschillende bijzonderheden aantreft, die tot nog toe in geen Javaanschen tekst konden worden teruggevonden, en toch door hem niet verzonnen kunnen zijn. Daarop mag de aandacht wel gevestigd worden, of ten minste verdienen zij in de herinnering levendig te worden gehouden, tot bij tijd en wijle iemand de gelegenheid zal hebben gehad Raffles' verzameling van handschriften, te Londen, eens behoorlijk na te zien [4]).

---

1) De veroveringen van Majapahit hebben plaats in de eerste plaats en vooral onder Ardiwijaya, nl. die van Singapura, waar Sri Sin Dérga zou geheerscht hebben en vele andere, die niet nader worden aangeduid, bl. 120; onder Mĕrtawijaya, wiens *patih* Gajah mada was, van Indragiri, *ibid.*; en onder diens opvolger of opvolgers van Palembang, en de zuidelijke staten van Borneo, *ibid.* en 121, Balambangan en Bali (opnieuw), 121 en 125, van Makasar, Goa, Banda, Sumbawa, Ende, Timor, Ternate, Sulu, Seram, Manila en Burni, bl. 132, terwijl de Prabu kanya, Kañcana wungu, gezegd wordt een zuster te zijn geweest van Angkawijaya, bl. 121.

2) Bij Crawfurd, History of the Indian Archipelago (1820), vindt men over Majapahit, voorzichtigheidshalve, zoo goed als niets, II, bl. 301; Roorda van Eysinga, Handboek der land- en volkenkunde, geschied-, taal-, aardrijks- en staatkunde van Nederlandsch-Indië (ook onder den titel Indië ter bevordering der kennis van Nederlands Oost-indische bezittingen), Boek III, deel I, 1843, bl. 501 en 293 en volgg. ('t eerste als zooveel anders in dat boek uit Raffles overgenomen); Hageman, Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java, 1852, I, bl. 18 en volgg.; men zie ook Hageman's Algemeene geschiedenis van Java, van de vroegste tijden af aan tot op onze dagen, in Indisch Archief 1e Jg., deel II (1850), bl. 135 volgg.; Gordijn's vertaling van 't begin van een babad, uitgegeven door van Iperen in Verh. Bat. Gen. I—III (1779—1781); Mounier in Indisch Magazijn (1845).

3) Werd in de vorige noot voor Roorda van Eysinga reeds naar Raffles verwezen, ook bij Hageman kan dit geschieden; maar bij hem dient op nog meer te worden gelet.

4) De verzamelingen van Raffles, Crawfurd en Mackenzie te Londen zijn vooral van belang om hare oudheid tegenover latere verzamelingen, als die van Gericke, in 't Ned. Bijbelgenootschap te Amsterdam, om hier slechts de oudste onder de jongere te noemen. Voor de geschiedenis van de Javaansche letterkunde, en dus ook van de Javaansche traditie, die beide sedert zeer aangezwollen en ook gewijzigd zijn, is een onderzoek van die verzamelingen door iemand, die daartoe behoorlijk in staat is, zeer gewenscht. Zonder twijfel vindt men er de oudste producten der nieuw-Javaansche litteratuur, na de herleving der Javaansche letteren in 't einde der vorige en het begin van deze eeuw, in terug. Van hoeveel gewicht dit is, waar men te doen heeft met een middeleeuwsche litteratuur als de Javaansche er een is, behoeft voor hem, die eenig begrip heeft van de onderzoekingen, die verricht moeten zijn vóór men eenige orde in den chaos zal kunnen ontdekken, niet uiteen-

Daar nu voorshands ook Raffles' mededeelingen nog niet gecontroleerd konden worden, zij tot dat doel het voorafgaande hier voldoende, waar thans iets zal worden gerepeteerd of bekend gemaakt van hetgeen de Javanen van Java in een paar hunner geschriften over Majapahit verhalen. Daaraan dienen echter nog een paar opmerkingen vooraf te gaan, waardoor de lezer in staat gesteld zal kunnen worden in de waarde der bronnen een wat juister inzicht te krijgen, dan hij reeds bezitten kon.

In de eerste plaats dient er dan op te worden gewezen, dat tot nog toe wat eigentlijk de Javaansche geschiedschrijving is, nergens behoorlijk is uiteen gezet, ja zelfs laat over het algemeen genomen de beschrijving der bronnen nog zoo veel te wenschen over, dat slechts iemand die zelf met die bronnen behoorlijk kennis maakte, er zich een eenigszins met de waarheid overeenkomend begrip van vormen kon. Dat hier in alle uitvoerigheid aan te toonen, zou te veel plaats veréischen. Het zij hier genoeg te vermelden, dat een Javaan zijn geschiedboeken *babad*, ook wel *sajarah*, noemt, maar dat dan met die uitdrukking veel heterogeens wordt bedoeld en er allerlei bijgetrokken behoort te worden wat men, van een ander standpunt beschouwd, er niet toe rekenen zou, en voorts dat uitdrukkingen als Babad Jĕnggala, Babad Majapahit, Babad Dĕmak, Babad Pajang, Babad Mataram, Babad Kartasura, Babad Pĕcina, enz. niet beschouwd mogen worden als t i t e l s van geschriften, hoewel zij als zoodanig in gebruik zouden kunnen zijn, maar opgevat moeten worden als korte, niet altijd passende inhoudsaanwijzers, waarmede men zeggen wil, dat een zeker boek handelt over de periode van Java's geschiedenis, die in zulk eene uitdrukking aangeduid of genoemd is, of wel dat er over die periode in dat boek ook iets voorkomt, 't zij dat nu al zij aan het begin, in 't midden of aan het slot. Van Europeesch standpunt althans, want een Javaan is het kwalijk te verbieden zijn geschriften te noemen, zooals hij dat verkiest, verdient het volstrekte aanbeveling te spreken slechts van één Babad tanah Djawi, in verschillende vormen [1]), tenzij men werkelijk met iets geheel plaatselijks te doen

---

gezet te worden. Hoezeer hetgeen er reeds, vooral door Keyzer en Cohen Stuart verricht werd, op prijs te stellen is, is hetgeen ten deze door hen geleverd werd, zie Bijdr. T. L. en Vk. van N. I., II (1854), bl. 330, en 2: VI (1863), bl. 145, nog geenszins wat tot een goed inzicht in die verzamelingen leiden kan. — De verzamelingen van Mackenzie worden thans gecatalogiseerd door C. O. Blagden; één deel daarvan is in 1916 verschenen (Catalogue of Manuscripts in European languages belonging to the library of the India Office, Vol. I, The Mackenzie collections, Part 1).

1) Van de Babad tanah Djawi werden tot nog toe drie redacties bekend gemaakt, doch alle slechts gedeeltelijk. Zij zijn: 1º die waarvan een groot gedeelte, afgedeeld of verdeeld in verschillende stukken onder de titels b. Pajajaran, b. Pajang, b. Mataram en b. Kartasura, eerst verscheen als feuilleton in de Djoeroe martani en de Bra martani, 1870—1875, doch tevens onder die titels, als zooveel verschillende boeken, werd uitgegeven door Jonas Portier te Surakarta, in dezelfde jaren; — 2º de redactie, die in proza werd overgebracht en zóó, zoover als dat geschiedde, is uitgegeven door Meinsma (1874—1877; 2de druk, 1884—1899; 3de 1903, alleen 1ste stuk); van het begin van deze redactie gaf Mounier een verslag in het Indisch Magazijn, 1845, zie 1ste Twaalftal, III, bl. 33 en IV, bl. 145 en 2de Twaalftal, III,

heeft, als bij de Babad Bantěn, Babad Cěrbon, Babad Bañumas, Babad Pasir, Babad Běsuki, Babad Bandawasa, Babad Balambangan, Babad Madura [1]), of inderdaad in den titel ook de periode wordt aangegeven waarover het boek handelt, zooals in de verschillende Babad's Surakarta, de Babad's bědah Ngayogya, de Babad's Dipaněgara, en de Babad's Mangkuněgara en Babad's Paku alaman, of dat men zich bijv. tot een vasten regel stelle het eerste en het laatste der in een boek vermelde belangrijkste, en een periode kenschetsende feiten te noemen. Doch ook zelfs zoo zal bijv. in het voorlaatste geval de onduidelijkheid en dubbelzinnigheid nog niet zijn weggenomen, zooals bijv. daaruit blijken kan, dat de Babad Dipaněgara, welke door den verbannen vorst zelf vervaardigd werd, ook een résumé geeft van Java's voorafgaande geschiedenis in haar geheel; dat de Babad palihan něgari [2]) begint met de stichting van Surakěrta en eindigt met het aan Mangkuněgara toewijzen van het deel dat hij ontvangt; dat de Babad bědah Ngayogya, in eene redactie, aanvangt met het aan het bewind treden van Daendels en de geschiedenis van Yogya er tot ver na de verovering van de kraton door de Engelschen in wordt voortgezet; enz. [3]), terwijl men ook in de Babad Bantěn (bedoeld is de groote) en de Babad's Cěrbon een overzicht van de geschiedenis van eigentlijk Java in 't algemeen niet mist.

Waar het hier om te doen is, een gedeelte van Java's oudere geschiedenis,

bl. 186, terwijl Meinsma nog iets mededeelde van het vervolg in zijn opstellen: Het fort te Kartasoera in 1741, Bijdr. T. L. en Vk. 2: VI (1863), bl. 367 en Geschiedenis van Kartasoera volgens de Babad in proza-bewerking van C. F. Winter Sr., ibid., 4: IV (1880), bl. 565; tot deze redactie behoort ook wat in 1874, in *těmbang*, onder den titel Babad Pětjina bij van Dorp verscheen; — 3e de redactie, welke van Dorp uitgaf onder den dubbelen titel Babad Pedjadjarran en Babad tanah Djawi, 4 deeltjes, 1885—1890. — In 1900 publiceerde Brandes in Verh. Bat. Gen. 51, 4de stuk, een „Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Jawi", met voorafgaande „Inlichtingen", waarbij ook verdere litteratuur.

1) De Babad Bañumas en de Babad Pasir leerde ik kennen door tusschenkomst van Dr. C. Snouck Hurgronje. Over de Babad Bantěn zie men boven de aanteekening bij Hoofdstuk VIII en noot 1 op bl. 132; wat de Babad Běsuki en de Babad Bandawasa leveren, werd medegedeeld in Not. Bat. Gen. XXXI (1893), Bijl. VIII, waar men ook de oudere litteratuur over de eerste dezer beide vindt aangegeven; een Babad Balambangan (in proza) werd behandeld in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII (1894), bl. 325, en XXXVIII (1895), bl. 283, en een dito in *těmbang*, gedeeltelijk, nl. Zang I—XXIII, in Tijdschr. Bat. Gen. XXXV (1893), bl. 452 en XXXVII, bl. 348; en van de Babad Madura leverde Dr. Palmer van den Broek een referaat in datzelfde tijdschrift, XX (1873), bl. 241—301, 471—563; XXII (1875), bl. 1—89, 280—310 en XXIV (1877), bl. 1—167; hij behandelde haar niet geheel, daar er over het laatste gedeelte nog een verslag geleverd dient te worden, zie Vreede, Catalogus enz. (1892), bl. 148.

2) Hier wordt bepaaldelijk bedoeld de redactie van Jasadipoera; er bestaan er verscheidene over deze periode, ook wel onder den titel Babad Mangkubumen, waaronder een onder Mangkuněgaraschen invloed geschrevene om de geheel andere opvatting of waardeering van verschillende zaken zeer belangwekkend is.

3) Een Babad Dipaněgara verscheen in 1874 bij van Dorp te Sěmarang. Deze *babad* is een andere dan die door Pangeran Tjakraněgara werd vervaardigd, Bijdr. T. L. en Vk., 2: III (1860), bl. 140, of de van Dipaněgara zelf afkomstige, Not. Bat. Gen. II (1864), bl. 251, VI (1868), bl. 26, en XV (1877), bl. 89. Het begin van de Babad palihan něgari van Jasadipoera werd, onder de titels Babad Gijanti en Babad Soerakarta, I—III, in 1885—1888 uitgegeven, gedeeltelijk te Surakarta en gedeeltelijk te Yogyakarta.

daaromtrent leidt die titulatuur nog verder van den rechten weg, en inderdaad, wel beschouwd is er, zooals boven eigentlijk reeds te kennen werd gegeven, maar één Babad tanah Djawi, in hoevele verschillende vormen deze nu al voorhanden zijn mag. Die *babad*, die haar vasten vorm verkregen heeft in het einde der 17e of het begin der 18e eeuw van onze jaartelling, is eenig en alleen, en naar den inhoud mag men zeggen kanoniek, daar met haar verschijnen alle oudere geschiedboeken, welke men toch wel mag en moet aannemen, dat de Javanen eens bezaten, zoo goed als spoorloos verdwenen zijn, zoo zelfs dat men te vergeefs ook in andere dan geschiedkundige geschriften speurt naar reflexen van die oudere geschiedschrijving, deze althans, ten minste door schrijver dezes, nog niet konden worden ontdekt [1]). In hoevele vormen (redacties) die *babad*, die loopt tot aan het contract met Verijssel in 1743 A. D., in haar geheel of bij fragmenten, ook voorhanden moge zijn, steeds geeft zij, hoewel telkens in andere woorden [2]), met slechts zeer onbeduidende kleine afwijkingen, zakelijk hetzelfde te lezen, en niet anders dan wat men te qualificeeren heeft als een gedecreteerden en gesanctioneerden vorm van Java's geschiedenis volgens de opvattingen van een bepaalden, den boven reeds aangewezen tijd [3]). En geldt dit reeds voor het meer historische gedeelte van het boek, dat hetwelk de geschiedenis van Java behandelt sedert de komst der Hollanders, men zegge te beginnen met den tijd van het opperbewind van Mataram, ook ten opzichte van het daarin over de voorafgaande perioden verhaalde kan men niet anders zeggen, dan dat het altijd een en hetzelfde geeft en daarbuiten eigentlijk niets voorhanden is. Met het oog op dit laatste dient er echter nog iets te worden opgemerkt.

Bij het voorafgaande werd geenszins vergeten of voorbijgezien, dat er nevens dat gedeelte van de Babah tanah Djawi, hetwelk de o u d e r e geschiedenis behandelt, een rijke literatuur voorhanden is aan wat men de bronnen voor dat gedeelte zou kunnen noemen, ook al zijn verschillende der hier bedoelde boeken jonger dan die *babad* in haar eersten opzet zelf [4]), en er verder ook nog

1) Op een zeer merkwaardig stuk, waarin zich iets van die oudere geschiedschrijving, althans voor Oost-Java, nog afspiegelt, kon gewezen worden in Iets over een ouderen Dipanĕgara, enz. in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 368 enz.

2) Men lette er intusschen op dat het gedeelte, hetwelk de lotgevallen van Jaka Tingkir, den lateren eenigen vorst van Pajang, beschrijft veelvuldig, ook daar waar de verbatie van het overige afwijkt, toch eensluidend, of zoo goed als woordelijk hetzelfde is. Dit gedeelte moet dus 1° een oud stuk zijn, en 2° reeds vroegtijdig bijzonder de aandacht hebben getrokken of in den smaak zijn gevallen, dat men het òf geregeld heeft afgeschreven òf, wat eerder te veronderstellen is, uit het hoofd kende, en respecteerde.

3) Hieruit volgt direct, dat men de vele redacties die van de Babad tanah Djawi of gedeelten daarvan bestaan, niet naar den inhoud, waarvan intusschen wel de omvang aan te geven is, te beschrijven heeft of te vergelijken, maar dat men ze naar het uiterlijk, den vorm dient te kenschetsen. Ditzelfde geldt voorloopig ook van alle andere hetzelfde verhaal leverende geschriften of redacties, als de Damar wulan's, de Yusup's, de Anbia's enz. enz.

4) Evenmin dat men naast het latere gedeelte bijv. een Babad bĕḍah kuṭa Mangir en een Pranacitra aantreft. Wat dit laatste geschrift aangaat, dat een enkele episode uit den tijd na de verovering van Paṭi door Mataram beschrijft, het is het lezen meer dan

geschriften bestaan, die in den trant van een geschiedverhaal den ouderen tijd uitvoerig beschrijven.

Hierbij dient men toch vooreerst in het oog te houden, dat eensdeels die eerste serie van geschriften juist leverde wat men in een beknopten, zelfs zeer beknopten vorm in dat eerste gedeelte der *babad* terugvindt, en anderdeels dat, terwijl de Javanen den inhoud dier juist bedoelde boeken zijn gaan beschouwen als hun eigen eigendom, en zóó als een deel van hun oudere geschiedenis, zij in die uitvoerigere *babad*'s over den ouderen tijd ook al weer niet anders leveren dan men in deze geschriften aantreft, onder voorbehoud alweer dat men den inhoud daarvan niet altijd even correct (vergeleken met die geschriften) er in terugvindt.

Wat daarvan de reden is, zij hier in het kort even aangegeven [1]).

Als men, voor zoover dat nu reeds mogelijk is, de geschiedenis der Javaansche letterkunde in 't algemeen de revue laat passeeren, dan blijkt het, dat deze na een aanvang genomen te hebben, steeds meer en meer aangroeide, zich ondertusschen herhaaldelijk ook repeteerende. Terwijl er van het oudere verloren gaat, blijft een gedeelte er van bestaan, wordt er weer een gedeelte in een nieuwen vorm gebracht en ziet men ook nieuws verschijnen, waardoor het voorhandene, dat in volumen afnam, aan de andere zijde weder op tweeledige wijze aangevuld of verrijkt werd. Dit proces herhaalt zich, als bij alle middeleeuwsche letterkunde, verscheidene malen, niet op alle punten natuurlijk even druk of gelijkmatig, met zekere schokken slechts, en nu bij voorkeur in het eene onderdeel en dan weer in een ander. Daarbij heeft nu ook de beoefening der letteren bij de Javanen, wier letterkunde inderdaad een volslagen middeleeuwsche is, evenals men dat overal elders bij een dergelijke literatuur aantreft, steeds ook als een te beoefenen kunst hoog gestaan, een kunst intusschen, die geenszins los was van banden, maar integendeel, hoewel zulks niet gereglementeerd was, toch steeds in zekere vormen bevangen was en bleef. Van een vrijheid van handelen, een vrije keuze van onderwerp, een vrije dictie, een eigen gedachte uitgedrukt in het geleverde, geen spoor, want met dit alles is niet te verwarren het verschil in taal door lengte van tijd, het verschil in voorstelling uit een zelfde oorzaak geboren, of wat meer een onderling verschil in de verschillende overeenkomstige geschriften in het leven kan hebben geroepen, doch niet voortkomt uit een vrije, zich zelf bewuste en toegepaste, individualiteit van de auteurs. De Javaansche literatuur is, ook daar waar zij van leven getuigt, een kunstige, en een kunstmatige, zooals een ieder

waard, daar het een der fraaiste Javaansche boeken van nieuweren tijd is, vooral in de van de oudere niet zoo heel veel afwijkende nieuwere redactie, die in 1873 bij Jonas Portier verscheen, en later in 1888 nog eens door van Dorp & Co., Sĕmarang, werd uitgegeven. De Babad bĕḍah kuṭa Mangir of wat daarin verhaald wordt, werd ook in de bij die zelfde firma verschenen Babad tanah Djawi, Deel I—IV, 1885—1890, verwerkt, nadat zij afzonderlijk reeds in 1873 ter zelfder plaatse verschenen was.

1) Sedert is een uitnemende „Karakteristiek der Javaansche geschiedbeschrijving" gegeven door Dr. Hoesein Djajadiningrat aan het slot zijner Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn (1913), bl. 289—311.

in het oog moet loopen, als hij slechts letten wil op de uniformiteit van den opzet, het raam van de verhalen, de geijktheid der taal, desnoods ook hier perioden onderscheidende, al naarmate zij een korter of langer leven reeds achter den rug heeft. Het boeken maken, het schrijven van gedichten is bij de Javanen dan ook van oudsher iets van beteekenis geweest, zooals ook uit bepaalde feiten blijken kan.

Onderzoekt men die over den ouderen tijd uitvoeriger *babad*'s iets nauwkeuriger, bijv. door er zich een kort overzicht van te vervaardigen, een inhoudsopgave of een reeks van titels van hoofdstukken, waarin men zulk een boek zou kunnen verdeelen, dan bespeurt men spoedig, dat zulk een geschrift, van een bepaald standpunt, al evenzeer een handboek voor de Javaansche letterkunde zou kunnen worden genoemd als een geschiedverhaal; dat zulk een boek evenveel recht zou hebben op een titel Sĕrat kaṇḍa, zooals men bij Raffles (*surat kanda*) vindt [1], of *pĕpakĕm*, in den zin van handboek, voor wat zal zóo dadelijk blijken, als op *babad*. Nog sterker loopt dit in het oog als men in zulk een geschrift, waarin men ook steeds tallooze genealogische opgaven aantreft, geen jaartallen vindt genoemd, die den tijd aanwijzen, waarin de gememoreerde gebeurtenissen zouden hebben plaats gehad; en wat zeker van nog meer belang is, als men in den tijd teruggaat en de verschillende hier in aanmerking komende geschriften in de vergelijking trekt, dan komt men feitelijk het laatst terecht bij een handboek voor den dichter [2]).

Het is ondoenlijk dit hier in bijzonderheden aan te toonen, te minder daar hier ook nog op een wisselwerking dient gewezen te worden, welke er plaats moet hebben gehad tusschen de geschreven en de mondelinge traditie, daar naast de voortgezette reeks van voortdurende repetitiën in een vasten vorm (geschreven en bij voorkeur in maat) van de oude, langzamerhand in talrijkheid toenemende

---

1) Een dezer soort teksten begint botweg: *purwakaṇḍa jĕnĕnging jĕng nabi, nabi adam jumĕnĕng ing mĕkah*; een ander na het jaartal met den datum (*woga-guna-sabta-janmi*, 1731 of 1739 = A. D. 1804 of 1812) *ndan purwanikang carita, kaṇḍanipun ringgit paruwa nĕnggih*. *Paruwa* is een nieuwe vorm voor *parwa*, en zou men als een der schakels kunnen beschouwen tusschen dit woord en het er voor in de plaats getreden *purwa*, waar dit laatste den zin van *wayang purwa* heeft.

2) Nl. de Candakiraṇa of Candrakiraṇa, de ons door de opstellen van den Heer K. F. Holle en Prof. Kern, Tijdschr. Bat. Gen. XVI (1867), bl. 461, en Actes du 6me Congrès des Orientalistes, III, 2 (1885), bl. 1 [Verspr. Geschr. IX (1920), bl. 273], welbekende Koça. Uit dit handboek van den dichter, dat bestaat uit een handleiding voor de spelling van Sanskrit woorden en de oude (Hindu) metriek, waarin o. a. ook de Âryâ beschreven wordt, en een woordenboek van synoniemen, dat op Amarakoṣa's Amaramâlâ gebaseerd moet zijn, zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 130, noot 1, ontstond het Caṇṭakaparwa (proza-handboek voor het stellen van fraaie literatuur-producten), dat op zijn beurt naar alle waarschijnlijkheid weer het leven heeft gegeven aan de Râmâçrama's en de Sĕrat kaṇḍa's. De titel van de Candakiraṇa (een opzettelijke wijziging van Candrakiraṇa, omdat het over versmaten, *chanda*, handelt, of slechts uit een vergissing geboren) is ontleend aan de beginwoorden van het boek: *kiraṇawiyaticandrâgni*. Vooral in lateren tijd heeft dit geschrift, dat zeer oud schijnt te zijn, zie t. a. p. in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, een grooten invloed gehad. Voor zoover de eigentlijk gezegde *kakawin*'s betreft, stuit men op het eigenaardige verschijnsel, dat deze, metrisch althans, er als het ware buiten om van zijn vervaardigd. — Verg. nog Juynboll, Supplement-Catalogus enz., I (1907), bl. 170 en II (1911), bl. 219.

verhalen, er ook een geregelde mondelinge overdracht, in ongebonden vorm, bestaan heeft van die zelfde verhalen, onder het opvoeren daarvan als *wayang*-stukken. Terwijl de *wayang*-verhalen voor een deel althans ontleend zijn aan de oudere schrifturen, van welke er voor ons nog verscheidene gespaard zijn, lieten zij op hunne beurt weer hunnen invloed gelden bij het vervaardigen van nieuwe bewerkingen dier oude geschriften of gedeeltelijke omwerkingen er van, welke nu op hare beurt straks weer het hare in de *wayang* brachten, en zoo ging het voort, gesteund vooral door die geschriften, die dienen moesten het den dichters gemakkelijk te maken hunne producten te vervaardigen, 't zij door het geven van regels of voorbeelden voor de metriek, 't zij door het aan de hand doen van synoniemen, en straks ook door genealogieën in op- en in afgaande lijn, door biographieën van bepaalde personen, het teekenen van hunne onderlinge verhouding, het leveren van korte inhoudsopgaven van gedichten of andere werken, en dit alles natuurlijk niet vrij van fouten tegenover de oorspronkelijke, de oudste, straks de oudere teksten, en onder den invloed van de mondelinge traditie, of van de *wayang* in den vorm, waarin deze in den tijd van de respectieve schrijvers dier handboeken leefde, en die op hunne beurt, zooals van zelf spreekt, ook weder te gast waren gegaan bij die handboeken, welke het voor de *ḍalang*'s niet minder dan voor de dichters van belang was te kennen.

Het moet op deze wijze zijn geweest, dat langzamerhand, parallel met het overige der Javaansche literatuur, waarvan ook in haar de reflexen teruggevonden worden, dus èn de *wawacan*'s èn de *wayang*-verhalen in hun historisch verloop, die de oudere geschiedenis van Java uitvoeriger behandelende *babad*'s zijn ontstaan, *babad*'s dus, die men evenzeer *pĕpakĕm* zou kunnen noemen, handboeken als zij tevens zijn voor de latere *ḍalang*'s zoowel als voor de latere dichters.

Het spreekt van zelf dat in deze soort *babad*'s, die in den ouderen tijd, zoo de naam *babad* een oude was, zeker zoo niet genoemd zouden zijn geworden, noch dat werden, eerst langzamerhand meer en meer stof werd opgenomen, en dat de jongste dezer soort geschriften ook het rijkst moeten zijn. Gaandeweg kreeg, met het aanzwellen van den tijd, er een grooter tal van onderwerpen, of van verhalen, een plaats, welke gemakshalve geordend werden in een chronologische volgorde, of in een te veronderstellen opvolging van dien aard, tot ten slotte de geschriften van deze soort zich als 't ware van zelf voordeden als geschiedverhalen, te eer omdat de regeerende vorsten hun geslacht afleidden uit de helden dier oude verhalen, en men door de eene of andere ideosyncrasie er toe gekomen was in Java het terrein te zien, waar dezen leefden, en zij hunne heldendaden verrichtten [1]).

---

1) Ook dit is een gecompliceerd proces. Eendeels waren, volgens de genealogische opvattingen, de vorsten en grooten van Java afstammelingen van sommigen dier oude helden, anderdeels vindt men ook in oudere geschriften reeds dat stukken, bepaaldelijk de bergen, van Engelsch-Indië naar Java werden overgebracht, een voorstelling, die zonder twijfel gegroeid is uit het overdragen hunner namen op gebergten, op Java te vinden.

Niet minder duidelijk is het verder, dat de makers van deze geschriften steeds a posteriori redeneerden en schreven, zoodat het er in voorkomende er eerst een plaats in krijgen kon, zelfs pas een vrij langen tijd na het bij de Javanen bekend raken van de verhalen, die men er in aantreft, of het plaats hebben van het feit, dat om zoo te zeggen het laatste onderwerp is, hetwelk er in behandeld wordt, zoo dit een historisch was.

Van de soort geschriften, die op die wijze hier in aanmerking komen, en ten slotte inderdaad een meer geschiedkundig uiterlijk verkregen, dan in den aanvang het geval was, bestaan er verscheidene. Op den duur heeft men er zich blijkbaar meer en meer op toegelegd om ze volledig te maken, en die van den lateren tijd verdienen den naam *babad,* hoe onhistorisch zij ook naar hun oorsprong zijn, niet minder dan bijv. de Babad tanah Djawi, waarover boven werd gehandeld, en die de oudere geschiedenis, zooals gezegd werd, slechts zeer beknopt bespreekt. In die producten van jongere dagteekening vindt men den invloed van de Islam voor zoover deze zich in de tegenwoordige genealogieën der vorsten van Java uit, reeds duidelijk voorhanden, is ook het beloop verder vrij wel hetzelfde [1]); ook zij, dit mag men wel zeggen, kunnen niet ouder zijn dan uit denzelfden tijd als waarin men het ontstaan en de kanoniseering van de Babad tanah Djawi te plaatsen heeft. Er voordeel uit te trekken voor de oude geschiedenis van Java zal dus al even bezwaarlijk gaan als bij de Babad tanah Djawi zelf. Toch zullen zij de aandacht verdienen, en een onderzoek ook met het oog op Majapahit nog wel waard zijn, vooral ook omdat men aannemen mag, dat hetgeen men bij Raffles meer vindt dan de Babad tanah Djawi, ook in hare verschillende redacties, daarover levert, aan een geschrift ontleend moet zijn van een aard als de zoo juist beschrevene [2]).

Onder de vele aan schrijver dezes bekende boeken van deze soort is er slechts één, dat ver genoeg doorloopt om bij de bespreking van Majapahit's geschiedenis, volgens de opvatting van Java, in aanmerking te komen. Hier kan, en moet dus volstaan worden met het mededeelen van hetgeen er in dit geschrift voorkomt, terwijl het voldoende wordt geacht zich bij de Babad tanah Djawi tot één tekst te bepalen. Het laatste boek ga voor.

In de Babad tanah Djawi, den prozatekst ed. Meinsma, die hier als type wordt gekozen, ook omdat die *babad* voor een ieder bereikbaar is, vindt men, nadat op bl. 21 de stichting van Majapahit is medegedeeld [3]), verhaald, dat Arya Bangah's rijk door Pajajaran wordt overvallen, hij zelf naar Majapahit vlucht en

---

1) Eigenaardig is, dat de Râma-legende er steeds in behandeld is volgens hetgeen de Rama Kling levert.

2) Het is ook uit zulk een geschrift, dat Hageman voor een groot gedeelte, onder raadpleging van Raffles, zijn Fabelleer, in zijn Handleiding enz. (1852) II, bl. 237 en volgg., moet hebben geput.

3) Het voorafgaande werd boven (bl. 110) reeds behandeld.

dat daarop Pajajaran door Majapahit wordt veroverd. Van Brawijaya krijgt Arya Bangah daarop den naam Arya Panular, terwijl Wiro *patih* Wahan wordt gemaakt, en Nambi en Bandar *mantri*. Daarop wordt er verder verteld, dat de vorst van Majapahit een zoon krijgt, *prabhu anom*, evenals ook Wahan er zich een geboren ziet worden, die Udara heette en *adipati* van Daha werd. Prabhu anom volgt zijn vader op, doch doodt Wahan, die bij hem *patih* bleef, omdat deze hem niet vrij naar hartelust laat jagen. Hij neemt daarvoor Ujung sabata in den arm, den *lurah kajinĕman*, die Wahan met de hem geschonken kris Jangkung pacar overhoop steekt, tengevolge waarvan de genoemde *adipati* van Daha een gelegenheid zoekt en vindt den vorst te dooden om den dood zijns vaders te wreken. De opvolger van Prabhu anom is Prabhu Adaningkung, wiens zoon was Hayam wuruk, en diens zoon was weder Lĕmbu Amisani, wiens *patih* heette Dĕmung [1]) Wular. Lĕmbu amisani had vervolgens tot zoon Raden alit, die als vorst Brawijaya heette en wiens *patih* Gajah mada was.

Ziedaar in werkelijkheid eigentlijk alles wat de babad van Majapahit vertelt, daar hetgeen er op volgt feitelijk tot niets anders dienen moeten dan om den oorsprong van de verkondiging van de Islam op Java, hare overwinning op het oude geloof, die samengaat met den val van het rijk, en het genealogisch verband, dat er tusschen het Majapahitsche vorstenhuis en de later op Java regeerende vorsten bestaat, of verondersteld wordt te bestaan, in het licht te stellen.

In een eenigszins andere volgorde levert genoemde *babad*, op bl. 24—48, nl. aan feiten niet anders dan het volgende, dat hier om de volledigheid èn ter vergelijking even in herinnering wordt gebracht.

De laatste Brawijaya huwt achtereenvolgens vier vrouwen, eene prinses uit Cĕmpa, eene reuzin, eene prinses van Cina en eene vrouw van Waṇḍan.

De eerste wordt voor hem door Gajah mada van Cĕmpa gehaald. Haar vader geeft als een huwelijksgeschenk de *gong* Kyai Sĕkar dalima, de *garĕbong* Kyai Bale lumur en een wagen, Kyai Jĕbat betri. Zij heeft nog een zuster en een broeder. Haar zuster is gehuwd met Makdum Brahim Asmara, een *moslim*, die heel Cĕmpa reeds bekeerde en bij zijne vrouw Raden Rahmat en Raden Santri verwekte. Haar broeder volgt zijn vader op. Van kinderen van Brawijaya bij de prinses van Cĕmpa wordt niet gewaagd.

Bij de tweede, die in vrouwegedaante, als *eṇḍang* Sasmitapura, tot hem was gekomen, en hem weer verlaat als zij rauw gehakt heeft gegeten, krijgt Brawijaya een zoon, Ki Dilah. Dit jonge mensch gaat later naar Majapahit, verplicht zijnen vader door hem in staat te stellen op de *alun-alun* te jagen als in 't bosch (hij brengt er alle wilde dieren), krijgt dan den naam Arya Damar [2]), en wordt over Palembang gesteld, waarheen hem, zwanger,

1) De oude vorm, niet *dĕmang*. — Verg. bl. 94, noot 2.

2) Het verdient zeer de aandacht, dat het jonge mensch, dat alle dieren uit het woud, eendrachtig, op de *alun-alun* weet te brengen (te tooveren), juist Jaka Dilah, en Arya Damar heet.

de derde vrouw, de prinses van Cina, wordt medegegeven. Deze schenkt straks het leven aan raden Patah, en daarna aan raden Usen, een zoon door Arya Damar bij haar verwekt.

De vierde vrouw, die uit Waṇḍan, neemt de vorst om van de *rajasinga* af te komen, zooals hem werd aangeraden. Hij schenkt haar dadelijk weer weg aan een *juru sabin*, Kyai Buyut Masahar. Haar zoon was Boṇḍan Kajawan, die volgens het bevel van Brawijaya, dadelijk moest worden omgebracht.

Raden Rahmat en raden Santri, de zonen van Ibrahim, gaan met hun neef, den zoon van den jongen vorst van Cĕmpa, raden Burereh, naar Java, hun tante bezoeken. Rahmat huwt met de dochter van *tumĕnggung* Wilatikta, die nog een zoon had, Jaka Said. Hij vestigt zich te Ampel dĕnta. De beide anderen huwen met dochters van Arya Teja en gaan te Garĕsik wonen.

Ook raden Patah en raden Usen komen naar Java, na twee roovers, Supala en Supali, overmand te hebben. De eerste gaat eerst in de leer te Ampel dĕnta, huwt met de dochter van *nyai agĕng* Maloka, des *sunan*'s kleindochter, en vestigt zich dan op eene plaats met geurige *glagah*, die den naam Bintara krijgt, terwijl de tweede bij Brawijaya in dienst komt en *adipati* van Tĕrung wordt. Na door zijn vader te zijn ontboden en zijne opwachting gemaakt te hebben, wordt raden Patah *adipati* van Bintara.

Nu was ondertusschen uit Juldah een zekere Seh Wali lanang naar Ampel dĕnta gekomen, die straks verder gaat, naar Balambangan, daar huwt met de prinses, weggejaagd wordt, omdat hij Balambangan bekeeren wil, en nu zijne vrouw, als hijzelf naar Malaka gaat, zwanger achterlaat. Zijn na zijn vertrek geboren zoon wordt in zee geworpen, maar opgevischt door een kaptein van Nyai pinatih van Garĕsik, de weduwe van een zekeren uit Balambangan verbannen ki Samboja [1]), tot haar gebracht, door haar als kind aangenomen, bij raden Rahmat in de leer gedaan, dan diens schoonzoon, en later Sunan Giri, *prabu* Satmata, te zamen groot geworden met Sunan Bonang, *prabu* Ñakrakusuma. Vóór hun huwelijk hadden deze beiden getracht naar Mĕkah te gaan, maar Seh Wali lanang, dien zij te Malaka ontmoetten, had hen teruggezonden en hun die namen gegeven.

Jaka Said, de zoon van den *tumĕnggung* Wilatikta, wordt straks door dezen laatste (Bonang), op wonderbare wijze, bekeerd, gaat naar Cĕrbon, is daar bij de rivier Kali Jaga kluizenaar, en verkrijgt zoo den naam Sunan Kali Jaga.

Ook Boṇḍan Kajawan treedt nog even op 't tooneel. Wel had Brawijaya bevel gegeven hem te dooden, doch dit was niet geschied. Met Kyai Masahar komt hij te Majapahit, bespeelt daar de Sĕkar dalima, en wordt door Brawijaya erkend en begiftigd met de krissen Kyai Mahesa nular en Kyai Malela en de lans Kyai Plered. Hij wordt naar Tarub gezonden, waar hij met Nawangsih, de

1) Op het wellicht zeer belangrijke van dezen naam Samboja, wees Prof. van der Lith in zijn Merveilles de l'Inde (1883—1886), bl. 250.

dochter van een *widadari* Nawangwulan en den *kyai gĕde*, huwt, op deze wijze geparenteerd rakende aan Kudus, want deze *kyai gĕde* was de in de wildernis geboren, door *raṇḍa* Tarub aangenomen zoon van de dochter van *ki agĕng* Kĕmbang Lampir en een weggeloopen zoon van *kyai agĕng* Kudus. *Kyai agĕng* Tarub geeft Boṇḍan kajawan den naam Lĕmbu pĕtĕng [1]).

Het nieuwe geloof had ondertusschen groote vorderingen gemaakt. Op verschillende plaatsen zaten *sunan*'s; zoo was er o. a. ook nog een zekere Seh Aripin, die na zijn dood te Pamalang begraven werd.

Brawijaya zendt daarom Gajah mada tegen Giri. De *sunan* daar werpt zijn schrijfstift (*kalam*), onder een gebed, neer; deze wordt een kris, de kalam of Kala muñĕng [2]), en verjaagt den vijand. Na des *sunan*'s dood, als zijn kleinzoon Sunan Prapen hem is opgevolgd, trekt men op nieuw tegen Giri op. Men breekt het graf open, doch wordt door de daaruit te voorschijn komende wespen [3]) naar Majapahit teruggedreven. Raden Patah wordt nog eens opgeroepen. Hij weigert te komen, komt zelfs in opstand en nu trekt men, de verhouding is een andere geworden, vereenigd met Madura, Tuban, Surabaya en Giri, tegen Majapahit op. Brawijaya vaart met al wie hem nog trouw waren gebleven, ten hemel. De glans (majesteit, *çrî*, voorgesteld door een *andaru*) van Majapahit gaat over op Bintara. Gedurende 40 dagen neemt Giri het opperbewind waar. Dan wordt Raden Patah, Senapati Jimbun, tot sultan van Dĕmak gehuldigd.

Ook bij de Sĕrat kaṇḍa vangen wij hier het verhaal aan met de stichting van Majapahit, die volgens dezen tekst in 1221 A. J. zou hebben plaats gehad. Men vindt hier een geregelde reeks van jaartallen (1221, 1223, 1229, 1234, 1250, 1267, 1270, 1301, 1308, 1320, 1327, 1328, 1329, 13 . 2, 1398, 1399, 1400), waarop intusschen vermoedelijk al zeer weinig te vertrouwen is. Toch verdient het verhaal, zooals het hier gedaan wordt, zonder twijfel zeer de aandacht, al dient men het wellicht voor het grootste gedeelte historische waarde te ontzeggen. Bij de lezing houde men de bovengemaakte opmerkingen vooral in 't oog, en zonder twijfel doet het, al is dat niet de reden waarom er hier eene plaats aan moest worden toegekend, ons een eigenaardigen blik slaan op de geschiedenis van den Damar wulan-roman, bepaaldelijk het laatste gedeelte daarvan. Was het mogelijk den ouderdom van deze redactie van de Sĕrat kaṇḍa iets nauwkeuriger te bepalen, dan ons thans gegeven is, waar slechts gesteld kan

1) Ook Lĕmbu pĕtĕng, mede voorkomende als de stamvader der vorstenhuizen van Madura, is een merkwaardige naam, niet minder dan het geheele verhaal van den zwerveling, die na eerst door Kyai Sela verzorgd te zijn, in Tarub komt, en dan huwt met Nawangwulan, een der badende *widadari*'s.

2) Deze legende berust vermoedelijk op eene woordspel of een eigenaardigde spelling. Kala muñĕng is als naam van een kris geheel begrijpelijk; kalammuñĕng gespeld, lost men dit weder licht in Kalam muñĕng op.

3) Men herinnere zich hier het *pĕlanduk*-verhaal in den door den Heer Klinkert in 1893 uitgegeven Pĕlanduk-tekst, nº. 7 (bl. 70—80), zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII (1894), bl. 382. — Verdere litteratuur over de wespen-episode, *ibid.* bl. 383, noot 1.

worden dat zij vermoedelijk uit het laatst der vorige of het begin van deze eeuw is, dan zou door vergelijking misschien de gang van den aanwas van dat verhaal iets meer in bijzonderheden kunnen worden bepaald, en het zoo gelukken iets beter kennis te krijgen van de geschiedenis van een enkel onderdeeltje van de Javaansche letterkunde. In ieder geval blijft eene vergelijking van wat deze tekst levert over den tijd dat Majapahit bestond, met hetgeen men in de verschillende variaties van den oudsten Damar wulan-tekst aantreft [1]), in zoo verre niet onbeloond, omdat men er uit leeren kan hoe op een zekeren tijd een groot gedeelte van hetgeen men in beide vindt, een als 't ware vloeiende massa was, waarvan later enkele deelen een meer vasten vorm hebben aangenomen.

In die Damar wulan-variaties vindt men allerlei om den persoon, die de held van den roman is, geconcentreerd, wat hier gezegd wordt plaats te hebben gehad onder de regeeringen van verschillende elkander opvolgende vorsten, en het opmerkelijkste daarbij is wel, dat zelfs de inval van de Waṇḍan en de Inggris, volgens de voorstelling hier, niet onder zijne regeering valt, terwijl hij onder al het andere zich in de Damar wulan-romans, ook in de andere redacties, een vaste plaats veroverd heeft [2]).

Onder de regeering van Damar wulan, die ook hier koning wordt, en dan Měrtawijaya heet, heeft er slechts een vriendschappelijke overkomst plaats van Andaka sasi, Kuda rangeyan (niet Rarangin) en Kuda tilarsa, die respective thuis behooren in Kamboja, Bañjar (nl. Bañjarmasin) en Sukadana, welke drie rijken onderworpen waren geworden tijdens de regeering van Adaningkung, den vader van de *prabu kěnya*, zie Zang 392 en 382, en voorts valt in den tijd van zijn bewind ook nog de tocht van Supa naar Balambangan om den door den vorst van daar gestolen kris terug te halen, Zang 394.

De inval van Waṇḍan en van Inggris heeft hier plaats onder Angkawijaya, zijn zoon, zie Zang 399, die hier regeert van 1301 tot 1399 of 1400, al naar men het nemen wil, zie Zang 414. Daaronder is ook gesteld de strijd met Menak Ḍěḍali putih, die te zamen met den vorst van Bali in opstand is gekomen, en verslagen wordt door den zoon van den krokodillen-vorst, die tot belooning daarvoor Pěngging krijgt, huwt met de dochter van Angkawijaya en Andayaningrat

1) Zie boven bij Hoofdstuk XII, bl. 181 sq.

2) Deze bijzonderheid wettigt de veronderstelling, dat de Sěrat kaṇḍa, waaruit hier eenige mededeelingen worden gedaan, betrekkelijk oud is, en ouder dan vermoedelijk al die toevoegsels tot den Damar wulan-roman. Men vindt hier ook nog andere groote afwijkingen. Logĕnder is niet de broeder van Udara, maar de zoon van een anderen, vroegeren *patih*. Hij heeft slechts één zoon, geheeten Layang setra kumitir, waar de roman een Layang setra en een Layang kumitir geeft, en deze ééne zoon wordt na de kroning van Damar wulan, als vorst van Majapahit, in zijns vaders plaats, terwijl die zich terugtrekt, *patih*, en is dan niemand anders dan Gajah mada. Ook Rangga lawe heeft maar één zoon, Raden Buntar watangan, waar er twee in den roman optreden, Raden Buntaran en Raden Watangan. De *prabu kěnya* is de dochter van den vierden vorst van Majapahit, terwijl in den roman gesproken wordt van den derden Brawijaya.

wordt, Zang 401, maar zoo Balambangan dan ook voor de derde maal Majapahit als souverein had doen erkennen.

De eerste maal toch dat dit was geschied, was reeds onder Ardiwijaya geweest, den grootvader van Kĕñcana wungu, de *prabu kĕnya*, zie Zang 379; de tweede maal had het plaats gehad, toen Damar wulan, toenmaals nog geen koning, Menak Jingga versloeg, Zang 384 en volgg.; en dit nu was de derde keer, dat het geschieden moest en gelukken kon, doch van verdere en groote veroveringen bij deze gelegenheid of door dien veroveraar, den lateren *adipati* van Pĕngging, gemaakt, is geen sprake, daar zijne heldenfeiten zich slechts bepalen tot het weder ten onderbrengen van Balambangan en Bali door middel van de krokodillen zijns vaders.

Geheel anders was het geweest bij de eerste verovering van de beide genoemde latere onderhoorigheden van Majapahit, zie Zang 379. Door Ardiwijaya gezonden, vindt Ḍangḍang wĕcana van Tuban, de vader van Rangga lawe, tengevolge van een daar uitgeschreven *sayĕmbara*, op Bali allerlei vorsten vereenigd (Bugis, Mangkasar, Sĕmbawa, Bañjar, Tarnate, Banḍan, Ambon, Bawiyan), en verslaat hij ook dezen, na den vorst van Bali overwonnen te hebben, hen daardoor dus te zelfder tijd vasallen van zijn heer en meester makende, iets waarop hier slechts nog even gewezen wordt, vóór er wordt overgegaan tot het plaatsen van het overzicht van het bedoelde gedeelte dier Sĕrat kanḍa, omdat men bij Raffles, History of Java, II, bl. 132, zie hierboven noot 1 op bl. 204, wat hier door Ḍangḍang wĕcana verricht heet te zijn, als door Andayaningrat, den *ratu* Pĕngging, verkregen, is voorgesteld, en dat, terwijl men bij Raffles op bladz. 120, zonder dat er eigentlijk in bijzonderheden wordt gegaan, ook leest, this prince (d. i. Ardiwijaya), however, is distinguished by the extents of his conquests. Dit laatste is nl. in overeenstemming met onzen tekst, en aan groote veroveringen onder Angkawijaya, tijdens wiens regeering, die te lang duurt, Majapahit toch geheel in verval geraakt, viel toch moeielijk te denken. Zoodat het er den schijn van heeft, dat Raffles, of zijne zegslieden, ook hier het aangetroffene minder juist hebben weergegeven, waarop te wijzen zijn nut kan hebben, al wordt er hier niet mede bedoeld eenige kritiek te geven op het Xe hoofdstuk van de History of Java, daar dit toch eerst behoorlijk zal kunnen geschieden na in kennis te zijn gekomen met hetgeen de door hem nagelaten verzamelingen opleveren.

Doch zie hier nu wat de Sĕrat kanḍa van Majapahit vertelt.

Als Majapahit is gesticht en Raden Susuruh daar onder den naam Brawijaya in 1221 (*sela-mungal-katon-tunggal*), tot koning over het nieuwe rijk is gekroond (Zang 374), onderwerpt zich heel het Oosten aan hem. Hij maakt Wirun *pĕpatih* onder den naam *Adipati* Wirun, en Nambi wordt als *tumĕnggung* Rèksapura *wĕdana jèro*. Hij haalt zijne *garwa*, die hij in Galuh had gelaten, en helpt zijnen broeder Arya Bangah in zijnen strijd tegen Ciyung wanara. In dien strijd wordt de eerste verslagen, zoodat hij naar Lĕbak ciyu moet vluchten, en Galuh verbrand wordt. Hij wordt nog verder verjaagd, tot Tugu, waar hem de troepen van Majapahit onder

Rĕksapura hulp komen verleenen. Vrouwen en kinderen zendt hij nu onder geleide van Raden Kumara, den zoon van Raden Susuruh (Brawijaya), die evenzeer te Galuh was achtergelaten, naar zijn broeder, die hem die hulp had gezonden, en daarop keert hij zich op nieuw tegen de troepen van Pajajaran, welke onder Ciyung wanara tot Puḍak satĕgal wangi waren voortgerukt, en te Tugu een nieuwen slag leveren. Dezen worden nu teruggejaagd. De troepen van Oost-Java verrichten wonderen van dapperheid (*angkotbuta*) [1], en al dringen die van 't Westen toch weer meer oostelijk door, zij worden bij de rivier, die daarom Pamali heet, weer teruggeslagen, terwijl 't vechtterrein den naam van Brĕbĕs krijgt, en Ciyung wanara zich naar zijn land terugtrekt. De troepen onder Rĕksapura achterlatende, gaat Arya Bangah nu naar Majapahit, waar Brawijaya hem *wĕdana* (d. i. hoofd-*bupati*) maakt, met Tuban als zijne standplaats. (375) Kumara huwt met Arya Bangah's dochter Citrawati. Daarna wordt hij op raad van Arya Bangah met diens zoon Ḍangḍang wiring en Wirun's zoon Wahas tegen Pajajaran gezonden. Op aanbeveling van Ḍangḍang wiring trekken zij nu in drie kolonnes, na zich met Rĕksapura vereenigd te hebben, het land in. Daar trekt men zich terug op Sumĕḍang (376). Men gaat naar Galuh. Ḍangḍang wiring onderwerpt Dĕrmayu, Wahas doet dit Bañumas, Magĕlen, Prabalingga, Caracap. Ook Sokapura wordt vermeesterd. Ondertusschen heeft Kumara Sumĕḍang en Banḍung genomen. Ciyung wanara komt in onderwerping. Eerst stelt hij *dipati* Jayasudarga, den schoonvader van Brawijaya, in vrijheid. Hem zendt hij tot Kumara met het bericht. (377) Ciyung wanara wordt, zooals de eisch was geweest, naar Majapahit gevoerd. Pajajaran viel in 1223 (*guna-kalih-tingal-kaji*). Ciyung wanara wordt opper-*bupati* over West-Java tot aan de Pamali, maar de smeden moet hij naar Majapahit zenden. Kumara's gemalin bevalt daarop van een zoon, Raden Ardiwijaya. Onder hunne hoofden, Pĕnapi, den zoon van Sombro, en Kĕnang, dien van Kuwung, trekken de smeden naar Waleri en Kĕmangi, waar zij nadere bevelen van Brawijaya afwachten, die hen naar Tuban zendt, en ze wapens van allerlei aard laat maken. Kĕlĕp (Kĕnang?) wordt naar Madura gezonden, als hoofd over de ooster-smeden, wat Panĕti (Pĕnapi?) over de westelijke wordt. Inmiddels is Wirun, de *patih*, gestorven en zijn zoon Wahas in zijn plaats getreden. Ook Arya Bangah overleed en deze werd door Ḍangḍang wiring opgevolgd. Rĕksapura, de *dipati* Kĕḍiri, stierf kinderloos; zijn opvolger was Wahas' zoon, Jayasena, die nog zeer jong was. En daar nu ook Brawijaya sterft, wordt Brakumara in 1229 (*muka-kalih-tingal-nata*) vorst in zijne plaats.

Diens groot genoegen is jagen. Ḍangḍang wiring krijgt een zoon, Ḍangḍang wĕcana; deze wordt in zijne plaats *dipati* met den naam van zijn vader. Ujung sabata, een Balinees uit Blambangan, was *tumĕnggung* en *ĕmban* van den vorst. (378) Deze wilde Wahas, den *patih* van Brakumara, van kant helpen. Hij

---

1) Het oud-Jav. *kădbhuta*. Uit dit woord ontstonden de namen der beide *patih*'s van Menak Jingga, Kotbuta en Angkatbuta.

geeft voor, dat deze in opstand komen wil. Brakumara beveelt hem, hem te dooden. Dit geschiedt, en nu wordt Ujung sabata in zijne plaats *patih*. Het blijft evenwel aan den *dipati* van Kĕḍiri, Wahas' zoon, niet onbekend, dat de dood zijns vaders van den vorst uitgegaan was. Hij geeft daarvan geen blijk, maar grijpt straks de gelegenheid aan om, zonder dat iemand merkt, dat hij 't doet, èn den *patih* èn den vorst, als hij ze op de jacht van hun gevolg gescheiden heeft, te dooden, en straks vindt men dan ook hunne lijken, die naar Majapahit worden gevoerd. De opengekomen *patih*'s-plaats krijgt Jayasena, en Ardiwijaya volgt zijn vader op. Dit geschiedt in 1234 (*wani-tiga-tingal-nata*).

De nieuwe jonge vorst is nog niet gehuwd; hij wil dit doen met een dochter van Raja Balilung, den vorst van Bali, die drie kinderen had, Rĕtnasari (d.), Kĕñcanasari (d.) en Jaka Antĕban (z.), maar zich aan Majapahit nog niet onderwierp. (379) De *dipati* van Tuban neemt op zich Raja Balilung, die beloofd had zich te onderwerpen en zijne dochters te zullen schenken aan wie hem in kracht overtrof, te verslaan. Hij roept Menak Sopal van Blambangan, Menak Sastra van Lumajang, Menak Suruh van Pugĕr, Menak Pralangge van Purbalingga, en Menak Wilung van Bangkalan op, om zich te verzamelen in de *sĕgara rupak* (d. i. de straat van Bañuwangi), waarheen ook hij zich begeeft, hen daar dan aantreffende. Ḍangḍang wĕcana begeeft zich echter eerst alleen naar Bali. Op Bali waren reeds verscheidene koningen met het zelfde doel bijeen gekomen; genoemd worden: Bugis, Mangkasar, Sĕmbawa, Bañjar, Tarnate, Banḍan, Ambon, Bawiyan. Het tweegevecht bestaat in 't aan weerskanten trekken aan een touw. Het lukt niemand (380), ook den *dipati* van Tuban niet, den vorst van Bali van zijn plaats te trekken, doch hij blijkt toch zoo sterk te zijn, dat hij 't touw stuk trekt. Dit geschiedt herhaalde malen. Hij had daarbij echter slechts zijn linkerhand gebruikt, maar als men nu een ketting neemt, en het nogmaals geprobeerd wordt, wint hij het van den vorst van Bali zeer gemakkelijk. De te Balambangan achtergebleven *dipati*'s worden ontboden, en er heeft (natuurlijk) een strijd plaats met die vreemde koningen. Zij worden allen onderworpen en met hen (381) en met de prinsessen keert Ḍangḍang wĕcana naar Majapahit terug. Ardiwijaya huwt zelf met de oudste; de jongste, Kĕñcanasari, schenkt hij aan den held, den *dipati* van Tuban. De gemalin van Ardiwijaya krijgt drie zonen, terwijl geen zijner *ampeyan* kinderen heeft. Die zoons heetten Raden Udara, Adaningkung en Raden Juru. De kinderen van den *patih* zijn Nawangsasi (d.) en Legot (z.). Nawangsasi huwt met Udara, die na den dood van Jayasena, den *patih*, in diens plaats benoemd wordt. Adaningkung huwt met Rĕtnadewi, de dochter van den *dipati* van Tuban, wien ook nog een zoon Raden Lawe wangsul geboren werd. Vóór zijn dood beschikt Ardiwijaya, dat Adaningkung, de tweede zoon, hem zal opvolgen, en daarom verzoekt *patih* Udara, de oudste zoon van Ardiwijaya, als de vorst kort daarna is overleden, aan allen (382) hem, zijnen jongeren broeder, die als vorst Brawijaya sang Kalamisani heeten zal, als koning te huldigen. Raden Bali anom (d. w. z. Raden Lawe wangsul)

volgt zijn vader als regent van Tuban op, wordt *wĕdana bupati* en krijgt den naam Rangga lawe. Dit geschiedde in 1250 (*muluk-tata-tingale-nĕrpati*).

Raden Juru, de jongere broeder van den vorst, is gehuwd met Citrawulan, de dochter van den regent van Prabalingga. Nu komen er vijanden van Siyĕm, Kamboja en Sokădana. Zij bevinden zich te Garĕsik, en worden te vergeefs bestreden. Op raad van Udara roept Brawijaya de *tapa*'s te hulp, de belofte doende hem, die ze verdrijven zal, den rang van *dipati* te geven en Balambangan te schenken. Een *ajar* van den Tĕnggĕr, Guntur gĕni, die vele *cantrik*'s had en in het bezit was van het *wĕsi kuning*, een vergiftigen knuppel, neemt het op zich. Hij gaat met 40 leerlingen naar Majapahit. Brawijaya beveelt hem den vijand dadelijk te verslaan, maar tevens aan Rangga lawe met hem mede te gaan om hem te bespieden. (383) De *ajar* gaat, gevolgd door Rangga lawe, naar Garĕsik. Hij verslaat den vijand, daarbij nog geholpen door wespen (*tawon ĕṇḍas*). De vijand vlucht, vele wapens, waaronder twee groote kanonnen, achterlatende. (384) De buit wordt Brawijaya aangeboden, en de *ajar* met den naam Pamĕnggĕr tot *dipati* van Balambangan aangesteld. De beide kanonnen krijgen de namen Guntur gĕni en Jagur. Nu vraagt Udara zijn ontslag als *patih*. Hij wil gaan reizen. Als zijn plaatsvervanger stelt hij voor Kalot (of Legot, de eene maal luidt de naam zus, dan weer zoo) [1]). Deze wordt benoemd en krijgt den naam Logĕnder. Voor hij op reis gaat, geeft Udara, die den naam Juragan Kamboja aanneemt, zijn reeds geboren zoon Damar wulan aan Logĕnder over. Ook Kĕñcana wungu (de latere *prabu kĕnya*) is reeds geboren, en evenzoo had Raden Juru reeds een dochter. Deze laatste trekt zich terug om kluizenaar te worden op den *gunung* Ĕduk, waarheen hij zijn dochter, wier moeder reeds overleden was, medeneemt. Als Kĕñcana wungu nu volwassen is, sterft Brawijaya (Kalamisani). Logĕnder en Rangga lawe stellen de prinses tot koningin aan, 1267 (*wiku-rĕtu-tingal-wani*).

Daarover is Pamĕnggĕr, na zijn terugkeer van de huldiging, verdrietig. Hij verlangt naar een zoon. Een rooden hond herschept hij in een mensch, dien hij Menak Jingga noemt. Hij baadt hem met water, dat hij over het *wĕsi kuning* heeft laten loopen, om hem sterk te maken, maar zijn voorhoofd was dat van een hond gebleven, en hij had geen schouders. Het *wĕsi kuning* zou zijn dood zijn, en daarom geeft hij het hem zelf ter bewaring. Menak Jiṅgga rooft zich twee vrouwen, Waita uit Balega en Puyĕngan uit Bangkalan. Daarmede niet tevreden wil hij de vorstin van Majapahit ten huwelijk vragen. Pamĕnggĕr raadt hem dat sterk af, en als Menak Jingga niet naar hem luistert, verlaat deze Balambangan om naar den *gunung* Agung te gaan. (385) Nu wordt Menak Jingga koning van dat gewest. Twee der *cantrik*'s van Pamĕnggĕr stelt hij onder den naam Kotbuta en Angkatbuta tot *patih* aan, en zijn huwelijksaanzoek zendt hij af. Lawe ijo komt met een antwoord van Rangga lawe terug. De uitdagende weigering, die dit

1) Zie Zang 381.

bevat, maakt zijne woede in hooge mate gaande, en hij trekt tegen Majapahit op. De omgeving van Prabalingga, waar hij zich legert, onderwerpt zich. Menak Koñcar, de *putra* Lumajang, komt dit te Majapahit berichten, en spoedig trekt Rangga lawe, die de jongeren ter bescherming van de vorstin achterlaat, met zijn Tubaners naar Prabalingga, waar hij een gevecht levert, (386) dat hem den dood brengt. *Dĕmang* Gaṭul, zijn *patih*, die hem nog geraden had zich terug te trekken, vlucht na zijn sneuvelen naar Majapahit, waarheen Menak Jingga besluit den volgenden dag door te gaan.

Logĕnder had toenmaals ook reeds kinderen, een zoon Setra kumitir [1]) en eene dochter Añjasmara. De laatste, de oudste, was gehuwd met Damar wulan. Logĕnder had dezen jongeman eerst in Paluh amba geplaatst, maar later tot schoonzoon genomen. Setra kumitir had niet met een medemensch willen huwen; hij had zich een *pĕri*, de dochter van een *brahmana* van den *gunung* Sumeru en een *pĕri*, tot vrouw genomen. Damar wulan, wiens roep door Majapahit ging, werd door Añjasmara steeds thuis gehouden, waar Sĕbdapalon en Nayagenggong, zijn *pamongmong*'s, hem niet verlaten.

De *prabu kĕnya* verneemt nu van *dĕmang* Gaṭul den dood van Rangga lawe. Logĕnder slaat voor Damar wulan te zenden. De vorstin vindt het goed, en de *patih* zendt hem met Setra kumitir tegen Menak Jingga. Zij bereiken Prabalingga nog vóór deze van daar vertrokken is. Menak Jingga meent voor hen niet bevreesd te hoeven zijn. (388) Er hebben verschillende gevechten plaats, waarin Surajaya van Banḍung, Rĕksayuda van Roban, Sore pajok van Walere, Surasastra van Tĕgal van de volgelingen van Menak Jingga achtereenvolgens overwinnen Jakang tulung van Malang, Cocak ijo van Pugĕr, Cocak pĕṭak van Bangkalan en Kĕṭek abang van Balega. Damar wulan ziet dat het zoo niet gaat, en dat Menak Jingga het één of ander bijzonders in zijn bezit moet hebben. Hij stelt Buntar watangan [2]) als zijn plaatsvervanger aan, en sluipt met zijn *wulu cumbu*'s in het kamp van Menak Jingga. Den volgenden dag wordt er weer gevochten. Kidang wulan van Sarĕngat strijdt met Jaya lawung van Luwanu, Macan putih van Luḍaya met Suraprawira van Bañumas, Lawe ijo van Japan met Setraprameya van Anḍaluhur. Menak Jingga laat in den nu volgenden nacht Mĕlaṭi en Mĕnḍang voor de zijnen dansen. Damar wulan dringt op dat oogenblik in het vrouwenverblijf. (389) Daar waren nu Waita en Puyĕngan reeds zeer begeerig hem te zien, en afkeerig van haren gemaal. Zij leggen hem, als hij zich vertoond heeft, Menak Jingga's geheim uit, en Puyĕngan haalt voor hem zelfs het *wĕsi kuning*, dat zij had opgeborgen. (390) Dronken komt Menak Jingga ter plaatse, hij hoort

---

1) Hier één persoon, en niet als in den Damar wulan-roman een tweetal, Layang setra en Layang kumitir (verg. bl. 215, noot 2).

2) Hier al evenzeer één persoon, terwijl de Damar wulan-roman er twee kent, Raden Buntaran en Raden Watangan. Deze Buntar watangan moet de zoon van Rangga lawe zijn; daarom volgt hij dezen dan ook later als Arya Teja over Tuban op, zie Zang 391.

praten, en roept Dayun om te onderzoeken wat er aan de hand is. Sĕbdapalon gooit deze eenige malen de deur uit, en Damar wulan neemt de beide prinsessen op om met hen weg te loopen, Menak Jingga tartende hem te volgen. Deze bespeurt, dat het *wĕsi kuning* weg is. Den volgenden dag trekt Damar wulan daarmede ter strijde, en slaat hij de Balambanganers op de vlucht. Menak Koñcar doodt Kotbuta en Angkatbuta met een ring, die ook van *wĕsi kuning* was, en dien hij van Pujadewa, een *tapa* op den *gunung* Limân, had ontvangen, en Damar wulan velt Menak Jingga. Zijn hoofd wordt afgeslagen en door Sĕbdapalon weggedragen. (391) Met grooten buit keert men terug.

Als Damar wulan bij de vorstin komt, staat deze hem niet toe haar hulde te brengen, zij verheft hem tot koning, en laat tevens Añjasmara ontbieden, wie zij bericht wat zij gedaan heeft, haar zeggende, dat zij haar geluk met haar moet deelen. Damar wulan werd onder den naam Mĕrtawijaya koning in 1270 (*nirgurnita-sĕmbahira-prabupati*).

Layang Setra kumitir wordt zijn *patih*, Sĕbdapalon maakt hij *tumĕnggung* en Nayagenggong *rangga*. Hunne namen worden veranderd in *dipati* Gajah mada, *tumĕnggung* Sĕbdayuda en *rangga* Sĕbdagĕnggong. Buntar watangan wordt Arya Teja van Tuban; Menak Koñcar wordt over Lumajang gesteld en huwt met Rĕtna Sĕkati. Logĕnder laat zijn post over aan zijn zoon. (392) Nu was Udara (op zijn zwerftocht) in Kamboja gehuwd met eene dochter van den vorst van dat rijk. Hij had bij haar een zoon verwekt en deze was zijn grootvader, na diens dood, onder den naam Andaka sasi, als vorst van Kamboja, opgevolgd. In het geheel had Udara (393) aan den overval drie zonen; genoemden Mahesa sasi in Kamboja, Kuda rangeyan in Bañjar, waar deze zijn grootvader evenzoo opgevolgd was, en Kuda tilarsa in Sukadana, die ook koning was geworden. Zij waren allen op één oogenblik in Kamboja bijeen. Udara beveelt hun naar Majapahit te gaan. Damar wulan is zeer verheugd zijnen vader en zijne broeders te zien. Na hun aankomst bevalt Kĕñcana wungu van Raden mas Alit. Zijn grootvader voorspelt zijne toekomstige grootheid, en zegt dat hij later Angkawijaya moet heeten, en dat hij de laatste der heidensche vorsten wezen zal (*amĕkasi ratu buda*). Ook Añjasmara bevalt, van Raden mas Kaon. Na zeven maanden te Majapahit te hebben vertoefd, gaan Kĕlana Mahesa sasi en zijne broeders huiswaarts. Udara en Logĕnder komen te overlijden, Raden mas Alit wordt Prabu Angkawijaya en de tweede zoon, Bĕṭara Katong, komt over Panaraga.

Als deze gebeurtenissen doorleefd zijn, bespeurt Brawijaya (Damar wulan), dat er een *kĕris* van Jaka Suruh (den 1en vorst van Majapahit) is zoek geraakt, de kris Sumĕlang Gandring, van de *ḍapur jalak*. Hij draagt den *patih* Gajah mada (= Setra kumitir) op haar op te sporen. Deze wil het verdwijnen van die *kĕris* niet ruchtbaar laten worden, (394) omdat dit voor 's vorsten naam niet goed zijn zou. Hij ontbiedt de *lurah*'s der *ĕmpu*'s (smeden).

Wie dit waren, blijkt uit het volgende. In Pajajaran had men vroeger

een smid Kělěng en in Majalěngka een andere, Paněti; de eerste was de oudste van de twee. Kělěng liet twee kinderen na, Supa en Kapa; Supa werd kluizenaar op den *gunung* Liman, en huwde met de dochter van Kasa daar; hij werd later *lurah ěmpu* van de *brang wetan*. Supa had bij haar twee zonen, Aman en Tiris, die hij achterliet, toen hij, wat hij deed, naar Tuban ging. Daar werd hij door Paněti tot zoon aangenomen, en huwde hij nog met diens dochter, waardoor Suratman en Jati zijne zwagers werden. Na den dood van Paněti wilde hij dezen niet opvolgen, zoodat Suratman *lurah ěmpu* van de *brang kulon* werd. Bij de dochter van Paněti kreeg hij nog twee zonen, Gudana en Jegja.

Zoo geschiedde het dan dat Gajah mada Supa, Kasa, Suratman en Jati opriep. Hij verhaalt hun wat er aan de hand is, en beveelt hun geheimhouding. Thuis gekomen komen deze vier overeen, dat Supa zal gaan zoeken. Zoo de anderen dat deden, zou het de aandacht trekken. Hij was nooit gevestigd smid geweest en had altijd gedwaald. Supa gaat nu eerst naar den *ajar* Kěṇḍali. Deze zegt hem naar Balambangan te gaan, hij moet zich uitgegeven voor een smid uit de *sabrang*, daar zal hij de *kěris* vinden. Hij gaat naar Madura, laat zich daar een vlot maken, neemt den naam van Ěmpu Rombang aan en steekt met zes gezellen, en zijn gereedschap in zee. Overal waar hij langs komt, maakt en verkoopt hij wapenen, die hij van zijn merk voorziet. Als hij Balambangan bereikt heeft, begeeft hij zich dadelijk tot den *lurah ěmpu* Kyai Pitrang daar. Hij zegt, dat hij, op weg naar Java, schipbreuk heeft geleden, en vraagt wie *lurah* is, verzoekt bij hem te mogen blijven, mag dat, verdient veel geld voor hem, en wordt door hem ook al tot schoonzoon aangenomen.

Op dat oogenblik was Menak Ḍěḍali putih, een zoon van Menak Jingga, *dipati* van Balambangan. Eerst was hij *panakawan* van Brawijaya geweest, en daarna door deze tot *dipati* van dat gewest aangesteld; hij was het, die vóór zijn vertrek de *kěris* Suměłang Gandring had gestolen. Hij verlangt van Supa haar na te maken, voorgevende haar van Brawijaya ten geschenke te hebben ontvangen. Rombang (Supa) herkent haar en belooft het te zullen doen. Hij moet dit echter in de tegenwoordigheid van Ḍěḍali putih verrichten, zelfs wordt daartoe in de *kraton* een smidse gemaakt. Nu wil het geval dat de *dipati* drie dagen ziek wordt. Die gelegenheid gebruikt Supa om twee valsche krissen te maken, een die wat oud leek en een andere die er nieuw uitzag. Deze beiden biedt hij den *dipati* aan, die aan de tweede ook een oud uiterlijk laat geven. Doch Supa heeft zijn doel reeds bereikt. Hij voldoet nog aan het laatste verzoek, maar maakt daarop plan te vertrekken; zijne zwangere vrouw krijgt de opdracht hun kind, als dat een zoon is, Sura te noemen, en hem te bevelen zijnen vader in Majapahit te komen zoeken. Na zoo twee jaar afwezig te zijn geweest, keert hij over land terug. (395) Brawijaya laat zich verhalen wie de kris gestolen had, en beloont Supa door hem tot *dipati* van Sidayu en *wědana ěmpu* te benoemen. Slechts voor *dipati*'s zal hij voortaan nog krissen mogen maken.

Angkawijaya had toenmaals nog slechts eene *sĕlir*. Jaka Suruh (de stichter van Majapahit) had indertijd aan een *iṇḍang*, *ni* Rasĕksi, beloofd dat zijn nakomeling Angkawijaya haar *ruwat* wezen zou. Deze had haar dan ook tot *sĕlir* genomen, en zij neemt, nadat zij, zwanger geworden, rauw gehakt had gegeten, hare reuzinnegedaante weer aan. De *pramiswari* verneemt het, en verhaalt het aan Brawijaya, (396) hem tevens op de *putri* van Cĕmpa wijzende als een goede gemalin voor Angkawijaya. Daar waren drie koningskinderen, van welken er een den koning, hun vader, die reeds gestorven was, was opgevolgd; de oudste der twee anderen, dochters, was gehuwd met een Arabier; om de jongste, Darawati, moest men aanzoek voor den kroonprins doen. Daar Cĕmpa onder Kamboja stond, waar Kĕlana Maesa sasi regeerde, schrijft Brawijaya naar Kamboja en Cĕmpa beide. Ook zendt hij *bupati*'s naar Bañjar en Sokadana. In Kamboja is Maesa Lajĕr *patih*. De vorst daar ontvangt de beide brieven, zendt er een van door naar Cĕmpa, en maakt zich gereed naar Java te gaan. In Cĕmpa begrijpt de koning, dat als hij zijne zuster niet geeft, Kamboja zich tegen hem zal wenden, toch doet hij het niet dan schoorvoetend; hij was namelijk door zijn zwager, den *raja paṇḍita* Mustakim, tot het Mohammedanisme bekeerd, en Darawati wilde slechts huwen met iemand van het ware geloof; Angkawijaya was dat niet, daar hij een *ratu buda* was, toch geeft zij om haars broeders wil toe. Hare oudere zuster belooft haar, dat haar neef Rahmat, haar zoon, haar op Java zal komen bezoeken. De *patih* begeleidt haar. Op Java zijn de vorsten van Kamboja, Bañjar en Sokadana reeds aangeland, en als het huwelijk plaats heeft, verbindt men tegelijkertijd Katong in den echt met de prinses van het eerste rijk, Srawulan. (397) De drie broeders keeren daarop weer naar hun land terug.

Nu had de *prabu anom*, Angkawijaya, een vriend, een Chinees, een koopman, Kyai Bantong. Met goedvinden van Darawati draagt hij aan dezen op een Chineesche vrouw voor hem te zoeken. Er was namelijk voorspeld dat Darawati kinderloos zou blijven, als de prins niet eerst een Chineesche vrouw gehuwd zou hebben. Bantong zegt dat slechts zijn eigen dochter daarvoor in aanmerking kan komen, doch vraagt tevens een stuk land om er Chineezen te kunnen laten wonen.

(Als Angkawijaya om zoo te zeggen, gereed is zijn vader op te volgen), wordt Brawijaya (Damar wulan) ziek. Hij raadt zijnen zonen met elkander in vrede te blijven, en wijst Angkawijaya aan als zijn opvolger (over Majapahit), met deze restricie, dat Katong over Panaraga zal moeten blijven staan. Dan overlijdt hij, door zijne beide gemalinnen spoedig in den dood gevolgd, en bestijgt Angkawijaya den door zijnen dood opengekomen troon, in 1301 (*putra-mumbul-pigunanya-sribupati*).

Aan Bantong wordt grond toegewezen in de Kĕḍu. In Cĕmpa was de zoon van Mustakim, Sayit Rahmat, van Mĕkah weer thuis gekomen, waar hij gehuwd en vader geworden was van Sayit Seh. Hij vindt slechts zijne moeder terug, van wie hij verneemt, dat zijne tante Darawati naar Java is gegaan, en als nu ook zijne moeder gestorven is, vormt hij het plan zijne tante te gaan bezoeken. Zijn neef

Jenalkabir, de zoon van zijn oom, den vorst van Cěmpa, sluit zich bij hem aan, begeerig als hij is naar de *ngelmi*. Zij landen te Jěpara. Jenalkabir gaat naar Grage om eerst een woonplaats te zoeken. Hij vindt daar *dipati* Talorěmi, die zich bekeert en hem zijn dochter schenkt, met wie hij te Jěpara, aan de Rěngarěngan, gaat wonen; Sayit Rahmat was ondertusschen naar Kudus, dat toen nog Tajuk heette, gegaan. Daar blijvende, omdat Sayit Seh, zijn zoon, ziek was, huwt hij ook met een vrouw van daar, Nyai Lara ngunyun, de dochter van Puraga (of Nuraga), die eigentlijk van Majapahit was. Als Sayit Seh weer hersteld is, laat hij haar zwanger achter, met de opdracht om 't kind, zoo hem een zoon geboren worden mocht, Raden Undung te noemen. Te Majapahit laat hij zich door Sastra(wi)jaya bij Darawati brengen. Bij Brawijaya geïntroduceerd, schenkt deze hem Ampel en de dochter van *tumĕnggung* Wilatikta van Tuban, de kleindochter van Arya Teja. Daar vestigt hij zich in 1308 (*asta-ilang-gunane-aji*). (398) Ni Raseksi is intusschen van Jaka Dilah bevallen. Deze wil weten wie zijn vader is. Zijn moeder en zijn oom zijn onwillig hem in te lichten. Zij krijgen hunne menschelijke gedaante weer terug, als hij verwoed hen bewusteloos heeft geslagen. Nu verneemt hij wat hij weten wil, en dan gaat hij naar Majapahit. Hij begeeft zich tot Gajah mada en deelt dezen mede wat hij weet. De *patih* brengt den van Tayu gekomen jongeman tot den vorst, die belooft hem als zijn zoon te zullen erkennen en hem Pulo Palembang te zullen geven, als hij de dieren uit 't woud op de *alun-alun* zal hebben gebracht. Hij doet het, krijgt Palembang, (399) en den naam Arya Damar [1]). Om de droefheid van Darawati te stillen, geeft de vorst hem zijne vrouw uit China, die zwanger is, mede, hem tevens opdragende, Pěkik te Bantěn en Jakarta te Jakarta te plaatsen als *jaga tampingan*. Spoedig daarop wordt ook Darawati zwanger. Waṇḍan en Inggris doen een inval met 12 schepen, omdat men hun geen plaats had willen geven om handel te drijven [2]). Zij landen te Gěrsik. Menak Koñcar van Lumajang, Sapu jagat van Prabalingga, *tumĕnggung* Wilatikta van Tuban worden hun tegemoet gezonden. Ook Menak Ḍědali pěṭak vecht daarbij dapper mede. De vijand wordt verjaagd en een groot kanon vermeesterd. Dit laatste krijgt den naam van den *dipati* van Prabalingga, Sapu jagat, wiens buit het was, terwijl hij zelf voortaan Sapu laga heeten zal. De islam breidt zich te Ampel uit. Sayit Iskak, een oom van Rahmat, die aangewezen was om Garage [3]) te bekeeren, brengt hem een bezoek; evenzoo Maulana Mahribi, of Sayit Ibrahim, die naar Garage gaan moest. Sayit Ali (Sunan Gěsang) [4]), bestemd voor Pamalang, en Sayit Seh Akbar, bestemd voor Tuban, doen dat al evenzeer. Brawijaya vindt alles goed. Als nu Sayit Iskak in Blam-

---

1) Reeds te voren wordt hij Damar genoemd.

2) Op deze plaats verdient de aandacht in het bijzonder gevestigd te worden.

3) Blambangan bedoeld (?) — Rouffaer teekent aan, dat G(a)rage ten rechte Cěrbon is. Verg. Van der Tuuk Wdb. IV bl. 693 *a*. Nog zelfs door Crawfurd (die resident van Cheribon was geweest) wordt het tweemaal gekaarteerd als „Chirbun or Grge", achter dl. III van zijn History of the Indian Archipelago (1820).

4) Gösan (?).

bangan komt, wijkt daar een epidemie (*pagĕring*) [1]), en zoo verkrijgt hij Ḍĕḍali pĕṭak's dochter tot vrouw, maar 't rijk bekeeren kan hij niet. Hij gaat weer naar Arabië terug. Zijn na zijn vertrek geboren zoon wordt door zijn grootvader in een kist in zee geworpen, maar weer opgevischt (400) door een kapitein van de Nyai Gĕḍe Pinatih (van Gĕrsik). Deze keert dadelijk huiswaarts, om haar het kind te brengen. Zij neemt het aan, en zoogt het zelf, geen kinderen ooit gehad hebbende. Het kind gaat later bij Sunan Ampel in de leer. Deze heeft bij zijn vrouw van Tuban reeds twee kinderen, een dochter, ... geheeten, en een zoon, Raden Sayit, (en nog andere kinderen) Rara Mĕloko (d.), Raden Bonang en Raden Dĕrajat. Ook Sayit Seh, die Siti jĕnar moest bekeeren, en zijn zoon van Tajuk, Raden Uṇḍakan (lees Undung?), komen tot hem. De laatste wordt naar Tajuk, dat voortaan Kudus heet, teruggestuurd. Raden Iskak huwt met Rara Mĕloko, en gaat dan, in overeenstemming met den wil zijns schoonvaders, naar Gĕrsik, maar vestigt zich te Giri. Raden Bonang gaat naar Lasĕm, en Raden Dĕrajat naar Tuban. In Palembang bevalt de Chineesche prinses van Raden Patah. Uit het huwelijk, dat Arya Damar daarna met haar sluit, spruit Raden Kusen. Raden Patah wordt kluizenaar op den berg Sumirang. Kusen sluit zich bij hem [2]) aan, Een Chineesche *jong*, die daar noch voor- noch achteruit kon, neemt hen aan de *muwara* op, als de *juragan*, die hen had zien lichten, hen is gaan halen, en voor niets naar Java medeneemt. Kusen gaat naar Majapahit en Patah naar Ampel. (401) De eerste wordt door Brawijaya tot *adipati* Pañcataṇḍa van Tĕrung verheven. Darawati heeft ondertusschen reeds drie kinderen gekregen, Rĕtna ayu adi (d.), Lĕmbu pĕtĕng (z.) en Raden Guntur (lees: Gugur) (z.). Voor de oudste, het meisje, wordt een *sayĕmbara* uitgeschreven. Ḍĕḍali putih van Balambangan nl. en Menak Baḍong, de *dipati* van Bali, zijn opgestaan; wie hen verslaat, krijgt de prinses en Pĕngging. Nu had Raden Juru, de jongste broeder van Udara [3]), zijne door hem medegenomen dochter, als deze, die dikwijls in de Sĕmanggi baadde, in stilte met den vorst der *baya*'s (*kumara*'s), Bajul sĕngara, is gehuwd, en zich de gevolgen daarvan laten zien, verlaten en den dood gevonden. Er wordt een zoon geboren, die van zijn vader een tooverring en den naam Jaka Sĕngara krijgt, als deze eens te laat blijft en dus des daags in zijn kaaiman-vorm door vrouw en kind gezien is, wat hen voorgoed van elkander moest scheiden.

Ook deze jongeman neemt deel aan die *sayĕmbara*. Hij wordt aan Sapu laga van Prabalingga toegevoegd. (402) Voor hij naar Balambangan gaat, bezoekt hij zijn vader te Sĕmanggi. Met behulp van de onderdanen zijns vaders verovert hij Balambangan, alleen daarheen getrokken, als Sapu laga hem zegt maar vooruit

1) Een der weinige in het Javaansch nog levende voorbeelden van het voorvoegsel *pa* met den zin van toen dit of dat plaats had.

2) Hij wordt hier zijn *paman* genoemd. Dit was hij ook, als zijnde een jongere broeder van zijn vader, Arya Damar.

3) Zie Zang 384.

te gaan. Ḍĕḍali putih wordt onthoofd. Daarna trekt Jaka Sĕngara naar Bali; ook dat onderwerpt hij, en ook dat hoofd wordt hij machtig. Met Sapu laga gaat hij nu op een met buit beladen vlot, dat door *baya*'s geleid wordt, naar Majapahit terug. (403) Hij huwt en wordt *dipati* Dayaningrat van Pĕngging. Sunan Ampel zendt Ki Bonang om zijn *paman* te bekeeren, en Patah beveelt hij om ergens in 't Westen, waar hij *galaga wangi* vinden zal, een *ḍukuh* te stichten, hem ook zijn latere grootheid en verdienste omtrent het geloof voorspellende. Darawati sterft 1320 (*sirna-kalih-gunane-nĕrpati*) [1]. Zij wordt Mohammedaansch begraven, hoewel de vorst haar eerst op de oude (heidensche) wijze had willen bijzetten. Haar graf krijgt den naam Citrawulan. De vorst, die erg bedroefd is, heeft ook bij een Balische vrouw kinderen, Raden Kalungkung en Raden Katong. Lĕmbu pĕtĕng wordt over Madura gesteld, Raden Gugur (boven: Guntur) [2] over Ṃadiyun, Raden Kalungkung over Bali, en Raden Katong over Pranaraga, in de plaats van zijn schoonvader, Baṭara Nata (d. i. Katong), den jongeren broeder van Brawijaya. Raden Patah sticht Dĕmak; velen vestigen zich daar. Brawijaya verneemt van Gajah mada, dat daar een *kraman* zou zijn. De *adipati* van Tĕrung wordt er heen gezonden, om Patah te ontbieden, omtrent wiens afkomst hij Brawijaya inlicht. Daarop wordt Patah met Dĕmak begiftigd, dat den naam Bintara krijgt. In 1326 (*rasa-kalih-kang guna-putra*) werd Dĕmak gesticht, in 1327 (*sĕbda-kalih-tulusnya-kang siwi*) had de benoeming plaats. Op bevel van Sunan Ampel zal hij de groote moskee bouwen, en huwt hij met de dochter van Sunan Giri, Rĕtna Mulya. Brawijaya wil een *pusaka* kris laten maken. *Dipati* Supa wordt van Sĕdayu ontboden. Hij krijgt die opdracht, maar weet niet hoe die uit te voeren, daarom sluit hij zich op. Nu komt zijn zoon Kyai Sura uit Blambangan met een *calon ḍuwung* te Majapahit. Hij begeeft zich tot Kyai Jikja, die in Supa's plaats gekomen was. Hij maakt zich bekend en zijn broeder [3] (404) zendt hem naar Sĕdayu. Onderweg maakt hij zonder vuur, tot verwondering van zijn bediende, Salahita, overal krissen. Een zekere Jĕbat, de zoon van Modin, de schoonzoon van Supa, informeert naar hem, en ontvangt hem evenzeer goed, en nu hoorende wat Supa werd opgedragen, maakt Sura in de smidse van zijn vader een mooie *kris*, waarvoor hij evenwel geen naam weet te bedenken. Deze *kris* vindt Supa. Hij is verrukt, en brengt Sura straks tot Brawijaya, die deze *kris* Sĕngkĕlat noemt en haar bestemt voor hem, die *mutĕr nĕgari jawi*. Sura wordt tot *tumĕnggung* Sura curiga verheven; ook met Jigja, nu Jigjasura, geschiedt dat, doch zij mogen voor niemand dan den vorst meer werken. Sunan Bonang gaat nu

---

1) Op haar graf te Trawulan vindt men in werkelijkheid het jaartal 1370, zie Not. B. G. XXIV (1886), bl. 42; afbeeldingen van dit jaartal vindt men in Journ. Ind. Archipelago, Vol. V, 1851, bl. 439, en in Holle's Tabel van oud- en nieuw-Indische alphabetten, 1882, bl. 48. De mislezing of verkeerde interpretatie van dit jaartal is dus reeds vrij oud en een constante. — Verdere litteratuur Rapp. Oudh. Dienst 1915, bl. 185—187.

2) Zie Zang 401.

3) Zie Zang 394.

Sayit, een zoon van Wilatikta, bekeeren. Dit jonge mensch was een lichtmis. Te Tambak baya houdt hij Sunan Bonang aan, om hem te berooven. Door allerlei wonderen (405) wordt hij bekeerd. Sunan Bonang laat hem zijn staf, dien hij achterlaat, in het bosch bewaken. Dit doet hij zoo getrouw, dat hij geheel overgroeid raakt. Eerst na twaalf jaar zendt Sunan Bonang Saloka, Kartapati en Kartabangsa, die hem tot leermeester (*prawita* = *purohita* = *guru*) hadden gekozen, om hem te halen; zij brengen hem weer bij. Sayit begeeft zich daarop naar Mĕkah, maar wordt reeds te Pulo Pinang, door Seh Sayit Maolana Mahribi, weer naar Java teruggezonden om aan den bouw der moskee mede te helpen, waarbij negen *wali*'s moeten zijn. Bij Juwana wil 't schip niet verder. Op Sayit's gebed beweegt het zich weder, doch het komt te Cĕrbon terecht. Hij betaalt de vracht met getooverde *intĕn*, en wandelt over 't water naar den wal. De *juragan* bekeert zich en volgt hem. Sayit gaat naar Kali Jaga, en vervolgens naar Kuningan, waar Maolana Ibrahim op den *gunung* Jati als kluizenaar leeft. Hij wordt diens schoonzoon, gaat dan naar Cĕrbon en heet verder Sunan Kali Jaga. Brawijaya heeft bij een vrouw uit Bagĕlen nog Jaran panolih verwekt, te Sumĕḍang geplaatst?; en bij een dochter van den vorst van Pulo Bañjar een andere, die met een helm geboren werd (deze kon slechts verwijderd worden door een *wong tapa*); deze knaap krijgt den naam Bañjaran sari; en eindelijk bij een vrouw van Sukadana Carang soka. Daarop wordt hij ziek (406) aan de *rajasinga*. Het geneesmiddel daartegen is een Waṇḍan'sche vrouw. Een *bule* van daar, uit 't vroegere gevolg van Darawati, wordt ontboden, en daarna aan een *juru sabin* ten huwelijk gegeven. Zij schenkt het leven aan Boṇḍan kajawan. Deze jonge man gaat naar Majapahit, pleegt daar majesteitsschennis door de *bĕṇḍe* Sĕkar dalima te bespelen, en is niet te overmeesteren. Het blijkt, dat hij de zoon is van Brawijaya. Deze voorspelt zijne grootheid, en beveelt hem aan Kyai Tarub te geven om hem op te voeden, hem twee *pusaka* krissen schenkende. Hierop volgt de beschrijving van den bouw van de moskee te Dĕmak, waaraan de negen *wali*'s (Sunan Giri, Sunan Cĕrbon, Sunan Gĕsang, Sunan Mĕjagung, Seh Lĕmah bang, Sunan Undung, Sunang Bonang, Sunan Drajat, en Sunan Kali Jaga) deelnemen. (407) Onderwijl sterft Sunan Ampel. Hij wordt te Ampel begraven, 1328 (*awak-kalih-guna-iku*). Kali Jaga raadt het af tegen Brawijaya gewelddadig te ageeren, daar hij zich tegen de Mohammedanen nooit misdragen had; toch besluit men tot een opstand. Sunan Kudus (Undung) wordt aan 't hoofd der troepen geplaatst. De bouw van de moskee wordt voortgezet. Nog restte één der *saka guru* te plaatsen, wat Sunan Kali Jaga doen moest. Hij maakt er een uit spaanders, de *saka tal*. De *kiblat* blijkt niet juist te zijn. (408) Ki Pĕlembang wordt tot Ki Nagur gezonden om dezen *tali duk* te laten maken. Hij vindt verschillende personen, waaronder er een op 't schuim van het water zit, die zeggen diens leerlingen te zijn en hem terecht wijzen. Zoo vindt hij hem, die in de lucht schijnt te kunnen zitten, en er zich op verstaat voortdurend maar door te eten en dan ook een dik buikje heeft. Hij maakt het touw in weinige oogenblikken gereed, staakt zijn

eten even, en verdwijnt dan met zijn leerlingen, uit gebrek aan zwaarte met hen de lucht in vliegende. Ki Pĕlembang keert van Gĕbang met 't touw, dat wondertouw blijkt te zijn, daar men het niet op kan maken, terug. In den nacht daarop plaatst Sunan Kali Jaga, de *kiblat* in zijn linker- en de *kabah* in zijn rechterhand nemende, de eerste zooals zij staan moet. Hij wordt daarvoor beloond met het baadje van Muhamad, de Antakusuma, dat uit de lucht komt vallen, gewikkeld in een schaapsvacht. Dit alles geschiedde in 1329 (*umpak-bakal-ngapit-kori*) [1]. Sunan Undung, die was komen helpen, wordt er weer op uitgezonden. Hij vraagt en krijgt de Antakusuma om die in den strijd mede te nemen. De *dipati* van Dĕmak moet moeite doen Lĕmbu Pĕtĕng van Madura, Arya Damar, Sumĕnĕp en Madiyun, Prabu Katong van Pranaraga, Bañjar en Sukadana over te halen zich te bekeeren. *Iman* in de moskee wordt Sunan Giri, de andere acht, van wie Sunan Undung zijn zoon, Raden Iman, als *wakil* aanstelt, worden er *kĕtib*'s; Raden Iman wordt *kabayan*, *marbot*, *modin*, *belal*. De *adipati* van Kalungkung, op Bali, en Baṭara Katong van Pranaraga blijven halsstarrig weigeren Mohammedaan te worden, doch behalve dezen en Brawijaya zelf zijn de anderen toegetreden. De *dipati* van Bintara heeft bij zijn oudste vrouw (van Giri) Raden Surya (z.) en Raden Trĕnggana (z.) verwekt, en bij een vrouw van Ranḍu sanga Kanḍuruwan (z.), die ouder is dan Trĕnggana. Surya huwde met Rĕtna Lĕmbah, de dochter van Raden Gugur [2]). Uit de dochter van den *dipati* van Jipang, een derde gemalin van den *dipati* Bintara, worden Raden Kikin (z.) en Ratu mas Ñawa (d.) geboren. Surya, die *sabrang wetan kali* woont, heeft een zoon, Raden Pañji Panḍan, die door Sunan Bonang aangenomen wordt. Trĕnggana huwt met een dochter van Arya Damar van Palembang, Raden Kikin's schoonvader is Jaran panolih van Sumĕnĕp, en Ratu mas Ñawa treedt in den echt met Raden Sampang, den zoon van Lĕmbu pĕtĕng van Madura. Nog steeds had Bintara het *seba* niet gestaakt. Tegen de opstandelingen is de *dipati* Tĕrung gezonden, maar deze beweert hen niet meester te kunnen worden. Gajah mada wordt op inspectie gezonden. (409) Nu worden de opstandelingen bij Tuban verslagen en verjaagd. Ook in Cĕrbon zal men een moskee maken, die van die te Dĕmak in 't dak verschillen zal, als ware zij de vrouw van haren man daar. De Sunan's stellen *wakil*'s voor den bouw daarvan aan. (410) Sunan Bonang laat de *paso sĕmbĕliyan* maken door Sura, die toegetreden is, en Sunan Giri draagt hem op een *pusaka*-kris te maken. Sura weigert eerst om zijn aan Brawijaya gegeven woord, maar doet het toch. Hij wordt er echter ziek van, en sterft, als hij aan zijn zoon Suradi heeft opgedragen de kris Parung ware aan Sunan Giri te brengen, die de kris Sura dadi noemt. Vele *ajar*'s worden Mohammedaan. Blacak ngilo komt met zijn haan bij Sunan Bonang; als het dier den kamp verliest, zal ook hij zich bekeeren. Hij verstopt zich daarop

1) Zooals men ziet een sĕngkala in een van de gewone afwijkende volgorde.
2) Zie Zang 403.

nog achter een grooten hoop steenen, doch Sunan Bonang weet hem toch te vinden. De bekeering volgt. (411) Als de moskee te Cĕrbon voorbereid (*limasan*) is, gaan de *wali*'s er heen. Het wordt er een met negen deuren en negen *pangimanan*'s, en zij komt in 13.2 (*mungal-mangil-murub-bumya*) gereed. Opnieuw trekt men dan tegen Majapahit te velde, doch nu gaat van de Sunan's slechts Sunan Undung zelf, daar de anderen hunne zonen zenden, nl. Raden Makripat (van Giri), Madi panḍan (van Bonang, eig. de zoon van Sabrang wetan, d. i. Surya, dus de kleinzoon van den *dipati* van Bintara), Makdum Sarap (Drajat), Japar sidik (Lĕmah bang), Seh Maolana Gatana (Mĕjagung), Sunan Panggung (Sunan Ibrahim), Abdullah rakim (Sunan Mahribi), Sunan Adiganda (Kali Jaga). Brawijaya zendt Pañcatanḍa (van Tĕrung), Dayaningrat en Gajah mada. (412) De strijd blijft onbeslist. Raden Kĕbo kĕnanga, de zoon van Dayaningrat, loopt, uit vrees voor zijn leermeester, Seh Lĕmah bang, over, doch zijn broeder Kĕbo kanigara blijft trouw. Het sneuvelen van Dayaningrat doet de *wong buda* (de aanhangers van 't oude geloof) vluchten. Sunan Kudus wordt door Pañcatanḍa van Tĕrung verslagen. Met den avond legert men zich te Wirasaba, waar de *patih* een *pasanggrahan* had laten maken, maar wordt achtervolgd door den vijand. Brawijaya zendt versterking onder den *dipati* Kalungkung, maar de reeds bekeerde zonen van den vorst trekken zich naar hunne rijken terug. Ook de *dipati* van Bintara is om hulp naar Dĕmak gegaan. Iman wordt in zijns vaders plaats legerhoofd, en Sunan Giri geeft zijn kris voor Makripat, deze zal wespen voortbrengen, die den vijand zullen verjagen, en Sunan Cĕrbon geeft een *baḍong*, die men op het slagveld openen moet om er regen, wind, en de muizen (*durbiksa*) uit te laten, die er in zitten. Iman, thans Sunan Kudus, (413) vertrekt met 1000 man; aan de *wong buda* schijnen het er 100.000-en toe. De muizen eten den voorraad op en vernielen alle harnachementen, de wespen zijn niet te keeren, en de stormwinden en de regenvlagen verrichten nog het hunne. Alles dringt tot Majapahit door, maar de *ponḍok* van den *adipati* van Tĕrung heeft niets te verduren, daar deze *kĕramat* was, omdat hij het ware geloof reeds omhelsd had. Brawijaya vlucht met zijn kroost (lees: zijn vrouwen?) en zijn *patih* naar Sĕngguruh. Sunan Kudus dringt Majapahit binnen. De *dipati* van Tĕrung onderwerpt zich. De kris Sĕngkĕlat brengt Sunan Kudus zelf naar Dĕmak. Madi panḍan moet zich op bevel van Sunan Bonang te Tirang ampel vestigen. Pulo Tirang heet dientengevolge, sinds 1398 (*awak-tĕrus-cahya-jati*), Panḍan nara (of Panḍan arang). (414) Brawijaya trok zich in 1399 (*muka-tĕrus-lena-nata*) naar Sĕngguruh terug. *Adipati* Bintara wordt *Panĕmbahan* Jimbun. *Dipati* Tĕrung's dochter huwt met Sunan Kudus, en haar vader geeft dezen de bĕnḍe Macan tĕtunggul jurit. De *paseban pajĕksan* van Majapahit wordt naar Dĕmak overgebracht. Kĕbo kĕnanga volgt zijn vader over Pĕngging op. Des *panĕmbahan*'s zonen worden *pangeran*, Raden Surya wordt Pangeran Sabrang, Kanḍuruwan wordt Pangeran Panggung (te Ranḍu sanga), Raden Trĕnggana Pangeran Trĕnggana, en dan zijn er nog Pangeran Saba Kingkis (lees Saba Kingkin) en Pangeran Sampang, zijn

schoonzoons. Lĕmbu pĕtĕng [1]), te Tarub, is ontsticht dat ook hij geen hoogen titel kreeg. Zelf verschijnt hij niet meer op audientie, maar zendt zijn zoon Gĕtas pĕṇḍawa. De nieuwe *panĕmbahan* overlegt, ook met zijn *patih* Wanawala, hoe met Brawijaya te doen. Hij beveelt Lĕmbu pĕtĕng en Jaran Panolih naar Sĕngguruh te gaan om nog eens te trachten den vorst over te halen zich te bekeeren; de eerste is niet aanwezig. Gĕtas pĕṇḍawa wordt *lurah tamtama*. Men trekt naar Sĕngguruh. Brawijaya wordt voor de laatste maal uitgenoodigd Mohammedaan te worden. Hij blijft 't geloof zijner vaderen trouw. Als Kalungkung het gevecht verliezen zal, zal hij naar Bali vluchten. (415) De laatste strijd wordt gestreden. Terwijl deze nog niet geëindigd is, gaat Brawijaya naar Bali, waarheen Kalungkung en Gajah mada hem strak volgen. Sĕngguruh wordt geheel vernield, maar Bali kan, erkent de *panĕmbahan*, door hem niet tot den islam worden gebracht. Sĕngguruh viel in 1400 (*sirna-ilang-kĕrtining-bumi*); de lezer, — zegt de schrijver, — houde het verschil tusschen den val van Majapahit en dien van dit laatste wel in 't oog (*ingkang amaca, ing sĕrat dipun-kalir „bĕḍahira ing nĕgara majalĕngka, lawan sĕguruh iki, ayun bedak-ĕna*). Als de *panĕmbahan* weer te Dĕmak is teruggekeerd, wordt overal de Vrijdagsdienst geregeld.

Tot zoover de Sĕrat kaṇḍa [2]).

In een tabelvorm gebracht in den trant van hetgeen uit Raffles overgenomen werd, en tevens vermeldende wie de *patih*'s waren, leveren deze beide teksten al weder iets anders, dan men daar aantrof, doch daarin verdiepe men zich niet verder.

Babad tanah Djawi.

Brawijaya, *patih* Wahan (= Wiro).
Prabu anom, *patih* Wahan (diens zoon heet hier Udara).
Adaningkung.
Hayam wuruk.
Lĕmbu Amisani, *patih* Dĕmung wular.
Raden Alit, *patih* Gajah mada.

Sĕrat kaṇḍa.

1221. Brawijaya, *patih* Wirun.
1229. Bra kumara, *patih* Wahas (zoon van Wirun), dan Ujung sabata.
1234. Ardiwijaya, *patih* Jayasena (de zoon van Wahas, de *dipati* v. Kĕḍiri), dan Udara (een zoon v. Ardiwijaya).

1) Boṇḍan kajawan moet hier zijn bedoeld, vgl. Zang 402, waar door den schrijver heeft vergeten te vermelden, dat hij dezen naam kreeg, vergl. slechts Babad tanah Djawi, ed. Meinsma, bl. 42.

2) Ook elders is dit geschrift, althans in deze redactie, zakelijk zeer belangrijk, zoo bijv. ook de gedeelten, die handelen over Pañji, Pajajaran, en Aji Saka.

1250. Adaningkung, ook Kala Amisani, *patih* Udara, dan Logĕnder (zoon van Jayasena).
1267. Kĕñcana wungu, *patih* Logĕnder.
1270. Mĕrtawijaya (Damar wulan, gehuwd met Kĕñcana wungu), *patih* Gajah mada (Layang Setra kumitir, de zoon van Logĕnder).
1301. Angkawijaya, *patih* Gajah mada.
1398. Majapahit verlaten.
1400. Sĕngguruh verwoest.

Terwijl boven bij Hoofdstuk XII (bl. 181 sq.) en op bladz. 215 reeds het noodige is opgemerkt over den Damar wulan-roman in verhouding tot de Pararaton, en daarover dus hier verder kan worden gezwegen, dient er hier de aandacht op gevestigd te worden:

1°. dat algemeen in de betrokken literatuur na den eersten vorst volgens de overlevering een Bra kumara aan het bewind komt, die af en toe wel eens Prabu anom wordt genoemd. Doch al kan Prabu anom als een andere uitdrukking voor Bra kumara worden beschouwd, op zich zelf is het een onduidelijke uitdrukking, daar er ook onderkoning, tweede koning, onder verstaan kan worden, en zij dus aan Bra kumara geenszins in allen deele gelijkstaat. Dit Bra kumara, de knaap, het jongetje, dat Bra, d. i. Çrî, d. i. Zijne Majesteit was, herinnert te sterk aan wat wij nu van Jayanagara weten, dan dat men niet zou kunnen beslissen, dat èn de westelijke èn de oostelijke, èn de Javaansche èn de Balische overlevering ons berichten, dat er na den eersten Brawijaya een klein kind [1]) vorst over Majapahit is geweest;

2°. dat de vierde vorst van Majapahit, volgens één der voorstellingen, Hayam wuruk zou hebben geheeten, wat volgens de Pararaton, *prabhu istri* I medetellende, werkelijk het geval was, doch dan heeft men daarbij er op te letten dat zijn voorganger den naam Adaningkung zou hebben gedragen, die herinnert aan een anderen naam van Hayam wuruk, nl. Hyang Wĕkasing sukha;

3°. dat de *prabhu istri* II, tijdens wier regeering de *parĕgrĕg* plaats had, d. i. de *prabhu kĕnya* van den Damar wulan-roman, den eersten vorst van Majapahit, Raden Wijaya, Kĕrtarâjasa, werkelijk bestond in den zelfden graad, als daarvoor door de Sĕrat kaṇḍa wordt opgegeven, aangezien de *prabhu istri* I een zuster was van Jayanagara, en bij de telling der geslachten deze dus kan worden overgeslagen; Raden Wijaya, de *prabhu istri* I, Hayam wuruk, Hyang Wiçeṣa, de *prabhu istri* II; of in de Sĕrat kaṇḍa, zonder daarmede de genoemde personen geheel te identificeeren: Brawijaya, Brakumara, Ardiwijaya, Adaningkung, Kĕñcana wungu; en zonder dat daarbij vergeten wordt, dat hier Adaningkung Hayam wuruk's zoon zou zijn geworden, waar sub 2° er zijn vader uit groeide;

1) Zooals in Hoofdstuk VIII bleek, ten rechte een ongeveer vijftienjarige knaap.

4°. dat er een Hyang Wĕkasing sukha, nl. de IIe van dien naam, te Tajung (Tañjung) werd bijgezet; doch deze was wel een *bra*, maar besteeg den troon niet;

5°. dat ook in de Pararaton het laatste gedeelte van den Majapahitschen tijd een raadsel is, evenals in de Javaansche traditie, welke den laatsten Brawijaya, Angkawijaya, in de Sĕrat kaṇḍa, van 1301—1399 of 1400 laat regeeren [1]);

6°. dat, en men zie al weder de Sĕrat kaṇḍa, de laatste vorst zijn *kraton* verlaat, en dat hij dat reeds doet vóór 1400, terwijl er tevens op gewezen mag worden:

7°. dat ook de Sĕrat kaṇḍa den duur van het Majapahitsche rijk op circa twee eeuwen stelt, aangevende dat de plaats in 1221 gesticht zou zijn;

8°. dat ook hier de belangrijkste veroveringen, al is de voorstelling eenigszins vreemd, plaats grijpen onder den derden regent, evenals zij in de Pararaton tijdens de *prabhu istri* I geschieden; en ten laatste

9°. dat men in beide traditiën den *patih* Gajah mada terugvindt.

Met dit laatste vooral komt men op een zeer zwak punt, daar de tijd, waarin hij zou geleefd hebben, in de eene overlevering een geheel andere is dan in de andere, en hij in beide geenszins hetzelfde verricht, aangezien in de eene traditie anderen reeds lang vóór hij ten tooneele treedt, in zijne plaats hebben gedaan wat volgens de andere hij tot stand zou hebben gebracht.

Vooral wanneer men de lijsten der *patih*'s [2]), volgens de beide tradities, zie hierboven en bij Hoofdstuk XIII (bl. 194—197), met elkander vergelijkt, blijkt het hoe ver de overleveringen uit elkander loopen.

Men zoeke of trachte er voorshands niet opzettelijk naar ze met elkander in overeenstemming te brengen. Vloeiden de bronnen maar rijkelijker, zeker zou er meer aan het licht zijn te brengen.

Nu dat niet het geval is, moet men zich tevreden stellen met hetgeen er reeds gevonden werd.

Ook dit zal bij een verder onderzoek, een langere beschouwing en een scherper toezien zonder twijfel straks nog wel meer belangrijks blijken te bevatten dan nu reeds kon worden aangewezen; niemand kan meer dan schrijver dezes verlangen, dat er eens meer licht over de nog zoo talrijke duistere punten zal gaan schijnen.

---

1) Na de eerste Pararaton-editie verscheen over den laatsten Majapahitschen tijd een artikel van Rouffaer: Wanneer is Madjapahit gevallen?, Bijdr. Tl. Lnd. Vlk. v. N. I. 6: VI (1899), bl. 111—199. Talrijke gegevens over het tijdperk van godsdienstovergang vindt men bijeen in de dissertatie van Dr. B. Schrieke, Het boek van Bonang (1916). Speciaal over den val van Majapahit handelen Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913), bl. 252—258, en Krama Djaja Adinĕgara in Oudh. Versl. 1915, 1, bl. 29—32. De stad zou wel in 1400 veroverd zijn, echter niet door de Mohammedanen, maar door de nog Hindusche Girindrawardhana's; een verwoesting zou ook niet hebben plaats gehad.

2) Over Wahan zie men wat opgemerkt werd in Not. B. G. XXVI (1888), Bijlage II, bl. XVII, noot.

TABELLEN EN REGISTERS.

Tot verdere toelichting van het hier uitgegeven geschrift volgen hier: een stamboom van de vorsten van Majapahit en die van Tumapĕl, welke daaraan voorafgingen, met eenige aanvullende tabellen; een kort overzicht van de opvolging dier vorsten; een chronologisch overzicht over de jaren 1144—1408 Çaka; een lijst van de namen der vermelde heiligdommen; en drie registers, die achtereenvolgens bevatten 1° de plaatsnamen, die in de Pararaton voorkomen, 2° de daarin voorkomende persoonsnamen, en 3° de eigennamen, plaats- en persoonsnamen, die in de aanteekeningen worden aangetroffen.

Op welke wijze de stamboom (Tabel I) werd uitgezet, is boven reeds medegedeeld in de aanteekening bij Hoofdstuk X. Toch lette men ook op die bij de Hoofdstukken XII, XIII en XIV, aangezien daar gewezen werd op eene mogelijke andere opvatting van een paar plaatsen, die een wijziging van enkele onderdeelen van het latere gedeelte van den geslachtsboom noodzakelijk zouden kunnen maken.

De aanvullende tabellen geven eene opsomming van de personen, wier namen in den stamboom dienden voor te komen, doch wier afkomst niet bleek (Tabel II); van de latere vorsten van Majapahit (Tabel III); en van de nog verder genoemde personen van vorstelijken bloede (Tabel IV).

Het chronologisch overzicht geeft niet alleen de belangrijkste feiten van de Pararaton, naast deze worden er ook in vermeld alle oudheden van Java en Sumatra, welke bevonden zijn jaarcijfers te dragen, die in dezelfde periode vallen.

De splitsing in de registers gemaakt moet ten doel hebben de overzichtelijkheid te bevorderen. Daarom werd wat in den tekst van de Pararaton voorkomt en hetgeen de aanteekeningen mochten bevatten, uiteengehouden, en ten opzichte van den tekst ook nog een scheiding gemaakt tusschen plaatsnamen en eigennamen van personen. Op deze wijze zal het mogelijk zijn, gemakkelijk een overzicht te verkrijgen over hetgeen de Pararaton levert, en werd het tevens overbodig telkens te vermelden tot welke soort van namen een gegeven, in dat boek voorkomende, naam behoort.

De verwijzingen in de beide eerste registers zijn naar de bladzijden en regels van den Javaanschen tekst [1]). Het mocht overbodig worden geacht ook naar de bladzijden der vertaling te verwijzen, aangezien in deze door middel van vette cijfers tusschen scherpe haakjes geregeld het begin der bladzijden van den Javaanschen tekst is aangegeven. Zoo noodig zal men daardoor ook in de vertolking de

1) Hierbij is de paginatuur der eerste editie gehandhaafd. Zie het Voorbericht bij den tweeden druk.

bedoelde plaats gemakkelijk terug kunnen vinden, te eer omdat in de inhoudsopgave aangewezen is op welke regels de in de vertaling aangenomen hoofdstukken beginnen en eindigen.

Er werd de voorkeur aan gegeven deze beide registers, die uitsluitend Javaansche namen bevatten, te schikken volgens het Javaansche alphabet, en tevens werd het onnoodig geacht om in de laatste dezer twee lijsten ook onder te brengen de voorkomende dag-, week- en maandnamen (Budha hirĕng, Wĕrhaspati, Sa. = Saneçcara; Pa. = Pahing, Pon; Galungan (inlandsch *wuku*-nieuwjaar); Landĕp, Warigadyan, Kuningan, Maḍasya, Julung pujut, Pahang, Prangbakat, Watu gunung, Karo, Kawolu, [Lungge,] die daar ook niet op hun plaats zouden zijn geweest, evenmin als de beide boektitels Wukir polaman (de door Jayakatong in zijn gevangenschap vervaardigde *kidung*) en Pârthayajña (een *kakawin*).

Omtrent het derde register valt niets op te merken. Het is een gewone klapper, zooals men die wel meer vindt, gerangschikt volgens de volgorde van ons alphabet.

TABEL I.

GESLACHTSBOOM VAN HET VORSTENHUIS VAN MAJAPAHIT, EN

AAN HET BEWIND KWAMEN ACHTEREENVOLGENS:

Voor A, B, C, D en E, zie men tabel II,

1. Tunggul Amĕtung,
(akuwu van Tumapĕl),
gehuwd met Ken Ḍĕḍĕs (bl. 9, reg. 27),
† vóór 1144,
begr. te *(niet vermeld)*.

3. Anûşapati (bl. 13, reg. 2),
= Pañji Anĕngah (bl. 13, reg. 2),
ratu van Tumapĕl,
1170 [1149] (bl. 15, reg. 28) — † 1171 [1170] (bl. 16, reg. 13),
begr. te Kiḍal (bl. 16, reg. 14).

12. Ranggawuni (bl. 16, reg. 16),
= Wiṣṇuwardhana (bl. 18, reg. 6),
ratu van Tumapĕl,
1172 (bl. 18, reg. 5) — † 1194 [1190] (bl. 18, reg. 11),
begr. te Jajagu (bl. 18, reg. 12).

14. Kĕrtanagara (bl. 18, reg. 14),
= Çiwabuddha (bl. 18, reg. 16),
prabhu van Tumapĕl,
1194 [1176] (bl. 18, reg. 15) — † 1197 [1214] (bl. 24, reg. 31),
begr. te Tumapĕl = Pûrwapatapan (bl. 25, reg. 4).

16. Bhre Kahuripan I (d.) (bl. 19, reg. 37),
huwt met Raden Wijaya *(15)*,
voor haar naam, zie bl. 24, reg. 37,
† *(niet vermeld)*,
begr. te *(niet vermeld)*.

17. Bhre Daha I (d.) (bl. 19, reg. 37),
huwt met Raden Wijaya *(15)*,
voor haar naam, zie bl. 24, reg. 38,
† *(niet vermeld)*,
begr. te *(niet vermeld)*.

bij Ken Ḍĕḍĕs:
4. Mahiṣa Wong atĕlĕng (bl. 13, reg. 4),
† *(niet vermeld)*,
begr. te *(niet vermeld)*.

bij Ken Ḍĕḍĕs:
5. Pañji Saprang (bl. 13, reg. 5),
† *(niet vermeld)*,
begr. te *(niet vermeld)*.

13. Mahiṣa Campaka (bl. 16, reg. 18),
= Ratu angabhaya = Bhaṭâra Narasingha (bl. 18, reg. 7),
† *(niet vermeld, na 1194)*,
begr. te Kumĕpĕr en Wudi kuñcir (bl. 18, reg. 12).

Lĕmbu Tal
(niet vermeld in de Pararaton).

15. Raden Wijaya (bl. 18, reg. 15),
= Kĕrtarâjasa (bl. 24, reg. 38),
prabhu van Majapahit,
gehuwd met Dara Pĕṭak (mal. prinses): Bhre Kahuripan I *(16)* en Bhre Daha I *(17)*,
1216 (bl. 24, reg. 38) — † 1217 [1231] (bl. 25, reg. 2),
begr. te Antapura (bl. 25, reg. 2).

bij Dara Pĕṭak, binihaji (bl. 24, reg. 35):
18. Kala Gĕmĕt (bl. 24, reg. 35),
= Jayanagara (bl. 25, reg. 3),
prabhu van Majapahit,
1217 [1231] (bl. 25, reg. 3) — † 1250 (bl. 27, reg. 10),
begr. te Kapopongan = Çrnggapura (bl. 27, reg. 11).

21. Hayam Wuruk (bl. 27, reg. 20),
= Bhaṭâra prabhu = Râjasanagara,
= Janeçwara = Hyang Wĕkasing sukha I (bl. 27, reg. 19),
prabhu van Majapahit,
gehuwd met Pâduka Çori (25),
1272 — † 1311 (bl. 30, reg. 24),
begr. te *(niet vermeld)*.

22. Bhre Lasĕm I (d.) (bl. 27, reg. 23),
[ten rechte dochter van Bhre Daha II (20)],
huwt met Raden Larang *(C)*,
† *(niet vermeld)*,
begr. te *(niet vermeld)*.

bij Pâduka Çori *(25)* (bl. 29, reg. 18):
26. Bhre Lasĕm II (d.) „de schoone" (bl. 29, reg. 19),
= Bhre Kabalan I,
huwt met Hyang Wiçeṣa *(28)* (bl. 29, reg. 21),
† 1323 (bl. 30, reg. 36),
begr. te Pabangan = Lakṣmîpura (bl. 30, reg. 36).

bij eene binihaji (bl. 29, reg 18):
27. Bhre Wirabhûmi (bl. 29, reg. 19),
gehuwd met Bhre Lasĕm III „de dikke" *(29)*,
(oostelijk rijk),
† 1328 (bl. 31, reg. 13),
begr. te Lung = Gorîçapura (bl. 31, reg. 14).

28. Hyang Wiçeṣa (bl. 29, reg. 20),
= raden Gagaksali = aji Wikrama (bl. 29, reg. 21) = Bhre Mataram I,
prabhu van Majapahit,
gehuwd met Bhre Lasĕm II „de schoone" *(26)* en Bhre Mataram II *(33)*,
(westelijk rijk),
1311 (bl. 30, reg. 26) — *bhagawân* 1322 (bl. 30, reg. 34) — † 1351 (bl. 31, reg. 26),
begr. te Lalangon = Paramawiçeṣapura (bl. 31, reg. 26).

Pakĕmbangan (bl. 30, reg. 9),
(sterft jong?),
. te *(niet vermeld)*.

33. Bhre Mataram II (d.) (bl. 30, reg. 10),
huwt met Hyang Wiçeṣa *(28)* (bl. 30, reg. 10),
† 1338 (bl. 31, reg. 21),
begr. te *(niet vermeld)*.

34. Bhre Lasĕm IV (d.) (bl. 30, reg. 11),
huwt met Bhre Tumapĕl II *(37)* of III *(39)*? (bl. 30, reg. 11),
† 1355 (bl. 31, reg. 31),
begr. te *(niet vermeld)*.

35. Bhre Matahun II (d.) (bl. 30, reg. 11),
huwt met Bhre Wĕngkĕr II *(41)* (bl. 30, reg. 12),
† 1338 (bl. 31, reg. 21),
begr. te *(niet vermeld)*.

bij Bhre Lasĕm II „de schoone" *(26)* (bl. 29, reg. 21):
36. Hyang Wĕkasing sukha II (bl. 29, reg. 22),
† 1321 (bl. 30, reg. 31),
begr. te Tajung = Paramasukhapura (bl. 30, reg. 31).

37. Bhre Tumapĕl II *(a)* (bl. 30, reg. 3),
gehuwd met Bhre Lasĕm IV *(34)* en V *(48)*?
† 1349 (bl. 31, reg. 24),
begr. te Lo kĕrĕp = Amarasabhâ (bl. 31, reg. 24).

41. Bhre Wĕngkĕr II (bl. 30, reg. 12),
gehuwd met Bhre Matahun II *(35)*,
† 1351 (bl. 31, reg. 25),
begr. te Sumĕngka (bl. 31, reg. 25).

50. Bhre Kabalan II (bl. 30, reg. 17),
† 1373 (bl. 32, reg. 5),
begr. te Sumĕngka (bl. 31, reg. 25).

42. Bhre Paguhan II (bl. 30, reg. 13),
gehuwd met Bhre Tañjungpura *(44)* en Bhre Pajang *(45)*,
† 1373 (bl. 32, reg. 4),
begr. te Sabyantara (bl. 32, reg. 4).

bij eene rabi kṣatriya (bl. 30, reg. 17),
51. Bhre Singhapura (d.) (bl. 30, reg. 18),
† *(niet vermeld)*,
begr. te *(niet vermeld)*.

bij eene rabianom (bl. 30, reg. 13):
43. Bhre Jagaraga I (d.) (bl. 30, reg. 13),
huwt met Bhra Parameçwara II *(47)* bl. 30, reg. 13),
† 1373 (bl. 32, reg. 5),
begr. te *(niet vermeld)*.

De gegeven jaarcijfers zijn in Çakatelling; om er jaren A. D.

2, 3, 8, 12, 14, JAYA KATONG, 15, 18, 19, 21, 28, 38 en 39.

voor de latere vorsten tabel III.

2. Angrok of **Arok** = Râjasa = Amûrwabhûmi = Bhaṭâra Guru,
(zoon van bhaṭ. Brahma bij Ken Ĕṇḍok, incarnatie van bhaṭ. Wiṣṇu, aangenomen zoon van bhaṭ. Guru),
ratu van Tumapĕl,
gehuwd met Ken Ḍĕḍĕs (bl. 12, reg. 35) en Ken Umang (bl. 13, reg. 8),
1144 (bl. 14, reg. 34) — † 1169 [1149] (bl. 15, reg. 25),
begr. te Kagĕnĕngan (bl. 15, reg. 26).

bij Ken Ḍĕḍĕs:
6. Agnibhaya (bl. 13, reg. 6),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

bij Ken Ḍĕḍĕs:
7. Dewi Rimbu (d.) (bl. 13, reg. 7),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

bij Ken Umang:
8. Pañji **Tohjaya** (bl. 13, reg. 9),
ratu van Tumapĕl,
1171 (bl. 16, reg. 15) — † 1172 (bl. 18, reg. 4),
begr. te Katang lumbang (bl. 18, reg. 3).

bij Ken Umang:
9. Pañji Sudhatu (bl. 13, reg. 9),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

bij Ken Umang:
10. Twan Wergola (bl. 13, reg. 10),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

bij Ken Umang:
11. Dewi Rambi (d.) (bl. 13, reg. 11),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

19. Bhre Kahuripan II (d.) (bl. 27, reg. 14),
= Prabhu istri I,
prabhu van Majapahit,
huwt met Raden Cakradhara (*A*) = Bhre Tumapĕl I,
1250 (bl. 27, reg. 18) — 1272 — † 1294 (bl. 29, reg. 31),
begr. te Panggih = Pântarapûrwa (bl. 29, reg. 32).

20. Bhre Daha II (d.) (bl. 27, reg. 15),
huwt met Raden Kudamĕrta (*B*) = Bhre Wĕngkĕr I,
† 1293? (bl. 29, reg. 31),
begr. te Adilangu = adri Pûrwawiçeṣa (bl. 29, reg. 31).

23. Bhre Pajang I (d.) (bl. 27, reg. 24),
huwt met Raden Sumana (*D*),
† 1311 (bl. 30, reg. 22),
begr. te Ĕmbul = Girîndrapura (bl. 30, reg. 22).

31. Raden Soṭor (bl. 29, reg. 24),
= hinweng Koripan, — Daha, — Majapahit (bl. 29, reg. 24),
[zoon van Cakradhara, niet van Bhre Kahuripan II,]
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

[**22.** Bhre Lasĕm I (*zie links*)].
25. Pâduka Çori (d.) (bl. 29, reg. 18),
[dochter van Kudamĕrta, niet van Bhre Daha,]
huwt met Hayam Wuruk (*21*) (bl. 29, reg. 18),
† 1311 (bl. 30, reg. 22),
begr. te (*niet vermeld*).

29. Bhre Lasĕm III (d.) „de dikke" (bl. 29, reg. 22),
huwt met Bhre Wîrabhûmi (*27*) (bl. 29, reg. 23),
† 1323 (bl. 30, reg. 37),
begr. te (*niet vermeld*).

30. Bhre Kahuripan III (d.) (bl. 29, reg. 23),
huwt met Bhre Paṇḍan salas I (*40*) (bl. 29, reg. 26),
† 1323 (bl. 30, reg. 37),
begr. te (*niet vermeld*).

40. Raden Sumirat (bl. 29, reg. 25),
= Bhre Paṇḍan salas I (bl. 29, reg. 25),
gehuwd met Bhre Kahuripan III (*30*),
† 1323 (bl. 31, reg. 1),
begr. te Jinggan = Wiṣṇupura (bl. 31, reg. 1).

38. Dewî Suhitâ (d.) (bl. 30, reg. 4),
= Prabhu istri II (bl. 30, reg. 4),
prabhu van Majapahit,
huwt met Hyang Parameçwara II (*47*) (bl. 30, reg. 6),
1322 (bl. 30, reg. 34) — † 1369 (bl. 31, reg. 37),
begr. te Singhajaya (bl. 31, reg. 37).

39. Bhre Tumapĕl III (*b*) (bl. 30, reg. 4),
= Kĕrtawijaya (bl. 30, reg. 5),
prabhu van Majapahit,
gehuwd met Bhre Lasĕm IV (*34*)?; Bhre Lasĕm V (*48*)? en Bhre Daha III (*49*),
1369 (bl. 32, reg. 1) — † 1373 (bl. 32, reg. 9),
begr. te Kĕrtawijayapura (bl. 32, reg. 10).

47. Bhre Kahuripan IV (bl. 30, reg. 5),
= Hyang Parameçwara II = Ratnapangkaja (bl. 30, reg. 5),
gehuwd met Dewî Suhitâ, prabhu istri II (*38*) en
Bhre Jagaraga I (*43*),
† 1368 (bl. 31, reg. 35),
begr. te Singhajaya (bl. 31, reg. 36).

48. Bhre Lasĕm V (d.) (bl. 30, reg. 7),
huwt met Bhre Tumapĕl II (37) of III (*39*)?
(bl. 30, reg. 7),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

49. Bhre Daha III (d.) (bl. 30, reg. 8),
huwt met Bhre Tumapĕl III (*b*) (*39*) (bl. 30, reg. 8),
† 1338 (bl. 31, reg. 21),
begr. te (*niet vermeld*).

44. Bhre Tañjungpura (d.) (bl. 30, reg. 14),
huwt met Bhre Paguhan II (*42*) (bl. 30, reg. 14),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

45. Bhre Pajang II (d.) (bl. 30, reg. 15),
huwt met Bhre Paguhan II (*42*) (bl. 30, reg. 15),
† 1373 (bl. 32, reg. 6),
begr. te Sabyantara (bl. 32, reg. 6).

46. Bhre Kĕling (bl. 30, reg. 16),
gehuwd met Bhre Kĕmbang jenar (*E*),
(bl. 30, reg. 16),
† 1369 (bl. 31, reg. 36),
begr. te Apaspa (bl. 31, reg. 36).

van te maken vermeerdere men ze met 78 (ten rechte 78¼).

TABEL II.

PERSONEN IN DEN GESLACHTSBOOM VERMELD, DOCH VAN WIE NIET BLIJKT WELKE HUNNE AFSTAMMING IS.

(Men zie bij No. 19, 20, 22, 23 en 46.)

A. Raden Cakradhara (bl. 27, reg. 14),
= Bhre Tumapěl I = Kěrtawardhana (bl. 27, reg. 17),
gehuwd met Bhre Kahuripan II (*19*),
† 1308 (bl. 30, reg. 1).
begr. te Japan = Sarwajñapura (bl. 30, reg. 1).

B. Raden Kudamĕrta (bl. 27, reg. 15),
= Bhre Wĕngkĕr I = Prameçwara I (bl. 27, reg. 15),
= Bhre Pamotan I = Wijayarâjasa (bl. 27, reg. 15),
gehuwd met Bhre Daha II (*20*),
† 1310 (bl. 30, reg. 19),
begr. te Mañar = Wiṣṇubhawanapura (bl. 30, reg. 20).

C. Raden Larang (bl. 27, reg. 23),
= Bhre Matahun I (bl. 27, reg. 23),
gehuwd met Bhre Lasĕm I (*22*), zuster [= nichtje] van Hayam Wuruk,
† 1311 (bl. 30, reg. 20),
begr. te Tigawangi = Kusumapura (bl. 30, reg. 21).

D. Raden Sumana (bl. 26, reg. 25),
= Bhre Paguhan I (bl. 27, reg. 25),
gehuwd met Bhre Pajang I (*23*),
† 1311 (bl. 30, reg. 26),
begr. te Lo bĕñcal = Parwatigapura (bl. 30, reg. 23).

E. Bhre Kĕmbang jĕnar (bl. 30, reg. 16),
huwt met Bhre Kĕling I (*46*),
† (*niet vermeld*),
begr. te (*niet vermeld*).

TABEL III.

DE LATERE VORSTEN VAN MAJAPAHIT.

---

52. **Bhre Pamotan** II,
= Bhre Kĕling II = Bhre Kahuripan V,
= Râjasawardhana = Sinagara (bl. 32, reg. 11),
1373 (bl. 32, reg. 11) — † 1375 (bl. 32, reg. 12),
begr. te Sĕpang (bl. 32, reg. 12).

Van dezen vorst worden vier kinderen vermeld:

53. Bhre Kahuripan VI (bl. 32, reg. 23),
54. Bhre Mataram III (bl. 32, reg. 23),
55. Bhre Pamotan III (bl. 32, reg. 24),
56. Bhre Kĕrtabhûmi (bl. 32, reg. 24).

Koningloosheid gedurende 3 jaren, 1375—1378 (bl. 32, reg. 14).

57. **Bhre Wĕngkĕr** III,
= Hyang Pûrwawiçeṣa (bl. 32, reg. 15),
1378 (bl. 32, reg. 16) — † 1388 (bl. 32, reg. 19).

58. **Bhre Paṇḍan salas** III,
1388 (bl. 32, reg. 21) — verlaat de kraton in 1390 (bl. 32, reg. 22).

TABEL IV.

NOG VERDER GENOEMDE PERSONEN VAN VORSTELIJKEN BLOEDE.

De overige, nog verder genoemde personen, van welken aangenomen worden moet, dat ook zij van vorstelijken bloede waren, worden zonder eenige nadere aanduiding alleen maar hier en daar vermeld. Evenmin als de familieverhouding der drie laatste vorsten van Majapahit onderling en tot de leden van den voorafgaanden geslachtsboom te bepalen is, is dit bij hen mogelijk. Zij zijn:

59. Bhre Guṇḍal (bl. 27, reg. 26),
60. Raden Gajah, Bhra Narapati (bl. 31, reg. 13 en 32),
61. Bhre Paṇḍan salas II (bl. 31, reg. 31),
62. Raden Jagulu (bl. 31, reg. 31),
63. Bhra Hyang (bl. 32, reg. 5),
64. Bhre Daha IV (bl. 31, reg. 34 en bl. 32, reg. 18), en
65. Bhre Jagaraga II (bl. 32, reg. 20).

TABEL V.

KORT OVERZICHT VAN DE OPVOLGING DER VORSTEN VAN TUMAPĔL EN MAJAPAHIT.

TUMAPĔL.

Ken Angrok, als *ratu* Râjasa, enz., 1144—1169 [1149] [1]).
Anûṣapati, *ratu*, 1170—1171 [1149—1170].
Tohjaya, *ratu*, 1171—1172.
Ranggawuni, als *ratu* Wiṣṇuwardhana, 1172—1194 [1190].
Kĕrtanagara, als *prabhu* Çiwabuddha, 1194—1197 [1176—1190—1214].
Interregnum (Jayakatong), 1197 [1214]—1216.

MAJAPAHIT.

Raden Wijaya, als *prabhu* Kĕrtarâjasa Jayawardhana, 1216—1217 [1231].
Kala Gĕmĕt, als *prabhu* Jayanagara, 1217 [1231]—1250.
Bhre Kahuripan II, als *prabhu istri* I Jayawiṣṇuwardhanî, 1250—1272.
Hayam Wuruk, als *prabhu* Râjasanagara, enz., 1272—1311.
Hyang Wiçeṣa, als *prabhu* Aji Wikrama, 1311—1322—1351.
Dewî Suhitâ, *prabhu istri* II, 1322—1369.
Bhre Tumapĕl III, als *prabhu* Kĕrtawijaya (?), 1369—1373.
Bhre Pamotan II, als *prabhu* Râjasawardhana, 1373—1375.
Interregnum (koningloosheid), 1375—1378.
Bhre Wĕngkĕr III, als *prabhu* Hyang Pûrwawiçeṣa, 1378—1388.
Bhre Paṇḍan salas III, *prabhu*, 1388—1390 (?).

---

1) De van de opgaven in de Pararaton afwijkende, vermoedelijk juiste jaartallen, zijn tusschen [ ] geplaatst.

TABEL VI.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT
OVER DE JAREN 1144—1408 ÇAKA = 1222—1486 A. D.

Çaka	A. D.	
1144	1222	Kĕrtajaya (Ḍangḍang Gĕṇḍis) van Kaḍiri (Daha) verslagen. **Râjasa** (2) van Tumapĕl heerscher van Java. Jayasabha onderkoning in Kaḍiri.
1145	1223	watervat met jaartal te Sĕpaṇḍe, in Surabaya.
1148	1226	steen met jaartal te Purwakĕrta, in Kĕḍiri.
1149	1227	Râjasa †. **Anûṣapati** (3) koning. Steentje met jaartal te Kĕḍiri.
1160	1238	beschreven steen te Kĕḍung-dawa, in Kĕḍiri.
1161	1239	Gaṇeça-beeld met jaartal te Bara, in Kĕḍiri (*haṇa-ghaṇa-haṇa-bumi*). Steen met jaartal te Djĕḍung, in Surabaya.
1167	1245	steen met jaartal te Kĕputran, in Surabaya.
1168	1246	steen met jaartal te Biting, in Surabaya.
1170	1248	Anûṣapati †. **Tohjaya** (8) koning. Koperplaat van Trawulan.
1172	1250	Tohjaya †. **Wiṣṇuwardhana** (12) koning.
1174	1252	steen met jaartal te Kĕḍokbanteng, in Surabaya.
1176	1254	koningswijding van **Kertanagara** (14) te Singhasari.
1178	1256	beschreven steen van Kranggan, in Pasuruhan.
1180	1258	Çâstrajaya onderkoning in Kaḍiri.
1188	1266	koperplaat van Pakis.
1189	1267	poort(?)-steen met jaartal te Djĕḍung, in Surabaya.
1190	1268	Wiṣṇuwardhana †. Kĕrtanagara regeert alleen.
1191	1269	koperplaten van Pĕnampihan, beschreven steen te Petung-amba, in Kĕḍiri.
1192	1270	vernietiging van Cayarâja.
1193	1271	Jayakatwang onderkoning in Kaḍiri; stichting van Canggu-lor?
1194	1272	beschreven steen van den Mĕrapi, in Tapanuli.
1195	1273	grafsteen met jaartal te Tralaya? in Surabaya.
1197	1275	expeditie tegen Malayu.
1200	1278	steenblok met jaartal te Sumbĕrdjedjer-kradjan, in Surabaya.
1202	1280	vernietiging van Mahiṣa Rangkah. Chineesch gezantschap op Java. Zodiakbeker van Oost-Java.
1203	1281	grafsteen met jaartal te Trawulan, in Surabaya. Gezantschap naar China.

ÇAKA	A. D.	
1204	1282	steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya. Chineesch gezantschap.
1206	1284	expeditie tegen Bali.
1207	1285	beschreven steen uit Surabaya.
1208	1286	steenblok met jaartal te Dlanggu, in Surabaya; klok met jaartal te Gununggronga, in Pasuruhan. Chineesch gezantschap. Beschreven voetstuk te Sungai Lansat, in de Padangsche Bovenlanden.
1211	1289	beschreven Akṣobhya-beeld te Surabaya; neut met jaartal te Bayalangu, klok met jaartal te Ngĕrdjo, in Kĕḍiri. Meng K'i Chineesch gezant.
1212	1290	rotsinschrift te Añdjuk, in Madura (*yama-daça-pakṣa-wwang*).
1213	1291	kikvorsch met jaartal van Lodaya, in Kĕḍiri; steenblok met jaartal van Kĕmbang-ringgit, in Surabaya; grot te Sumbĕrtjanteng, in Bĕsuki.
1214	1292	Kĕrtanagara †. **Jayakatwang** van Kaḍiri opperheerscher. Steen met jaartal te Gambar, steenblok met jaartal te Sambidoplang, in Kĕḍiri. Stichting van Majapahit.
1215	1293	landing eener Chineesche expeditie op Java; val van Jayakatwang.
1216	1294	**Kĕrtarâjasa** (15) koning te Majapahit. Koperplaten van den Buṭak. Steen met jaartal te Simping, in Surabaya.
1217	1295	Jayanagara prins van Kaḍiri.
1218	1296	steenblok met jaartal te Tralaya, in Surabaya.
1220	1298	zuiltje met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri.
1221	1299	râkṣasa-beeld met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri.
1222	1300	jaartal aan Tjaṇḍi Papoh, in Kĕḍiri; beschreven steen te Pandan, in Surabaya.
1223	1301	jaartal aan Tjaṇḍi Papoh, in Kĕḍiri. Jaartal te Wlingi?
1224	1302	jaartal op den Wadjak? in Kĕḍiri.
122.	130.	rotsopschrift te Pariangan, in de Padangsche Bovenlanden.
1230	1308	beschreven steen te Sambirobjong, in Kĕḍiri. Steen met jaartal te Ngesa, in Rĕmbang.
1231	1309	Kĕrtarâjasa †. **Jayanagara** (18) koning. Opstand van Rangga Lawe. Steen met jaartal te Tĕgalsari, in Madiun.
1233	1311	Pasora en Palungge. Dood van Wîrarâja. Drempel met jaartal te Daramukti, in Rĕmbang. Steenblok met jaartal te Djambu, in Surabaya.
1235	1313	Pajurudĕmung.
1236	1314	Pagajahbiru. Beschreven steen te Blitar.
1237	1315	Pamaṇḍana. Steen met jaartal van Tjaṇḍi Pĕrtapan? in Kĕḍiri.
1238	1316	opstand en val van Nambi.
1240	1318	Palasĕm. Pasĕmi.
1241	1319	Opstand en val van Kuṭi. Steen met jaartal te Tralaya; rijstblok met jaartal van Surabaya. Râkṣasa-beelden met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri.

ÇAKA	A. D.	
1242	1320	beeld met jaartal uit Kĕḍiri, râkṣasa-beelden met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri; rotsinscriptie te Mandigoroh, in Madura.
1243	1321	zodiakbeker van Oost-Java.
1245	1323	koperplaten van Sidatĕka, in Surabaya; beschreven steen van Gĕnting, in Surabaya; bovendrempel met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri.
1246	1324	pijlertje met jaartal te Sĕlumbung, in Kĕḍiri.
1248	1326	poort met jaartal te Djĕḍung, in Surabaya. Zodiakbeker van Oost-Java.
1249	1327	zodiakbeker van Oost-Java.
1250	1328	Jayanagara †. Zodiakbeker van Oost-Java.
1251	1329	**Tribhuwanottunggadewî Jayawiṣṇuwardhanî** koningin (= Bhre Kahuripan II, 19). Beschreven steen van Brumbung, in Kĕḍiri. Zodiakbeker van Oost-Java.
1252	1330	Beschreven steen van Blitar? in Kĕḍiri. Zodiakbekers van Oost-Java.
1253	1331	Gajah mada rijksbestierder. Onderwerping van Saḍeng; verdwijning van het Akṣobhya-beeld van het heiligdom te Jajawa. Zodiakbekers van Oost-Java.
1256	1334	uitbarsting van den Kĕlut (pabañupiṇḍah). Geboorte van Râjasanagara = Hayam Wuruk (21). Handschrift van de Arjunawiwâha.
1259	1337	zodiakbeker van Oost-Java.
125.	133.	beschreven badkuip te Madjakĕrta, in Surabaya.
1260	1338	stichting van èen heiligdom op Bali. Zodiakbekers van Oost-Java; rijstblok met jaartal te Trawulan, in Surabaya.
1261	1339	grafsteen met jaartal op den G. Pontang, in Bĕsuki; zodiakbekers van Oost-Java.
1263	1341	miniatuurtempeltje met jaartal te Lĕbak, in Surabaya. Beeld met jaartal te Tjikapundung, in de Preanger Regentschappen.
1264	1342	kris met jaartal van Oost-Java. Jaartal te Kali Kĕlĕpuh? in Bĕsuki.
1265	1343	onderwerping van Bali. Beschreven Mañjuçrî-beeld te Tjaṇḍi Djago, in Pasuruhan. Steen met jaartal te Sĕmada, in Surabaya.
1267	1345	steen met jaartal te Kutarĕdja, in Surabaya.
1269	1347	râkṣasa-beelden met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri. Beschreven Amoghapâça-beeld te Rambahan, beschreven steen te Kapalo Bukit Gombah, in de Padangsche Bovenlanden (*dwâre-raṣa-bhûje-rûpe*).
1270	1348	steen met jaartal te Plasa, in Kĕḍiri.
1271	1349	jaartal aan Tjaṇḍi Kali-tjilik, in Kĕḍiri.
1272	1350	de Râjapatni †. **Râjasanagara** (Hayam Wuruk, 21) koning. Beschreven steen van Kandangan, in Kĕḍiri. Zodiakbeker van Oost-Java.
1273	1351	offerplechtigheid te Kamal-paṇḍak. Beschreven steen te Singasari, in Pasuruhan.
1274	1352	steen met jaartal te Plumbangan, in Kĕḍiri. Zodiakbeker van Oost-Java.

ÇAKA	A. D.	
1275	1353	reis des konings naar Pajang. Badkuip met jaartal te Nabo, in Kĕḍiri. Zodiakbekers van Oost-Java.
1276	1354	reis des konings naar Lasĕm. Steenen met jaartal te Tralaya in Surabaya; steenblokje met jaartal te Sĕlumbung, in Kĕḍiri. Zodiakbekers van Oost-Java.
1277	1355	beschreven steen te Bandung, in Rĕmbang. Badkuip met jaartal te Nabo, in Kĕḍiri; steen met jaartal te Madjadjedjer, in Surabaya.
1278	1356	beschreven steenen te Balongmasin en de Pandan, in Surabaya. Beschreven steen van Bukit Gombah, in de Padangsche Bovenlanden (*wasur-mmuni-bhûje-sthalam*).
1279	1357	vernietiging der Suṇḍaers te Bubat. Expeditie naar Ḍompo. Reis des konings naar Loḍaya. Steen met jaartal te Madjakĕrta, in Surabaya.
1280	1358	Koperplaten van Pĕlĕm, in Surabaya.
1281	1359	reis des konings naar Lamajang. Zodiakbeker van Oost-Java.
1282	1360	reis des konings naar Tirib en Sömpur. Zuiltje met jaartal te Plumbangan, in Kĕḍiri; Pârwatî-beeld met jaartal van Surabaya; dubbelpaard met jaartal te Bogĕm, in Kĕḍiri.
1283	1361	reis des konings naar Palah en Simping. Steenblok met jaartal van Tjaṇḍi Sumbĕrdjati, in Kĕḍiri; lingga met jaartal van Oost-Java.
1284	1362	çrâddha-offer voor de Râjapatni.
1285	1363	reis des konings naar Simping.
1286	1364	Gajah mada †. Waterbak met jaartal te Grĕsik, in Surabaya.
1287	1365	verschijning van den Nâgarakĕrtâgama.
1288	1366	koperplaat van Biluluk, in Rĕmbang.
1291	1369	jaartal aan den kleinen tempel te Panataran, in Kĕḍiri. Neuten met jaartal te Bayalangu, in Kĕḍiri; steen met jaartal te Pañdjĕr, in Surabaya.
1292	1370	jaartal aan Tjaṇḍi Kĕḍaton, in Bĕsuki. Beschreven steen te Kayangan, in Surabaya. Zodiakbeker van Oost-Java. Gezantschap naar China.
1293	1371	Gajah ĕnggon rijksbestierder. Bhre Daha II (20) †. Jaartal aan Tjaṇḍi Pari, in Surabaya. Râkṣasa-beeld met jaartal. Steen met jaartal te Tuban, in Rĕmbang.
1294	1372	de koningin-moeder †. Voetstuk met jaartal te Panggih, in Surabaya; steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya, te Ngluyu, in Rĕmbang, en te Kĕḍaton, in Pasuruhan. Gezantschap naar China.
1295	1373	koperplaten van Gĕḍangan. Steen met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri.
1296	1374	watervat met jaartal te Sumangka, in Surabaya, en te Tuban, in Rĕmbang.
1297	1375	jaartal aan het pĕndapa-terras te Panataran, in Kĕḍiri. Steenen met jaartal te Madjakĕrta en te Kĕḍaton, in Surabaya. Beschreven steen te Suroaso, in de Padangsche Bovenlanden (*bhûh-karṇṇe-nawa-darççane*). Gezantschap naar China.

ÇAKA	A. D.	
1298	1376	Pagunungañar. Steenen met jaartal te Djĕḍung en te Tralaya, in Surabaya.
1299	1377	verovering van Palembang. Voetstuk met jaartal te Nabo, in Kĕḍiri. Gezantschap naar China.
1300	1378	steen met jaartal te Trawulan, in Surabaya.
1301	1379	gezantschap naar China.
1302	1380	steenen met jaartal te Tralaya, in Surabaya. Gezantschap naar China.
1303	1381	kalkblokje met jaartal te Padusan, in Surabaya. Gezantschap naar China.
1304	1382	gezantschap naar China.
1306	1384	watervat met jaartal, vroeger te Blitar, in Kĕḍiri.
1307	1385	Pamaḍasiha. Jaartal aan poort te Djĕḍung, in Surabaya (*bramana-nora-kaya-bumi*). Beschreven steen uit Surabaya. Koperplaat van Trawulan?
1308	1386	Bhre Tumapĕl I (A) †. Beeld met jaartal uit Madiun.
1309	1387	beschreven steen te Losari, in Surabaya. Wiṣṇu-beeld met jaartal te Kĕḍiri.
1310	1388	Bhre Wĕngkĕr I (B) †. Steen met jaartal te Gambar, in Kĕḍiri.
1311	1389	Râjasanagara †. **Wikramawardhana**, alias **Hyang Wiçeṣa** (28) koning. Dood van Bhre Matahun I (C), Pâduka Çori (25), Bhre Pajang I (23) en Bhre Paguhan I (D).
1312	1390	jaartal aan de poort te Plumbangan, in Kĕḍiri.
1313	1391	koperplaat van Biluluk, in Rĕmbang. Durgâ-beeld met jaartal te Ngluyu, in Rĕmbang; râkṣasa-beelden met jaartal uit Kĕḍiri.
1314	1392	beschreven steen te Madjadjedjer, in Surabaya. Sluitsteen met jaartal te Ngañdjuk, in Kĕḍiri.
1315	1393	drempel met jaartal te Djambe, in Kĕḍiri. Gezantschap naar China.
1316	1394	koperplaat uit Surabaya. Gezantschap naar China.
1317	1395	Paprangbakat. Koperplaat van Biluluk, in Rémbang.
1318	1396	koperplaat uit Surabaya. Sarcofaag met jaartal te Sĕtana, in Madiun.
1319	1397	beschreven steenen te Rahos, in Pasuruhan, en te Karanglo, in Surabaya (*leng-tunggal-murtt(i)-ning-wwang*). Steen met jaartal te Sĕntanarĕdja, in Surabaya, en in Kĕḍiri.
1320	1398	Gajah ĕnggon †. Gajah manguri rijksbestierder. Watervat met jaartal te Warudjĕreng, in Madiun; steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya.
1321	1399	Hyang Wĕkas ing Sukha II (36) †. Steen met jaartal te Gambar, in Kĕḍiri.
1322	1400	Wikramawardhana wordt bhagawân. **Suhitâ** (38) koningin. Gewicht met jaartal te Patjet, steenen met jaartal te Djatiwetan en te Sumatuwa, in Surabaya.
1323	1401	oneenigheden tusschen Hyang Wiçeṣa en Bhre Wîrabhûmi (27). Dood van Bhre Lasĕm II (26), Bhre Kahuripan III (30), Bhre

ÇAKA	A. D.	
		Lasĕm III (29) en Bhre Paṇḍan Salas I (40). Vrouwenbeeld met jaartal te Bayalangu, in Kĕḍiri; steen met jaartal te Pĕnanggalan, in Surabaya.
1324	1402	beschreven steen te Wangkal, in Pasuruhan (*sĕpat-roro-hangantĕlu-tunggal*).
1325	1403	beeld met jaartal te Djuñdjung, in Kĕḍiri; steen met jaartal te Trawulan, in Surabaya. Chineesch gezantschap op Java, en gezantschappen terug.
1326	1404	oorlog tusschen het westelijk en het oostelijk rijk. Beeld met jaartal te Ngampĕl, in Kĕḍiri; steen met jaartal te Panggih-Klintĕrrĕdja, in Surabaya.
1327	1405	koperplaat van Wanadjaya, in Pasuruhan. Jaartal aan de grot te Djadjar, in Kĕḍiri. Lingga's met jaartal te Madjakĕrta, steen met jaartal te Tumapĕl, in Surabaya. Chineesch gezantschap op Java.
1328	1406	Bhre Wîrabhûmi gedood.
1329	1407	Çrî-beeld met jaartal te Djaha, in Kĕḍiri.
1330	1408	Pârwatî-beeld met jaartal te Bĕndungan, in Kĕḍiri. Geregelde gezantschappen naar en van China.
1331	1409	vrouwenbeeld met jaartal te Djaha, in Kĕḍiri.
1332	1410	Gajah manguri †. Gajah lĕmbana rijksbestierder. Râkṣasa-beeld met jaartal te Gambarwetan, in Kĕḍiri; steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya.
1333	1411	Pajulungpujut. Beschreven steen op den Gĕgĕr Hañdjuwang, in de Preanger Regentschappen.
1335	1413	Gajah lĕmbana †. Tuhan Kunaka rijksbestierder. Beeld met jaartal te Grogol, steen met jaartal te Ngara, in Surabaya.
1336	1414	beschreven steen van Selabradja, in Pasuruhan (*rasa-beddhâ-beddha* —). Neut met jaartal te Tjandragĕni, in Madiun; steen met jaartal te Krapyak, in Surabaya.
1337	1415	Jaartal aan de badplaats te Panataran, in Kĕḍiri. Zodiakbeker van Oost-Java. Gezantschap naar China.
1338	1416	groote lantaran. Dood van Bhre Daha III (49), Bhre Matahun II (35) en Bhre Mataram II (33). Beschreven steen te Bĕrbĕk, in Kĕḍiri, en te Sukuh, in Surakĕrta. Durgâ-beeld met jaartal te Gĕlang, in Madiun; steen met jaartal te Trawulan, in Surabaya.
1339	1417	steen met jaartal te Durung, in Surabaya.
1340	1418	koperplaat (thans Bat.). Zuiltje met jaartal te Grĕsik, steen met jaartal te Tralaya en van den Pĕnanggungan, in Surabaya; stijl met jaartal te Bitingan, in Rĕmbang. Gezantschap naar China.
1341	1419	steen met jaartal te Kĕmbangsore, in Surabaya. Handschrift van de Sanghyang hayu.

Çaka	A. D.	
1342	1420	beschreven steen te Madjakĕrta, in Surabaya.
1343	1421	zodiakbeker van Oost-Java.
1348	1426	hongersnood.
1349	1427	Bhre Tumapĕl II (*b*) (37) †.
1350	1428	steen met jaartal te Djĕḍung, in Surabaya.
1351	1429	dood vaṇ Wikramawardhana en van Bhre Wĕngkĕr II (41).
1352	1430	bronzen doos met jaartal uit Surabaya.
1353	1431	Tuhan Kanaka †. Voetstuk met jaartal te Selamangleng, in Kĕḍiri.
1354	1432	steen met jaartal te Mĕndék, in Surabaya.
1355	1433	dood van Bhre Lasĕm IV (34), Bhre Paṇḍan salas II (61) en raden Gajah. Beschreven steen te Batu-tulis (Buitenzorg), in Batavia; steen met jaartal te Panáraga, in Madiun.
1356	1434	steenen met jaartal van Tjaṇḍi Selakĕlir, in Surabaya.
1357	1435	handschrift van de Sanghyang hayu.
1358	1436	jaartal aan Tjaṇḍi Botjok, in Pasuruhan. Gezantschap naar China.
1359	1437	optreden van Bhre Daha IV (64) als ratu. Steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya.
1360	1438	rotsopschrift te Añdjuk, in Madura; beschreven steen te Tadjuk, in Sĕmarang. Lakṣmî-beeld met jaartal uit Surabaya; râkṣasa-beeld met jaartal te Gambarwetaṇ, in Kĕḍiri. Steen met jaartal te Pĕtung-amba, in Pasuruhan.
1361	1439	relief met jaartal en varken met jaartal te Sukuh, in Surakĕrta.
1362	1440	beschreven steen en beeld met jaartal te Sukuh, in Surakĕrta. Steen met jaartal te Pĕtung-amba, in Pasuruhan. Gezantschap naar China.
1363	1441	voetstuk en Garuḍa-beeld met jaartal te Sukuh, in Surakĕrta. Beschreven steen te Tadjuk, in Sĕmarang.
1364	1442	beeld met jaartal te Sukuh, in Surakĕrta. Steen met jaartal van Tjaṇḍi Selakĕlir, in Surabaya.
1365	1443	vrouwenbeelden met jaartal uit Kĕḍiri. Gezantschap naar China.
1367	1445	beschreven lingga te Sukuh, in Surakĕrta.
1368	1446	Bhra Parameçwara II (47), de vorst-gemaal, †. Lingga met jaartal te Suklit, in Bĕsuki. Gezantschap naar China.
1369	1447	dood van Bhre Kĕling (46) en van Suhitâ. **Bhre Tumapĕl III Kértawijaya** (39) koning.
1370	1448	beschreven steen te Trawulaṇ, in Surabaya. Çiwa-beeld met jaartal te Tjĕṭa, in Surakĕrta.
1371	1449	beschreven steen te Adoman, in Sĕmarang; steen met jaartal te Pugĕran, in Surabaya.
1372	1450	Palindu. Steen met jaartal te Kĕḍaton, in Surabaya.
1373	1451	Bhre Tumapĕl III Kĕrtawijaya †. **Râjasawardhana** (52) koning. Dood van Bhre Paguhan II (42), Bhre Jagaraga I (43), Bhre Kabalan II

ÇAKA	A. D.	
		(50) en Bhre Pajang II (45). Pakuningan. Steen met jaartal te Patirana, in Bĕsuki.
1374	1452	steen met jaartal te Keḍungwulan, en te Borang, in Surabaya, en te Gĕtas in Rĕmbang. Gezantschap naar China.
1375	1453	Râjasawardhana †. Koningloosheid.
1376	1454	steen met jaartal te Panataran, in Kĕḍiri.
1377	1455	beschreven steen te Widarapasar in Bĕsuki. Steen met jaartal te Kĕsĕmen, in Surabaya.
1378	1456	einde der koningloosheid. **Hyang Pûrwawiçeṣa** (57) koning. Beschreven steen te Tjĕṭa, in Surakĕrta. Steen met jaartal te Djĕḍung, in Surabaya (*naga-maharçi-hukitu?*); voetstuk met jaartal te Bandawasa, in Bĕsuki.
1379	1457	relief met opschrift te Sukuh, in Surakĕrta. Kâla-beeld met jaartal te Madjakĕrta, steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya.
1380	1458	beeld met jaartal te Tamiadjeng, steen met jaartal van den Bĕkĕl, in Surabaya.
1381	1459	beschreven steen te Sine, in Madiun.
1382	1460	beschreven steen te Pĕnampihan, in Kĕḍiri. Steenen cylinder met jaartal te Diwek, in Surabaya. Gezantschap naar China.
1384	1462	Palaṇḍĕp.
1385	1463	steen met jaartal van den Pĕnanggungan, in Surabaya.
1386	1464	Bhre Daha IV † (lees ws. 1396). Steenen met jaartal van den Bĕkĕl, in Surabaya.
1387	1465	steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya. Gezantschap naar China.
1388	1466	dood van Hyang Pûrwawiçeṣa en Bhre Jagaraga II (65). **Bhre Paṇḍan salas III** (58) koning. Steen met jaartal van den Bĕkĕl, in Surabaya.
1389	1467	steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya, en te Sirah kĕñtjong, in Kĕḍiri.
1390	1468	Bhre Paṇḍan salas III verlaat de kraton.
1391	1469	steen met jaartal van Madiun, en van den Bĕkĕl, in Surabaya.
1392	1470	zuiltje met jaartal te Dupak, in Madiun.
1394	1472	steen met jaartal te Tralaya, in Surabaya.
1395	1473	steenen met jaartal te Agĕl, in Bĕsuki.
1397	1475	Nandi-beeld met jaartal te Slorok, in Kĕḍiri.
1400	1478	dood van den koning in de kraton. Verovering van Majapahit door de Girindrawardhana's?
1403	1481	Pawatugunung.
1408	1486	beschreven steenen van Ḍukuhan Duku en Djiyu, in Surabaya.

TABEL VII.

LIJST VAN DE NAMEN DER IN DE PARARATON GENOEMDE HEILIGDOMMEN.

Adilangu, als *dharma* Adripûrwawiçeṣa.
Adripûrwawiçeṣa = Adilangu.
Antapura, *dharma*.
Antawulan, *dharma* (?).
Apaapa, *dharma*.
Baḍaṇḍĕr (*kabuyutan*).
Bajrajinâparimitapura = Sajabung.
Bapa (*maṇḍaleng* —) = Turyantapada.
Bulalak (*maṇḍaleng* —).
Çĕrnggapura = Kapopongan.
Çĕrnggarapura, var. van Çĕrnggapura.
Çûnyâlaya, *dharma* (?).
Ĕmbul, als *dharma* Girîndrapura.
Girîndrapura = Ĕmbul.
Giripântarapûrwa = Panggih.
Gorîçapura = Lung.
Indrabhawana.
Indrapura (giri —), d. i. Girîndrapura.
Jajag(h)u, *dharma*.
Japan, als *dharma* Sarwajñapura.
Jinggan, als *dharma* Wiṣṇupura.
Kabalon (*kabuyutan*).
Kagĕnĕngan, *dharma*.
Kapopongan, als *dharma* Çĕrnggapura.
Kapuṇḍungan (*maṇḍaleng* —).
Katang lumbang, *dharma*.
Kĕrtawijayapura, *dharma*.
Kiḍal, *dharma*.
Kumĕpĕr, *dharma*.
Kusumapura = Tigawangi.
Lakṣmîpura = Pabangan.
Lalangon, als *dharma* Paramawiçeṣapura.
Lĕbak (*maṇḍaleng* —).
Limbehan (*kabuyutan*).
Lobĕñcal, als *dharma* Parwatigapura.

REGISTER

DER IN DE PARARATON VOORKOMENDE PLAATSNAMEN,

GERANGSCHIKT VOLGENS HET JAVAANSCHE ALPHABET.

REGISTER

DER IN DE PARARATON VOORKOMENDE PERSOONSNAMEN,

GERANGSCHIKT VOLGENS HET JAVAANSCHE ALPHABET.

REGISTER

DER IN DE AANTEEKENINGEN VOORKOMENDE EIGENNAMEN.

AANHANG

TOT HET REGISTER DER IN DE AANTEEKENINGEN VOORKOMENDE EIGENNAMEN.

WOORDENSCHAT.

Tot kenschetsing van de taal van een geschrift staan twee wegen open, men kan er eene verhandeling over schrijven, en men kan er eene voorstelling van geven in den vorm van een woordenboek.

Aan de laatste wijze van doen werd hier de voorkeur geschonken, omdat men daarmede den weetgierige de gelegenheid opent zelf alles te controleeren en een gepast overzicht te krijgen van wat er wél en wat er niet voorkomt, beter nog dan door een verhandeling, waarin allicht het een of ander onbesproken blijft. Ook was in dit geval de lexicographische voorstelling daarom aanbevelenswaardig, omdat zij ook later beter in staat zal stellen het Javaansch van de Pararaton, waarvan de tijd van vervaardiging niet geheel onzeker is, te vergelijken met dat van ouderen tijd en met de latere phasen. Hoewel niet zeer omvangrijk, levert de Pararaton toch het gros van de meest frequente woorden, terwijl de hier en daar vrij levendige stijl ook het aantal woordvormen niet onbeduidend deed zijn. Volledig opgevend wat men er in aantreft, zal een geordende woordenlijst de legger kunnen worden voor verdere onderzoekingen, en wat juist veeltijds ontbreekt, waar men zich tot mededeelingen bepaalt, de directe gelegenheid tot het controleeren van de waarde van het gegevene tegenover het geheel, dat mist men bij de behandelingswijze, die hier gevolgd werd, zeker niet.

De volgorde, bij de rangschikking in acht genomen, is die van het Javaansche *hanacarakan*, met de gewone veronachtzaming der klinkers, welke eerst in tweeder instantie daarbij in hunne waarde gelden.

Wat de spelling betreft, — en dit geldt ook voor den tekst boven — dient er op gewezen te worden, dat de *h* ook aan het begin van een lettergreep naar alle waarschijnlijkheid stom is, doch bij het transcribeeren behouden werd eensdeels waar men haar werkelijk voorkomen in het oud-Javaansch kan staven, en anderdeels daar waar er geen samenloopen of samentrekking heeft plaats gehad, en men dus met hiaten te doen heeft.

Daar boven de tekst in zijn geheel van woord tot woord vertaald werd, werd het overbodig geacht, hier de vertaling der enkele woorden nog eens te herhalen. Betreft het gewone, alledaagsche woorden, als *anak*, *harĕp*, enz. bijv., dan kan zij altijd wel veilig achterwege blijven; waar de vertaling moeielijkheden levert of onzeker is, daar geven de niet ontbrekende verwijzingen dadelijk den weg aan om elders, in de vertaling, te vinden wat men zal willen zoeken.

---

i, 1, 13; 7, 6; 18, 33; *zie* irika, *en* çaka.
e, I, 5, 31; 13, 16; 16, 21.
e, II, (-e), *zie* ya.
he, 12, 13; 14, 12.
ah; 11, 31; 15, 24.
eh, 2, 13; 8, 32; 9, 12.
ahingan, 10, 21; 11, 5 hingan.
hana, 1, 2, 18; 2, 9, 23; 3, 16, 22, 24; 4, 4, 7, 26; 5, 1, 9, 11, 31, 33; 6, 1, 4, 8, 21, 27; 7, 4, 10, 13, 18; 8, 20, 27, 30, 33; 9, 19, 22, 26; 10, 8, 10, 14, 31, 32; 11, 11; 12, 10, 16, 30, 35; 13, 7; 14, 2, 3, 24; 15, 1; 16, 15; 17, 26; 18, 8, 16, 19, 28; 20, 24; 21, 30; 23, 6, 18, 22, 23, 24, 33; 24, 8; 25, 12; 26, 12, 18, 20, 22; 27, 2, 16; 29, 15, 24, 34; 32, 14.
hanaha, 7, 26.
haneng, 3, 27; 22, 1; 26, 20, 30.
hananing, 4, 8; 8, 10; 12, 33; 23, 2; 26, 17.
sahaneng, 7, 20; 13, 15.
kapiḥanan (?), 5, 12.
comp.: norana.
ano, 5, 2.
ina.
rama-rena, 3, 8.
hiño, 29, 24, 25.
hinweng, 29, 25.
uni, I, 29, 6.
unining, 18, 33; 22, 17.
muni, 8, 14.
uni, II.
ring uni, 16, 7.
anak, 3, 27; 5, 33; 9, 7, 14.
anake, 14, 2, 3.
anaking, 13, 34.
anakira, 1, 3; 2, 30; 3, 25, 29; 5, 29; 6, 1; 7, 32; 9, 16, 28; 12, 30; 13, 1; 14, 1, 3, 4; 15, 12, 29; 19, 11; 27, 33.
anakmami, 3, 16; 9, 35.
anakingsun, 2, 31; 9, 31, 33; 23, 33.
anakputune, 12, 8.
anakputunira, 12, 5.
anakanak, 5, 1; 9, 20.
ranakira, 7, 5; 9, 5; 11, 3; 27, 35.
sanak, 12, 10.
sanakira, 16, 12.
sanakingsun, 15, 5.
asanak, 27, 1.
apasanakan, 3, 20.
kaponakan, 16, 16.
kaponakaningong, 16, 22.
enak, 11, 20; 17, 6; 22, 25.
apakenak, 19, 7.
enakan, 17, 14.
ĕndi, 10, 28; 11, 28.
ndi, 8, 13.
punĕndi, 7, 2; 9, 11; 10, 23.
undur.
mundur, 19, 28, 33; 20, 13.
andika, 14, 5; 16, 24; 19, 6; 22, 19, 21; 23, 4.
andikanira, 14, 9; 16, 29; 17, 2; 20, 17, 35; 21, 33; 22, 20, 36.
sahandika, 17, 29.
angandika, 13, 15, 23; 14, 11; 20, 7; 21, 17.
undakan, *zie* uṇḍakan.
andĕl.
angandĕli, 15, 8.
ingandĕl, 22, 5.
kandĕl, 17, 14; 18, 13.
pikandĕl, 16, 2.
kapihandĕl, 7, 17.
undang.
angundang, 16, 28; 27, 31.
inundang, 15, 15.
ingundang, 17, 31; 13, 32.
anti.
apanganti, 11, 25.
apangantenan, 1, 18.

praçasti.
praçastine, 26, 3.
prasama, 21, 20.
paraseba, *zie* seba.
purwa, 13, 12.
prawira, 14, 18, 20.
pûrwaka.
pûrwakanipun, 2, 32.
pralagi, 7, 26.
pralina, 1, 14.
kapralinanira, 1, 13.
pĕrĕp.
amĕrĕp, 18, 9; 19, 2; 23, 23, 30.
amĕrĕpa, 14, 8.
amĕrĕpeng, 23, 17.
pinĕrĕp, 19, 6.
paripûrṇa, 14, 6.
prajurit, *zie* jurit.
parajaya.
kaparajaya, 19, 19.
parameçwara, 29, 8.
prameçwareng, 28, 35.
prabhu, 8, 19; 13, 28; 18, 16, 19; 24, 34; 25, 1, 3, 27; 27, 18, 19; 28, 29; 29, 7, 17; 30, 4, 6, 26, 35; 31, 28, 37; 32, 1, 9, 14, 15, 21, 22, 24.
kaprabhunira, 27, 22.
parab.
parabira, 1, 5; 6, 28.
prabangkara, 15, 21.
parĕng, 29, 6.
prang, 14, 23.
pĕrange, 25, 24.
aprang, 14, 18, 22, 30; 20, 15; 26, 2; 29, 12.
amĕrang, 5, 24.
amĕranga, 5, 22.
amĕrangakĕn, 19, 4.
pinĕrangakĕn, 12, 3.
paprang, 23, 29.
paprangan, 14, 25; 28, 11.
pĕk.
amĕki, 31, 33.
pinĕk, 31, 13.

paka-.
maka-, 1, 10 (-ning).
pinaka-, 1, 3, 10; 4, 33; 5, 25; 14, 23; 18, 29; 19, 18; 22, 34; 27, 14 (*telkens met bepalend suffix*).
pakanira, 10, 19; 15, 3; 17, 5, 12, 13, 14, 15, 16, 29; 19, 28, 32; 20, 9, 11, 25; 21, 31, 36; 22, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 13, 14.
·pakanira, 15, 3; 20, 9, 12, 23, 24; 21, 29; 22, 8.
pakanira-, 17, 30; 20, 26; 22, 4, 6, 8, 10, 13, 14.
den-pakanira, 17, 14; 22, 15.
vgl. talampakan.
pĕkik.
apĕkikpĕkik, 16, 25.
pikat.
papikatan, 5, 11.
pakṣa.
pakṣanipun, 19, 26.
pakṣanira, 6, 16; 7, 22.
amaksakĕn, 26, 22.
amakṣakna, 2, 10.
amaksakĕna, 20, 11.
comp.: kṛṣṇapakṣa.
pikul.
amikul, 18, 1, 2.
pinikul, 17, 38; 24, 14.
pukul.
samâmukul, 7, 22.
pukulun, 4, 16; 7, 2, 5; 9, 5, 11; 13, 18; 16, 24, 25; 17, 12, 29; 18, 34; 20, 11, 23, 30, 38; 21, 21, 36; 22, 17, 34.
pada.
comp.: madhyapada.
paduka, 16, 25; 18, 34, 35; 22, 18, 19.
pat.
papat, 13, 7.
patang, 18, 30; 31, 16.
pet.
amet, 6, 19; 15, 32.
ameta, 4, 7.
ngamet, 6, 18.

De rûpacandra- (wawatĕkan) of sĕngkala-woorden.

1.

parwata, 32, 9 (1373).
sapta (*wellicht* saptagni *of* saptagnya), 32, 16 (1378).
wiku, 32, 8 (1373).

8.

ula, 29, 27 (1284); 32, 17 (1384).
naga, 24, 32 (1198); 26, 9 (1238); 29, 34 (1298); 31, 15 (1328); 31, 23 (1348); 31, 35 (1368); 32, 21 (1388); 32, 22 (1388); *zie nog onder* 1.
liman, 31, 22 (1338).
matangga, 30, 1 (1308).
brâhmaṇa, 32, 16 (1378); 32, 18 (1386); 32, 21 (1388); 32, 22 (1388).

9.

nawa, 31, 37 (1369).
sanga, 24, 31 (1197); 29, 15 (1279); 29, 30 (1293); 31, 24 (1349).
leng, 29, 34 (1298).
manawa, 31, 34 (1359).
muka, 24, 32 (1198); 29, 28 (1290); 30, 27 (1319*).

0.

ambara, 32, 26 (1403).
nora, 26, 11 (1240); 32, 25 (1400).
çûnya, 29, 35 (1307); 30, 1 (1308); 30, 28 (1320); 32, 25 (1400).
gagana, 29, 28 (1290); 30, 19 (1310).
bhasmi, 27, 10 (1250).

De in den tekst voorkomende sĕngkala's, van welke er eenige niet met volle zekerheid te lezen zijn, in geregelde volgorde tot staving van de hier voorgaande opgaven, en om te laten zien, dat zij naar waarschijnlijkheid eerst later bij de jaartallen in cijfers bijgeschreven werden, toen in die laatsten reeds fouten ingeslopen waren.

1197, rĕṣi-sanga-samadhi, 24, 31.
1198, naga-muka-dara-tunggal, 24, 32.
1216, rasa-rupa-dwi-çitangçu, 24, 34.
1217, kuda-bhumî-pakṣaning-wong, 25, 15.
1233, ba-ba-tangan-wong, 25, 23.
1233, api-api-tangan-tunggal, 25, 28.
1235, art(h)a-guna-pakṣaning-wong, 25, 29.
1236, rasa-guṇa-pakṣa-wong; 25, 30.
1238, nâgâṅahut-wulan, 26, 9; *de 2 niet uitgedrukt.*
1240, nora-weda-pakṣa-wong, 26, 11.
1250, bhasmi-bhuta-nangani-ratu, 27, 10.
1250, çûnya-wiṣaya-pakṣa-bhûmi, 27, 18.
1253, kaya-bhutanon-daging, 28, 15.
1279, sanga-turangga-paksawani, 29, 15.
1284, pat-ula-ro-tunggal, 29, 27.
1290, gagana-muka-matendu, 29, 28.
1293, guna-sanga-pakṣaning-wong, 29, 30.
1298, naga-leng-karṇaning-wong, 29, 34.

1307, rěsi-çunya-guṇa-tunggal, 29, 35.
1308, matangga-çunya-kayeku, 30, 1.
1310, gagaṇa-rûpânahut-wulan, 30, 19.
1311, medini-rûpa-rameku, 30, 24.
1319*, mukaning-wong-kaya-naga, 30, 27; *in den tekst* 1317, *volgens de sĕngkala-woorden ten onrechte.*
1320, çûnya-pakṣa-kaya-janma, 30, 28.
1321, janma-netragni-sitangsu, 30, 32.
1322, netra-pakṣagni-sitangsu, 30, 34.
1328, naga-laranahut-wulan, 31, 15.
1332, pakṣa-guṇa-kaya-wong, 31, 16.
1333*, kaya-weda-gunaning-wong, 31, 18; *in den tekst* 1343, *volgens de sĕngkala-woorden terecht, maar* weda *zou ook drie kunnen beteekenen.*
1335, pawanâgni-kaya-bhumi, 31, 19.
1338, liman-kayangambah-lĕmah, 31, 22.
1348, nâga-yuganahut-wong, 31, 23.
1349, sanga-yuga-kaya-wong, 31, 24.
1351, rûpanilagni-sitangçu, 31, 28.
1352*, paksa-wihat-guṇaning-wong, 31, 29; *in den tekst* 1363, *volgens de sĕngkala-woorden misschien terecht.*
1355, bhuta-manah-antĕlu-tunggal, 31, 33.
1359, manawa-pañcagni-wulan, 31, 34.
1368, naga-ganâgni-sitangçu, 31, 35
1369, nawa-rasâgni-çitangçu, 31, 37.
1372*, pakṣa-gaṇanahut-wulan, 32, 3; *in den tekst* 1362, *volgens de sĕngkala-woorden terecht.*
1373, wĕlut-wiku-anahut-wulan, 32, 8; *in den tekst* 137.
1373, bahni-parwata-kayeku, 32, 9.
1375, wiṣaya-kudanahut-wong, 32, 13.
1378, brâhmaṇa-saptagnyanahut-wulan, 32, 16.
1384, pat-ula-tĕlung-wit, 32, 17.
1386, gaṇa-brâhmaṇâgni-tunggal, 32, 18.
1388, brâhmaṇa-nagâgni-çitangçu, 32, 19.
1388, brahmaṇa-naga-kaya-tunggal, 32, 21.
1400, çunya-nora-yuganing-wong, 32, 25.
1403, kayambara-sagareku, 32, 26.
1522, lara-pakṣa-miṣayeku, 32, 27 (*noot*).
1535, wiṣaya-guṇa-bayuning-wong, 32, 28.